

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1962

ΜΕΤΑ 39 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 106 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1966

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ ΑΙ ΠΥΛΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΑΝΟΔΟΙ

ΑΩΡΕΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1962

ΜΕΤΑ 39 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 106 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1965

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Βενιζέλου (Πανεπιστημίου) 22.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμεναι, συντεταγμέναι δὲ ἐν γλώσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἣ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολὴν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματεῖαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνωμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι πενήκοντα ἢ καὶ πλείονα, μετ' ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου, ἀντίτυπα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν, ἅτινα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ πωλῶνται.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῆ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Ἡ ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ ΑΙ ΠΥΛΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΑΝΟΔΟΙ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Πρόλογος	1 — 2
Α. Τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος	2 — 26
Β. Ἡ βορεία πύλη	27 — 50
Γ. Τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος καὶ ἡ ἔξωτερικὴ αὐτῆς πύλης τῶν λεόντων	51 — 73
Δ. Ἡ πύλη τῶν λεόντων	74 — 100
Ε. Τὸ διασωθὲν δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος	101 — 109
ΣΤ. Ὁ Κύκλος Α καὶ ἡ ἐπικλινὴς ἀνάβασις (Ramp)	110 — 143
Ζ. Ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις	144 — 166
Η. Οἱ περιβόλοι τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν	167 — 185
Προσθήκη	186
Περίληψις εἰς τὴν Ἀγγλικὴν	187 — 199

		<i>A. Τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος.</i>	Σελ.	Εικ.	
3	1	Ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων. (Ἀντιγραφή Ἀ. Παπαηλιοπούλου.)			Ἡ πρὸ τοῦ κατοφλίου περιοχὴ. <i>III-3</i> χοανοειδῆς ὀπῆ ὑπονόμου <i>III-3'</i> φρεάτιον τοῦ ὑπονόμου.
4	2	Τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος. (Σχέδιον Ἀ. Πετρονάκη καὶ R. Rothman.)	44	22	Στόμιον ὑπονόμου εἰς τὴν περιοχὴν Θ τοῦ βορείου τεύχους πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.
7	3	Οἱ κατὰ χώραν ὀγκόλιθοι 5 καὶ 6 τοῦ βορειοανατολικοῦ τεύχους.	46	23	Ὄστρακα δευτέρας ζώνης τοῦ κατοφλίου τῆς βορείας πύλης.
8	4	Ἀριθ. 9: τὸ παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου τέρμα τοῦ βορειοανατολικοῦ τεύχους. 10: ἡ ἀρχὴ τοῦ βορείου σκέλους τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. 11 καὶ 12: γέμισμα λίθων.	47	24	Ὄστρακα ἐκ τῆς τρίτης ζώνης, αἱ δύο πρῶται σειραὶ, καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸν πυρῆνα, ἡ κατωτάτη, τρίτη σειρά.
10	5	Γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ γέμισμα παρὰ τὸ βόρειον τεῖχος.	48	25	Εἰδώλια καὶ ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς περιοχῆς τῶν τιτανολίθων «ν» καὶ «ο».
13	6	Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τεύχους κατὰ τὰ 15 μ. μήκους.	49	26	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς «ἐσφραγισμένης ἐπιχώσεως» τῆς προσόδου.
14	7	Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τεύχους κατὰ τὰ 20.50 μ. μήκους.	50	27	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ γεμίματος τοῦ δυτικοῦ δρόμου.
15	8	Νότιον κυκλώπειον τεῖχος, ε - ε - ε: ἐσωτερικὴ του ὄψις, γ: γέμισμα τοῦ μυκηναϊκοῦ πυρῆνος, δ: γέμισμα τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.	<i>Γ. Τὸ βόρειον κυκλώπειον τεύχος καὶ ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῆς πύλης τῶν λεόντων.</i>		
16	9	Γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὴν περιοχὴν ΓΔ.	52	28	Τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος κατὰ τὸν Steffen. Τομεῖς ἐρεῦνης 1958 καὶ 1959.
18	10	Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς.	54	29	Χῶρος πρὸ τῆς περιοχῆς Ζ τοῦ βορείου κυκλωπειοῦ τεύχους, φέρων ἐπίχρισμα ἀσπροχρώματος, καὶ τριποδικὴ φιάλη κατὰ χώραν.
19	11	Ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς περιοχῆς ΚΔ.	55	30	Βόρειον κυκλώπειον τεῖχος. Τμῆμα Ν πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.
20	12	Ὄστρακα ἐκ τῶν δύο κατωτάτων στρωμάτων τῆς περιοχῆς ΚΔ.	57	31	Βόρειον κυκλώπειον τεῖχος. Τὸ τμῆμα Μ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν.
26	13	Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία καὶ ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ προμαχώνος τῆς βορείας πύλης.	58	32	Βόρειον κυκλώπειον τεῖχος. Τὸ τμῆμα Ν κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν.
		<i>B. Ἡ βορεία πύλη.</i>	59	33	Ὄστρακα ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων τοῦ πυρῆνος τοῦ βορείου τεύχους. Τμῆμα Μ (ἄνω) καὶ Ν (κάτω).
27	14	Τμῆμα τεύχους μεταξὺ τοῦ προμαχώνος καὶ τοῦ βορείου κυκλωπειοῦ τεύχους, Κ, Δ, στόμια ὑπονόμων.	60	34	Ὄστρακα ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς πυρᾶς τοῦ πυρῆνος τοῦ βορείου τεύχους. Τμῆμα Ν.
28	15	Καμπύλη φορὰ τοῦ βορείου κυκλωπειοῦ τεύχους.	62	35	Τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου ὡς νῦν ἔχει μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν
29	16	Κάτοψις καὶ τομαὶ τῆς βορείας πύλης. (Σχέδιον Σπ. Ἰακωβίδου.)	64	36	Α, Α, Α, ὑποθεμελίωσις ἐκ μικρῶν λίθων τεθειμένων εἰς ἀσπροχρώμα. (Σχέδιον Σπ. Ἰακωβίδου.)
36	17	Ἡ πρὸ τοῦ κατοφλίου τῆς βορείας πύλης ἀποκαλυφθέντες ὀγκόλιθοι. ας: ἀσπρόχρωμα. Ε: Ἑλληνιστικὸν κτίσμα.	66	37	Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.
37	18	Ἐποθεμελίωσις τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ κατοφλίου καὶ τῆς παραστάδος τῆς βορείας πύλης.	67	38	Γεωμετρικὸς κύβος καὶ γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.
38	19	Φρεάτια τῶν ὑπονόμων τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς τῆς βορείας πύλης.	70	39	Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ διατειχίσματος τῆς πύλης τῶν λεόντων.
40	20	Ὁ ὑπόνομος III. Κάλυμμα μετὰ χοανοειδῆ ὀπῆ. σ. στρῶμα ἀσπροχρώματος.	71	40	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῶν λίθων τοῦ γεμίματος τοῦ νοτιοῦ ἄκρου τοῦ κυκλωπειοῦ πυρῆνος.
41	21	Ἐσωτερικὴ πρόσοψις τῆς βορείας πύλης.	72	41	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν λίθων «κ - κ - κ».

Σελ.	Εικ.	Δ. Ἡ πύλη τῶν λεόντων.	Σελ.	Εικ.	
74	42	Ἡ πρὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων τάφρος Α.			κλου Α μέχρι 0.20 μ. ἄνωθεν τοῦ βράχου.
75	43	Ἡ νοτιοανατολική γωνία τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων.	108	67	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιχώσεως 0.20 - 0.60 μ. ἄνωθεν τοῦ βράχου.
77	44	[Ἡ πύλη τῶν λεόντων. Κατώφλιον, κάτοψις, ἀποψις] (Σχέδιον Σπ. Ἰακωβίδη.)			ΣΤ. Ὁ Κύκλος Α καὶ ἡ ἐπικλινῆς ἀνάβασις (Ramp).
78	45	Ὅστρακα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἐξωτερικῆς προσόψεως τῆς πύλης τῶν λεόντων.	114	68	Στρῶμα λατύπης κάτωθεν τοῦ θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως (Ramp).
79	46	Ὅστρακα ἐκ τοῦ τμήματος III τῆς τάφρου Α.	115	69	Τὰ θεμέλια καὶ αἱ πλάκες τοῦ κύκλου. (Σχέδιον Ἰακωβίδη.)
84	47	Εἰδώλια καὶ γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ ἐπιστρῶματος τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς.	116	70	Σχέσις θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως πρὸς τὰς πλάκας τοῦ ΥΕ ΠΙΒ περιβόλου.
85	48	Ὅστρακα 1, 2, 6, 7, 8 ἐκ τοῦ χώματος τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων 3, 4, 5 ἐκ τοῦ γεμίματος τῶν λίθων τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς.	117	71	Ὅγκολίθοι τεθειμένοι ἐπὶ τοῦ κατὰ χώραν τμήματος τῶν πλακῶν τοῦ ΥΕ ΠΙΒ περιβόλου (ἐκ τῶν ἄνω).
86	49	Ὅστρακα ἐκ τῶν λίθων τοῦ γεμίματος τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς.	118	72	[Ταφικός περιβόλος Α καὶ θεμελίωσις κεκλιμένης ἀνόδου] (Σχέδιον Σπ. Ἰακωβίδη.)
87	50	Ὁ ἀναλημματικός τοίχος ὑπ' ἀριθμὸν 9.	119	73	Ἀριθ. 1 - 7. Ὅστρακα ἐκ τῶν ἄρμων τῶν ὀγκολίθων τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ στομίου τοῦ ὑπονόμου.
88	51	Τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου 9 καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς (α). υ, ὁ ὑπὸ τὸν τοίχον 9 ὑπόνομος πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς του.	120	74	Ἐξοχὴ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως.
90	52	Τομὴ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου. (Ἀντιγραφή Παπαηλιοπούλου σχεδίου ἡμερολ. ἀνασκαφῆς 1958.)	121	75	Τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Τὸ σκοτεινὸν τμήμα εἶναι πλάκες περιφερείας τοῦ κύκλου Α.
91	53	Ὅστρακα ἐκ τοῦ στρώματος τῆς κεντροπῆς γῆς τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου.	122	76	Οἱ τὸ στόμιον δημιουργοῦντες ὀγκολίθοι τοῦ τοίχου.
92	54	Ὅστρακα ἐκ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος τοῦ ἀνδῆρου.	123	77	Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑπονόμου καὶ τὸ τέρμα τῆς ὀριζοντίας φορᾶς τῆς αὐλακος.
93	55	Ὅστρακα ἐκ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος τοῦ ἀνδῆρου.	124	78	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὑπονόμου.
94	56	Ὁ ὑπόνομος π κάτωθεν τοῦ μυκηναϊκοῦ θεμελίου τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα.	125	79	Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὑπονόμου.
95	57	Ὁ ὑπὸ τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου 9 ὑπόνομος «υ».	131	80	Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως (Ramp).
97	58	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ ὑπονόμου «υ».	132	81	[Κεκλιμένη ἀνόδος. Τομὴ Β - Ν. Τομὴ Α - Δ] (Σχέδιον Σπ. Ἰακωβίδη.)
98	59	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ ὑπονόμου «υ».	133	82	Ὅγκολίθοι τοῦ γεμίματος τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως (Ramp).
		Ε. Τὸ διασωθὲν δυτικὸν κυκλωπεῖον τεῖχος.	134	83	Σειρὰ κροκαλοπαγῶν λίθων (Κ) ὀπισθεν τοῦ πλευρικοῦ τοίχου (Π - Π) τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως.
101	60	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς πρὸ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπεῖου τεύχους τομῆς ὑπ' ἀριθ. 7.	137	84	Ὅστρακα ἐκ τῶν στρωμάτων 3 καὶ 4 τῆς τάφρου τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως.
102	61	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς τομῆς 7.	140	85	Ἀναπαράστασις κατόψεως τῆς πύλης τοῦ πρώτου περιβόλου. 2. Τμήμα ἐπικλινούσ πρὸς Βορρᾶν ἀναβάσεως ἀρ. 3 καὶ 4.
103	62	Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 τομῆς.	142	86	Γενικὴ ἀποψις τοῦ Χάβου πέραν τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς ἀκροπόλεως. Γ, λείψανα γεφύρας. Δ, λείψανα δρόμου.
104	63	Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ δυτικοῦ κυκλωπεῖου τεύχους. Ὑψος ἀπὸ τοῦ βράχου 8.25 μ.			Ζ. Ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις.
105	64	Τριγωνικὸς χώρος εἰς τὸν κατώτατον δόμον τοῦ δυτικοῦ κυκλωπεῖου τεύχους.	145	87	Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ νοτιοανατολικοῦ σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἡ νοτιοανατολικὴ σῦριγξ, ἡ λεγομένη Sally Port.
106	65	Γραπτὰ ὄστρακα καὶ τεμάχια εἰδωλίων ἐκ τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ δυτικοῦ κυκλωπεῖου τεύχους.			
107	66	Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τεύχους καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου τοῦ κύ-			

Εικ.	Σελ.	Εικ.	Σελ.
147	88		ται από την τομή εις τὸν πυρῆνα τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως.
148	89	165	98 Ὅστρακα ἀπὸ τὴν ἐπικλινῆ κάθοδον πρὸς τὴν βορείαν σύριγγα καὶ ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς.
149	90		<i>Η. Οἱ περίβολοι τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.</i>
152	91	168	99 Τοῖχος κατὰ τὴν ΒΑ. κλιτὸν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.
154	92	169	100 Γέμισμα λίθων ὑποβασταζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Α' τῆς εἰκόνας 99.
155	93	170	101 Γέμισμα πρὸ τῆς βορειοδυτικῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου ὑποβασταζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Α' τῆς εἰκόνας 99.
158	94	171	102 1. Ὁ πρῶτος περίβολος τῶν Μυκηνῶν ΥΕ ΠΙΑ περιόδου. 2. Ὁ δευτέρος περίβολος ΥΕ ΠΙΒ περιόδου. 3. Ὁ τρίτος περίβολος.
159	95	173	103 Τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου ΤΨ.
162	96	174	104 Στροφή ΑΑ, τοῦ τοίχου ΤΨ πρὸς Βορρᾶν.
164	97	175	105 Δευτέρα στροφή ἀπὸ τοῦ Β πρὸς Ἀνατολάς τοῦ τοίχου ΤΨ. Κ, ἡ θέσις τῆς νοτιοδυτικῆς κλίμακος τοῦ ἀνακτόρου.
		176	106 Ἐσοχαὶ Γ καὶ Δ τοῦ τοίχου ΤΨ καὶ τέρμα τοῦ Ε παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ Χάβου. ελ. δάπεδον ἐλληνιστικοῦ κτίσματος.
			151 92 Ἡ εἴσοδος τῆς βορείας σύριγγος. α. κατώφλιον, - β. ὑπέρθρον, - γ. κυκλώπειον τεῖχος, - δ. δυτικὸς πλάγιος τοίχος, - ε. ἀνατολικὸς πλάγιος τεῖχος.
			152 91 Ἡ κάθοδος πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν καὶ ἡ βορεία σύριγγα: «τ» τὸ μεταξὺ τούτων ἀνδρῶν.
			155 93 Ἡ ἐπικλινῆς κάθοδος πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς βορείας σύριγγος.
			158 94 Ἀγγεία καὶ μολύβδινον σκεῦος ἐπὶ τοῦ δαπέδου 4 (ψευδόστομος ἀμφορεὺς ἄνω ἀριστερᾶ).
			159 95 Τμῆμα λουτήρος παρὰ τὸ χεῖλος τῆς τάφρου Schliemann καὶ πίθου κατὰ χώραν εἰς τὸ ἰσόγειον δωμάτιον τοῦ κτηρίου Α.
			162 96 Ἡ διαμόρφωσις τῶν βράχων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καμπὴν τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως.
			164 97 Ὅστρακα ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 13, 15, 17, 19, 20, 21, 27 καὶ 28 προέρχον-

ΠΙΝΑΚΕΣ

1	Γενικὴ ἄποψις τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. (Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας.)		ρειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. Ἀριστερᾶ, τὸ διασκευασθὲν τμῆμα τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους.
2	Γενικὴ ἄποψις τῆς βορειοανατολικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν δρ. σημερινὸς δρομίσκος πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.	7 α	Χῶμα κάτωθεν τῆς σειρᾶς τῶν ὀγκολίθων, ἡ ὁποία ἐξελήφθη ὡς τοῖχος (SD).
3 α	Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ νοτίου κυκλωπείου τείχους.	7 β	Οἱ τελικοὶ λίθοι τοῦ τοίχου «SD».
3 β	Γωνία τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς ἐπεκτάσεως (νε) καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους (α-β-γ-δ-ε, 1-2-3). Πυρῆν τείχους (η-η).	8	Ἡ ἀνατολική, ἐξωτερική, πρόσοψις τῆς βορείας πύλης (α) πρὸ καὶ (β) μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.
4 α	Ἀρχὴ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους α-α ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ ἀρχὴ τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως νε-νε.	9 α	Ἡ πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς προσόδου τῆς βορείας πύλης περιοχὴ.
4 β	Κατώτατος δόμος 1, 2, 3, τοῦ διασωθέντος τμήματος τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους.	9 β	Ἡ πρὸς τὴν βορείαν πύλην πρόσοδος μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.
5 α	Συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τῶν βράχων (7 καὶ 8).	10	(α) Στόμιον Ι καὶ (β) στόμιον Κ τῶν ὑπονόμων ΙΙ καὶ ΙΙΙ
5 β	Συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τῶν βράχων (8 καὶ 9).	11	Στόμια τῶν ὑπονόμων Ε καὶ Η εἰς τὴν περιοχὴν Ε καὶ Η τοῦ βορείου τείχους πρὸ τῆς ἀναστήλωσεως.
6 α	Ἡ πρὸς Ἀνατολάς στροφή τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους (EK).	12 α	Ἐποθεμείωσις τοῦ βορείου τείχους κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς κόγχης Β.
6 β	Ἀρ. 10: ἡ ἀρχὴ τοῦ βορείου σκέλους τῆς βο-	12 β	Ἐποθεμείωσις τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν Δ.
		13 α	Χαρακτηριστικὴ ὑποθεμείωσις τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους.
		13 β	Χρησις ἀσπροχώματος εἰς τὴν ὑποθεμείωσιν τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους.

- 14 Τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος. Ἀναστηλωτικὴ ἐργασία εἰς τὰ τμήματα *M*, *N* καὶ *O*.
- 15 α Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου υ τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἡ κλίμαξ ἰσοῦται πρὸς 0.50 μ.
- 15 β Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου. Ἡ κλίμαξ ἰσοῦται πρὸς 0.50 μ.
- 16 α Λεπτομέρεια τῆς ὑποθεμελίωσης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.
- 16 β Ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ διατειχίσματος τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου.
- 17 α Ἡ πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων στροφὴ τῆς ἀνατολικῆς ἐπενδύσεως Θ, σύγχρονος τοίχου.
- 17 β Τὸ ἀποκαλυφθέν τὸ 1958 νότιον ἄκρον τοῦ κυκλωπέου πυρῆνος.
- 18 α Ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ ἀνατολικῶν ἄκρου τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων.
- 18 β Τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων.
- 19 α Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων, ὡς ἀπεκαλύφθη πλήρως.
- 19 β Λεπτομέρεια τῆς πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων περιοχῆς.
- 20 α Ἡ πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων τάφος Β.
- 20 β Ἡ παρὰ τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τάφος Γ.
- 21 α Τὸ ἀνατολικὸν ἄνθηρον ἀπὸ Νότου καὶ ὁ ὑπὲρ τοῦτο ὑψούμενος βράχος, ὁ φέρων ἴχνη λειάνσεως.
- 21 β Τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τοῦ ἀνατολικῶν ἄνθηρου. Ὁ βράχος πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁ τοίχος 9 πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας.
- 22 Μεσοελλαδικὸς τάφος εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους.
- 23 α «ακ» θεμέλιον τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβόλου τοῦ κύκλου Α παρὰ τὸν ἀναλημματικὸν τοίχον τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου. Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς εἰκόνας τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος.
- 23 β Τὸ θεμέλιον «ακ» τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβόλου, ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ δυτικὸν τείχος πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας.
- 24 Ἡ εἰς τὴν ἐπικλινῆ ἀνάβασιν σκαφεῖσα τάφος. Β, πλευρικὸς βράχος, Γ, 3, γέμισμα ἐξ ὀγκολίθων. 4, ἀνάβασις ὑπ' ἀριθ. 2. 5, ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 3. 6, ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 4.
- 25 Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἡ βορεία πύλη τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά.
- 26 α Τὸ νότιον σζέλος τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.
- 26 β Λεπτομέρεια τειχοδομίας τοῦ βορείου τείχους τῆς ἐπεκτάσεως τῆς Τίφουθος.
- 27 α Ὁ περὶ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τείχους τῆς ἐπεκτάσεως χώρος.
- 27 β Ὁγκολίθοι «α», «β» καὶ «γ».
- 28 Ἡ ἀνατολικὴ γωνία τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά.
- 29 Ἡ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ Βορρᾶ.
- 30 Τὸ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς καμπῆς τοῦ περιβόλου βραχώδες ἄνθηρον ἀπὸ Ἀνατολῶν.
- 31 Γενικὴ ἄποψις τοῦ κτηρίου Β Ἀγγεῖα, ὡς εὐρέθησαν εἰς τὰ δάπεδα τῶν δωματίων 2 καὶ 4 καὶ εἰς τὸν διάδρομον 1.
- 32 Τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.
- 33 α Τὸ ἀνατολικὸν τείχος τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.
- 33 β Τὸ ἀνατολικὸν τείχος τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.
- 33 γ Τὸ ἀνατολικὸν τείχος τῆς αὐλῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων. (Σχέδιον Κουτρούπακη.)
- 34 α Ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ ἀνατολικὸν τείχος τῆς αὐλῆς τῆς πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.
- 34 β Ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ ἀνατολικὸν τείχος τῆς αὐλῆς τῆς μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.
- 35 Ἡ ἀκρόπολις τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ Βορρᾶ. (Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας.)
- 36 Ἡ ἀκρόπολις τῶν Μυκηνῶν α. Ἡ βορεία πλευρὰ τῆς ἀκροπόλεως β. Ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά. (Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας.)
- 37 Ἡ ἀκρόπολις τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τὰ Νοτιοδυτικά. (Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας.)

Παρένθετοι πίνακες.

- A Πύλη λεόντων καὶ κύκλος Α.
- B Βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ “ΣΤΕΦ. Ν. ΤΑΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ”,
Ἀκτὴ Πρωτοψάλτη — Πειραιεύς.

ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ
Ἁγίου Μάρκου, 14 — Ἀθήναι.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΟΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ ΑΙ ΠΥΛΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΑΝΟΔΟΙ

Αί ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου γενόμεναι ἀνασκαφαὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ τοῦ 1958 μέχρι τοῦ 1963 ἔφερον εἰς φῶς πολὺτιμα στοιχεῖα, τὰ ὅποια πιστεύω ὅτι θὰ θέσουν τὰς περὶ τῶν τειχῶν τῶν Μυκηνῶν γνώσεις μας ἐντὸς ὀριστικῶν ἐπιστημονικῶν πλαισίων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θὰ περιγράψω κατὰ τομεῖς, ἀνταποκρινομένους πρὸς τὸν τρόπον ἐρεύνης, τὸν ὅποιον ἠκολούθησα. Προτοῦ προβῶ εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτὴν, αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω τοὺς συνεργάτας, βοηθοὺς καὶ ἐργάτας, οἱ ὅποιοι ἐξησφάλισαν τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐρένης μετὰ τὴν πρόθυμον ἐργασίαν των. Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω εἰς τὸν Σπ. Ἰακωβίδην, εἰς τὸν Τ. Leslie Shear Jr., εἰς τὴν κ. Ἰόνην Μυλωνᾶ Shear, εἰς τὴν Ροζαλίνδην Παπαντωνίου, εἰς τὴν κ. Γ. Ἐ. Μυλωνᾶ, εἰς τὴν κ. Edwin Grossman, εἰς τὴν Δίδα Ὀλγαν Ἀλεξανδροῦ, εἰς τὴν Δίδα Elizabeth Brokaw, εἰς τὴν Δίδα Νίκην Μυλωνᾶ, εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας Ἀ. Πετρονώτην καὶ Richard Rothman, εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα τοπογράφον Ἰ. Μπαντέκαν καὶ εἰς τὸν πάντοτε πρόθυμον καλλιτέχνην Ν. Τομπάζην, ὁ ὅποιος ἐφιλοτέχνησε τὰς δημοσιευομένας φωτογραφίας. Εἰς τὸν ἔφορον τῆς περιοχῆς καὶ συνεργάτην κ. Νικόλαον Βερδελεῆν ὀφείλονται ἴδιαι εὐχαριστίαι διὰ τὴν πρόθυμον συμπαράστασίν του. Εὐχαριστίας ἐπίσης ὀφείλω εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βασιλικὴν Ἀεροπορίαν διὰ τὴν φωτογραφίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγένετο ὁ πίναξ 1.

Ἡ Ὑπηρεσία Ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων μοι παρέσχε πάντοτε ἀμέριστον τὴν βοήθειάν της καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλω χάριτας εἰς τὸ προσωπικόν της καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν διευθυντὴν της κ. Εὐστάθιον Στίκαν, ὁ ὁποῖός μοι ἐπέτρεψε νὰ δημοσιεύσω καὶ φωτογραφίᾳ, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐφιλοτέχνησεν. Εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν Γενικὸν αὐτῆς Γραμματέα συνάδελφον κ. Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν τὴν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν εἰς ἐμὲ ἀνάθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Μυκηνῶν. Εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Πανεπιστημίου Washington, εἰς τοὺς πρυτάνεις Ethan A. H. Shepley, Thomas H. Eliot καὶ εἰς τὸν κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Thomas S. Hall εἶμαι ἐπίσης εὐγνώμων, διότι κατέστησαν δυνατὴν τὴν παραμονήν μου εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ὑπ' ἐμοῦ ἀνάληψιν τῆς ἐρένης τῆς πόλεως τοῦ

Ἀγαμέμνονος. Εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰλικρινεῖς μου φίλους τῆς πόλεως τοῦ St. Louis, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν πρόθυμον χρηματικὴν τῶν βοήθειαν καθιστοῦν δυνατὰς τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐρεῦνας μου, ἐκφράζω τὴν παντοτινὴν μου εὐγνωμοσύνην. Εἰς τὴν Philosophical Society of America ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὰς ἐπανειλημμένας fellowships, διὰ τῶν ὁποίων μὲ ἐτίμησαν. Εὐχαριστίας ἐπίσης ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν ἐν Ἀθήναις, συνάδελφον Κ^{ον} Henry Robinson, διὰ τὴν πρόθυμον βοήθειαν τὴν ὁποίαν μοὶ παρέχει, ὅσας ἐπανερχομαι εἰς τὸ αἰώνιον ἄστυ. Εἰς τὴν ἀκαταπόνητον λειτουργὸν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Δί^{δα} Ἀρτεμισίαν Γιαννουλάτου ἐκφράζω ἰδίως εὐχαριστίας καὶ ὁμολογῶ βαθεῖαν ὑποχρέωσιν διὰ τὴν φροντίδα, μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλει ἐκάστοτε τὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκδόσεις δημοσιεύμενα πονήματά μου.

Α. ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΚΥΚΛΩΠΕΙΟΝ ΤΕΙΧΟΣ

Ἦδη τὸ 1895 ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀπέδειξεν ὅτι τὸ νῦν σωζόμενον βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου ἦτο νεωτέρα ἐπέκτασις τοῦ διὰ τειχῶν περικλειομένου χώρου τοῦ λόφου τῶν Μυκηνῶν¹. Ἡ ἐπέκτασις αὕτη περιλαμβάνει τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Περσεία κρήνη», τὴν «σύριγγα» τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας, τὴν γνωστὴν ὡς «Sally Port», καὶ τὴν μεταξύ των μικρὰν ἔκτασιν². Ἀφ' οὗ ἡ κατασκευὴ τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως εἶχε προχωρήσει ἀρχεῖα, τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος ἐκηρμύσθη καὶ οἱ λίθοι του φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν ὑψηλότερων δόμων τῶν σκελετῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ γραμμὴ τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τεύχους παρέμεινεν ἀβεβαία μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, μολοντί αὕτη ἐσημειώμετο ἄνευ ἐνδοιασμοῦ εἰς τὰ σχεδιογράφηματά τῆς ἀκροπόλεως.

Τὸ πρῶτον λεπτομερὲς τοπογραφικὸν σχέδιον τῶν Μυκηνῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΔΡΟΣΙΝΟΥ καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ SCHLIEMANN εἰς τὸ περὶ τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν σύγγραμμά του³. Ὁ ΔΡΟΣΙΝΟΣ σημειώνει δύο ἀναλημματικούς τοίχους κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀλλῆς τῆς ἐπεκτάσεως δὲν παρέχει ὅμως οὐδὲ ἔνδειξιν ὑπάρξεως ἀρχαιοτέρου τεύχους εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Τοῦτο δὲ διότι τοιαῦται ἐνδείξεις τότε δὲν ἐφαίνοντο (εἰκ. 1, α).

Ὁ STEFFEN εἰς τὸ περίφημον τοπογραφικὸν τοῦ σχέδιον τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀλλῆς ἐσχέδιασεν ἕνα συνεχῆ τοῖχον, ὁ ὅποιος κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ μήκους του σχηματίζει καμπήν, καὶ τὸν τοῖχον τοῦτον ἐχαρακτήρισεν ὡς «kyklopische Stützmauer» (εἰκ. 1, γ).

Ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ εἰς τὸ σχεδιογράφημα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, τὸ ὁποῖον

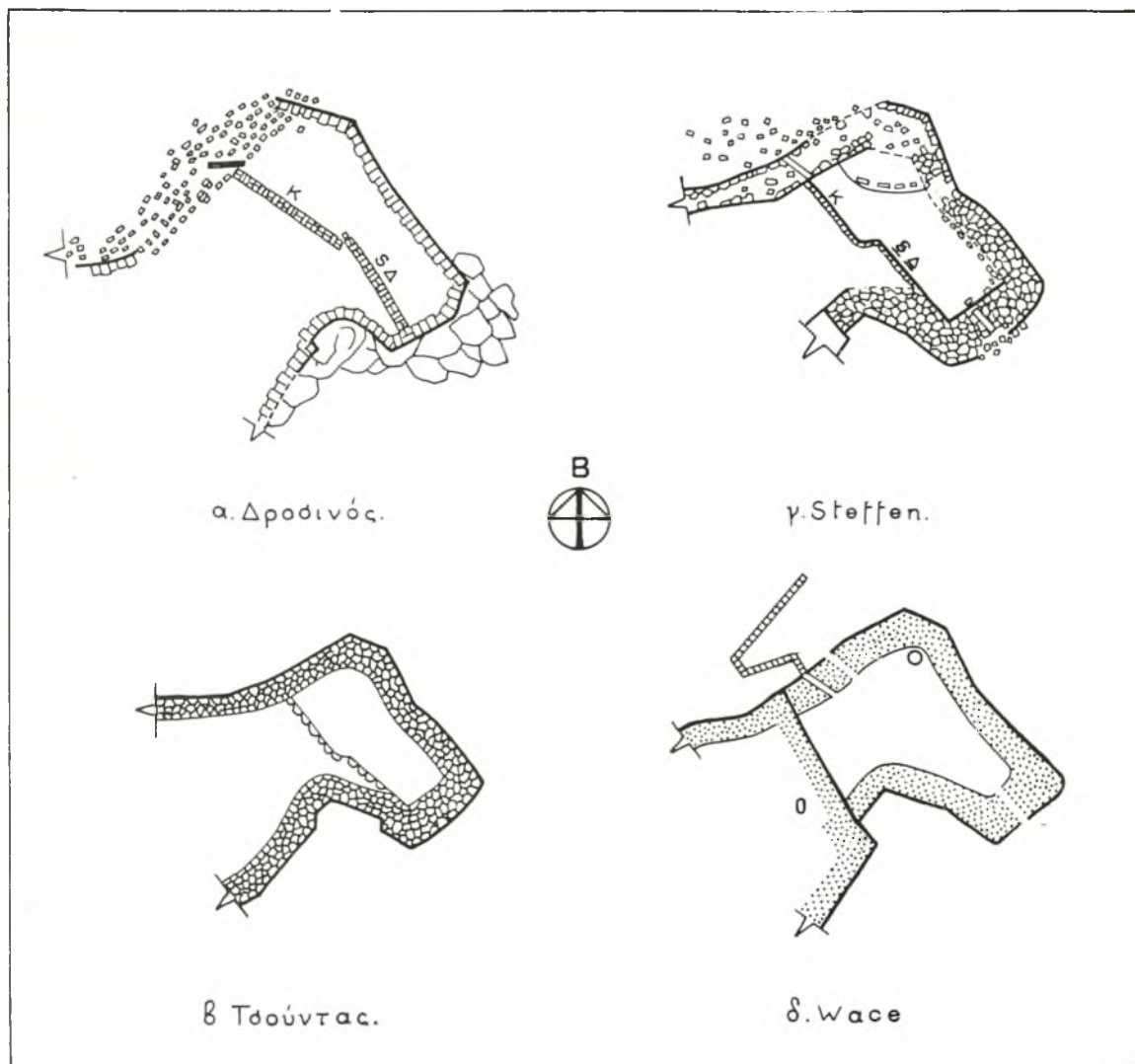
¹ CHR. TSOUNTAS, Zu einigen mykenischen Streitfragen, JdI 10, 1895, σ. 143 κέ.

² Περὶ αὐτῶν ὄρα κατωτέρω Κεφάλαιον Ζ.

³ H. SCHLIEMANN, Mycenae, London 1878, σχέδιον C. Σχεδιογράφημα τῶν περιγράμματος τῆς ἀκρο-

πόλεως ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τῶν περιηγητῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἐν οἷς ὁ GELL, The Itinerary of Greece, 1810, πίν. 3, σ. 144 - 145 καὶ ὁ LEAKE, Travels in the Morea, 1830, II, πίν. 4.

παρέχει εἰς τὰ συγγράμματά του, σημειώνει δύο ἀναλημματικούς τοίχους, με διάφορον πῶς κατεύθυνσιν, καὶ τούτους συνδέει με καμπύλην γραμμὴν. Τὸς τοίχους αὐτοὺς δὲν τοὺς παρουσιάζει ὡς ἀποτελοῦντας τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν σκέλος τοῦ Κυκλωπείου περιβόλου (εἰκ. 1, β)¹.

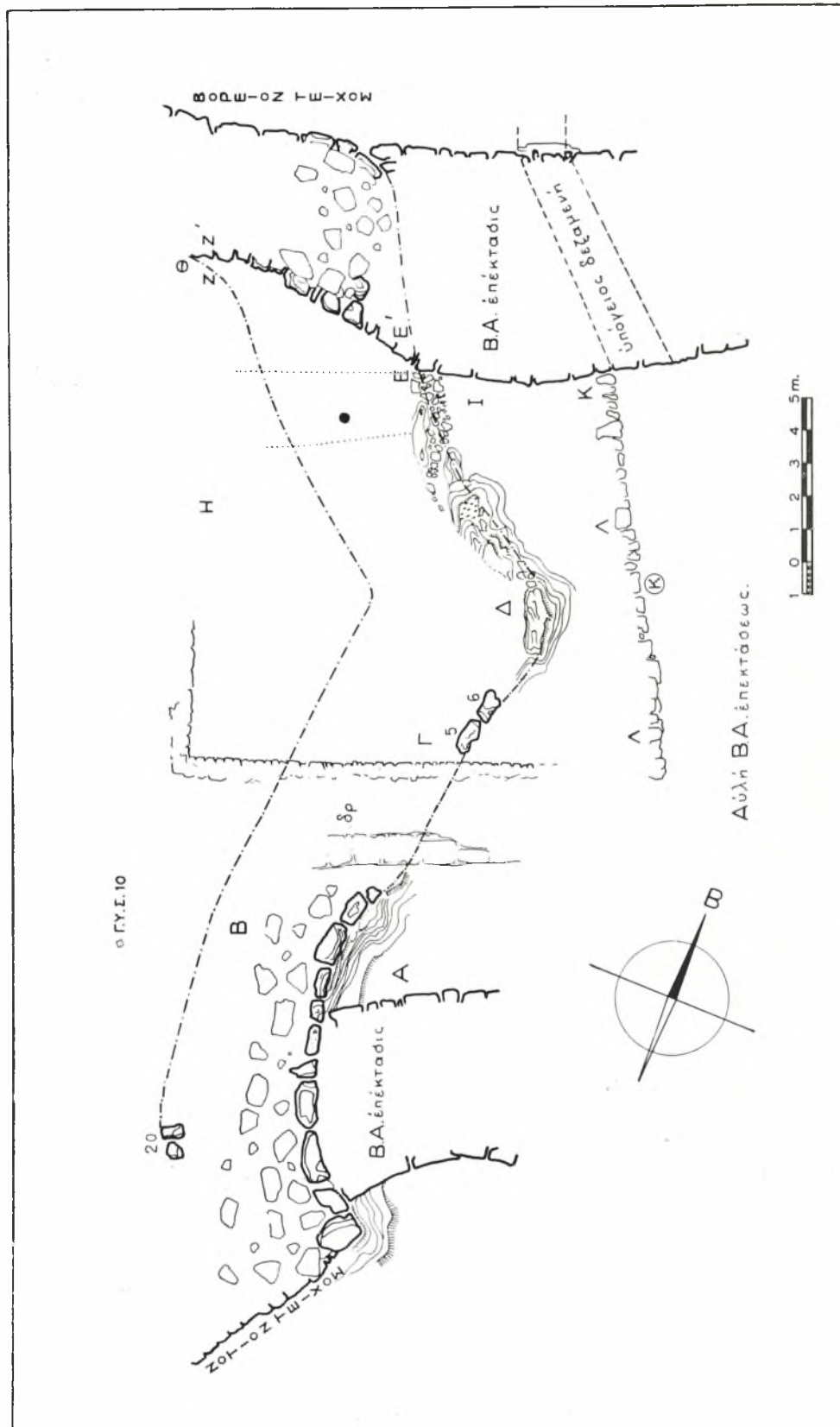

Εἰκ. 1. Ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν.

(Ἀντιγραφή Ἀ. Παπαλιοπούλου)

Ὁ ἀείμνηστος σοφὸς ἐρευνητὴς τῶν Μυκηνῶν ALAN J. B. WACE εἰς τὰ σχεδιογραφήματά του τῆς ἀκροπόλεως σχεδιάζει τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τείχος ὡς εὐθεῖαν γραμμὴν, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ καταλήγουσαν εἰς τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος παρὰ τὸ στόμιον τῆς

¹ H. STEFFEN, Karten von Mykenai, 1884, πίν. II. μυκηναῖος πολιτισμός, 1893, πίν. I.
ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΠΑΕ 1886, πίν. 4 καὶ Μυκῆναι καὶ

Εἰκ. 2. Τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος.

(Σχέδιον Ἀ. Πετρονίου καὶ Κ. Κότμαν)

υπογείου δεξαμενῆς¹ (εἰκ. 1, δ), καθιστᾶ δὲ σαφῆ τὴν ἐκδοχὴν του μὲ τὴν ἐπεξήγησην: O=original northeast wall» καὶ μὲ τὴν περιγραφὴν, εἰς Mycenæ, σ, 97-98: «just before we step down to this» δηλ. εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἐπεκτάσεως ἐκ τοῦ σημερινοῦ κατηφορικοῦ δρομίσκου, ὁ ὁποῖος φέρει ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν, «we cross a thick Cyclopean wall which now appears as no more than a low, but broad, terrace wall. This was the original outer wall of the citadel on the northeast, built probably about the middle of the fourteenth century B. C.». Φαίνεται ὅτι ὁ WACE ἐταύτισε τοὺς ὑπὸ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ, STEFFEN καὶ ΤΣΟΥΝΤΑ σημειωθέντας ἀναλημματικούς τοίχους πρὸς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου καὶ τοὺς εὐθυγράμμισεν.

Εἰς τὸ σχεδιογράφημα τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ Ancient Mycenæ (1957), εἰκ. 7, ἠκολούθησα τὴν γνώμην αὐτὴν τοῦ WACE καὶ δι' εὐθείας γραμμῆς ἐδήλωσα τὸ βορειοανατολικὸν σκέλος τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου. Καὶ ὁ συνάδελφος κ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ εἰς τὸ σύγγραμμά του, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, εἰκ. 22, περιέλαβε τὸ σχεδιογράφημα τοῦ WACE. Ἡ κατὰ χώραν μελέτη τῆς ἐπεκτάσεως μὲ ἔπεισαν ὅτι τὰ διασωθέντα λείψανα δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν καὶ ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκ νέου δι' ἀνασκαφῆς ἐρεῦνης τοῦ χώρου. Ταύτην ἐπεχείρησα τὸ 1959 καὶ ἐπληθύνθησαν τὰ ἤδη συναχθέντα συμπεράσματα τὸν Αὐγούστου τοῦ 1963.

Κατ' ἀρχάς, ἐποπτεύοντος τοῦ Σπ. Ἰακωβίδου, ἠρεύνθησαν τὸν χώρον Α-Β (εἰκ. 2)², τὸν μεταξὺ τοῦ νοτίου κυκλωπειοῦ τείχους καὶ τοῦ σημερινοῦ κατηφορικοῦ δρομίσκου (εἰκ. 2, δρ), ὁ ὁποῖος φέρει ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως πρὸς τὴν αὐλὴν τῆς ἐπεκτάσεως (πίν. 2). Τὸν χώρον τοῦτον εὗρομεν πλήρη λίθων καὶ χωμάτων καὶ εὐθὺς ἀμέσως κατέστη φανερόν ὅτι εἶχε σκαφῆ προγενεστέρως μέχρι τοῦ βράχου καὶ εἶχεν ἐκ νέου πληρωθῆ. Πρὸς τούτοις κτίσμα ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐπέκειτο τῆς περιοχῆς Β καὶ αὐτὸ εἶχεν ἐπίσης προγενεστέρως ἀνασκαφῆ. Κατὰ συνέπειαν ἢ ἐπίχωσις τοῦ χώρου Α καὶ Β δὲν διέσωζε στρωματογραφικὰ στοιχεῖα, δυνάμενα νὰ ἀποδείξουν τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀρχικοῦ τείχους ἢ καὶ τῆς πρὸς Ἀνατολὰς προσθήκης. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ ἀρχικὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου, τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν ἀπεκαλύψαμεν εἰς τὸν χώρον Α-Β, διετήρησεν ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὀρίζουν ἐπακριβῶς τὴν πρὸς Βορρᾶν στροφὴν τοῦ ἀρχικοῦ τείχους.

Ἡ γραμμὴ τῆς πρὸς Βορρᾶν στροφῆς τοῦ ἀρχικοῦ νοτίου τείχους καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ἦσαν καταφανεῖς ἰδίαι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους³ (πίν. 3α). Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου εἶναι θεμελιωμένη ἐπὶ βράχου, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν πίπτει σχεδὸν καθέτως πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά περὶ τὰ 3 περίπου μέτρα καὶ ἐκεῖθεν συνεχίζει τὴν ἀπότομον πρὸς

¹ Α. J. V. WACE, Mycenæ, εἰκ. 19. Ὅρα καὶ τὸ περὶ Μυκηναίων ἄρθρον του εἰς τὸ Companion to Homer, 1962, σ. 394, εἰκ. 28, ὅπου διατηρεῖ τὴν εὐθείαν γραμμὴν.

² Τὸ σχέδιον τῆς εἰκ. 2 ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἀ. Πετρονάτη τὸ 1959 καὶ συνεπληρώθη τὸ 1963 ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Richard Rothman.

³ Ὅρα καὶ WACE, Mycenæ, εἰκ. 109a.

Χάβον πτώσιν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ στρέφεται πρὸς Βορρᾶν. Ἦτο τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ σκληροῦ πετρώματος τοῦ λόφου ὑποδεικνυόμενον σημεῖον διὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ νοτίου τείχους τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ διὰ τὴν στροφὴν του πρὸς Βορρᾶν. Ἡ γραμμὴ τῆς στροφῆς, ὡς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς ἀρχῆς τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, σχηματίζει ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν μετὰ τὴν φορὰν τοῦ νοτίου σκέλους (πίν. 4α). Διὰ τοῦτο ἴσως καὶ ἡ συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους ἐσχεδιάζετο ὡς εὐθεῖα γραμμὴ. Ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ χώρου Α καὶ Β ὁμῶς ἀπέδειξεν ὅτι ἄλλως ἔχουν τὰ πράγματα.

Ὀλίγον πέραν τοῦ σημείου τῆς στροφῆς ὁ βράχος βαίνει πρὸς Βορρᾶν μετὰ ἐλαφρὰν καμπύλην, σχηματίζων ἀμβλεῖαν γωνίαν μετὰ τὸ ἀρχικὸν νότιον τεῖχος, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ ἀνατολικὴ του πλευρὰ παρουσιάζει κάθετον ὄψιν. Ἐπὶ τῆς καμπύλης ταύτης γραμμῆς τοῦ βράχου εἶχεν ἰδρυθῆ τὸ βορειοανατολικὸν τεῖχος, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου κατὰ συνέπειαν βαίνει διαγωνίως πρὸς τὴν φορὰν τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως (πίν. 3β). Ἡ γραμμὴ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους δριζέται ἐπακριβῶς οὐχὶ μόνον ὑπὸ τοῦ πετρώματος, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν διασωθέντων λειψάνων του. Κατὰ τὴν γωνίαν τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως διασώζονται 5 ὑπερκείμενοι δόμοι (πίν. 3β, α. β. γ. δ. ε). Ὁ ὀγκόλιθος τοῦ δόμου γ στηρίζεται, κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν του, ἐπὶ τοῦ ὀγκολίθου «1», ὁ ὁποῖος μᾶς δίδει τὴν πρὸς τὰ Βορειοανατολικά συνεχιζομένην γραμμὴν τοῦ τείχους. Ὁ ὀγκόλιθος «1» πατεῖ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βράχου καὶ στερεοῦται εἰς τὴν θέσιν του διὰ μικρῶν λίθων τεθειμένων ὡς σφηνῶν κατὰ τὸν Κυκλώπειον τρόπον τειχοδομίας (πίν. 4β). Μετ' αὐτὸν διεσώθησαν εἰς τὴν θέσιν των δύο ἀκόμη ὀγκόλιθοι τοῦ κατωτάτου δόμου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους (πίν. 4β, ἀρ. 2 καὶ 3)¹. Ἡ θέσις καὶ τετάρτου ὀγκολίθου «4», μετὰ τὸν «3», εἶναι καταφανὴς ἀπὸ τὰ «σκαρώματα», τὰ ὅποια διεσώθησαν, ὡς καὶ ἀπὸ μικροὺς λίθους, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ πληρώσουν σχισμὴν εἰς τὸν βράχον (πλάτους περίπου 0.60 μ.), ἄνωθεν τῆς ὁποίας εἶχε τεθῆ ὁ «4». Ἴσως ὀγκόλιθος, ὁ ὁποῖος τώρα εἶναι εἰς τὰ πρὸ τοῦ σημείου τούτου χῶματα, νὰ εἶναι ὁ «4».

Ἀμέσως ὀπισθεν τῶν ὀγκολίθων «1», «2», «3» καὶ «4» ἀπεκαλύφθη τὸ σύνηθες ἐξ ἀργῶν λίθων γέμισμα τοῦ πυρήνος τοῦ τείχους (πίν. 3β, η-η)· τὸ γέμισμα τοῦτο ἠρευνήθη εἰς πλάτος δύο μόνον μέτρων, διότι ὑπολείμματα ἑλληνιστικοῦ κτίσματος καλύπτουν τὴν περιοχὴν καὶ καθιστοῦν ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ἔρευναν. Οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι δριζοῦν ἐπακριβῶς τὴν γραμμὴν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους κατὰ τὸ νότιόν του ἄκρον. Ἡ γραμμὴ αὕτη βαίνει διαγωνίως πρὸς τὸν σημερινὸν κατηφορικὸν δρομίσκον (δρ), ὁ ὁποῖος καὶ τὴν διακόπτει (εἰκ. 2 καὶ πίν. 2).

Πρὸς Βορρᾶν τοῦ διασωθέντος δόμου τοῦ τείχους, εἰς τὴν περιοχὴν Γ (εἰκ. 2 καὶ πίναξ 2) πρὸς Βορρᾶν καὶ ὀλίγον πέραν τοῦ τρίτου πλατυσκάλου τοῦ δρομίσκου,

¹ Αἱ διαστάσεις τῶν ὀγκολίθων τούτων εἶναι 2: ὕψος μέγιστον 1.04 μ., μήκος μέγιστον 1.15 μ. 1: ὕψος μέγιστον 0.82 μ., μήκος μέγιστον 1.25 μ. 3: ὕψος μέγιστον 0.94 μ., μήκος μέγιστον 1 μ.

εὐρέθησαν δύο ὄγκολιθοί, οἱ ὅποιοι ἀνήκουν εἰς τὸ βορειοανατολικὸν τείχος καὶ οἱ ὅποιοι διατηροῦνται εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν (εἰκ. 3, ἀρ. 5 καὶ 6). Οἱ ὄγκολιθοὶ οὗτοι (μῆκους περίπου 0.98 μ. καὶ 0.95 μ. καὶ ὕψους 0.45 καὶ 0.73 μ.)

Εἰκ. 3. Οἱ κατὰ χώραν ὄγκολιθοὶ 5 καὶ 6 τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους.

εἶναι τοποθετημένοι εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βράχου, τοῦ ὁποίου ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἔχει ὀμαλυνθῆ διὰ τὰ τοὺς ὑποδεχθῆ. Ἡ κάθετος σχεδὸν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου, ἡ σαφῶς διακρινομένη εἰς τὴν εἰκόνα 3, συνεχίζει τὴν ἀπότομον πρὸς Ἀνατολὰς πτώσιν τοῦ πετρώματος τοῦ λόφου, τὴν ὁποίαν ἐσημειώσαμεν κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ βορειοανατολικὸν κυκλώ-

πειον τείχος εἶχε θεμελιωθῆ ἐπὶ τῆς ὀφρῦος τοῦ λόφου, τοῦ ὁποίου ἀκολουθεῖ τὸν σχηματισμὸν τοῦ πετρῶματος.

Πέραν τῶν ὀγκολίθων ἀρ. 5 καὶ 6 δὲν ἀνεύρομεν ἄλλους, ἀλλ' ἀπεκαλύψα-

Εἰκ. 4. Ἀριθ. 9: τὸ παρὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου τέρμα τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους. 10: ἡ ἀρχὴ τοῦ βορείου σκέλους τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. 11 καὶ 12: γέμισμα λίθων.

μεν τὴν συνέχειαν τοῦ βράχου, ὃ ὁποῖος προχωρεῖ πρὸς Βορρᾶν περὶ τὰ 4 μέτρα καὶ εἶτα κάμπτεται ἀποτόμως πρὸς Δυσμάς (εἰκ. 2, Δ καὶ πίν. 5α, ἀρ. 7). Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου διατηροῦνται καλῶς τὰ ἴχνη ὀμαλισμοῦ διὰ σφύρας, προεργασίας δηλαδὴ συνήθους διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ὀγκολίθων τοῦ

τείχους. Ἀπὸ τῆς περιοχῆς Λ (εἰκ. 2) ὁ βράχος πίπτει ἀποτόμως πρὸς τὰ Βορειοδυτικά· πρῶτον περὶ τὰ 0.80 μ. καὶ εἶτα, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τῆς πρώτης πτώσεως, περὶ τὰ 0.75 μ. (πίν. 5β, ἀρ. 8 καὶ 9). Ἐκεῖθεν βαίνει ὀμαλῶς καὶ σχεδὸν κατ' εὐθείαν γραμμὴν πρὸς τὴν περιοχὴν, ὅπου ἡ προέκτασις (ἀρ. 10) προσεκολλήθη εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου (εἰκ. 4). Κατὰ τὴν γραμμὴν ἐκείνην δὲν διεσώθησαν ὀγκολίθοι τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ἀλλὰ διατηροῦνται τὰ «σκαρώματα», διὰ τῶν ὁποίων οἱ ὀγκολίθοι ἐσφηνοῦντο εἰς τὴν θέσιν των τοῦτο, ὡς εἶδομεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ τείχους, ἦτο σύννηδες εἰς τὸν κυκλώπειον τρόπον τειχοδομίας.

Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς ἀρχῆς τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου ἀπεκαλύφθη ἐπίσης τὸ 1959. Ἡ πρὸς Νότον στροφή τοῦ βορείου κυκλώπειου τείχους κεῖται περὶ τὰ 62 μέτρα ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς βορείας πύλης (Postern Gate). Κατὰ τὸ μῆκος ἐκεῖνο τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος, ἀκολουθοῦν τὸν σχηματισμὸν τοῦ βράχου, κάμπτεται πρὸς Νότον, οὐχὶ κατ' ὀρθὴν γωνίαν (ὡς τὸ νότιον τείχος κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν) ἀλλὰ μὲ ὠραίαν κυρτὴν φορὰν (πίν. 6α, ΕΚ). Ἐὰν συνεχίσωμεν τὴν κυρτὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀρχῆς τῆς στροφῆς θὰ εὕρωμεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους τὴν ἤδη σημειωθείσαν γραμμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ βόρειον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως προσεκολλήθη εἰς τὸ ἀρχαιότερον τείχος (εἰκ. 4 καὶ πίν. 6β, ἀρ. 10). Εἰς τὴν γραμμὴν ἐκείνην καταλήγει, ὡς εἶδομεν, τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τείχος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε τὴν φορὰν τὴν ὑποδεικνυομένην εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνας 2. Ἡ φορὰ αὕτη εἶναι τελείως διάφορος τῆς εὐθείας γραμμῆς, τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐδέχοντο οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηναίων¹.

Τὴν φορὰν τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους φαίνεται ὅτι ὑποδεικνύουν καὶ τὰ ἄκρα δύο λίθων, τὰ ὁποῖα προεξέχουν τῆς ἐπιφανείας τοῦ σημερινοῦ κατηφορικοῦ δρομίσκου (δρ) κατὰ τὸ τέταρτον αὐτοῦ πλατύσκαλον (πίν. 2). Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν πλατυσκάλων 3 καὶ 4 ἀπέδειξεν ὅτι οἱ λίθοι αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ τείχος, ἀλλὰ κατὰ τύχην ἐτέθησαν εἰς τὴν γραμμὴν του ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ἀναστηλώσεως, οἱ ὁποῖοι κατεσκεύασαν τὸν δρομίσκον. Ἡ ἀποκάλυψις των ὁμῶς ἔφερεν εἰς φῶς καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὑπὸ τὰ πλατύσκαλα βράχου. Ἐπὶ ταύτης διατηροῦνται καλῶς τὰ ἴχνη τῆς διὰ σφύρας κατεργασίας διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν ὀγκολίθων τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ τείχους. Τὰ ἐπὶ τοῦ πετρώματος τούτου ἴχνη ἐπιβεβαιοῦν τὴν γραμμὴν τοῦ τμήματος τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους μεταξὺ τῶν δύο ομάδων τῶν ὀγκολίθων, 1, 2, 3, 4 καὶ 5, 6, οἱ ὁποῖοι διεσώθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν.

Ἡ γραμμὴ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους φαίνεται ὅτι δὲν διεσώθη ἢ τοῦλάχιστον ἔχει καλυφθῆ ἀπὸ τὰ εἰς τὴν περιοχὴν του ὑφιστάμενα ἑλληνιστικὰ κτίσματα. Δύο μόνον ὀγκολίθους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως ἠδυνήθησαν νὰ εὕρω τὸ 1963 κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ τείχους (εἰκ. 2,

¹ Πρὸβλ. π.χ. τὸ σχέδιον εἰκ. 2 μὲ τὸ τοῦ WACE, καὶ τὰ MAPINATOY - HIRMER, Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Mycenae, εἰκ. 19, MYAΘNA, Ancient Mycenae, εἰκ. 7 Ἑλλάς, εἰκ. 22.

ἀρ. 20) και αὐτοὶ ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ τεῖχος κατὰ τὸ ἄκρον ἐκεῖνο εἶχε πλάτος περὶ τὰ 5 μέτρα. Τὴν πιθανὴν γραμμὴν τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ὄψεως σημειοῦμεν διὰ στικτῆς γραμμῆς εἰς τὸ σχέδιον 2. Φαίνεται ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως, ὡς και οἱ λίθοι τοῦ πυρῆνος, εἶχον ἀφαιρεθῆ ἐπὶ τῆς ὀλικῆς του δὲ ἐκτάσεως εἶχον ἰδρυθῆ εἰς τοὺς ἑλληνιστικoὺς χρόνους διάφορα κτίσματα, τὰ ὅποια καλύπτουν τὰ τυχὸν διασωθέντα ὑπολείμματα τοῦ πυρῆνος. Τὸν πυρῆνα αὐτὸν ἐνομίσαμεν ὅτι ἀνεύρομεν κατὰ τὴν νῦν ὑφισταμένην ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ βορείου τεύχους εἰς τὴν περιοχὴν E-Z (εἰκ. 2), ἢ ὅποια βαίνει κατὰ μῆκος αὐτοῦ. Ἐκεῖ ὁ χῶρος εἰς πλάτος ἀπὸ τοῦ τεύχους κυμαινόμενον ἀπὸ 4 περίπου μέτρων κατὰ τὴν γραμμὴν E

Εἰκ. 5. Γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ γέμισμα παρὰ τὸ βόρειον τεύχος.

μέχρις 6 μέτρων κατὰ τὸ Z-H, εὐρέθη πλήρης λίθων, ἀποτελούντων τεχνικώτατον γέμισμα (μόλωμα). Στρώματα λίθων μετρίων διαστάσεων και μέσου πάχους 0.35 μ., ἐναλλασσόμενα μὲ στρώματα γῆς 0.05-0.08 μ., ἐσχημάτιζον τὸ γέμισμα τοῦτο. Μικρότερα λιθάρια εἶχον ἐντεθῆ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν μεγαλυτέρων ἀργῶν λίθων δημιουργούμενα κενὰ και ἐπληροῦντο σχεδὸν ἐρμητικῶς ἀπὸ τὸ ἐπικείμενον χῶμα. Τὰ διάφορα αὐτὰ στρώματα τοῦ γεμίματος ἀφηρέσαμεν προσεκτικῶς, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀνευρίσκοντο ὄστρακα, τὰ ὅποια θὰ μᾶς ἐπέτρεπον τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ γεμίματος. Δυστυχῶς αἱ ἐλπίδες μας διεψεύσθησαν, διότι ἐλάχιστα ὄστρακα εὐρέθησαν και αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο χαρακτηριστικά ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν ἀκριβῆ συμπεράσματα. Σχεδὸν ἐν τῇ ὁλότητι, τὰ 94% περίπου, εἶναι ἄγραφα και μικροσκοπικά και κατὰ κανόνα ἀνήκουν εἰς τμήματα ἀγγείων, τὰ ὅποια δὲν χαρακτηρίζουν τὸ σχῆμά των. Φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς ὑψίποδας κύλικας τύπου FURUMARK ἀρ. 267, 274, εἰς ὕδριας τύπου 129, εἰς ἀμφορεῖς τύπου 109, εἰς πινάκια τύπου 295, ὡς και εἰς χονδροειδῆ σκεύη· τὰ γραπτὰ ὄστρακα και

ὀλίγα καὶ χρονολογικῶς ἀκαθόριστα εἶναι (εἰκ. 5) καὶ ὁ διάκοσμός των περιορίζεται εἰς ταινίας καὶ γραμμὰς κύκλων, φαίνεται δ' ὅτι ἀνήκουν εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ πρόχους τύπων 176, 177, 146.

Τὸ γέμισμα μὲ τοὺς «ριχτούς» λίθους καὶ τὸ χῶμα συνεχίζεται εἰς βάθος μέχρι 2.60 μέτρων ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἀνωτάτου ἐξ ὀγκολίθων δόμου τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους ὡς ἔχει νῦν. Εἰς τὸ βάθος ἐκεῖνο κατὰ τὸ μέσον τοῦ μήκους του, βαίνουν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς περίπου, ἀπεκαλύφθη στερεὸν καὶ σκληρὸν δάπεδον ἐκ καλῶς πεπιεσμένου χώματος μεμειγμένου μετὰ μικρῶν χαλίκων. Τὸ δάπεδον τοῦτο εἶχε πλάτος περίπου δύο μέτρων, ἐκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον τὸ ἐκ λίθων γέμισμα συνεχίζετο μέχρι τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἔκτασιν ἐκείνην παρουσιάζεται εἰς βάθος 3 μέχρι 3.40 μ. Ἀμέσως κάτωθεν τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε μέσον πάχος 0.15 μ., εὐρέθη στρώμα μαλακοῦ χώματος καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν του γωνίαν στόμιον μετὰ λαβῆς πρόχου φερούσης γραμμὰς γεγραμμένας μὲ ἀμαυρὸν μελανὸν χρῶμα καὶ τμήμα σκύφου ὁμοίως δι' ἀμαυροῦ χρώματος κεκοσμημένον (εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνας 2 τὸ εὔρημα ἐσημειώθη διὰ τελείας εἰς τὴν περιοχὴν Ε, ὅπου διὰ στικτῆς γραμμῆς ἐδηλώθη ἡ ἔκτασις τοῦ σκληροῦ δαπέδου). Τὰ ὄστρακα αὐτὰ εἶναι χαρακτηριστικὰ τῆς γνωστῆς μεσοελλαδικῆς ἀμαυροχρώμου τεχνολογίας. Περὶ τὰ 0.28 μ. κάτωθεν τῶν ὄστράκων εὐρέθη ὁ βράχος, τὸ μεταξὺ δὲ χῶμα, μαλακὸν καὶ περιέχον ἄφθονα ἔγχνη τέφρας ἀκόμη δὲ καὶ τεμάχια μικροσκοπικὰ ἀπηνθρακωμένων λεπτῶν κλάδων, ἀπέδωσε ἀρκετὰ μελανόφαια καὶ ζίτρινα μινύεα καὶ ἀμαυρόχρωμα ὄστρακα. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ βεβαίως δὲν βοηθοῦν εἰς τὸν ὄρισμόν τῆς χρονολογίας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους ἢ καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ γεμίματος, ἀλλ' ὑποδεικνύουν τὴν μέχρι τῆς περιοχῆς αὐτῆς τοῦ λόφου ἔκτασιν τοῦ μεσοελλαδικοῦ στρώματος.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ τεχνητὴ ἐκ μετρίων λίθων ἐπίχωσις προχωρεῖ καὶ κάτωθεν τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι σήμερον σχηματίζουν τὸν κατώτατον δόμον τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν Ε - Ζ (πίν. 6β). Ἀρχικῶς ἐνομίσαμεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ τρόπος τῆς δομῆς τοῦ τείχους, ὅτι δηλαδὴ οἱ ὀγκολίθοι εἶχον θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ γεμίματος, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τοῦ πετρώματος Η μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ τὸ ὁποῖον ἀπετέλει καὶ τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους. Νεώτεροι παρατηρήσεις γενόμενοι τὸ 1963 ἀπέδειξαν ὅτι τὸ τεχνητὸν γέμισμα ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεχίζεται πρὸς Δυσμὰς καὶ πέραν τῆς γραμμῆς Η - Ζ πρὸς τὸ Θ ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεχίζεται πρὸς Ἀνατολὰς πρὸς τὴν περιοχὴν Ι πέραν τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ ἀνατολικοῦ τείχους (εἰκ. 4, ἀρ. 12). Πρὸς τούτοις παρατηρήθη ὅτι ὁ χῶρος Ε - Ζ θὰ περιλαμβάνετο εἰς τὸ πλάτος τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου, εἰς τὸ πλάτος δηλαδὴ τοῦ βορείου τείχους καὶ θὰ ἐστρέφετο πρὸς Νότον διὰ νὰ σχηματίσῃ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους. Τοῦτο φαίνεται καλῶς εἰς τὸ σχέδιον, εἰκὼν 2, ὅπου ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τῆς στροφῆς ἐδηλώθη διὰ στικτῆς γραμμῆς. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ ὀγκολίθοι, οἱ ὁποῖοι καὶ τώρα ἀποτελοῦν τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους εἰς τὴν περιοχὴν Ε - Ζ, οἱ ὑποδεικνύμενοι εἰς τὸ σχέδιον, εἰκὼν 2,

διὰ τῶν γραμμάτων E¹-Z¹, ἐτέθησαν εἰς τὴν θέσιν των αὐτῆν, ἀφ' οὗ ἰδρῦθη ἡ ἐπέκτασις καὶ ἀφ' οὗ ἐκηρηνίσθη ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου, ὡς καὶ τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος. Τὸ κρήμισμα αὐτὸ ὑπεχρέωσε τοὺς οἰκοδόμους τῆς ἐπεκτάσεως νὰ καλύψουν τὸ ῥῆγμα διὰ λίθων καὶ νὰ εὐθυγραμμίσουν τὴν φορὰν τοῦ ἀρχαιοτέρου τείχους πρὸς τὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους τῆς περιοχῆς E-Z ὡς καὶ νῦν ἔχει (πίν. 6β).

Οἱ ὀγκολίθοι τοῦ κατωτάτου δόμου τῆς ὄψεως E-Z πατοῦν ἐπάνω εἰς τὸ τεχνητὸν γέμισμα. Καὶ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν διευθέτησιν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Διότι, ἂν ἐσχηματίζετο εἰς ἀρχαιότερους τῆς ἐπεκτάσεως χρόνους, δὲν θὰ ἐξετείνετο, ὡς ἐκτείνεται, εἰς τὸν γῶρον I, ὁ ὁποῖος εἶναι ἔξω τῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, οὔτε θὰ ὑπερέκειτο τοῦ βράχου καὶ τοῦ χώρου 9-10 (εἰκ. 4, ἀρ. 11, 12). Δυστυχῶς εἰς τὸν γῶρον I ἰδρῦθη ἑλληνιστικὸν κτίσμα, τὸ ὁποῖον κἄπως ἐτάραξε τὴν ἐπίχωσιν, ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ γέμισμα ἐξετείνεται εἰς τὸν γῶρον I, ἴσως δὲ καὶ μέχρι τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου K (εἰκ. 2), ὁ ὁποῖος πιθανὸν ἐκτίσθη διὰ νὰ ὑποβαστάσῃ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ γεμίματος. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ βορείου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως εἶναι κατεσκευασμένη ἀπὸ ὀγκολίθους κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον τεθειμένους εἰς ἀνισοῦψεις δόμους, οἱ ὁποῖοι φθάνουν μέχρι τοῦ βράχου καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν πατοῦν εἰς γέμισμα. Τοῦτο βεβαίως ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς κατασκευῆς τῆς διὰ τοῦ τείχους διερχομένης ὑπογείου καθόδου πρὸς τὴν δεξαμενὴν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ ἐσχεδιάσθησαν καὶ κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Τοιαύτη ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάγκη δὲν ὑφίστατο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ βορείου τείχους. Ἐπίσης εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι διὰ τὴν θεμελίωσιν καὶ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀγκολίθων τοῦ βορείου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως ἐχρησιμοποιήθη ἀσπρόχωμα διὰ τὴν κατασκευὴν πηλοῦ, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπληροῦντο οἱ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων ἄρομὶ καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου. Ἡ χρῆσις αὕτη τοῦ ἀσπροχώματος χαρακτηρίζει νεωτέραν περίοδον τῆς κυκλωπειῶν τειχοδομίας.

Τὸ 1963 πρὸς τούτοις ἐξηκριβώσαμεν ὅτι τὸ ἐκ λίθων τεχνητὸν γέμισμα τῆς περιοχῆς E-Z προχωρεῖ κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τείχους πρὸς Δυσμὰς καὶ πέραν τῆς περιοχῆς Θ μέχρι τοῦλάχιστον 42 μέτρων μήκους ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς ἐπεκτάσεως, ἴσως δὲ καὶ μέχρι τῆς γραμμῆς τῆς ὀριζομένης ὑπὸ τῆς ἀνωδομῆς τῆς βορείας πύλης. Κατὰ τὸ μῆκος τοῦτο ἐξητάσαμεν διὰ τάφρων τοὺς ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι σήμερον ἀποτελοῦν τὸν κατώτατον δόμον τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους εἰς 5 διάφορα μέρη, ἧτοι εἰς ἀπόστασιν 8 μ., 15 μ., 21.50 μ., 33.50 μ. καὶ 42 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις οἱ ὀγκολίθοι τοῦ κατωτάτου δόμου πατοῦν εἰς τὸ γέμισμα, τὸ ὁποῖον προχωρεῖ ὑπ' αὐτοῦς (εἰκόνες 6 καὶ 7).

Θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ βορείου τείχους ἐχρησίμευε, μέχρις ὠρισμένου ὕψους, ὡς ἀνάλημμα, διὰ τοῦτο μέχρι τοῦ

ὑψους ἐκείνου δὲν ἐκτίσθη δι' ὀγκολίθων ὄψις, ἀλλὰ τὸ μεταξὺ τοῦ πετρώματος καὶ τοῦ τεῖχους γέμισμα συνεκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ πυρῆνος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τεῖχους, ὅτι μόνον ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ γεμίματος ἐχρειάζετο νὰ δη-

Εἰκ. 6. Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τεῖχους κατὰ τὰ 15 μ. μήκους.

μιουργηθῆ ἑσωτερικὴ ὄψις καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συνήθης τρόπος οἰκοδομῆς τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἰδρύετο ὁ πρῶτος περίβολος. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, τότε καὶ τὸ νότιον κυκλώπειον τεῖχος, τὸ ὁποῖον εἶναι σύγχρονον πρὸς τὸ βόρειον καὶ τὸ ὁποῖον σχεδὸν καθ' ὅλον του τὸ μῆκος ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα διὰ τὴν νοτιάν πλευρὰν τοῦ λόφου, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἰδρυμένον κατὰ τὴν ἰδίαν τεχνοτροπίαν.

Δοκιμαστική έρευνα εις τὸ νότιον τεῖχος, γενομένη τὸ 1963 εις περιοχὴν περὶ τὰ 22 μέτρα ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τεύχους ἦτο ἐκτισμένη δι' ὀγκολίθων, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν εις ἀνισοῦψεις δόμους καὶ οἱ ὅποιοι προχωροῦν μέχρι τοῦ βράχου. Τὸ ἐκ λίθων γέμισμα φθάνει μέχρι τῶν ὀγκολίθων τῆς ὄψεως καὶ δὲν εἰσχωρεῖ ὑπ' αὐτούς. Ἐνίστε

Εἰκ. 7. Ἡ ὑποθεμελίωσις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τεύχους κατὰ τὰ 20.50 μ. μήκους.

ὅμως οἱ λίθοι τοῦ γέμισματος εἶναι ἐσφηνωμένοι εις τὰς μεταξὺ τῶν δόμων προεξοχὰς τῶν ὀγκολίθων (εἰκ. 8, ε). Διότι ἡ ὄψις τῶν ὀγκολίθων αὐτῶν δὲν παρουσιάζει καμμίαν διὰ σφύρας κατεργασίαν, οὔτε ἔχει πλατυνθῆ, ὡς εἶναι σύνηθες εις ὀγκολίθους, οἱ ὅποιοι ἐχρησιμοποιοῦντο εις ὄρατὰς ὄψεις τοῦ τεύχους. Διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τεύχους, ὁ ὅποιος θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς ἀνάλημμα, ἦτο φυσικὸν νὰ χρησιμοποιοῦν ὀγκολίθους ὡς ἐξήγοντο ἀπὸ τὰ λατομεῖα, χωρὶς νὰ φροντίζουσαν διὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς ὄψεως των. Πρὸς τούτοις εις ἄλλας περιοχὰς ἡ ἐσωτε-

ρικὴ ὄψις τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους εἶναι κατεσκευασμένη μετ' ὀγκολίθους, οἱ ὅποιοι φθάνουν μέχρι τοῦ βράχου, ἂν καὶ τὸ τεῖχος ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀνάλημμα. Ἀναφέρω π.χ. τὸ τμήμα τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν πρὸ τῆς

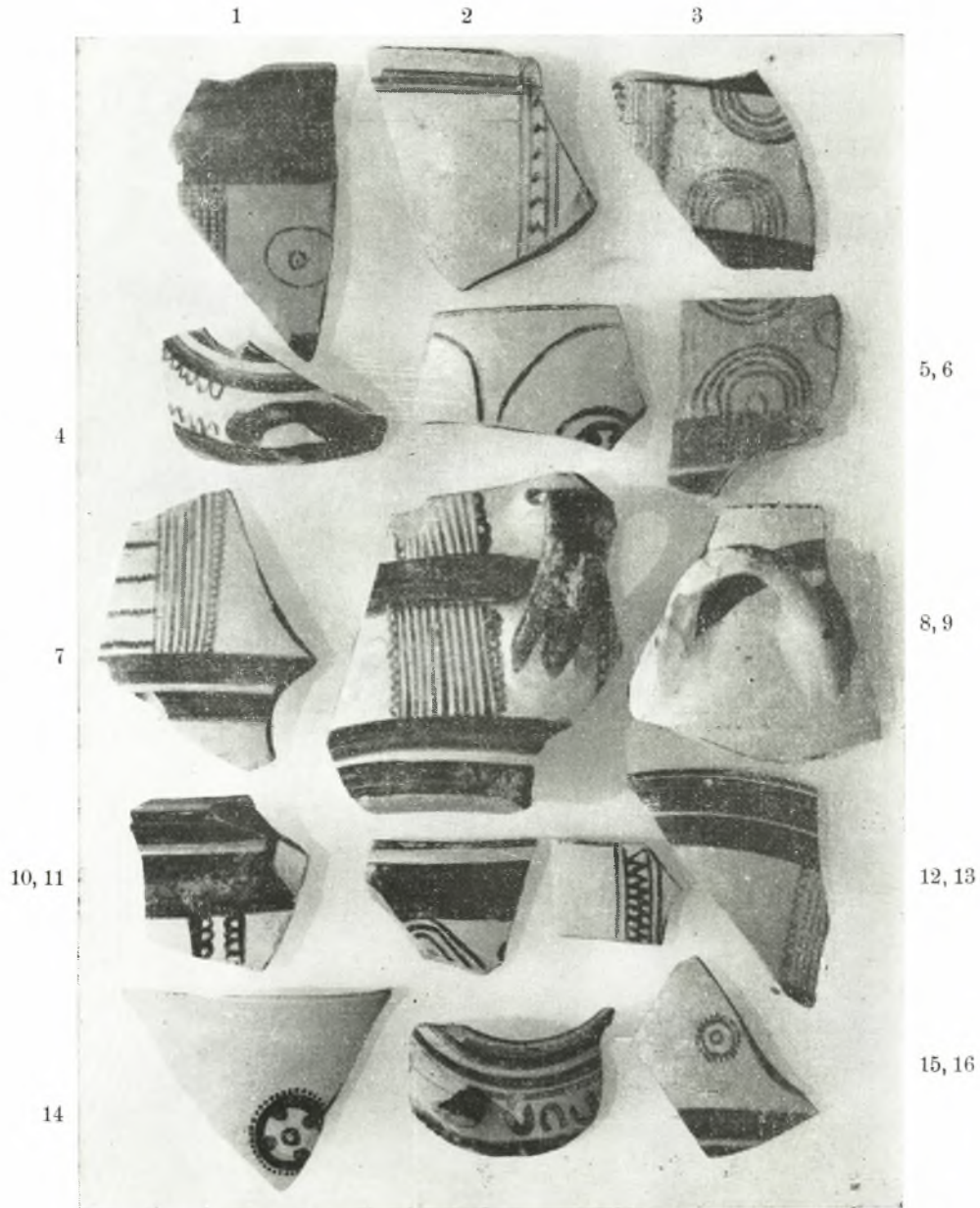

Εἰκ. S. Νότιον κυκλώπειον τείχος, ε-ε-ε: ἐσωτερικὴ τοῦ ὄψις, γ: γέμισμα τοῦ μυκηναϊκοῦ πυρῆνος, δ: γέμισμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

βορείας κλίμακος πρὸς τὸ ἀνάκτορον. Προφανῶς ὁ τρόπος τῆς θεμελιώσεως τῶν ὀγκολίθων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους, ὡς διασώζεται κατὰ τὴν περιοχὴν Ε-Ζ-Θ, δὲν ἦτο ὁ χρησιμοποιούμενος εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους. Ἡ ὄψις

αὐτὴ ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέραν διασκευὴν, ἢ ὁποία ἐγένετο κατὰ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.

Ἡ πρὸς Δυσμὰς τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τεί-

Εἰκ. 9. Γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὴν περιοχὴν ΓΑ.

χος περιεχὴ τῶν τμημάτων Γ καὶ Δ ἠρευνήθη μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε προγενεστέρως ἀνασκαφῆ μέχρι καὶ ὀλίγον κάτωθεν τοῦ ἐλληνιστικοῦ ἐπιπέδου. Τὸ ὅλικόν βάθος τῆς ἐπιχώσεως ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ὡς εἶχε τὸ 1958 μέχρι τοῦ βράχου εἶχε μέσον βάθος 0.96 μ. καὶ περιεῖχε πολλὰ ὄστρακα.

Μέχρι βάθους 0.25 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπέδωσεν ὄστρακα ἑλληνιστικά καὶ μυκηναϊκά ἦτο δηλαδή τεταραγμένη καὶ διὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν ὠφέλιμος. Ἀπὸ βάθους 0.25 μ. μέχρι 0.50 μ. (στρώμα 2^{ον}) ἡ ἐπίχωσις περιεῖχε μόνον μυκηναϊκὰ ὄστρακα, 93% ἄγραφα καὶ 7% γραπτά, εἰς σύνολον 101 ὄστράκων. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 1 - 6 ὄστρακα τῆς εἰκόνας 9 προέρχονται ἀπὸ τὸ στρώμα τοῦτο. Ἀπὸ βάθους 0.57 - 0.75 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπέδωσε μυκηναϊκὰ ὄστρακα, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι τὰ γραπτά ὑπ' ἀριθμὸν 12, 14, 15, 16 τῆς εἰκόνας 9. Ἡ ἀναλογία τῶν γραπτῶν πρὸς τὰ ἄγραφα ἦτο ἡ αὐτὴ περίπου ὡς ἡ τοῦ δευτέρου στρώματος. Τέλος ἀπὸ κατώτατον στρώμα, 0.75 - 0.96 μ., προέρχονται τὰ γραπτά ὄστρακα ἀρ. 7, 8, 9, 10, 11, 13 τῆς εἰκόνας. Σχήματα, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνήκουν, περιλαμβάνουν βαθεῖς διώτους σκύφους, ποτήρια, ἀρτόσχημα (= ἀλάβαστρα), ψευδοστόμους ἀμφορεῖς. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν εὐρέθησαν ὑψίποδες κύλικες μὲ γραπτὴν διακόσμησιν, ἐν ᾧ τὸ σχῆμα τοῦτο ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ πολλὰ ἄγραφα ὄστρακα. Πρόχοι τύπου FURUMARK 146, ὑδρῖαι τύπου 129, πινάκια δίωτα τύπου 295, ψευδόστομοι χονδροειδοῦς κατεργασίας, εἶναι μεταξύ τῶν ἄλλων σχημάτων τῶν ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τῶν ἀγράφων ὄστράκων. Ἐπειδὴ ἡ ἐπίχωσις, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν ὅλα τὰ ὄστρακα αὐτά, κατελάμβανεν ἐν πολλοῖς τὸν χῶρον τοῦ πυρῆνος τοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπείου τείχους, εἶναι προφανές ὅτι ἐσχηματίσθη τεχνητῶς, ἀφ' οὗ τὸ τείχος εἶχε κρημνισθῆ, ὅτι ὁ χῶρος μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων τοῦ τείχους ἰσοπεδώθη μὲ χῶμα μεταφερθὲν ἀπὸ ἄλλο μέρος τῆς ἀκροπόλεως. Τὸ περιεχόμενον τῆς λοιπὸν παρέχει ἐν χρονικὸν ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἐκρημνίσθη τὸ τείχος.

Περὶ τὰ δύο περίπου μέτρα πρὸς τὰ βορειοανατολικά τῆς μεγαλυτέρας προβολῆς τοῦ βράχου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀνατολικοῦ κυκλωπείου τείχους (εἰκ. 2, Δ) ἐκτίσθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ, ὁ ὁποῖος βαίνει ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά (εἰκ. 10). Εἶναι ἰδρυμένος κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον ἀλλὰ μὲ σχετικῶς μικροὺς ὀγκολίθους, ἴδια κατὰ τὸ βόρειον αὐτοῦ ἄκρον, τοῦ ὁποῖου ἡ τοιχοδομία πλησιάζει τὸν τρόπον τὸν χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς λεγομένης γεφύρας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὰς Μυκήνας. Σώζεται εἰς μῆκος 11 περίπου μέτρων καὶ τὸ νότιον ἄκρον του, ἀναστηλωθὲν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, φθάνει μέχρι τοῦ σημερινοῦ δρομίσκου «δρ». Προφανῶς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου Κ ἐκτίσθη διὰ νὰ προφυλάτῃ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς κλιτύος καταρρέοντα ὄμβρια ὕδατα. Ὁ βαθὺς χῶρος ὁ δημιουργηθεὶς μεταξύ τοῦ ἄκρου τούτου καὶ τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐθεμελιόυτο ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπείου τείχους (εἰκ. 2, Κ-Λ), ἐπληρώθη προφανῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς του καὶ οὕτω ἐσχηματίσθη μικρὸν ἀνδρῶν ἀνωθεν αὐτοῦ καὶ τῆς αὐλῆς. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδρήρου τὸ 1959 ἦτο εἰς τὸ διασπῶν ὕψος τοῦ τοίχου Κ. Οἱ οἰκοδόμοι τοῦ Κ ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ, Κ-Λ, μόνον χῶμα, τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὀλίγους σχετικῶς λίθους καὶ τὸ ὁποῖον μετεφέρθη ἄλλοθεν. Τὸ χῶμα τοῦτο, τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἐπίχωσιν τοῦ ἀνδρήρου, βάθους 1.20 μ., ἀφῆρέσαμεν

εις τεχνητά επίπεδα (πάσσες, ως λέγονται, ὑπὸ τῶν ἐργατῶν) 0.25 μ. βάθους

Ἐκ τῆς ἐπιφανείας μέχρι βάθους 0.35 μ. ἡ ἐπίχωση ἦτο τεταραγμένη καὶ περιελάμβανεν ὄχι μόνον ὄστρακα ἀρχαῖα ἀλλὰ καὶ τεμάχια φιάλης ὑαλίνης, καρφία ἐκ σιδήρου καὶ ἓν κέρμα 50 λεπτῶν. Πιθανῶς ἡ ἐπίχωση μέχρι βάθους 0.35 μ. ἐσχηματίσθη, ὅτε ὁ ἀναλημματικός τοῖχος, ὁ δρομίσκος καὶ τὸ ἀνθηρον ἀνεστηλώθησαν καὶ διηυθετήθησαν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Ἐκ βάθους 0.35 μ. μέχρις 0.50 μ. ἡ ἐπίχωση περιεῖχεν ὀλίγους λίθους καὶ ὀλίκον ἀριθμὸν 101 ὄστράκων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 78 ἦσαν ἄγραφα. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τὰ 17 ἀνή-

Εἰκ. 10. Ὁ ἀναλημματικός τοῖχος Κ παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς.

κουν εἰς τὰς γνωστὰς ὑψίποδας κύλικας τύπου FURUMARK 266, 267, 272, ἕξ ἀνήκουν εἰς πινάκια μὲ δύο ὀριζοντίας λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος τύπου FURUMARK 295, ὀκτὼ εἰς πρόχους καὶ ὑδρίας τύπου FURUMARK 146 καὶ 129, δέκα εἰς πλατυπύθμενα πινάκια, 18 εἰς χονδροειδῆ πιθόσχημα καὶ 19 εἰς ἀβέβαια σχήματα. Τὰ γραπτὰ ἀνέρχονται εἰς 23· τὰ χαρακτηριστικώτερα τούτων παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 11, ἀρ. 1-10. Τὰ ὑπόλοιπα, 13 τὸν ἀριθμὸν, εἶναι μικρὰ ὄστρακα καὶ φέρουν ταινίας ἢ λεπτὰς γραμμὰς μελανοξανθοῦ χρώματος. Πέντε τούτων ἀνήκουν εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, 6 εἰς πρόχους προφανῶς καὶ 2 εἰς σχήματα μὴ δυνάμενα νὰ ἐξακριβωθοῦν.

Τὸ τρίτον στρώμα ἀπὸ βάθους 0.50-0.75 μ. περιεῖχεν ὀλίγους σχετικῶς λίθους, χῶμα σχετικῶς καθαρὸν καὶ μαλακὸν καὶ ὄστρακα ἄγραφα μὲν 118, ἀνήκοντα εἰς κατηγορίας καὶ σχήματα ὡς τὰ εἰς τὸ δεύτερον στρώμα εὑρεθέντα, καὶ

31 γραπτά. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν γραπτῶν παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 11, ἀρ. 11 - 23.

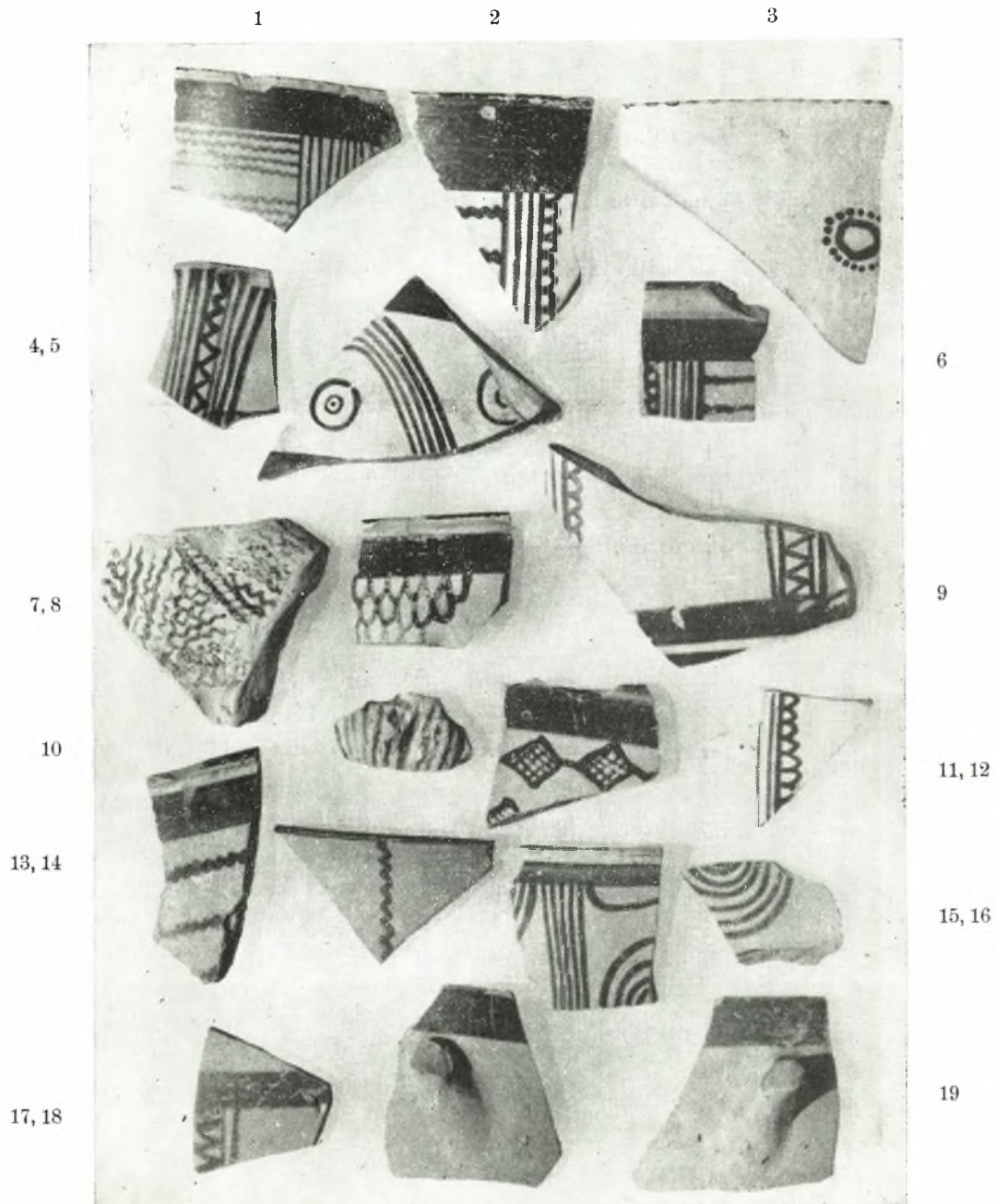
Στρώμα τέταρτον ἀπὸ 0.76 - 1.00 μ. Ἡ ὑψὴ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στρώματος

Εἰκ. 11. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς περιοχῆς ΚΛ.

ἦτο ἢ αὐτὴ ὡς ἡ τοῦ τρίτου. Τὰ ἐξ αὐτῆς ὄστρακα, ἐν ὄλφ 141, περιλαμβάνουν 110 ἄγραφα καὶ 21 γραπτά. Τὰ ἄγραφα ἀνήκουν εἰς σχήματα ὡς τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου στρώματος προερχόμενα καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἀναλογίαν. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν γραπτῶν παρέχω εἰς τὰς εἰκόνας 11, ἀρ. 24 - 27, καὶ 12, ἀρ. 1 - 6. Μεταξὺ τῶν γραπτῶν καταλέγονται καὶ 3 ὄστρακα προφανῶς ἀνήκοντα

εἰς μικρὰ κύπελλα, τῶν ὁποίων ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ λεπτοῦ, ἀτέχνως ἐπιτεθειμένου μελανοῦ χρώματος.

Εἰκ. 12. Ὀστρακα ἐκ τῶν δύο κατωτάτων στρωμάτων τῆς περιοχῆς ΚΛ.

Τὸ κατώτατον καὶ τελευταῖον στρωμα παρὰ τὴν ρίζαν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κ εἶχε βάθος ἀπὸ 1 μέχρι 1.18 καὶ 1.20 μ. Ἀπέδωσε 17 γραπτὰ καὶ 43 ἄγραφα ὄστρακα. Μεταξὺ τῶν γραπτῶν καταλέγονται καὶ 5 ὄστρακα ἀνήκοντα

εἰς μικρὰ μελαμβαφῆ κύπελλα. Τὰ ἄγραφα ἀνήκουν εἰς σχήματα ὡς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰ ὑπερκείμενα στρώματα. Τὰ γραπτά παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 12, ἀρ. 7 - 9 καὶ 11 - 19. Πλὴν τῶν ὀστράκων ἔχομεν καὶ τμῆμα μυκηναϊκοῦ γυναικείου εἰδωλίου (εἰκ. 12, ἀρ. 10).

Ἡ μελέτη τῶν στρωμάτων καὶ τῶν ὀστράκων ἐκ τῆς περιοχῆς Κ - Λ (εἰκ. 2) καθιστᾷ προφανές ὅτι χῶμα, περιέχον ὄστρακα, ἐρρίφθη ὀπισθεν τοῦ τοίχου Κ, ὅτε οὗτος ἐπερατώθη διὰ τὴν πληρωθῆναι ὁ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ πετρώματος βαθὺς χώρος καὶ ὅτι τὸ χῶμα τοῦτο δὲν εἶναι ἐπίχωσις βαθμηδὸν δημιουργηθεῖσα μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρόνου. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη εἶναι τεχνητή. Τὸ χῶμά της ἀφῆρθη ἀπὸ ἄλλην περιοχὴν τοῦ λόφου καὶ ἐρρίφθη ὀπισθεν τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου Κ. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπίχωσις αὕτη δὲν παρέχει στοιχεῖα φανερόντα χρονολογικὴν σχέσιν τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ ἕτερον στρώμα, διότι ὅλα τὰ στρώματα ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Παρέχει μόνον χρονολογικὴν ἔνδειξιν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Κ. Τὰ ἐκ τῶν ὀστράκων νεώτερα ὑποδεικνύουν τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἢ μὲν τοὺς ὁποίους ἰδρῦθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος. Πιστεύω ὅτι τὰ νεώτερα τῶν ὀστράκων προέρχονται ἀπὸ τὸ κατώτατον στρώμα, ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν βάθους 1 μ. μέχρι 1.18 - 1.20 μ., εἶναι δὲ τὰ εἰς τὴν εἰκόνα 12 ὑπ' ἀριθμὸν 7, 8, 11, 14, 18 καὶ 19 ἀπεικονιζόμενα. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχηματίσθη ἡ ἐπίχωσις τοῦ χώρου Κ - Λ, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως ὅτι τὸ κατώτατον στρώμα της ἦτο τὸ ἐπιφανειακὸν τῆς περιοχῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἐλήφθη τὸ χῶμα διὰ τὴν πληρωσιν τοῦ χώρου καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τὸ στρώμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ τὰ νεώτερα ὄστρακα τῆς ἐπιχώσεως. Νομίζω ὅτι τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 7, 8, 11 τοῦλάχιστον δύναται νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΓ χρόνους, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 18 καὶ 19 εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἂν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Ἡ ζύμη τῶν ὀστράκων αὐτῶν δὲν εἶναι τόσον καθαρὰ καὶ τόσον κατειργασμένη ὅσον ἡ τῶν ὀστράκων τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ ἡ ἐπιφάνειά των εἶναι ὀλιγώτερον λεία. Κατὰ ταῦτα οἱ τελευταῖοι ἴσως χρόνοι τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ οἱ πρῶτοι τῆς ΥΕ ΙΙΓ ὑποδεικνύονται ὡς οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐκτίσθη τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου Κ. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ ἀναλημματικὸς αὐτὸς τοῖχος σχετίζεται στενῶς μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς. Εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων καὶ γνωστῶν στοιχείων νὰ ἐξακριβωθῆ ἂν ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ εἶναι σύγχρονος τῆς δεξαμενῆς καὶ τῆς ἐπεκτάσεως ἢ κατὰ τι μεταγενέστερος καὶ πόσον μεταγενέστερος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεώς του ἐπεβλήθη εὐθὺς ὡς ἡ δεξαμενὴ ἐτέθη ἐν χρήσει καὶ αἱ πρῶται βροχαὶ ἐπεσώρευσαν ἰλὸν καὶ ὕδατα πρὸ τῆς εἰσόδου της. Οἱ χρόνοι τῆς κατασκευῆς τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου Κ κατ' ἀκολουθίαν παρέχουν ἓν χρονικὸν ὄριον, πρὸ τοῦ ὁποίου θὰ ἰδρῦθη ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ καὶ ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις. Μεγαλύτερα ἀκρίβεια διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν κτισμάτων τούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι δυνατή.

Εἰς τὰ τοπογραφικὰ σχέδια τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ καὶ τοῦ ΣΤΕΡΡΕΝ ὁ ἀναλημματικὸς

τοιχος Κ έχει μεγαλύτερον μήκος του νῦν σωζομένου. Εἰς τὸ σχέδιον ΔΡΟΣΙΝΟΥ φαίνεται ὅτι ἐφάπτεται διὰ τοῦ ἄκρου του τῆς ὀπισθίας ὄψεως ἐτέρου ἀναλημματικοῦ τοίχου, τὸν ὁποῖον θὰ ἀποκαλῶ τοῖχον ΣΔ, διότι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ STEFFEN καὶ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ. Ὁ τοῖχος ΣΔ βαίνει μὲ διάφορον πῶς κατεύθυνσιν σχεδὸν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ πρὸς τὸ νότιον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς τὸ σχέδιον STEFFEN τὰ ἄκρα τῶν δύο τοίχων, Κ καὶ ΣΔ, ἐνοῦνται διὸ καμπύλου τμήματος τοίχου (εἰκ. 1,γ), τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν δὲ φαίνεται ὅτι ἐδέχθη καὶ ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἀλλὰ συνδέει τὰ ἄκρα τῶν τοίχων μόνον διὰ καμπύλης γραμμῆς καὶ ὄχι διὰ τοίχου (εἰκ. 1,β). Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ WACE ἐταύτισε τοὺς δύο τοίχους τοῦ STEFFEN καὶ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος (εἰκ. 1,δ). Αἱ ἀνασκαφαί μας ἀπέδειξαν ὅτι οἱ ἐν λόγῳ δύο τοῖχοι δὲν ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ κυκλωπείου τείχους, τοῦ ὁποῖου ἢ διάφορος πρὸς αὐτοὺς φορὰ ἔχει ἀποδειχθῆ. Πρὸς τούτοις ἀπέδειξαν ὅτι ὁ τοῖχος ΣΔ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίσταται. Ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ πίνακος 2 (X - X), σωρὸς χώματος συνέδεε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας τὸ ἀναστηλωθὲν ἄκρον τοῦ τοίχου Κ μὲ τὸν σωρὸν χωμάτων καὶ ὀγκολίθων, ὁ ὁποῖος ἐσχεδιάσθη ὡς ἀναλημματικὸς ὑπὸ τῶν τοπογράφων τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ σωρὸς αὐτὸς ἔχει καμπύλον σχῆμα, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν καμπύλην γραμμὴν τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ τὴν συνδέουσιν τὰ ἄκρα τοῦ Κ καὶ ΣΔ καὶ πρὸς τὸν καμπύλον τοῖχον τοῦ STEFFEN. Πρὸς τούτοις εἰς τὸ ἄκρον του ἔχομεν τὸν ὀγκολίθον X¹ (πίν. 2 καὶ 7), τὸν ὁποῖον ἐσημείωσεν ὁ ΔΡΟΣΙΝΟΣ ὡς σχηματίζοντα τὸ τέρμα τοῦ ΣΔ. Τὸ 1963 ἠρευνήσαμεν προσεκτικῶς τὸν λεγόμενον ΣΔ καὶ ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπέδειξεν ὅτι μία σειρὰ ὀγκολίθων ἐσχημάτιζε τὸν λεγόμενον τοῖχον ΣΔ. Ἡ πληρεστέρα ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου ἀπέδειξεν ὅτι κάτωθεν τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν ὀγκολίθων ὑπάρχει παχὺ στρώμα γῆς, τὸ ὁποῖον ὑφούται περὶ τὸ 1.85 μ. ἀπὸ τοῦ πετρώματος τῆς ἀλλῆς (πίν. 7α) καὶ τὸ ὁποῖον περιέχει ἄφθονα μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Οἱ ὀγκολίθοι τοῦ λεγομένου τοίχου ΣΔ ἐπικάθηται εἰς τὸ στρώμα αὐτὸ τῆς συσσωρευθείσης γῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ λίθοι, τοὺς ὁποίους ἐξέλαβον ὡς τοῖχον, εἶχον καταπέσει ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, τὴν πτώσιν δὲ ταύτην φανερῶνουν ἀκόμη καὶ τῶρα ὀγκολίθοι, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὸ τεῖχος ἀλλ' ἔχουν ἐκφύγει τῆς κατακορύφου. Κατὰ ταῦτα ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος ΣΔ, ὁ σχεδιασθεὶς ὑπὸ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ καὶ τοῦ STEFFEN, δὲν ὑφίσταται καὶ ἡ ἐλίχσις ἢ κάτωθεν τῆς σειρᾶς τῶν καταπεσόντων ὀγκολίθων, τοὺς ὁποίους ἐξέλαβεν ὡς τοῖχον, ἔχει διαφυλάξει πολῦτιμα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχουν τὸ χρονικὸν ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἐγένετο ἡ μερικὴ καταστροφὴ τοῦ τείχους. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὡς καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἐπιχώσεως, θὰ παραθέσω, ὅταν πραγματευθῶ τὴν βορειοανατολικὴν ἐπέκτασιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκοῦμαι εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἷς καὶ μόνος ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ Κ, ἰδρῦθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἐπεκτάσεως.

Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος Κ βεβαίως προεφύλαττε τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἐκ τῶν ἐπιχώσεων, τὰς ὁποῖας τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν θὰ παρέσυρον ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλαγίᾳς τοῦ λόφου. Φαίνεται ὁμως ὅτι ὑπεβάσταζε πρὸς τούτοις

καὶ δρομίσκον, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο τὸ ἐκ λίθων γέμισμα κατὰ μῆκος τοῦ βορείου κυκλωπέιου τεύχους καὶ εἰς τὴν περιοχὴν I - E - Z - Θ κλπ. (εἰκ. 2). Ὁ δρόμος αὐτὸς ἀπὸ τῆς αὐλῆς τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ἀρχόμενος ἔβαινε πρὸς τὸ βόρειον τεῖχος (εἰκ. 2, κατεύθυνσις K - Λ). Εἶτα ἐστρέφετο, ἴσως κατ' ὀρθὴν γωνίαν, πρὸς Δυσμᾶς (πρὸς τὸ E - Z - Θ) καὶ συνεχίζετο κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπέιου τεύχους πρὸς τὴν βορείαν πύλην. Ἡ φορὰ τοῦ δρόμου αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ἀποκαλοῦμεν ἀνατολικὸν δρόμον τῆς ἀκροπόλεως, εἶναι καταφανὴς καὶ σήμερον, αὐτὸν δὲ ἀκολουθοῦν οἱ ἐπισκέπται, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς μεταβαίνουν εἰς τὴν βορείαν πύλην. Τὰ διακόπτοντα τὸν δρόμον θεμέλια τοίχων εἶναι μεταγενεστέρων, προφανῶς ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ σημερινὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου εἶναι σχεδὸν ἡ τῆς περιόδου τῆς κατασκευῆς του, τοῦ τέλους πιθανὸν τῆς ὑστεροελλαδικῆς III B καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ὑστεροελλαδικῆς Γ περιόδου. Οἱ χρόνοι αὐτοὶ τῆς κατασκευῆς του ὑποδεικνύονται ὑπὸ τῆς χρονολογίας τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου K, ὁ ὁποῖος ὑποβαστάζει τὴν ἀρχὴν τῆς διαδρομῆς του, καὶ ὑπὸ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. τὴν ὁποίαν ὁ δρόμος ἐξυπηρέτει. Κατὰ ἀκανόνιστα διαστήματα κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας του ὑπάρχουν ὑπόνομοι μυκηναϊκῶν χρόνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀπωχετεύονται τὰ ἐκ τῆς βορειοανατολικῆς πλαγιάς τοῦ λόφου ὕδατα. Πρὸς τὸ δυτικὸν δὲ ἄκρον τοῦ δρόμου διεσώθη ἰσχυρὸς ἀναλημματικὸς τοίχος, κατὰ τὴν νοτίαν του πλευρᾶν, ὁ ὁποῖος τὸν προεφύλαττεν ἀπὸ τὰς κατολισθήσεις χωμάτων ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων σημείων τοῦ λόφου¹.

Πρέπει νῦν νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος, τοῦ ὁποῖου τὴν γραμμὴν ἀπεκαλύψαμεν, ἐξημνίσθη ὅταν ἰδρῦθη ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις, ἂν καὶ τμημᾶ του θὰ ἦτο πολὺ ἐξυηρητικόν, ἐὰν ἀφήνετο ὡς προστατευτικὸν ἀνάλημμα τῆς αὐλῆς. Πράγματι ἡ καταστροφή του ἐδημιούργησε τὴν ἀνάγκην τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου K. Οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ κρημισθέντος βορειοανατολικοῦ τεύχους ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν τεύχων τῆς ἐπεκτάσεως. Ἀκόμη δὲ καὶ οἱ ὀγκόλιθοι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπέιου τεύχους, οἱ σχηματίζοντες τοὺς δόμους, οἱ ὅποιοι θὰ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ ὑποστρώματος τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου, ὑπὸ τοῦ τεχνητοῦ δηλαδὴ γεμίματος τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν εἰς τὴν περιοχὴν E - Z - Θ (εἰκ. 2), τότε ἀφηρέθησαν ἐκ τοῦ μεταξὺ τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς καὶ τῆς βορείας πύλης τμήματος διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἡ ἀφαίρεσις αὐτὴ ἐπέβαλλε τὴν διαρρύθμισιν τῶν ὑψηλοτέρων ὀρατῶν δόμων τοῦ τμήματος τούτου, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται οἱ ὀγκόλιθοι οἱ διατηρούμενοι εἰς τὴν ὄψιν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ὀγκόλιθων τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τεύχους καὶ τῆς ἀρχικῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τμήματος τοῦ βορείου τεύχους ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τῆς ἀκολουθούσης λεπτομερείας.

Πολλοὶ τῶν ὀγκόλιθων τῶν δόμων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου ἰδία σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ τοῦ θεμελίου μέχρι περιῖπου τῆς κορυφῆς τῆς «σῦ-

¹ ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἡ βορεία πύλη τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, Χαριστήριον εἰς Ἄ. Κ. Ὁρλάνδον, τ. Α', σ. 213 κέ.

ριγγος» (Sally Port) έχουν χρώμα υπόλευκον· ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου μέχρι τῆς κορυφῆς οἱ ὀγκόλιθοι ἔχουν χρώμα σκοτεινὸν φαιὸν πρὸς τὸ μελανόν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς τιτανόλιθος μαυρίζει μὲ τὸν καιρὸν καὶ κατόπιν πολυχρόνιου ἐκθέσεώς του εἰς τὸν ἥλιον, τὸν ἀέρα καὶ τὴν βροχὴν¹. Βράχοι, τῶν ὁποίων ἡ κορυφή ὑπερέχει τοῦ ἐδάφους, παρουσιάζουν ἐνδιαφέρουσαν διχρωμίαν· ἡ ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους κορυφὴ των εἶναι χρώματος σκοτεινοῦ φαιοῦ πρὸς τὸ μελανόν, ἐν ᾧ τὸ κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τμήμα των εἶναι χρώματος σχεδὸν λευκοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ ὄψις τοῦ τείχους μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς «σύριγγος» παρέμεινε κεκαλυμμένη ὑπὸ χρωμάτων μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, διότι εἰς τὸ σχέδιον τοῦ STEFFEN, τὸ ὁποῖον ἐγένετο τὸ 1881-82, δηλαδὴ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ὄχι μόνον ἡ εἴσοδος τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς ἔχει δηλωθῆ ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ νοτιοανατολικὴ «σύριγγς». Ἡ ἐπίχωσις δὲ ἡ ὁποία εὐρέθη κάτωθεν τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐκληφθῆ ὡς ἀναλημματικὸς τοῖχος (SA), φθάνει εἰς ὕψος χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τῆς εἰσόδου τῆς «σύριγγος». Τὸ φαινόμενον τῆς διχρωμίας τῶν ὀγκολίθων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου τείχους τῆς ἐπεκτάσεως πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ κατ' ἄλλον τρόπον.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι πολὺ ὀλίγον ἐκτεθειμένη εἰς τὸν ἥλιον. Μόλις κατὰ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας πλάγαι ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου φθάνουν μέχρι τῶν κατωτάτων δόμων. Ἡ ὀλιγοχρόνιος αὕτη ἐκθεσις τῶν δόμων εἰς τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας δὲν ἀπεδείχθη ἀρκετὴ διὰ νὰ ἀλλάξῃ τὸ χρώμα των πλήρως καὶ οὕτω παρέμειναν ὑπόφαιοι. Διατί ὅμως οἱ ὀγκόλιθοι τῶν ὑψηλοτέρων δόμων ἔχουν μελανωπὸν χρώμα, ἐν ᾧ ἦσαν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐκτεθειμένοι; Ἀσφαλῶς οἱ ὀγκόλιθοι ἐκεῖνοι θὰ ἦσαν ἀρχικῶς εἰς θέσιν ἐκτεθειμένην εἰς τὸν ἥλιον καὶ τὸ χρώμα των ὑποδεικνύει μίαν δευτέραν των χρῆσιν. Ἡ ἀρχικὴ δὲ θέσις των θὰ ἦτο, προφανῶς, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ κρημισθέντος βορειοανατολικοῦ τείχους ἢ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν νοτίαν ὄψιν τοῦ βορείου τείχους. Διὰ νὰ ἀποφύγουν τὸ μακρὸν καὶ ἐπίπονον ἔργον τῆς λατομῆσεως τοῦ ἀναγκαίου ὕλικου ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν τειχῶν ἐκείνων τοὺς ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη ἐκτεθῆ ἐπὶ μακρὸν εἰς ἀτμοσφαιρικὰς ἐπιδράσεις. Δυναμέθα νὰ φαντασθῶμεν τὰ διαδοχικὰ βήματα, τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν διὰ τὸ κτίσιμον τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Εὐθύς ὡς ἀπεφασίσθη καὶ καθωρίσθη ἡ ἐπέκτασις, κατέστη φανερόν ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ ἀρχικοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ἀκόμη καὶ οἱ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τμήματος τοῦ βορείου τείχους, δὲν ἦσαν ἀρκετοὶ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἐλατόμησαν λοιπὸν νέους ὀγκολίθους καὶ δι' αὐτῶν ἴδρυσαν τοὺς χαμηλοτέρους δόμους τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἄφ' οὗ κατ' αὐτὸν

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκηναῖοι καὶ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς, σ. 98. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι τῆς πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν στέγης τῆς καθόδου εἶναι υπόλευκοι μάλιστα δὲ καὶ μερικοὶ τῶν ὀγκολίθων, οἱ

ὁποῖοι σχηματίζουν τὴν καμαρωτὴν εἴσοδον τῆς καθόδου, εἶναι μελανόφαιοι κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν ἀλλ' υπόλευκοι εἰς τὰς πλευρὰς τὰς ἐντὸς τῆς καθόδου.

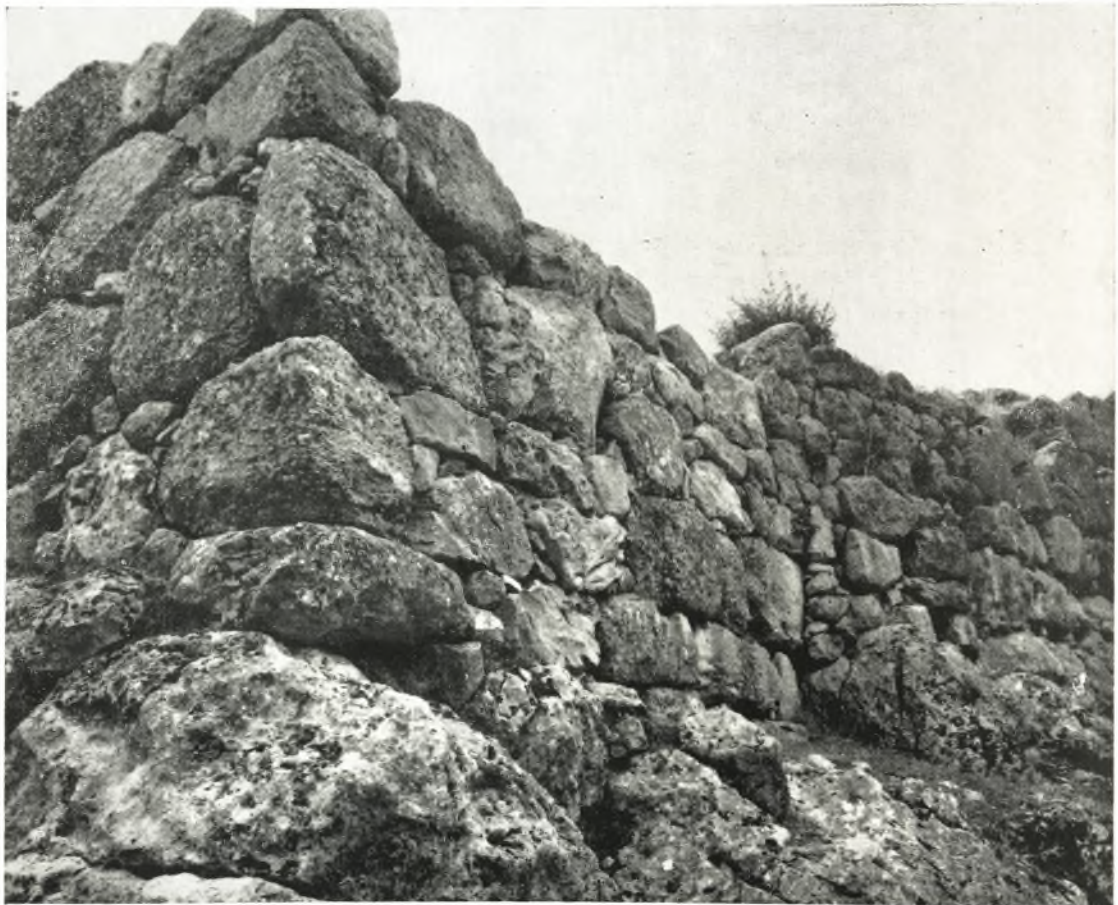
τὸν τρόπον ἐξησφαλίσθη ἡ προάσπισις τῆς ἀκροπόλεως, ἐκρήμνισαν τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τείχος, ἀφήρεσαν τοὺς ὀγκολίθους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τμήματος τοῦ βορείου τείχους καὶ ἐχρησιμοποίησαν τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῶν ὑψηλοτέρων δόμων τῆς ἐπεκτάσεως. Τὸ γέμισμα τοῦ πυρῆνος τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους θὰ ἐχρησιμοποιοῖθῃ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Κατόπιν διηυθέτησαν τοὺς ὄρατους δόμους τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου τείχους.

Μία ἀκόμη παρατήρησις πρέπει νὰ γίνῃ, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν περιοχὴν τοῦ πρώτου περιβόλου. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ 1958 ἀπέδειξαν ὅτι ἡ βορεία πύλη ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη καὶ ὅτι ἀρχικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς τῶ βόρειον κυκλώπειον τείχος ἦτο συνεχὲς καὶ δὲν διεκόπτετο ὑπὸ ἀνοίγματος. Ἄλλ' ὁ πρῶτος περίβολος θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη πυλίδα κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν του ἄκρον, διότι τοῦτο ἦτο τὸ πλησιέστερον τμήμα του πρὸς τὰς φυσικὰς πηγὰς, αἱ ὁποῖαι παρῆγον εἰς τοὺς μυκηναίους ὕδωρ¹. Βεβαίως, οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἐπρομηθεύοντο ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὰ γνωστὰ φρεάτια, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ δεξαμενάς, εἰς τὰς ὁποίας ἀπεθηκεύετο τὸ ὕδωρ τῶν βροχῶν. Τὰ φρεάτια καὶ αἱ δεξαμεναὶ ὅμως δὲν θὰ ἐπλήρουν τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνακτόρου καὶ τῶν κτισμάτων τῆς ἀκροπόλεως καὶ εὐκόλος πρὸς τὰς φυσικὰς πηγὰς πρόσδοδος θὰ ἦτο ἀπαραίτητος. Αἱ φυσικαὶ πηγαί, ἡ Περσεΐα καὶ ἡ βορεία πηγή, ἡ ὁποία ἀπεξηράνθη μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, κείνται πέραν τοῦ βορείου καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ ἄκρου τῆς ἀκροπόλεως. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς ἀκροπόλεως δὲν θὰ ἐδημιούργουν ἔξοδον κατὰ τὸ ἄκρον ἐκεῖνο καὶ ὅτι, ὡς αἰετὸν μετέβαινον εἰς τὰς πηγὰς — τοῦτο δὲ θὰ ἐγένετο καθημερινῶς —, θὰ ἐξήρχοντο ἐκ τῆς κυρίας βορειοδυτικῆς πύλης, ἐκ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἢ τῆς προγενεστέρας κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου περιοχὴν πύλης, θὰ διήνυον ὀλόκληρον τὸ μῆκος τῆς ἀκροπόλεως βαίνοντες κατὰ μῆκος τῆς βορείου τῆς πλευρᾶς, προτοῦ ἀρχίσουν τὴν πρὸς τὰς πηγὰς πορείαν των.

Πιστεύω ὅτι μικρὰ πυλὶς ἦτο ἰδρυμένη εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Ε (εἰκ. 2). Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην καὶ περὶ τὰ 9.43 μ. καὶ ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου εὐρέθη στερεὸν στρώμα γῆς πάχους 0.15 μ. καὶ πλάτους περὶ τὰ 2 μέτρα, ὑπ' αὐτὸ δὲ ἐπίχωσις χαρακτηριζομένη ὑπὸ μεσοελλαδικῶν ὄστράκων. Τὰ ὄστρακα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ὑπὸ τὸ σκληρὸν στρώμα γραμμὴ θὰ ἦτο ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λόφου πρὸς τὸ τέλος τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Οἱ μικροὶ χάλιζες, οἱ ὁποῖοι εὐρέθησαν μεμειγμένοι μὲ τὸ χῶμα τοῦ σκληροῦ στρώματος, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ στρώμα ἐκεῖνο εἶναι τεχνητὸν κατασκεύασμα. Ἡ ὑπ' αὐτὸ μεσοελλαδικὴ ἐπίχωσις φανερώνει ὅτι ἡ περιοχὴ τοῦ στρώματος δὲν ἐσκάφη μέχρι τοῦ βράχου, ὅπως ἡ ἐκατέρωθεν τούτου πρὸς Βορρᾶν καὶ πρὸς Νότον περιοχὴ, ὅταν ἰδρῦθη ἡ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ πρώτου περιβόλου. Ἡ ἐπίχωσις αὐτὴ ἀφέθη καὶ ἐπ' αὐτῆς

¹ Διὰ τὰς πηγὰς καὶ τὴν ὑδρευσιν τῶν Μυκηναίων ὄρα ΤΣΟΥΝΤΑΝ, ἔ.ἀ. σ. 25-29.

κατεσκευάσθη τεχνητὸν στρώμα, κατὰ τρόπον συνήθη εἰς τὴν κατασκευὴν δαπέδων. Εἶναι δύσκολον, εἰμὴ ἀδύνατον, νὰ ἐννοηθῇ διατὶ οἱ οἰκοδόμοι τῆς βορειο-ανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου ἄφηναν λωρίδα γῆς πλάτους δύο περίπου μέτρων, ἐν ᾧ ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἐθεμελίωσαν τὸ κτίσμα των εἰς τὸν βράχον. Τὸ φαινόμενον ἐξηγεῖται μόνον ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ τεῖχος διεκόπητο ἐκατέρωθεν τοῦ στρώματος γῆς καὶ ὅτι τοῦτο ἦτο εἴσοδος καὶ ἀρχὴ δρόμου ἐκ μῖα

Εἰκ. 13. Ἡ βορειοανατολικὴ γωνία καὶ ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ προμαχώνος τῆς βορείας πύλης.

πυλίδος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως. Αἱ παραστάδες τῆς πυλίδος δὲν διεσώθησαν, διότι οἱ λίθοι των ἀφηρεθήσαν, ὅτε ἐκρημνίσθη ἡ γωνία καὶ τὸ λοιπὸν μῆκος τοῦ βορειοανατολικοῦ κυκλωπέου τεύχους. Ἡ ἀφαίρεσις των ἐδημιούργησε κενὰ ἐκατέρωθεν τοῦ στρώματος γῆς, τοῦ δαπέδου τῆς πυλίδος, καὶ ταῦτα ἐπληρώθησαν δι' ἀργῶν λίθων ἀποτελούντων, ὡς εἶδομεν, μέρος τοῦ γεισίματος τῆς περιοχῆς. Ἴσως ἡ θέσις τῆς πρώτης αὐτῆς πρὸς τὰς πηγὰς πυλίδος νὰ ὑπέδειξε τὴν θέσιν τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, ὅτε ἡ χρῆσις της δὲν ἦτο πλέον ἀναγκαία, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἰδρυθῆ ἡ βορεία πύλη.

Β. Η ΒΟΡΕΙΑ ΠΥΛΗ

Σπουδαίαν λεπτομέρειαν τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους ἀποτελεῖ ἡ βορειο-ανατολική εἴσοδος εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν, ἡ γνωστὴ ὡς βορεία πύλη ἢ Postern Gate (πίν. 8). Ἡ πύλη αὕτη ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τὴν περιήρημον Πύλην τῶν Λεόντων. Ὡς ἐκείνη, εἶναι ὠκοδομημένη ἐκ τεσσάρων ὀγκολίθων κροκαλοπαγοῦς λίθου, ἔχει πρόσοδον καὶ προμαχῶνα κατεσκευασμένον ἐκ τετραπλεύρων

Εἰκ. 14. Τμήμα τείχους μεταξύ τοῦ προμαχῶνος καὶ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους.
Κ, Α, στόμια ὑπνόμων.

κροκαλοπαγῶν κύβων τεθειμένων εἰς ὀριζοντίους δόμους καὶ παρέμεινεν ὄρατὴ διὰ τῶν αἰώνων. Τὴν περιοχὴν τῆς πύλης ἠρεύνθησα ἐπιμελῶς τὸ 1958 καὶ τὸ 1959, τὴν πύλην δὲ περιέγραψα εἰς πραγματείαν ἀφιερωθεῖσαν εἰς τὸν σεβαστὸν καὶ ἀγαπητὸν συνάδελφον κ. Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον. Ὡς ἐκ τούτου δὲν θὰ ἐπαναλάβω εἰς τὴν παρούσαν μελέτην τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρέχω ἐκεῖ.

Λαβὴν εἰς τὴν ἰδικήν μας ἔρευναν παρέσχεν ἡ προσπάθεια ἀνευρέσεως νέων, θετικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐβοήθουν εἰς τὴν ἀκριβῆ χρονολόγησιν τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους, καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἐξωτερικὴ βορεία πλευρὰ τοῦ προμαχῶνος συνδέεται μὲ τὸ λοιπὸν βόρειον τείχος. Ἡ

μελέτη τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὑπέδειξε τὴν πιθανότητα ὅτι ὁ προμαχῶν εἶναι μεταγενέστερος καὶ ὅτι εἶχε προσκολληθῆ εἰς τὸ ἀρχαιότερον τείχος. Ἡ προσκόλλησις αὕτη εἶναι καταφανῆς καὶ εἰς τὰς εἰκόνας 13 καὶ 14. Ἐπίσης τὸ μεταγενέστερον τοῦ προμαχῶνος ἀποδεικνύεται, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ ἀπὸ τὰ στόμια τῶν ὑπονόμων I καὶ K, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τμήματος τοῦ τείχους, διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ προμαχῶν συνεδέθη μὲ τὸ κυκλώπειον. Τὸ μεταγενέστερον τοῦ προμαχῶνος καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τῆς βορείας πύλης τὴν ὁποίαν προα-

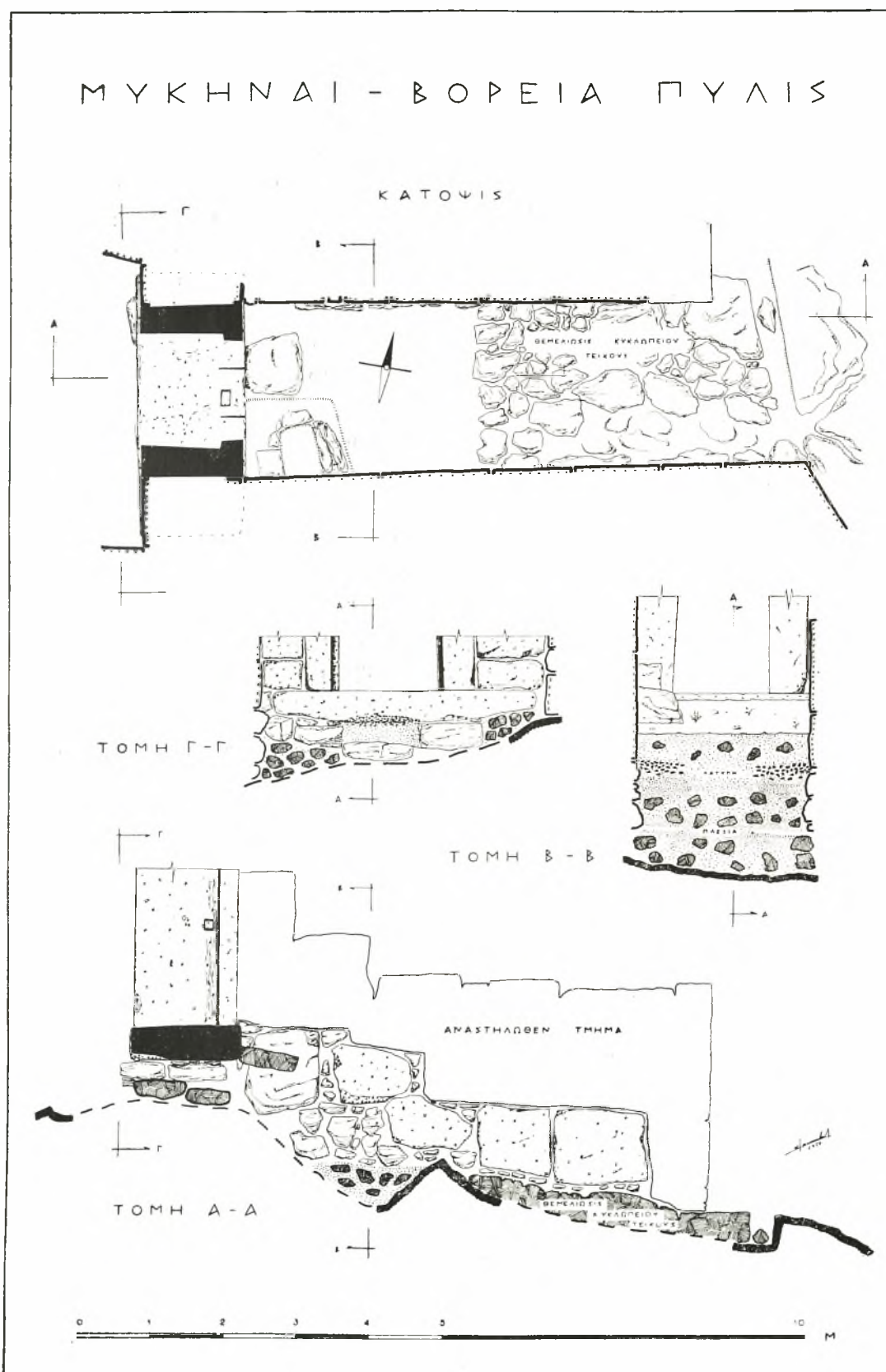
Εἰκ. 15. Καμπύλη φορὰ τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους.

σπίζει, ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῆ καὶ δι' ἀνασκαφῆς, ἀφ' οὗ δὲ αἱ περὶ Μυκηνηῶν δημοσιεύσεις δὲν ἀναφέρουν λεπτομερῆ ἔρευναν τῆς περιοχῆς τῆς πύλης¹, ἀπεφάσισα νὰ τὴν ἀναλάβω τὸ θέρος τοῦ 1958. Ἡ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κ. Σπ. Ἰακωβίδη, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ τὰ δημοσιευόμενα σχέδια.

Κατὰ πρῶτον ἐσκάφη τάφρος πλάτους 1.50 μ. πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς προσόδου τῆς πύλης κατ' ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν πρὸς τὸν ἄξονά της. Ἡ ἐπίχωσις,

¹ Ἴσως ἡ ἔρευνα αὕτη θὰ ἦτο δύσκολος πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως τῆς πύλης καὶ τοῦ προμαχῶνος, ἡ ὁποία ἐγένετο τὸ 1956 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Εὐσταθίου

Στίκα. Εἰς τὴν παρούσαν μελέτην, ὅταν λέγωμεν ἐλληνιστικούς χρόνους, ἐννοοῦμεν τὴν 3ην καὶ τὴν 2αν π. Χ. ἑκατονταετηρίδα.

Είχ. 16. Κάτοψις και τομαί τῆς βορείας πύλης.

(Σχέδιον Σπ. Ίακωβίδη)

μέσου βάρους 0.35 μ., μέχρι του βράχου εύρεθη τεταραγμένη και περιείχεν άχρηστα δια στροματογραφικά πορίσματα όστρακα μυκηναϊκά και έλληνιστικά. Είς έσοχάς της έπιφανείας του βράχου εύρεθη έπίχωσις σκληρά σχετικώς χρώματος καστανοφαιού, ή όποία περιείχεν όστρακα μεσοελλαδικά, μελανά και κίτρινα μινύεια και μετ' άμανροχρώμου γεωμετρικής διακοσμήςσεως. Η άποκάλυψις όμως του βράχου καθ' όλην την έκτασιν της τάφρου απέδωσε σπουδαιοτάτας ένδειξεις. Η προς Νότον και ή προς Βορράν γωνία της προσόδου, ως έχουν σήμερα, είναι άποτέλεσμα της συγχρόνου άναστηλωτικής έργασίας. Η άποκάλυψις του βράχου έβεβαίωσε την όρθότητα της άναστηλώσεως της νοτιοανατολικής γωνίας, διότι έφερεν εις φώς την άρχικήν προετοιμασίαν του βράχου, ή όποία δίδει την έξωτερικήν γραμμήν του τείχους, κατεργασίαν ή όποία ίσοδυναμεί προς την ευθυνηρίαν των ιστορικών χρόνων (πίν. 9α). Το λάξευμα του βράχου συνεχίζει την καμπύλην, την όποιαν παρουσιάζει ή έξωτερική όψις του βορείου κυκλωπείου τείχους προτου φθάση εις την περιοχήν της πύλης (είκ. 15).

Κατά το βορειοανατολικόν άκρον της τάφρου άπεκαλύφθη μέγας τιτανόλιθος (πίν. 9β και είκ. 16, σχέδιον κατόψεως), επί του όποιου νυν θεμελιούται ή άναστηλωθεΐσα νοτιοανατολική γωνία του προμαχώνος. Ότι ή γωνία αύτη ήδράζετο επί του τιτανολίθου και ότι όρθως άνεστηλώθη άποδεικνύεται εκ των διασωθέντων λειψάνων της νοτίας και της ανατολικής πλευράς του προμαχώνος, αί γραμμαι των όποιων διασώζονται. Προς Νότον ο τιτανόλιθος «β» προβάλλει περι τα 0.80 μ. πέραν της γωνίας και προς το άνοιγμα της προσόδου, διακόπτων αυτό. Πατεΐ εις τον βράχον, του όποιου ή έπιφάνεια διατηρεΐ ίχνη κατεργασίας δια την ύποδοχήν του και είναι προς τούτοις στερεωμένος με μικρούς λίθους τεθειμένους ως σφήνας. Πρò του τιτανολίθου ο βράχος άρχίζει την προς Ανατολάς πτώσιν του. Μεταξù του βράχου και του τιτανολίθου ύπάρχει άνοιγμα, ποικίλλον εις πλάτος από 0.10 μ. μέχρι 0.30 μ., τουτο δ' εύρεθη πλήρες μικρών, καλώς έσφηνωμένων και πεπιεσμένων, λίθων. Κατά τον αυτόν τρόπον έπληρώθησαν κενά, ως είδομεν άνωτέρω, και εις το ανατολικόν κυκλωπειον τείχος, παρατηρεΐται δ' ο τρόπος αυτός και εις άλλα μέρη του βορείου. Η έξωτερική όψις του τιτανολίθου «β» συνεχίζει την καμπύλην του κυκλωπείου τείχους (πίν. 9α), ή όποία τώρα διακόπτεται ύπό της προσόδου. Είς τον μεταξù του τιτανολίθου «β» και της νοτιοανατολικής γωνίας της προσόδου χώρον εύρέθησαν λίθοι μικροί έσφηνωμένοι εις την άνώμαλον έπιφάνειαν του βράχου, οί όποιοι άρχικώς έχρησίμευον δια την στερέωσιν έτέρου όγκολίθου, ο όποιος δέν διεσώθη και ο όποιος έκλειε το κενόν, το όποιον ύπάρχει σήμερα μεταξù του τιτανολίθου «β» και της γωνίας της προσόδου.

Πρòς Βορράν του τιτανολίθου «β» διατηρεΐται ο κατώτατος δόμος, επί του όποιου βασίζεται ή ανατολική πλευρά του προμαχώνος. Το εκ κροκαλοπαγών λίθων τιμήμα της πλευράς αύτης, ως έχει σήμερα, είναι άποτέλεσμα της γενομένης άναστηλωτικής έργασίας. Δέν δύναται όμως να ύπάρξη άμφιβολία ότι όρθως άνεστηλώθη, ίδια διότι ο άρχαιος κατώτατος δόμος διετηρήθη κατά χώραν μέχρι των ήμερών μας και διετήρησε την άρχικήν όψιν του τείχους. Είς τον κατώτατον αυ-

τὸν δόμον ἔχομεν δύο τιτανόλιθους «γ» καὶ «δ», οἱ ὅποιοι δὲν συμφωνοῦν πρὸς τὴν τοιχοδομίαν τοῦ πυργίσκου, διότι πρῶτον: εἶναι τιτανόλιθοι καὶ οὐχὶ κροκαλοπαγεῖς ὡς οἱ λοιποὶ τοῦ προμαχώνος λίθοι. Δεύτερον: οἱ τιτανόλιθοι ἔχουν τὸ ἀνώμαλον σχῆμα τὸ χαρακτηρίζον τοὺς ὄγκους, τοὺς χρησιμοποιηθέντας εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν πλήρως τῶν τετραπλεύρων κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων τοῦ προμαχώνος. Τρίτον: οἱ τιτανόλιθοι πατοῦν εἰς τὸν βράχον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια παρουσιάζει ἐπεξεργασίαν διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν συνήθη εἰς τὸ βόρειον τεῖχος. Εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν δὲν ἔγινε χρῆσις ἀσπροχώματος. Τέταρτον: οἱ τιτανόλιθοι ἐτέθησαν κατὰ μῆκος τῆς ὀφρύος τοῦ πετρώματος, τὸ ὁποῖον πίπτει ἀποτόμως πρὸς Ἄνατολάς. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ὀγκολίθοι ἦσαν ὄρατοὶ καὶ δὲν ἀπετέλουν μέρος θεμελίου προωρισμένου νὰ καλυφθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους. Διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τιτανόλιθοι ἀρκετὰ ὀγκώδεις ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων τῆς πλευρᾶς τοῦ προμαχώνος, ἀλλ' αὐτοὶ εὐρίσκονται χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τῆς προσόδου καὶ δὲν ἦσαν ὄρατοί. Ἄφ' οὗ λοιπὸν οἱ τιτανόλιθοι ἦσαν ὄρατοί, προβάλλεται τὸ ἐρώτημα, διατί ἐτοποθετήθησαν εἰς ὄψιν καταφανῆ ἀντὶ κροκαλοπαγῶν, ὡς ἐγένετο εἰς ὅλα τὰ ἄλλα καταφανῆ τμήματα τοῦ προμαχώνος καὶ τῆς Πύλης; Πέμπτον: οἱ τιτανόλιθοι «γ» καὶ «δ» συνεχίζουσι τὴν καμπύλην τῆς φορᾶς τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους, ἡ ὁποία διεκόπη ὑπὸ τῆς προσόδου τῆς πύλης.

Οἱ λόγοι οὗτοι, νομίζω, προάγουν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ τιτανόλιθοι «β», «γ» καὶ «δ» εἶναι κατάλοιπα ἀρχαιότερου τείχους, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ κατασκευασταὶ τοῦ προμαχώνος ἐβάσισαν τὸ κτίσμα τῶν. Ἡ θέσις τῶν, τὸ ὕλικόν τῶν, ἡ ἑναρμόνισις τῶν πρὸς τὴν καμπύλην γραμμὴν τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ τιτανόλιθοι ἀνῆκον εἰς τὸ τεῖχος ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ δὲ εἶναι εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν μᾶς δίδουν τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τοῦ βορείου τείχους, συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον γραμμὴν, ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ βόρειον τεῖχος κατὰ τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀρχικῶς ἦτο συνεχὲς καὶ δὲν διεκόπτετο ὑπὸ ἀνοίγματος πύλης. Τὸ συνεχὲς τοῦ τείχους ἀποδεικνύουν καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ πετρώματος διασωθέντα ἴχνη κατεργασίας. Εἰς τὸν πίνακα 9α τὰ ἴχνη τῆς κατεργασίας αὐτῆς καὶ ἡ καμπύλη φορᾶ τοῦ τείχους εἶναι καταφανῆ. Ἡ γραμμὴ τοῦ βράχου «α» συνεχίζεται ὑπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ βράχου «ε» καὶ πέραν τούτου ὑπὸ τοῦ βράχου «η». Τὸ συμπέρασμα τὸ προκῆψαν ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς φῶς ἡ ἔρευνα τῆς τάφρου Α, ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ τῆς ἀποκαλύψεως ὅλης σχεδὸν τῆς ἐκτάσεως τῆς προσόδου.

Ἐκ τῶν χρόνων τοῦ SCHLIEMANN, τοῦ ADLER, τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ τοῦ DÖRPFELD ἦτο γνωστὸν ὅτι τὰ κυκλώπεια τεῖχη ἀποτελοῦνται ἀπὸ μίαν ἐξωτερικὴν καὶ μίαν ἐσωτερικὴν ὄψιν ἐκτισμένην δι' ὀγκολίθων ἀνωμάλου σχήματος καὶ ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικὸν πυρῆνα ἐκ μικροτέρων ἀργῶν λίθων καὶ ὀλίγου χώματος. Ἐὰν ὄντως οἱ τιτανόλιθοι, τοὺς ὁποίους περιεγράψαμεν, ἀπετέλουν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τείχους, τότε ὀπισθεν αὐτῶν πρὸς Δυσμᾶς θὰ ἔπρεπε νὰ εὐρεθοῦν κατάλοιπα τοῦ πυρῆνος αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ τοῦ τείχους ὄψις. Καὶ ἡ μὲν περιοχὴ ὀπισθεν τῶν τι-

τανολίθων «γ» και «δ» οὐδὲν χρήσιμον ἀπέδωσε, διότι εἶχεν ἐπανειλημμένως διαταραχθῆ, ἢ περαιτέρω ἀνασκαφῆ τῆς προσόδου ὅμως παρέσχε πολύτιμα στοιχεῖα. Καὶ πρῶτον μὲν ἠδύναμεν τὴν ἀρχικὴν τάφρον Α πρὸς Δυσμάς, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δηλαδὴ τῆς πύλης, περὶ τὰ τρία ἀκόμη μέτρα. Τὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως εἰς τὴν ἐπέκτασιν αὐτὴν τῆς τάφρου ἐποίκιλλε μεταξὺ 0.85 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ 0.50 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικήν. Κατὰ τὸ 3^{ον} μέτρον μήκους ἀπὸ τῆς νοτιο-ἀνατολικῆς γωνίας τοῦ προμαχῶνος ἢ ἐπιχώσις μέχρι βάθους 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας, ὡς εἶχε πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, εὐρέθῃ τεταραγμένη καὶ τὰ ὄστρακα, τὰ ὅποια ἀπέδωσαν, ἀνῆκον εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς, τοὺς ἑλληνιστικοὺς, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. (Εἰς βάθος 0.26 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας π.χ. εὐρέθῃ σύγχρονον κομβίον προφανῶς ἐργάτου τῆς ἀναστηλώσεως.) Ἀπὸ μέσου βάθους 0.30 μ. - 0.45 μ. ἢ ἐπιχώσις περιεῖχε μυκηναϊκὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Τὸ στρώμα αὐτὸ δυσκόλως διεκρίνεται ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακόν, ἀλλὰ τὸ ἐξαρκητῆριζεν ἢ ἔλλειψις συγχρόνων ἀντικειμένων. Εἶναι ὅμως καὶ αὐτὸ μεταγενέστερον τῆς δημιουργίας καὶ πρώτης χρήσεως τῆς προσόδου, τῆς ὁποίας ἢ ἐπιφάνεια προφανῶς εἶχε διευθετηθῆ καὶ πάλιν εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Τοῦτο ἄλλως τε ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸν ἑλληνιστικὸν βόθρον, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται ἀκόμη εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς προσόδου. Ἀπὸ βάθους 0.45 μέχρι 0.60 μ. εὐρέθῃ χῶμα καλῶς πεπιεσμένον, κιτρινωποῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἐσχημάτιζε σκληρὰν ἐπίχωσην, περιέχουσαν μόνον ὀλίγα μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Τὸ στρώμα τοῦτο ὑπέγκειται ἑτέρου, μέσου πάχους 0.25 μ., διήκοντος μέχρι τοῦ βράχου καὶ σχηματισθέντος ἀπὸ ἀργῶν λίθων πυκνῶς καὶ προσεκτικῶς τεθειμένων. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου δὲν εἶναι τελείως ὁμαλή, ἀλλὰ παρουσιάζει κοιλότητος καὶ σχισμᾶς, εἰς αὐτὰς δὲ εὐρέθῃ χῶμα περιέχον μεσοελλαδικὰ ὄστρακα, μελανὰ καὶ κίτρινα μινύεια ὡς καὶ ἀμαυρόχρωμα.

Τὸ στρώμα τῶν ἀργῶν λίθων προφανῶς εἶναι μέρος τοῦ πυρήνος τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκε καὶ ὁ τιτανόλιθος «β», πέραν τοῦ ὁποῖου τὸ στρώμα τοῦτο ἀπεκαλύφθη (πίν. 9, β' καὶ εἰκ. 16, σχέδια α καὶ γ). Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι καὶ τὸ στρώμα τῶν ἀργῶν λίθων καὶ ὁ τιτανόλιθος «β» ἦσαν τὰ κατάλοιπα τοῦ ὑποστρώματος τῆς προσόδου πρὸς τὴν πύλην, ἦτο δηλαδὴ γέμισμα εἰδικῶς δημιουργηθὲν διὰ τὴν ἀνηφορικὴν πρόσοδον, δι' ἓν ramp, διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους.

Πρῶτον: ἐὰν οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, τότε τὸ στρώμα τῶν ἀργῶν λίθων θὰ συνεχίζετο μέχρι τοῦ κατωφλίου τῆς Πύλης καὶ θὰ ἠῤῥξανεν εἰς ὕψος ὡς προὔχωρει πρὸς τὴν πύλην. Τοῦτο δὲν συμβαίνει. Τὸ στρώμα τῶν λίθων τερματίζεται περὶ τὰ 3 μ. ἀπὸ τοῦ κατωφλίου καὶ εἶναι ἰσοῦψές καθ' ὅλην τὴν ἔκτασίν του. Δεύτερον: ἐὰν τὸ στρώμα αὐτὸ ἦτο ὄντως γέμισμα προσόδου, θὰ ἔπρεπε νὰ φθάνῃ μέχρι τῆς ἐπιφανείας σχεδὸν τῆς προσόδου αὐτῆς. Παραβολὴ τοῦ στρώματος τούτου πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς, δυτικῆς, ὄψεως τῆς πύλης, πρὸς τὸ γέμισμα τοῦ δυτικοῦ δρόμου, ὡς τὸν ἀποκαλῶ, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἀπὸ τῆς πύλης αὐτῆς πρὸς τὴν βορείαν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου¹, θὰ ἀποδείξῃ τὴν διαφορὰν, ἢ ὁποία ὑπάρ-

¹ ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἡ βορεία πύλη τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, Χαριστήριον εἰς Ἄ. Κ. Ὁρλάνδον, τ. Α', σ. 213 κέ.

χει μεταξύ τῶν δύο καὶ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον ἠκολούθουν οἱ μυκηναῖοι διὰ τὰ γεμίματα προσόδων. Εἰς τὸν δυτικὸν δρόμον, οἱ λίθοι τοῦ γεμίματος φθάνουν μέχρι ἐπιπέδου περὶ τὰ 0.08 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου. Χῶμα μειγμένον μὲ μικροὺς χάλικας μέσου πάχους 0.08 - 0.10 μ. ἐτέθη ἄνωθεν τοῦ γεμίματος τῶν λίθων καὶ αὐτὸ ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ φέρῃ τὸ ἐπίπεδον τοῦ δρόμου εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου. Ὑπεράνω τοῦ στρώματος τῶν λίθων τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς προσόδου, ὡς εἶδομεν, εὐρέθη χῶμα κιτρινωπὸν ἄνευ χάλικων, μέσου πάχους 0.15 μ.¹ Ὑπεράνω τοῦ κιτρινωποῦ χρώματος θὰ ὑπῆρχεν ἕτερον στρώμα λίθων πάχους τοῦλάχιστον 0.40 μ. καὶ ἐπ' αὐτοῦ θὰ εἶχε στερεωθῆ ἡ ἐπιφάνεια τῆς προσόδου. Τὸ ἀποκαλυφθὲν στρώμα τῶν 0.40 μ., περιέχον χῶμα καὶ ὀλίγους ριχτοὺς λίθους, ὑπῆρχεν ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς μας περίοδον, εἶχεν ὁμως διαταραχθῆ ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπεμβάσεις ἐργατῶν διαφόρων χρόνων.

Τρίτον: ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι τὸ στρώμα τῶν ἀργῶν λίθων ἦτο μέρος τοῦ γεμίματος τῆς προσόδου, θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ γέμισμα χρονολογικῶς θὰ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ πλαγιοὶ τοῖχοι τῆς προσόδου εἶχον κτισθῆ. Θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ ὑποτεθῆ ὅτι οἱ κτίσται τῆς προσόδου ἔκτισαν πρῶτον τοὺς τοίχους τοὺς ὀρίζοντας τὸ πλάτος τῆς καὶ κατόπιν ἐπλήρωσαν μὲ λίθους τὸ πλάτος αὐτὸ διὰ νὰ δημιουργήσουν τὸ γέμισμα ἐπικλινούσ ἀνόδου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν οἱ λίθοι τοῦ γεμίματος θὰ ἔφθαναν μέχρι τῶν πλαγίων τοίχων, ὅπου καὶ τὸ στρώμα τῶν θὰ ἐτερματιζέτο. Τοῦτο ὁμως δὲν συμβαίνει. Το γέμισμα τούναντίον προχωρεῖ καὶ κάτωθεν τῶν πλαγίων αὐτῶν τοίχων καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔχουν θεμελιωθῆ οἱ κατώτατοι δόμοι τῶν (πίν. 9). Τοῦτο ἐξηγεῖται μόνον ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ γέμισμα προὑπῆρχεν, ὅτι δηλαδὴ ἦτο κατάλοιπον πυρῆνος τοῦ προὑπάρχοντος κυκλωπέου τείχους.

Τέταρτον: ἡ γραμμὴ, εἰς τὴν ὁποῖαν περίπου τερματίζεται τὸ γέμισμα, ὑποδεικνύεται ὑπὸ προεξοχῆς τοῦ βράχου (εἰκ. 16, σχέδιον α τομὴ ΑΑ). Πέραν τῆς προεξοχῆς αὐτῆς εὐρέθησαν ὀλίγοι μόνον λίθοι σποραδικῶς κείμενοι εἰς τὴν λοιπὴν ἔκτασιν τῆς προσόδου. Συμπαγὲς γέμισμα λίθων πέραν τῆς προεξοχῆς δὲν ὑπῆρχε. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀνεξήγητον, ἐὰν ὄντως τὸ στρώμα λίθων ἦτο τὸ ὑπόστρωμα τῆς προσόδου. Νομίζω ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανὲς ὅτι τὸ στρώμα τῶν λίθων, τὸ ἀποκαλυφθὲν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῆς προσόδου, εἶναι μέρος τοῦ πυρῆνος τοῦ κυκλωπέου τείχους, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἦτο συνεχὲς κατὰ τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ ἀργότερον διεσπασθῆ διὰ νὰ σχηματισθῆ ἡ βορραία πύλη καὶ ἡ πρόσδοός τῆς.

Ἡ στρωματογραφία ἀπὸ τῆς γραμμῆς ὅπου περατοῦται τὸ στρώμα τῶν λίθων μέχρι τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης, ὡς καὶ ἡ θεμελίωσις τῆς βορραίας πλευρᾶς τῆς προσόδου (τῆς πρὸ τὰ δεξιὰ τῶ εἰσερχομένων), εἶναι διδακτικωτάτη. Ἡ ἔκτασις αὕτη τῆς προσόδου ἔχει μῆκος 3 μ. περίπου καὶ ἀνεσκάφη, ὡς συνήθως, εἰς ἐπίπεδα (πάσσες) μέσου πάχους 0.20 μ. Κατὰ τὴν γραμμὴν τῆς τομῆς ΒΒ ἡ ἐπίχωσις

¹ Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, εἴτε ἀρχαϊκοὺς εἴτε ἑλληνιστικοὺς, τὸ γέμισμα τῆς μυκηναϊκῆς προσόδου ἀφῆρέθη καὶ ὅτι τὸ ὑπολειφθὲν τμήμα ἐκαλύφθη μὲ χῶμα, διότι εἰς

τὸ στρώμα τοῦ κιτρινωποῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον καλύπτει τοὺς λίθους, εὐρέθησαν μόνον μυκηναϊκά ὄστρακα, σύγχρονα πρὸς τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰ ἄλλα ἀδιεπαράκατα τμήματα τῆς περιοχῆς τῆς πύλης.

ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε βάθος 1.85 μ. (εἰκ. 16). Τὸ πρῶτον καὶ ἀνώτατον στρώμα, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ σαφῶς, εἶχε μέσον πάχος 0.40 μ. καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν, τὸ μαλακόν του χῶμα εἶχε χρῶμα καστανωπὸν καὶ περιελάμβανεν ὀλίγους ριχτοὺς λίθους. Προφανῶς τὸ στρώμα αὐτὸ ἦτο τεταραγμένον. Ἀκόμη φαίνεται ὅτι κατεσκάφη καὶ ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς ἀναστηλώσεως, κατὰ τὴν μαρτυρίαν των.

Ἀκολουθεῖ δεύτερον στρώμα 0.20 μ. μὲ καθαρὰν καστανωπὴν ἐπίχωσιν καὶ ὄστρακα μυκηναϊκά. Τὸ δεύτερον τοῦτο στρώμα περιεῖχεν ἐπίσης λατύπην κροκαλοπαγῶν λίθων. Τὸ τρίτον στρώμα ὠρίζετο ἄνω ὑπὸ τῆς λατύπης καὶ κάτω, 0.70 μ. βαθύτερον, ὑπὸ ἀσπροχώματος, τὸ ὁποῖον μεμειγμένον μὲ μικροὺς χάλικας ἐσχημάτιζε στερεὸν ἐπίπεδον μέσου πάχους 0.07 μ. Κάτωθεν τοῦ ἐπιπέδου τούτου (στρώμα 4^{ον}) ἢ ἐπίχωσις, ἐκ χώματος κιτρινωποῦ πρὸς τὸ καστανόν, περιεῖχεν ὀλίγους λίθους καὶ ὄστρακα. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη μέσου πάχους 0.45 μ. ἔφθανε μέχρι τοῦ βράχου. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς προσόδου τὸ στρώμα τῆς λατύπης συμπίπτει μὲ τὴν κάτω γραμμὴν τῶν δόμων τῶν ἰδρυμένων διὰ κροκαλοπαγῶν, τετραπλεύρων ὀγκολίθων, ἐν ᾧ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀσπροχώματος συμπίπτει μὲ τὴν κάτω γραμμὴν τῆς θεμελιώσεως τῶν ὀγκολίθων ἐκείνων (εἰκ. 16, σχέδιον β). Ἡ θεμελίωσις αὕτη κατεσκευάσθη ἀπὸ μικροὺς σχετικῶς τιτανολίθους στερεωμένους δι' ἀσπροχώματος καὶ παρουσιάζει ἀμελῆ ἐργασίαν. Ἡ ἀμελής αὕτη ἐργασία ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐπιμελῆ τρόπον θεμελιώσεως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως ἀσπροχώματος, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους. Ἡ χρῆσις ἀσπροχώματος ὡς συνδετικοῦ καὶ ἐνισχυτικοῦ πηλοῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ τειχοδομίας νεωτέρας τῆς τοῦ τείχους ἐκείνου. Ἀσπρόχωμα ἐπίσης ἐχρησιμοποίηθη εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς ἀντιστοιχοῦ νοτίας πλευρᾶς τῆς προσόδου. Δὲν ἐχρησιμοποίηθη ὅμως εἰς τὸ τμήμα τῶν πλευρῶν αὐτῶν τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνοίγματος τῆς προσόδου, τὸ διήκον μέχρι τῆς προεξοχῆς τοῦ βράχου, εἰς τὸ τμήμα δηλαδὴ τὸ ὁποῖον εἶναι θεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ πυρῆνος τοῦ διασπασθέντος μέρους τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους. Ἡ χρῆσις αὕτη τοῦ ἀσπροχώματος καὶ τῶν μικρῶν τιτανολίθων εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν τοίχων τῆς προσόδου εἰς τὸ πλησίον τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τμημὰ των ἐξηγεῖ καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐπιχώσεως, τὸ ὁποῖον περιέγραψα ἀνωτέρω.

Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κατωτάτου στρώματος (τοῦ τετάρτου δηλαδὴ) οἱ κτίσται τῆς πύλης καὶ τοῦ προμαχῶνος ἀνέμειξαν τὸ ἀσπρόχωμα μὲ ἄμμον καὶ προητοίμασαν τὸν πηλόν, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν εἰς τὴν θεμελίωσιν. Ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀσπροχώματος καὶ ἡ ἀνάμειξις του μὲ τὸ προϋπάρχον χῶμα πιθανῶς ἔδωσε τὴν ὑποκιτρίνην χροιάν, τὴν ὁποῖαν ἐσημειώσαμεν εἰς τὸ στρώμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους. Καθὼς ὑψοῦτο ἡ θεμελίωσις θὰ προσετίθετο χῶμα ἄνωθεν τοῦ ἐπιπέδου, τὸ ὁποῖον ἐκαλύφθη μὲ τὸ ἀσπρόχωμα διὰ νὰ φθάσῃ ἡ οὕτω σχηματιζομένη πρόσχωσις εἰς τὸ ὕψος τῆς ὑποθεμελιώσεως. Ἄνωθεν τῆς νέας ἐπιφανείας μετεφέρθησαν οἱ κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθοι, φαίνεται δ' ὅτι, προτοῦ τοὺς τοποθετήσουν εἰς τὴν θέσιν των ἢ καὶ ὡς

τοὺς ἐτοποθέτουσαν οἱ κτίσται, ἀπέκρουον διὰ τῆς σφύρας μικρὰς ἀνωμαλίας τῶν πλευρῶν καὶ τῆς βάσεώς των. Τὰ ἀποκοπέντα μικρὰ τεμάχια ἐσημείωσαν τὸ στρώμα τῆς λατύπης, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸ δεύτερον στρώμα τῆς ἐπιχώσεως καὶ τὸ ὁποῖον συμπίπτει μὲ τὴν κάτω γραμμὴν τῶν ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων δόμων. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦλάχιστον ἑνὸς ἢ δύο δόμων θὰ ἐτέθη χῶμα ἄνωθεν τοῦ στρώματος τῆς λατύπης διὰ νὰ φέρῃ τὸ γέμισμα εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τῆς ἀνηφορικῆς προσόδου πρὸς τὴν πύλην, τὸ ἐπιβληθὲν ὑπὸ τοῦ ὕψους καὶ τῆς θέσεως τοῦ κατωφλίου ἄνωθεν τοῦ βράχου. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπίχωση, ἡ ὁποία ὀρίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ τοῦ στρώματος τῆς λατύπης ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τοῦ στρώματος τοῦ ἀσπροχώματος, μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ὡς ὀρίζουσα τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τοῦ προμαχῶνος καὶ τῆς πύλης. Εἶναι οὕτως εἰπεῖν «ἐσφραγισμένη ἐπίχωση» παρέχουσα ἀσφαλῆ χρονολογικὰ δεδομένα. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὰ ὄστρακα τὰ ὁποῖα περιεῖχεν (εἰκ. 26) εἶναι ἀρκετὰ εἰς ἀριθμὸν καὶ χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ εἶδός των. Τὸ ὑπὸ τὴν ἐπίχωσιν αὐτὴν τελευταῖον στρώμα βεβαίως παρέχει χρονολογικὸν ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τεθῆ ἡ κατασκευὴ τῆς πύλης.

Ἡ ἀμέσως πρὸ τοῦ κατωφλίου περιοχὴ τῆς προσόδου παρουσιάζει ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς προσόδου ἀπεκαλύφθη πλήρως ὁ γνωστὸς ἑλληνιστικὸς βόθρος, ὁ ὁποῖος διήκει ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας μέχρι τοῦ βράχου (εἰκ. 16, σχέδιον γ). Ὁ χῶρος τὸν ὁποῖον κατέχει, ἦτοι ἔκτασις 1 περίπου μέτρου ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν καὶ 1.40 μ. ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, στρωματογραφικῶς κατέστη ἄχρηστος καὶ οὐδεμίαν πληροφορίαν διὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν διεφύλαξε. Πέραν τοῦ χώρου τοῦ βόθρου πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς προσόδου ἡ ἐπίχωση ἀπεδείχθη χρήσιμος. Πρὸ τοῦ κατωφλίου καὶ περὶ τὰ 0.28 μ. κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας του ἀπεκαλύφθη ὁ πεπλατυσμένος λίθος «μ» (0.80 × 0.22 μ.) (εἰκ. 17 καὶ εἰκ. 16, σχέδιον γ), τοῦ ὁποῖου ἡ σχετικῶς ἐπίπεδος ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῆ ἀπὸ τὴν χρῆσιν. Ἀμέσως κάτωθεν τοῦ ὀγκολίθου «μ» ἀπεκαλύφθη ἕτερος τιτανολίθος «ν», ὁ ὁποῖος φαίνεται ὡς νὰ ὑπεβάσταζε τὸν «μ». Μεταξὺ ὅμως τῶν δύο εὐρέθησαν χῶμα καὶ μικροὶ ἐσφηνωμένοι λίθοι. Ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν τοῦ «ν» ἀπεκαλύφθη ἕτερος τριγωνικὸς τὸ σχῆμα ὀγκολίθος «ο», ὁ ὁποῖος ἐπίσης ὑπεβάσταζε τὸν «μ». Ἡ βάσις τοῦ «ο» φθάνει μέχρι τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς προσόδου (εἰκ. 17-18), ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι θεμελιωμένη ἐπὶ μεγάλου τιτανολίθου «π» ἀκανονίστου πολυγωνικοῦ σχήματος. Ὁπισθεν τοῦ τιτανολίθου «ο» ἀπεκαλύφθη ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ ἄκρου τοῦ κατωφλίου καὶ τῆς βορείας παραστάδος (εἰκ. 18). Ἡ ὑποθεμελίωσις αὕτη, κατεχομένη μέχρι τοῦ βράχου, προεκτείνεται περὶ τὰ 0.65 μ. ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς, ἦτοι περὶ τὰ 0.15 μ. πέραν τῆς ἐξωτερικῆς ἀκμῆς τῆς παραστάδος, καὶ ὑποβαστάζει μόνον τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὀγκολίθου τοῦ κατωφλίου. Τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ κατωφλίου ὑπέρεται καθαρῶς χῶματος, πρὸ τοῦ ὁποῖου εἶχε τεθῆ σωρὸς λίθων (εἰκ. 17). Ὁ σωρὸς οὗτος ἔκλειε τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ κάτωθεν τοῦ κατωφλίου χῶματος.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ σωρὸς τῶν λίθων εἶχε τεθῆ διὰ νὰ βα-

στάση τὸν πεπλατυσμένον ὀγκόλιθον «μ», διότι μεταξύ τῶν δύο ὑπῆρχε χῶμα μέσου πάχους 0.12 μ. (εἰκ. 17). Καὶ οἱ τιτανόλιθοι «ν» καὶ «ο» δὲν ἐτέθησαν διὰ νὰ ὑποβαστάσουν τὸν «μ», διότι ὁ μὲν «ν» δὲν φθάνει μέχρι τῆς κάτω ἐπιφανείας τοῦ «μ» ἢ κορυφή δὲ τοῦ «ο» μόλις ὑποβαστάζει τὸ ἄκρον του (εἰκ. 17). Ἐπειδὴ ὁ «μ» δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν τιτανολίθων ἀλλ' ἐπὶ χῶματος, διὰ τοῦτο μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἔκλινε πρὸς τὰ ἔμπρός, ἐκάθισε πρὸς τὰ ἔμπρός, ὅπως ἐχαρακτήρισαν τὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς ὀριζοντιότητος οἱ ἐργάται. Ἡ περὶ τοὺς τι-

Εἰκ. 17. Οἱ πρὸ τοῦ κατωφλίου τῆς βορείας πύλης ἀποκαλυφθέντες ὀγκόλιθοι.
α: ἀσπρόχωμα. ε: Ἑλληνιστικὸν κτίσμα.

τανολίθους «ν» καὶ «ο» ἐπίχωσις, πρὸς τούτοις, ἦτο ἀδιατάρακτος καὶ περιεῖχε μόνον μυκηναϊκὰ ὄστρακα, ἐν ᾧ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὁ πεπλατυσμένος λίθος «μ» καὶ ἡ τοποθέτησίς του ἀνάγεται εἰς τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους. Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τύχην ὁ «μ» ἐτέθη ἐπὶ τῶν προϋπαρχόντων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τιτανολίθων «ν» καὶ «ο» καὶ τοῦ πέραν τούτων σωροῦ τῶν λίθων. Ὁ πεπλατυσμένος λίθος «μ» ἐχρησίμευσεν ὡς ἀναβαθμὸς, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι λεία. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἀνάγεται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, διότι βεβαίως οἱ κατασκευασταὶ τῆς ἐκ τεσσάρων ὀγκολίθων σχηματισθείσης πύλης καὶ τῆς προσόδου τῆς δὲν θὰ ἦσαν τόσον ἀδαεῖς ὥστε νὰ δημιουργήσουν πρόσβασιν, ἢ ὁποία θὰ ἐχρειάζετο ἰδιαίτερον ἀναβαθμὸν διὰ νὰ φθάσῃ τὸ ἐπίπεδον τοῦ κατωφλίου.

Ἡ σχέσης τοῦ πεπλατυσμένου λίθου πρὸς τὸν βόθρον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πρόσθετος ἀναβαθμὸς ἀνάγεται εἰς τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους· τὸ ἄκρον του εἰς σημεία τινα εἰσδύει εἰς τὸ ἐξ ἀσβέστου κονίαμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὰς πλευρὰς τοῦ ἑλλη-

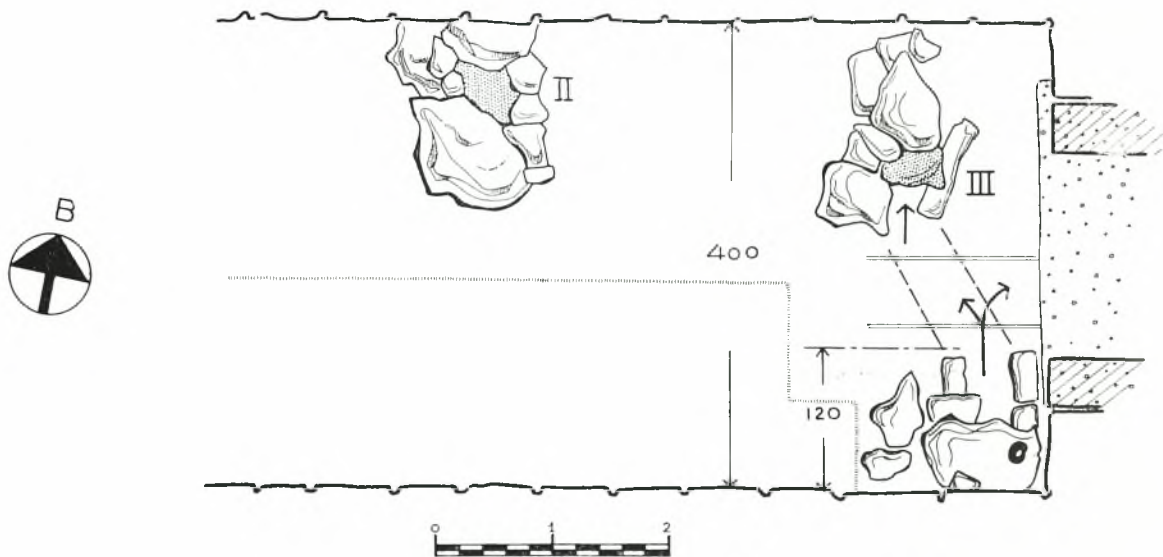

Εἰκ. 18. Ὑποθεμελίωσις τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ κατοφλίου καὶ τῆς παραστάδος τῆς βορείας πύλης.

νιστικοῦ βόθρου. Ἐὰν ὄντως οἱ ὀγκόλιθοι «ν» καὶ «ο» καὶ ὁ πέραν αὐτῶν σωρὸς τῶν λίθων εἶχον τεθῆ ἐκεῖ διὰ νὰ ὑποβαστάσουν τὸν ἀναβαθμὸν «μ», θὰ εἶχον τεθῆ εἰς τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους καὶ ἡ περὶ αὐτοὺς ἐπίχωσις θὰ ἦτο τεταραγμένη καὶ θὰ περιελάμβανεν ὄστρακα καὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τοῦτο δὲν συμβαίνει καὶ ἡ περὶ αὐτοὺς καθαρὰ μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις ἀποδεικνύει ὅτι καὶ οἱ

τιτανόλιθοι «ν» «ο» και ὁ σωρὸς τῶν λίθων ἀνάγονται εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ ὅτι κατὰ τύχην εὐρέθησαν ὑπὸ τὸν πεπλατυσμένον λίθον «μ».

Ὅτε ἀπεκαλύπτοντο οἱ τιτανόλιθοι «ν» καὶ «ο» ἐνομίσαμεν ὅτι θὰ ἀπετέλουν μέρος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους. Ἀργότερον ὁμως ἀπεδείχθη ὅτι πατοῦν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀσπροχώματος, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη, ὅτε ἐκτίζοντο τὰ θεμέλια τοῦ προμαχώνος (εἰκ. 17, ας), εἶναι ὁμως τόσον ὀγκώδεις καὶ τόσον διάφοροι τῶν κροκαλοπαγῶν, ὥστε πιστεύω ὅτι οἱ τιτανόλιθοι «ν» καὶ «ο» ὡς καὶ ὁ «π» ἀρχικῶς ἀνήκον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους ἐκείνου. Ὅταν τοῦτο διεσπᾶσθη διὰ τὴν δημιουργηθῆ ἢ πύλη, τοὺς μετεκίνησαν ὀλίγον τῆς ἀρχικῆς τῶν θέσεως διὰ τὴν χρησιμεύσουν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ὡς φραγμὸς τοῦ κάτωθεν τοῦ κατωφλίου χώματος ὁ δὲ τρίτος διὰ τὴν θεμελίω-

Εἰκ. 19. Φρεάτια τῶν ὑπονόμων τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τῆς βορείας πύλης.

σιν τοῦ προμαχώνος. Πρέπει νὰ σημειωθῆ καὶ πάλιν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψιν τοῦ ἀρχικοῦ τούτου τμήματος τοῦ τείχους δὲν εὐρέθη.

Συνοψίζοντες τὰς παρατηρήσεις μας συμπεραίνομεν ὅτι τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος ἀρχικῶς ἦτο συνεχὲς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ δὲν διεκόπτετο ὑπὸ πύλης. Ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τῆς ἀρχικῆς του φορᾶς ὁρίζεται ἀσφαλῶς ὑπὸ τῶν τιτανόλιθων «β», «γ» καὶ «δ», ὡς καὶ ὑπὸ τῆς φανερᾶς κατεργασίας τῶν βράχων τῆς περιοχῆς. Τὸ πάχος τοῦ τείχους ὑποδεικνύεται ὑπὸ τοῦ στρώματος τῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι ἀρχικῶς ἀπετέλουν μέρος τοῦ πυρῆνος τοῦ διασπασθέντος τμήματός του. Ὁ ὑπὸ τοῦ πυρῆνος τούτου κατεχόμενος χώρος ἀνέρχεται εἰς 3 μ. Ἄν εἰς τὴν διάστασιν αὐτὴν προστεθῆ καὶ τὸ πλάτος τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως θὰ δώσῃ ὀλίγον πλάτος τείχους περὶ τὰ 4.50 ἕως 5 μ. Εἰς χρόνους ὑστερωτέρους τῆς κατασκευῆς του τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος διεσπᾶσθη ἐγκαρσίως καὶ εἰς τὸ σχηματισθὲν ρήγμα ὠκοδομήθη ὁ προμαχῶν, ἡ βορεία πύλη καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν πρόσβασις. Τὰ χαίνοντα ἄκρα τοῦ ρήγματος ἐκαλύφθησαν ὑπὸ ἰσοδόμου

σχεδόν ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων τοίχου ὡς καὶ ἡ ἐξωτερική, βορεία, ὄψις τοῦ οὕτω σχηματισθέντος προμαχῶνος. Πότε ἡ διάσπασις καὶ ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο, θὰ ἐξετάσω ὅταν περιγράψω τὰ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς προσβάσεως προελθόντα ὄστρακα.

Τὸ 1958 ἐπίσης ἠρευνήσαμεν τὸν δυτικὸν δρόμον καὶ τὴν πρὸ τῆς βορείας πύλης ἐσωτερικὴν αὐλήν. Καὶ ὁ δρόμος καὶ ἡ αὐλή ἐδημιουργήθησαν διὰ τεχνητοῦ γέμισματος, τὸ ὁποῖον ἐπλήρωσε τὸν μεταξὺ τοῦ βορείου κυκλωπέου καὶ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου χῶρον. Τὸ γέμισμα ἐσχηματίσθη ἀπὸ ἀργοὺς λίθους διαφόρων μεγεθῶν, οἱ ὁποῖοι ἐρρίφθησαν ὅχι τόσον ἐπιμελῶς εἰς τὸν χῶρον, οὕτως ὥστε πολλὰ κενὰ ἐσχηματίζοντο μεταξὺ των. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐρρίπτετο χῶμα διὰ νὰ πληρώσῃ τὰ κενά. Ἴσως οἱ μεγαλύτεροι λίθοι τοῦ νὰ ἐλήφθησαν ἀπὸ τὸν πυρῆνα τοῦ διασπασθέντος τμήματος τοῦ κυκλωπέου τείχους. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος τῶν λίθων ἐκαλύφθη μὲ χῶμα μεμειγμένον μὲ χάλικας πάχους 0.08 μ. - 0.10 μ. καλῶς πεπιεσμένον. Τὸ γέμισμα τοῦ δρόμου διεκόπτετο ὑπὸ 4 κτιστῶν ὑπονόμων. Τρεῖς τούτων, ἀρ. I - II - III, φέρουν ἀπὸ τὰ Νοτιοδυτικὰ πρὸς τὰ Βορειοανατολικά, ἀπὸ τῆς κλιτύος δηλαδὴ πρὸς τὸ βόρειον τεῖχος καὶ διαγωνίως πρὸς τὸν δυτικὸν δρόμον, ἐν ᾧ ὁ ὑπ' ἀριθμὸν IV ἀκολουθεῖ τὴν φορὰν τοῦ δρόμου ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ καταλήγει εἰς τὸν ὑπόνομον ὑπ' ἀριθμὸν II. Προφανῶς οἱ ὑπ' ἀριθμὸν I, II καὶ III ὑπόνομοι κατεσκευάσθησαν διὰ νὰ ἀποχετεύουν τὰ ἐκ τῆς κλιτύος ὄμβρια ὕδατα, ἐν ᾧ ὁ ὑπ' ἀριθμὸν III συγχρόνως ἐχρησιμοποιοῖτο διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα θὰ συνεσωρεύοντο πρὸ τῆς πύλης. Οἱ ὑπόνομοι ἔχουν μέσον πλάτος 0.30 μ., εἶναι ἐπιμελῶς κατεσκευασμένοι ἐκ μικρῶν πλακῶν κατακορύφως τεθειμένων καὶ καλύπτονται ὑπὸ ὀριζοντίων πλακῶν. Οἱ ὑπόνομοι I, II καὶ III ἔχουν πολὺ μικρὰν κλίσιν πρὸς τὰ Βορειοανατολικά καὶ καταλήγουν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους εἰς κατακορύφους σχεδὸν ὄχετοὺς κατεσκευασμένους μὲ ἀκατεργάστους μικροὺς λίθους τεθειμένους οὕτως ὥστε τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ὄχετοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουν οἱ ὑπόνομοι, σχηματίζει χοανοειδῆς φρεάτιον. Ὁ ὄχετος μὲ κατακόρυφον φορὰν καταλήγει εἰς σχεδὸν ὀριζόντιον αὐλάκα, ἡ ὁποία φέρει διὰ τοῦ τείχους πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν, ὅπου διασώζονται τὰ στόμια καὶ τῶν τριῶν ὑπονόμων.

Τὸ χοανοειδῆς φρεάτιον τοῦ ὑπονόμου I εὐρίσκεται περὶ τὰ 10.50 μ. ἀπὸ τῆς πύλης καὶ τὸ στόμιόν του εὐρέθη κατεστραμμένον. Τὸ στόμιον τοῦ χοανοειδοῦς κατεσκευάσματος τοῦ ὑπονόμου II, εἰς ἀπόστασιν 4.50 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς πύλης, εὐρέθη κεκαλυμμένον μὲ λίθους καὶ παχὺ στρῶμα ἀσπροχώματος (εἰκ. 19). Τὸ φρεάτιον τοῦ ὑπονόμου III εὐρέθη εἰς ἀπόστασιν 1.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ μόλις 1 μ. ἀπὸ τῆς πύλης. Τὸ ἄνοιγμά του ἐκαλύπτετο ὑπὸ μικρῶν λίθων καὶ ἀσπροχώματος. Ὁ ὑπόνομος III ἀρχίζει ἀπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ δυτικοῦ δρόμου καὶ βαίνει πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ (εἰκ. 19 καὶ 21). Ἡ ἀρχὴ τοῦ ὑπονόμου καλύπτεται ὑπὸ πεπλατυσμένου τιτανολίθου, ὁ ὁποῖος φέρει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τῆς ἐπιφανείας του κυκλικὴν ὀπήν, στενουμένην πρὸς τὰ κάτω. Διὰ τῆς χοανοειδοῦς αὐτῆς ὀπῆς τὰ συγκεν-

τρούμενα ύδατα θὰ κατέρρεον εἰς τὸν ὑπόνομον. Φαίνεται ὅτι οἱ κτίσται διήρουναν φυσικὸν εἰς τὸν λίθον ἄνοιγμα καὶ ἐσχημάτισαν τὴν χοάνην τοῦ καλύμματος (εἰκ. 20). Τὸ ἀσπρόχωμα, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς

Εἰκ. 20. Ὁ ὑπόνομος ΙΙΙ. Κάλυμμα με χοανοειδῆ ὀπήν. σ. στρώμα ἀσπροχώματος.

νοτίας παραστάδος τῆς πύλης, δημιουργεῖ στρώμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει καὶ τὸ ἄνω τμήμα τῆς πλακῶς τοῦ τοιχώματος τοῦ ὑπονόμου (εἰκ. 20, σ) καὶ τὴν βᾶσιν τοῦ καλύμματός του. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι πύλη καὶ ὑπόνομος κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Ὁ ὑπόνομος, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν εἰκόνων 20 καὶ 21 καὶ ἐκ τοῦ σχεδίου εἰκ. 19, διετηρήθη εἰς μῆκος 1.20 μ., διακόπτεται δὲ νῦν πρὸ τοῦ

κατωφλίου τῆς πύλης καὶ εἰς ἀπόστασιν μόλις 0.30 μ. ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς νοτίας παρασιτάδος. Ἡ γραμμὴ τῆς διακοπῆς του ὁρίζει ἀκριβῶς τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς τάφρου, τὴν ὁποίαν ἔσκαψεν ὑπὸ τὸ κατώφλιον ὁ ἀείμνηστος WACE. Ἐπειδὴ δὲν ἐσημείωσε τὴν θέσιν τῆς τάφρου αὐτῆς εἰς τὰ συγγράμματά του, ἐπεχείρησα νὰ τὴν ἀνεύρω καὶ νὰ ὀρίσω τὰ ὄριά της προτοῦ ἀνασκάψω πληρέστερον τὸν χῶρον· τοῦτο δὲ καὶ ἐπέτυχα. Ἡ τάφος του εἶχε πλάτος 0.50 μ., βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας 0.35 - 0.45 μ. καὶ ἐξετείνετο περὶ τὸ 1.20 μ. πρὸς Δυσμὰς τῆς ὄψεως τοῦ

Εἰκ. 21. Ἐσωτερικὴ πρόσοψις τῆς β ο ρ ε ί ας πύ λ ης. Ἡ πρὸ τοῦ κατωφλίου περιοχὴ. III-3 χ ο α ν ο ι ε ἰ δ ῆς ὀ π ῆ ὑ π ο ν ὄ μ ο υ. III-3' φ ρ ε ά τ ἰ ο ν τοῦ ὑ π ο ν ὄ μ ο υ.

κατωφλίου (εἰς τὸ σχέδιον, εἰκ. 19, αἱ πλευραὶ τῆς τάφρου σημειοῦνται διὰ διπλῶν γραμμῶν). Ὑπὸ τὸ κατώφλιον ἡ τάφος προὐχῶρει περὶ τὰ 0.40 μ. Ὁ WACE ἀναφέρει «a drain beneath it», κάτωθεν δηλαδὴ τοῦ κατωφλίου¹. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ τάφος του διέκοψε τὸν ὑπόνομον ὑπ' ἀριθμὸν III, ὁ ὁποῖος ἴσως διετηρεῖτο ἀκέραιος μέχρι τῶν ἡμερῶν του. Ἡ φράσις τοῦ WACE δύναται μόνον νὰ σημαίνῃ ὅτι ὁ ὑπόνομος III ἐστρέφετο πρὸς Ἀνατολὰς κατὰ τὴν φορὰν τῆς τάφρου του πρὸς τὸ κατώφλιον ἐνῶ συγχρόνως συνέχιζε τὸν ῥοῦν του, πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ καὶ πρὸς τὸ φρεάτιον III. Διότι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τοῦ δρόμου δὲν ἀπεκαλύφθη ἄλλος ὑπόνομος, ὁ ὁποῖος κατηυθύνετο πρὸς τὸ κατώφλιον ἢ πρὸς τὸ φρεάτιον III. Τοῦτο ὑποδεικνύεται διὰ τῶν βελῶν καὶ τῆς στικτῆς γραμμῆς εἰς τὸ

¹ WACE, BSA σ. 25, 1921 - 1923, σ. 12 καὶ Myscena, 100.

σχέδιον, εικ. 19. Τὸ ὑπὸ τὸ κατώφλιον τμήμα τοῦ ὑπονόμου θὰ ἔβαινε κατὰ μήκος καὶ πλησίον τῆς νοτίας παραστάδος καὶ θὰ εἶχε διέξοδον εἰς τὴν περιοχὴν, ἢ ὅποια κατέχεται ὑπὸ τοῦ ἑλληνιστικοῦ βόθρου. Οὐδὲν ὅμως ἔχνος ὑπονόμου εὐρέθη κατὰ τὴν πλευρὰν ἐκείνην, οὔτε καὶ εἰς τὴν πρόσοδον τῆς πύλης πέραν τοῦ βόθρου. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ προμαχώνος ὑπάρχει τὸ στόμιον Λ (εἰκ. 14). Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι εἰς τοῦτο κατέληγεν ὁ ὑπὸ τοῦ WACE ἀναφερόμενος κάτωθεν τοῦ κατωφλίου ὑπόνομος. Ἄλλὰ τότε θὰ ἔπρεπε νὰ εὐρεθῆ ἢ αὐλάξ ἀπὸ τοῦ κατωφλίου πρὸς τὸν προμαχῶνα εἰς τὴν ἀνασκαφεῖσαν ἔκτασιν τῆς προσόδου. Τοιαύτη αὐλάξ δὲν εὐρέθη. Προσεκτικὴ μελέτη τοῦ στομίου θὰ ἀποδείξῃ ὅτι τοῦτο μετεσκευάσθη, ὅταν ἰδρῦθη ὁ προμαχῶν. Ἀρχικῶς φαίνεται ὅτι ἦτο μικρά, ἄνευ ὠρισμένου σχήματος ὁπῆ εἰς τὸ βόρειον τεῖχος, διὰ τῆς ὁποίας τὰ ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς καμπύλης τοῦ τείχους ὕδατα ἀπωχετεύοντο. Ὅτε ἐγένετο ὁ προμαχῶν εἰς τῶν ὀγκολίθων τοῦ δόμου του ἐτέθη κακοτέχνως, ὡς φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα 14, ἄνωθεν τῆς ὁπῆς καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς στέγη τοῦ ὑπάρχοντος ἀνοίγματος, τὸ ὁποῖον τότε ἠδρύνθη. Διὰ τοῦ σχηματισθέντος νέου στομίου θὰ εὐρισκόν διέξοδον τὰ εἰς τὸν προμαχῶνα συσσωρευόμενα ὕδατα καὶ φαίνεται ὅτι ἡ βραχεῖα του αὐλάξ ἐξυπηρετεῖ ἐπίσης τὰ διὰ τῆς αὐλάκος τοῦ ὑπονόμου III ἀποχετευόμενα ὕδατα, ὅταν ταῦτα ἐπλημμύριζον καὶ ἐξέφευγον τῆς κοίτης του. Τοῦτο συνέβη, ὅταν ὁ κ. Ἰακωβίδης δοκιμαστικῶς ἀφῆκε νὰ καταρρεύσῃ ἄφθονον ὕδωρ διὰ τοῦ φρεατίου τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν III ὑπονόμου· τὸ ὕδωρ τοῦτο εὔρεν ἔξοδον διὰ τοῦ στομίου Κ, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ στομίου Λ. Κατὰ ταῦτα ὑπόνομος ὑπὸ τὸ κατώφλιον δὲν ὑπῆρχε καὶ ὁ ὑπ' ἀριθμὸν III βαίτων πρὸς Βορρᾶν διὰ τοῦ πλάτους τῆς πρὸ τῆς πύλης περιοχῆς κατέληγεν εἰς τὸ φρεάτιον III. Σκοπὸς του βεβαίως ἦτο νὰ προφυλάξῃ τὸ ὑπὸ τὸ κατώφλιον χῶμα καὶ αὐτὸν τὸν ὀγκολίθον τοῦ κατωφλίου ἀπὸ τὰ ὕδατα καὶ τὴν ὑγρασίαν. Ὅτι οἱ κτίσται τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ἐφρόντιζον ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἀποχέτευσιν ὑδάτων, τὰ ὅποια ἦτο δυνατόν νὰ συγκεντρωθοῦν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πυλῶν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον προεφύλαξαν ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν τὸ κατώφλιον τῆς πύλης τῶν λεόντων (πίν. 19β)¹.

Ὁ ὑπόνομος III κατέληγεν εἰς τὸ στόμιον Κ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπέιου τείχους (πίν. 10β). Τὸ στόμιον τοῦτο εἶναι τεχνικώτατα κατασκευασμένον ἐκ τριῶν τετραπλεύρων ὀγκολίθων καὶ ὁ βράχος, ὁ σχηματίζων τὸ δάπεδόν του, ἔχει ἐπαλειφθῆ μὲ παχὺ στρώμα ἀσπροχώματος. Αἱ διαστάσεις του εἶναι ἀξιόλογοι, διότι τὸ μὲν ὕψος του ἀνέρχεται εἰς 0.70 μ. τὸ δὲ μέσον πλάτος του εἰς 0.42 μ. Ἡ αὐλάξ του προχωρεῖ εἰς τὸ πλάτος τοῦ τείχους μὲ ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἄνω κλίσιν περὶ τὰ 4.50 μ., ὅπου συναντᾷ ἀποτόμως πίπτοντα βράχον καὶ τὸν καθέτως σχεδὸν πρὸς τὰ ἄνω φέροντα ὀχετόν. Κατὰ τὸ παρὰ τὸν βράχον ἄκρον του ἡ αὐλάξ ἔχει ὕψος 0.68 μ. καὶ πλάτος 0.65 μ. Αἱ πλευραὶ τῆς αὐλάκος εἶναι κατασκευασμέναι ἀπὸ ὀγκολίθους καὶ πλάκες τεθειμέναι ὀριζοντίως σχηματίζουσαν τὴν στέγην του. Ἐπτὰ πλάκες, πλάτους κυμαινομένου ἀπὸ

¹ Κατωτέρω σ. 82 καὶ πίν. 19β.

0.30 μ. μέχρι 0.82 μ., ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ καλύψουν τὴν αὐλακα ἀπὸ τοῦ στομίου μέχρι τοῦ βράχου τοῦ διακόπτοντος τὴν εὐθειάν της φορᾶν. Σχετικῶς ὀλίγον χῶμα καὶ ὄστρακα εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐλακα. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ τεμάχια μελανοβαφῆ ἀγγείων ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ ὑπόνομος ἦτο ἐν χρήσει.

Τὸ στόμιον τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν II ὑπονόμου, στόμιον I (πίν. 10α), εὐρέθη περὶ τὰ 4.25 μ. πρὸς Δυσμᾶς τοῦ στομίου K. Τρεῖς ὀγκόλιθοι σχηματίζουν τὰς πλευρὰς καὶ τὴν στέγην τοῦ στομίου, ἐν ᾧ ὁ βράχος κεκαλυμμένος μὲ παχὺ στρώμα ἀσπροχώματος σχηματίζει τὸ δάπεδον τῆς αὐλακός του. Τὸ ὕψος τοῦ στομίου ἀνέρχεται εἰς 0.85 μ. καὶ τὸ πλάτος του εἰς τὸ στενότερον τμήμα του ἰσοῦται πρὸς 0.27 μ. Καὶ πάλιν ἡ αὐλάξ του προχωρεῖ κατ' εὐθειαν σχεδὸν γραμμὴν μὲ ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἄνω κλίσιν εἰς τὸ πλάτος τοῦ τείχους. Ἡ ἔρευνά της πέραν τοῦ μήκους 1.60 μ. κατέστη ἀδύνατος, λόγῳ τῆς σμικρότητος τοῦ πλάτους τοῦ στομίου της. Ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ 1.60 μ. ἡ εὐθεῖα φορᾶ της συνεχίζεται καὶ προφανῶς ὁμοιάζει πρὸς τὴν φορᾶν τῆς αὐλακός τοῦ στομίου K. Καὶ ἐκ τῶν χωμάτων τοῦ ἐρευνηθέντος τμήματος προέρχονται μελανοβαφῆ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, ἀποδεικνύοντα ὅτι καὶ ὁ ὑπόνομος II εἶχε παραμείνει ἐν χρήσει καὶ μέχρι τῆς 3^{ης} καὶ τῆς 2^{ας} π. X. ἑκατονταετηρίδος.

Τὰ στόμια I καὶ K, τῶν ὑπονόμων II καὶ III, εὐρίσκονται εἰς τὸ τμήμα τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐπεσκευάσθη κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ προμαχώνος, κατὰ τὴν ὑστερωτέραν δηλαδὴ μετασκευὴν τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους καὶ τὴν δημιουργίαν τῆς βορείας πύλης. Τότε ἡ κατασκευὴ τῶν διὰ τοῦ πλάτους τοῦ τείχους αὐλάκων καὶ τῶν στομίων ἦτο ἀπαραίτητος. Διότι μὲ τὴν κατασκευὴν τῆς πύλης καὶ τοῦ δρόμου της τοῦ φέροντος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως ἐδημιουργεῖτο κοίλωμα κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐκλείετο ὑπὸ τῆς πύλης. Εἰς τὸ κοίλωμα αὐτὸ θὰ συνεκεντροῦντο τὰ ἀπὸ τῆς κλιτύος τοῦ λόφου κατερχόμενα ὕδατα, τούτων δ' ἡ ἀποχέτευσις καθίστατο ἀπαραίτητος. Τὸ μεταγενέστερον τῶν στομίων τούτων καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ τμήματος τοῦ τείχους, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται, πιστεύω ὅτι ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν μορφήν των καὶ ἀπὸ τὴν παραβολὴν των πρὸς ἄλλα στόμια ὑπονόμων, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται εἰς τμήματα τοῦ βορείου τείχους, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἀμετάβλητον τὴν ἀρχικὴν του μορφήν.

Τὸ στόμιον E π. χ. τοῦ τομέως E ἔχει μικρὰς διαστάσεις 0.32×0.25 μ. (πίν. 11α). Ἡ φορᾶ τοῦ διὰ τοῦ στομίου ἐξερχομένου ὕδατος, ἦτοι ἡ φορᾶ τῆς αὐλακός του, καταφαίνεται ἀπὸ τὸ κοίλωμα τοῦ βράχου (πλάτους μεγίστου 0.22 μ.). Εἶναι ἀδύνατον νὰ διεισδύσῃ τις διὰ τῆς αὐλακός ταύτης εἰς τὸ τείχος, διότι μόλις 0.35 μ. ἀπὸ τῆς ἐξόδου ἡ αὐλάξ στρέφεται πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ἀρχίζει τὴν πρὸς τὰ ἄνω φορᾶν της.

Τὸ στόμιον H τοῦ τομέως H (πίν. 11β) παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ πίνακος 11β τριγωνικὴ ὀπή (0.21×0.35 μ.) εἶναι ἡ ἀρχικὴ ἐξοδος τῆς αὐλακός. Τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου ἔχνη τῆς ροῆς τοῦ ὕδατος καθιστοῦν τοῦτο

προφανές. Ἀπὸ τὴν τριγωνικὴν τῆς ἔξοδον ἢ ἀλλάξ βαίνει κατ' εὐθείαν γραμμὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τείχους μόλις περὶ τὰ 0.25 μ. καὶ εἶτα στρέφεται πρὸς τὰ δεξιὰ. Πόσον ἐκτείνεται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην προτοῦ ἀρχίσῃ τὴν πρὸς τὰ ἄνω φορὰν τῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι οὔτε καὶ ἡ χεὶρ μικροῦ παιδίου ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσχωρήσῃ πέραν τῶν πρώτων 0.25 μ. καὶ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν αὐλάκα. Τὸ τεῖχος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ προφανῶς ἐπιδιωρθώθη εἰς μεταγενεστέρους, πάντως ὅμως ὑστεροελλαδικούς χρόνους, καὶ εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν αὐτὴν ὀφείλεται

Εἰκ. 22. Στόμιον ὑπονόμου εἰς τὴν περιοχὴν Θ τοῦ βορείου τείχους πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.

ὁ κροκαλοπαγῆς ὀγκόλιθος, ὁ ὁποῖος γεφυρώνει τὴν μεταξὺ τῶν βράχων ρωγμὴν.

Τὸ στόμιον Θ, εἰς τὸν τομέα Θ (εἰκ. 22), εὐρίσκεται εἰς τομέα πολὺ κατεστραμμένον ἐν τούτοις ὅμως διατηρεῖται καλῶς. Φαίνεται ὅτι εἶναι μεγαλύτερον τῶν στομιῶν Ε καὶ Η, πράγματι ὅμως εἶναι ἐξ ἴσου μικρῶν διαστάσεων. Ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ μέτρου τοῦ τεθέντος εἰς τὸ ἀνώτατον τμῆμα τοῦ ἀνοίγματος ὑπῆρχε καὶ ἄλλος λίθος, ὁ ὁποῖος ἐκάλυπτε τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῆς ὀπῆς, ἀφήνων ἀνώμαλον ἀνοίγμα μόλις 0.29 μ. ὕψους. Ὁ λίθος οὗτος, ὀλισθήσας τῆς θέσεώς του, ἐφαίνετο κρεμάμενος ἄνωθεν τοῦ ἀνοίγματος. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐρωμεν ὄστρακα εἰς τὴν περιοχὴν τὴν ὁποῖαν ἀπέκρυπτε, τὸν ἀφηρέσαμεν καὶ τότε ἀντελήφθημεν ὅτι ἀπετέλει μέρος τῆς στέγης ἀνοίγματος καὶ ὅτι τὸ ἀνοίγμα ἦτο στόμιον ὑπονόμου. Ὄταν ἀργότερον ἀπεκαλύψαμεν τὸν βράχον, ὁ ὁποῖος σχη-

ματίζει τὸ δάπεδον τοῦ ὄχετοῦ, ἐφάνησαν τὰ ἴχνη τῆς ροῆς τοῦ ὕδατος καὶ ταῦτα φανερόνουν ὅτι τὸ πλάτος τοῦ ἀνήρχετο μόνον εἰς 0.28 μ. Ἡ ἀφαίρεσις τοῦ λίθου τῆς στέγης τοῦ στομίου ἀπεκάλυψε τὸ ἐσωτερικόν του. Γίνεται καταφανὲς ἀπὸ τὴν εἰκόνα 22, ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ὄχετοῦ ἦτο πολὺ μικρόν καὶ ὅτι ἡ φορὰ τοῦ εὐθὺς ἀμέσως ἐστρέφετο πρὸς τὰ δεξιὰ.

Ἡ παραβολὴ τῶν στομιῶν I καὶ K πρὸς τὰ τῶν τομέων E, H καὶ Θ ἀποδεικνύει πόσον διάφοροι εἶναι οἱ πρῶτοι τῶν δευτέρων. Τὰ στόμια I καὶ K ὁμως ὁμοιάζουν κατὰ τε τὴν κατασκευὴν, τὰς διαστάσεις καὶ τὴν φορὰν τῶν ἀυλάκων πρὸς τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου, τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν τὸ 1958 εἰς τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τῆς μεγάλης ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἀνηφορικῆς ἀναβάσεως, τοῦ Ramp δηλαδή· τὸ στόμιον ἐκεῖνο ἀποδεικνύεται ὡς ἀνήκον εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς διασκευῆς τοῦ Κύκλου A, ἤτοι εἰς χρόνους μεταγενεστέρους καὶ αὐτῆς τῆς πύλης τῶν Λεόντων, καὶ ἀντιπροσωπεύει τεχνολογίαν τῶν ὑστερωτέρων χρόνων τῆς ὑστεροελλαδικῆς IIIB περιόδου. Τὰ στόμια I καὶ K, κατ' ἀκολουθίαν καὶ οἱ ὑπόνομοί των, ἀποδεικνύονται ὑστερώτερα τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι σύγχρονα πρὸς τὴν πύλην καὶ τὸν προμαχῶνά της ὑποδεικνύουν ἀκόμη μίαν φορὰν ὅτι ἡ πύλη εἶναι μεταγενέστερον τοῦ βορείου τείχους κατασκευάσμα.

Ὁ ὑπὸ τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ κατωφλίου χῶρος εὐρέθῃ πλήρης λεπτοῦ καθαροῦ χῶματος, τὸ ὁποῖον εἶχε τεθῆ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν κτιστῶν τῆς πύλης. Ἐπὶ τοῦ χῶματος τούτου ἐπεκάθητο τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ κροκαλοπαγοῦς ὄγκολίθου τοῦ χρησιμοποιηθέντος ὡς κατωφλίου¹. Ἀρχικῶς ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ὄγκολίθου ἦτο κυρτὴ καὶ τὸ μεγαλύτερον πάχος του ἦτο εἰς τὸ κέντρον τοῦ μήκους του. Ἡ ὑγρασία διέβρωσε τὸ τμήμα τοῦ λίθου, τὸ ὁποῖον ἐπάτει εἰς τὸ χῶμα καὶ μικρὰ λιθάρια καὶ τεμάχια του κατέρρεον ἀκόμη καὶ ὅταν εἰργαζόμεθα ὑπ' αὐτόν. Ἡ διάβρωσις αὐτὴ ἔδωκεν εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ ὄγκολίθου τὴν καμπύλην, ἡ ὁποία εἶναι ὅλως ἀντίθετος τῆς ἀρχικῆς του κυρτῆς ὕψους. Ὅτι ὁμως ἡ κάτω ἐπιφάνειά του ἦτο κυρτὴ φαίνεται ἀπὸ τὰ ἄκρα του, τὰ ὁποῖα στηρίζονται εἰς λίθους (εἰκ. 18 καὶ 21).

Διὰ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τυχὸν διεσώζοντο εἰς τὴν ὑπὸ τὸ κατώφλιον ἐπίχωσιν, θὰ μᾶς παρεῖχον αὐθεντικὰς μαρτυρίας, διηρέσαμεν τὸν ὑπὸ τὸ κατώφλιον ἀνασκαπτέον χῶρον εἰς τρεῖς ζῶνας καὶ ταύτας ἀνεσκάψαμεν μὲ τὴν ἀκόλουθον σειρὰν:

Ζώνη πρώτη. Περιέλαβε τὴν τάφρον τοῦ ἀειμνήστου WACE ηὐξημένην κατὰ 0.15 μ. εἰς τὴν βορείαν τῆς πλευρᾶν· τὸ πλάτος τῆς ζώνης ἀνέρχεται εἰς 0.65 μ. Εἰς τὴν ζώνην αὐτὴν εὐρέθῃ χῶμα ἀνάμεικτον μὲ λίθους, ἐν οἷς καὶ μία πλάξ ὁμοία, κατὰ τε τὰς διαστάσεις καὶ τὴν κατεργασίαν, πρὸς τὰς χρησιμοποιηθείσας εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑπονόμου III, καὶ ὀλίγα, μικρὰ ἄγραφα ὄστρακα. Προ-

¹ Εἰς τὴν πραγματείαν μου διὰ τὴν βορείαν πύλην τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων, Χαριστήριον εἰς Ἄ. Κ. Ὀρλάνδον, τ. Α', σ. 213 ἔ. ἐξετάζω τοὺς λόγους, οἱ

ὁποῖοι ἐπέβαλον τὴν εἰδικὴν αὐτὴν θεμελίωσιν τῶν μυκηναϊκῶν κατωφλίων.

φανῶς τὰ ἐκ τῆς ζώνης ταύτης εὐρήματα εἰς οὐδὲν ὠφελούν.

Ζώνη δευτέρα. Αὕτη περιλαμβάνει τὸν χώρον πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πέραν τῆς τάφρου WACE ὡς καὶ λωρίδα κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς πρώτης ζώνης, πλάτους 0.25 μ. Καταλαμβάνει περισσότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ πλάτους τοῦ ὑπὸ τὸ κατώφλιον χώρου, ἥτοι ἔχει πλάτος μέγιστον 0.90 μ. καὶ φθάνει μέχρι τοῦ θεμελίου τῆς νοτίας παραστάδος.

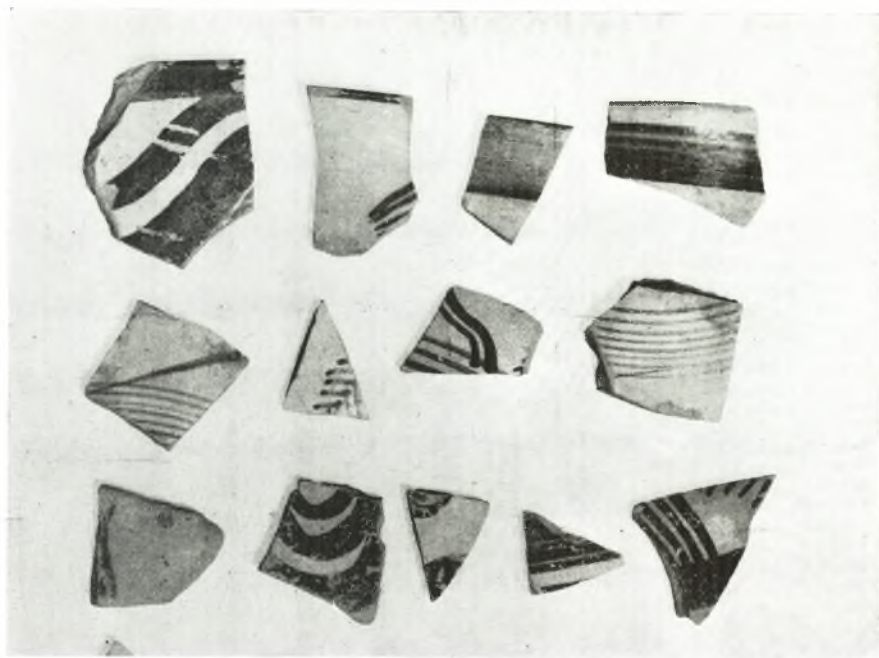
Εἰκ. 23. Ὅστρακα δευτέρας ζώνης τοῦ κατωφλίου τῆς βορείας πύλης.

Ζώνη τρίτη. Αὕτη καλύπτει χώρον μέσου πλάτους 0.60 μ., ὃ ὁποῖος διήκει κατὰ μῆκος τοῦ θεμελίου τῆς βορείας παραστάδος.

Αἱ ζῶναι ὑπ' ἀριθμὸν 2 καὶ 3 δὲν εἶχον προγενεστέρως ἀνασκαφῆ. Τὸ χῶμά των, μέσου βάθους 0.42 μ., ἀφηρέθη μέχρι τοῦ βράχου καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ὄστρακα εἶναι χαρακτηριστικά. Τὰ ἐκ τῆς δευτέρας ζώνης ὄστρακα ἀνέρχονται εἰς 61, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 46 ἦσαν ἄγραφα καὶ τὰ 15 γραπτά. Τὰ περισσότερα τῶν ἀγράφων (26 τὸν ἀριθμὸν) ἀνήκουν εἰς ὑψίποδας κύλικας, ἐκ τῶν ὁποίων 6 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς τὸν τύπον FURUMARK 267, 8 ὄστρακα εἰς τὸν τύπον 274, 5 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς συμπαγεῖς πόδας, ἐν ᾧ 7 εἰς πόδας με κοιλοτήτα εἰς τὸ κέντρον· 6 ἄγραφα ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ ἀβαθῆ πινάκια με λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος, FURUMARK τύ-

πος 295 καὶ 296· 3 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς βαθεῖς διώτους σκύφους· 5 εἰς πρόχους καὶ ὑδρίας τύπου FURUMARK 146 καὶ 129· 3 εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ 3 εἰς ἄγνωστα σχήματα. Τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς ζώνης παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 23. Ἐκτὸς τῶν γραπτῶν ὄστράκων εὐρέθησαν καὶ τὰ τεμάχια δύο εἰδωλίων τῆς ἰδίας εἰκόνας, τὸ ἓν τούτων παριστᾷ γυναῖκα φέρουσαν τὰς χεῖρας μεταξὺ τῶν μαστῶν.

Εἰς τὴν τρίτην ζώνην εὐρέθησαν 21 ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 13 ἦσαν ἄγραφα καὶ ἀνήκον κυρίως εἰς πρόχους καὶ σκύφους καὶ τὰ 8 γραπτὰ. Ἀξιοσημείωτον ὅτι μεταξὺ τῶν ἀγράφων 1 μόνον ὄστρακον ἀνήκεν εἰς ὑπίποδα κύλικα

Εἰκ. 24. Ὄστρακα ἐκ τῆς τρίτης ζώνης, αἱ δύο πρῶται σειραὶ, καὶ ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυπτε τὸν πυρήνα, ἡ κατωτάτη, τρίτη σειρά.

καὶ ἀπετέλει μέρος τοῦ κορμοῦ τῆς. Τὰ γραπτὰ παρέχω εἰς τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν σειρὰν τῆς εἰκόνας 24.

Τὰ ἐκ τῶν ζωνῶν γραπτὰ ὄστρακα τῶν εἰκόνων 23 καὶ 24 καὶ ἰδίᾳ τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς τρίτης ζώνης μᾶς δίδουν τοὺς χρόνους τῆς τοποθετήσεως τοῦ κατωφλίου καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς οἰκοδομῆς τῆς βορείας πύλης. Δὲν δύναται νὰ υπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ περίοδον καὶ εἰς χρόνους πολὺ προχωρημένους τῆς περιόδου ἐκείνης. Πιστεύω ὅτι τὰ νεώτερα τούτων πρέπει νὰ τεθοῦν πολὺ μετὰ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΒ κεραμεικῆς.

Ἡ ἀμέσως πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ κατωφλίου ἐπίχωσις τῆς προσβάσεως, ἡ ἐπίχωσις δηλαδὴ περὶ τοὺς τιτανολίθους «ν» καὶ «ο» (εἰκ. 17) ἀπέδωσε τὰ γραπτὰ ὄστρακα καὶ τὰ 4 τεμάχια εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 25. Πλὴν τούτων εὐρέθησαν καὶ ἄγραφα τῶν ἰδίων σχημάτων καὶ τύπων, ὡς τὰ ἐκ τῶν ζωνῶν 2 καὶ 3. Μεταξὺ τῶν ἀγράφων καταλέγονται καὶ δύο, τῶν ὁποίων

και η έσωτερική και η έξωτερική επιφάνεια καλύπτεται με μελανόν χρώμα. Τρία από τα τεμάχια τών ειδωλίων ανήκουν εις γυναικεία ειδώλια, πιθανώς τύπου Φ, και τὸ τέταρτον εις ζώδιον.

Ἡ μεταξὺ τοῦ ἐπιπέδου τῆς λατύπης και τοῦ ἀσπροχώματος ἐπίχωσις ἀπέδωσε τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνας 26, ἐν ᾧ ἡ ἄνωθεν τῶν λίθων τοῦ πυρήνος κίτρινωπή ἐπίχωσις ἀπέδωσε τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς τρίτης σειρᾶς τῆς εἰκό-

Εἰκ. 25. Εἰδώλια και ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπίχωσης τῆς περιοχῆς τῶν τιτανολίθων «ν» και «ο».

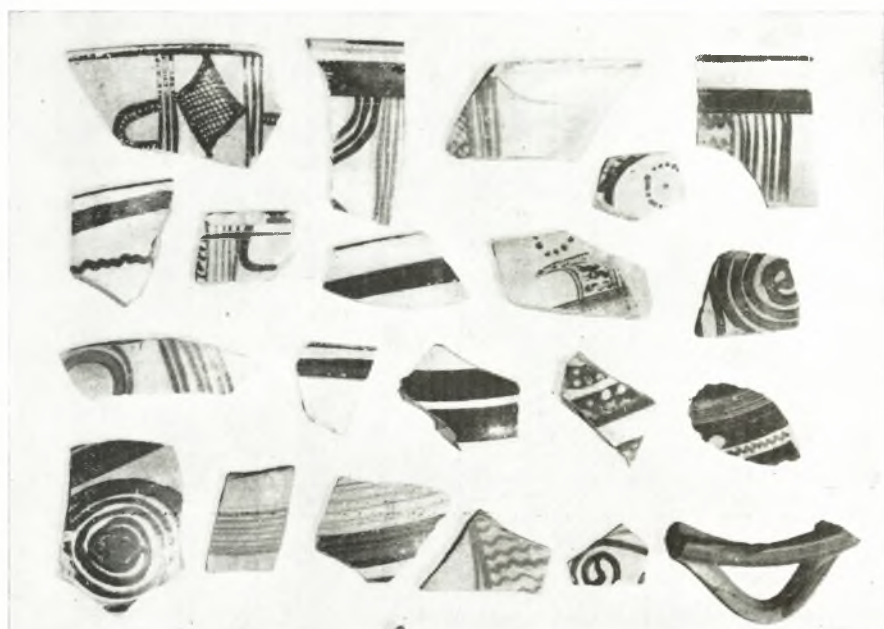
νος 24. Τὰ ἐκ τῶν ἐπίχωσης τούτων ἄγραφα ὄστρακα και εις ἀριθμὸν και εις σχήματα παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν πρὸς τὰ γραπτὰ ἀναλογίαν, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέσχον ἡ δευτέρα και ἡ τρίτη ζώνη.

Τέλος ἐκ τοῦ γεμίματος τοῦ δυτικοῦ δρόμου προέρχονται τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνας 27. Πλὴν τούτων εις τὸ γέμισμα τοῦ δρόμου εὑρέθησαν περὶ τὰ 60 ἄγραφα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 11 ανήκουν εις ὑψίποδας κύλικας, 27 εις χονδροειδῆ και ἀβέβαια ἀγγεῖα, 9 εις πρόχους και ὑδρίας, 8 εις πινάκια και 5 εις σχήματα ἀκαθόριστα.

Τὰ γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς προσόδου και ἰδίᾳ τὰ ἐκ τῆς ἐπίχωσης τῆς ἀνακαλυφθείσης μεταξὺ τοῦ στρώματος τῆς λατύπης και τοῦ ἀσπροχώματος εἶναι δι-

δακτικώτατα. Ἀνάγονται δ' ἅπαντα εἰς τοὺς ΥΕ ΙΙΒ χρόνους καί, ὡς συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ὑπὸ τὸ κατώφλιον εὑρεθέντα, τὰ νεώτερα τῶν ὀστράκων τούτων πρέπει νὰ τεθοῦν μετὰ τὰ μέσα τῆς περιόδου.

Νομίζω ὅτι τὰ περιγραφέντα στοιχεῖα, καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ τὰ κεραμεικὰ, τὰ ἀποκαλυφθέντα διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1958 ἐπιβάλλουν τὸ ἀκόλουθον γενικὸν συμπέρασμα. Τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος ἀρχικῶς ἦτο συνεχὲς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βορείας πύλης. Εἰς χρόνους ἀνήκοντας εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου τὸ τεῖχος διεσπασθῆ καὶ εἰς τὸ δημιουργηθὲν ρῆγμα ἰδρῦθη ἡ

Εἰκ. 26. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς «ἐσφραγισμένης ἐπιχώσεως» τῆς προσόδου.

βορεία πύλη, ἡ πρόσοδος καὶ ὁ προμαχῶν τῆς, ὡς καὶ ὁ δυτικὸς δρόμος. Τότε φαίνεται ὅτι διεσκευάσθη μικρὸν τμήμα τείχους διὰ νὰ συνδέσῃ τὸν προμαχῶνα μετὰ τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος καὶ εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τότε κατεσκευάσθησαν τὰ στόμια Ι καὶ Κ τῶν ὑπονόμων τοῦ δυτικοῦ δρόμου καὶ τῆς βορείας πύλης. Τὰ στοιχεῖα τὰ χρονολογικά, τὰ ὅποια παρέχουν τὰ ἀνευρεθέντα γραπτὰ ὄστρακα εἰς τὰ διάφορα τμήματα τῆς πύλης, θέτουν ὀριστικῶς τὴν κατασκευὴν τῆς εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῶν μέσων τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἤχηστευσε τὴν βορειοανατολικὴν πυλίδα τοῦ πρώτου περιβόλου.

Τὰ νεώτερα τῶν ὀστράκων τὰ προελθόντα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς βορείας πύλης εἶναι μεταγενέστερα τῶν νεωτέρων ὀστράκων τῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων, τὰ ὅποια θὰ περιγράψω κατωτέρω. Τοῦτο δ' ἀποδεικνύει ὅτι ἡ βορεία πύλη εἶναι κατὰ τι μεταγενεστέρα τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους. Πρὸς τούτοις τὰ ἐκ τῆς βορείας πύλης ὄστρακα

είναι κατά τι ἀρχαιότερα τῶν ὀστράκων, τὰ ὅποια εὑρέθησαν, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1964, εἰς τὰ τεῖχη τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως. Κατὰ ταῦτα ἡ βορεία

Εἰκ. 27. Γραπτά ὄστρακα ἐκ τοῦ γεμίματος τοῦ δυτικοῦ δρόμου.

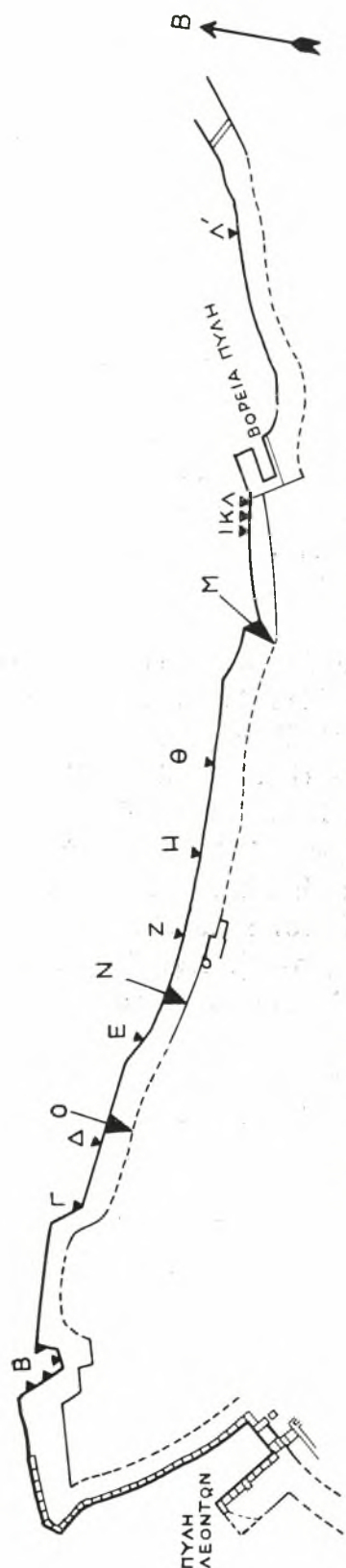
πύλη ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι χρονολογικῶς προγενεστέρα τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως καὶ βεβαίως καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ δρόμου τῆς ἀκροπόλεως, ὁ ὅποιος ἐδημιουργήθη διὰ τὴν συνδέσιν τὴν περιοχὴν τῆς βορείας πύλης καὶ τὸν χώρον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, τῆς λεγομένης Περσεΐας κρήνης.

Γ. ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΝ ΚΥΚΛΩΠΕΙΟΝ ΤΕΙΧΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΛΗ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ

Τὸ σκέλος τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον κλείει τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερον διατηρούμενα εἰς Μυκήνας δείγματα τῆς κυκλωπέου τεχνοτροπίας. Τὸ ἀρχικόν του μῆκος εἶναι ἐκτισμένον ἐκ μεγάλων ἀκανονίστου σχήματος τιτανολίθων, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν διὰ σφύρας ἐπεξεργασμένας πλευρὰς καὶ πεπλατυσμένην ὄψιν. Εἰς δύο μόνον σημεία τοῦ μήκους του εὐρίσκομεν δύο κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθους καὶ αὐτοὶ ὀφείλονται εἰς μεταγενεστέρως ἐπισκευάς (πίν. 11β καὶ 12β). Ὁ ὀρισμὸς τῶν χρόνων τῆς ἰδρύσεως τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἐν γένει ἱστορίας τῶν Μυκηναίων. Πρῶτος ὁ WACE ἐπεχείρησε νὰ ὀρίσῃ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν στοιχείων, διότι προηγουμένως οἱ εἰδικῶς ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἀκρόπολιν προέτειναν χρονολογίας βασιζομένας εἰς γενικοὺς συλλογισμοὺς καὶ παραβολὰς πρὸς τὰ τεῖχη τῆς Τίρυνθος. Τὰ μόνα σχετικῶς ἀσφαλῆ χρονολογικὰ τεκμήρια, τὰ ὁποῖα ὑπολείπονται, εἶναι ὄστρακα διασωζόμενα τυχὸν μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ τείχους ἢ καὶ εἰς τὸν πυρῆνά του.

Ὁ WACE εἰς τὸ BSA 25, 1921-23, σ. 12, ἀναφέρει ὅτι ἀνεῦρεν ὄστρακα «under the Cyclopean wall at two points between the Lion Gate and the so-called Postern Gate», τὰ ὁποῖα ἀνήγαγε γενικῶς εἰς τὴν ΥΕ III περίοδον καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων συνεπέρανεν ὅτι «it thus seems that the circuit wall of Mycenae should be dated to this same period; in other words, it cannot be older than the beginning of the fourteenth century B. C.». Τὸ θέρος τοῦ 1958, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ κ. Σπ. Ἰακωβίδη, ἠρεύνησα τὸ τεῖχος εἰς δέκα διάφορα σημεία, ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοῦ ἄκρου μέχρι τῆς στροφῆς του πρὸς Νότον κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ πρώτου περιβόλου (σχέδιον εἰκ. 28, Β-Λ). Ἀφηρέσαμεν πρῶτον τὰ χῶματα, κατὰ τὸ πλεῖστον προερχόμενα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ τοῦ WACE, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὸ πρὸ τοῦ τείχους πέτρωμα, καὶ ἀπεκαλύψαμεν τὸν κατώτατον δόμον του, τὴν θεμελίωσίν του δηλαδή, τὴν ὁποίαν ἠρευνήσαμεν προσεκτικῶς. Ἐπίσης, κατὰ τὸ δυνατόν, ἠρευνήσαμεν τοὺς μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων του ἄρμους εἰς ὅσον βάθος ἐπέτρεπον τὰ ἀνοίγματά των. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπέδωσε πολλὰ ὄστρακα. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀφ' ἑνὸς μὲν κατὰ κανόνα ἦσαν μικροσκοπικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦσαν τὸ πλεῖστον ἄγραφα καὶ ἀπὸ τμήματα ἀγγείων σημάτων ἀκαθορίστων, ὥστε ἡ χρῆσις των διὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα ἐπιστημονικῶς εἶναι ἀδύνατος. Τὰ ὀλίγα γραπτὰ κατὰ κανόνα φέρουν γραμμὰς ἢ καὶ ταινίας συνήθεις καθ' ὅλην τὴν ΥΕ IIIA καὶ Β περίοδον. Διάκρισις των εἰς τὰς γνωστὰς ὑποδιαιρέσεις τῆς ΥΕ III κεραμεικῆς ἐπίσης εἶναι ἀδύνατος. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν προκαταρκτικὴν μου ἐκθεσιν ἐδήλωσα ὅτι τὰ ἐκ τῆς ἐρεῦνης τοῦ 1958 προελθόντα ὄστρακα, παρ' ὅλον τὸ πλῆθος των, δὲν ἐπιτρέπουν σαφῆ καὶ ἀπόλυτα χρονολογικὰ συμπεράσματα ¹.

1 ΠΑΕ 1958, σ. 154.

Είχ. 28. Τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος κατὰ τὸν Steffen. Τομεῖς ἐρεύνης 1958 καὶ 1959.

Τὰ μόνα πορίσματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀκριβῆ εἶναι τὰ ἑξῆς: Πρῶτον. Τὰ ἐκ τοῦ τείχους προελθόντα ὄστρακα ἀνάγονται εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἐν γένει. Δεύτερον. Ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν εἰς τὴν ΥΕ IIIA καὶ Β οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν ΥΕ IIIΓ περίοδον. Οὐδ' εἶναι δυνατὸν νὰ τεθοῦν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς ΥΕ IIIA περιόδου. Τρίτον. Κατὰ τοῦτο βεβαιώνουν μόνον τὸ συμπέρασμα τοῦ WACE, ὅτι τὸ τείχος δὲν εἶναι ἀρχαιότερον τῶν ἀρχῶν τῆς 14^{ης} ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὅπου τίθεται ἡ ἀρχὴ τῆς ΥΕ IIIA περιόδου.

Τὰ πορίσματα αὐτὰ βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ικανοποιητικά, διὰ τοῦτο ἡ ἔρευνα συνεχίσθη τὸ 1959 μὲ τὴν ἐλπίδα ἀνευρέσεως θετικωτέρων στοιχείων. Ἡ ἐργασία τοῦ 1958 ὅμως δὲν ἦτο ὅλως ματαία, διότι ἔφερεν εἰς φῶς πολυτίμους ἀρχιτεκτονικὰς ἐνδείξεις. Ἡ ἀποκάλυψις τῆς ρίζης τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους καὶ τῶν βράχων, ἐπὶ τῶν ὁποίων τοῦτο εἶναι ἰδρυμένον, ἐπέτρεψε τὴν μελέτην τῆς θεμελιώσεώς του. Ἐβεβαιώθη πλήρως ὅτι καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν τὸ τείχος θεμελιούται εἰς τὴν ὄφρυν τοῦ ἐκ σκληροῦ τιτανολίθου λόφου, τὴν φορὰν τοῦ ὁποίου ἀκολουθεῖ πιστῶς. Τοῦτο ἰδίᾳ ἀταφαίνεται κατὰ τὸ δυτικὸν τοῦ ἄκρον, ὅπου σχηματίζει μεγάλην, κογχοειδῆ ἐσοχὴν (σχέδιον εἰκ. 28, Β), ἐλαχίστου κατὰ τὴν βάσιν πλάτους 3.30 μ. καὶ βάθους 4.70 μ., διότι οἱ κτίσται τοῦ τείχους ἐπέμειναν νὰ παρακολουθήσουν τὴν καμπὴν τῶν βράχων. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν βράχων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιούται τὸ τείχος καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, παρουσιάζει σαφῆ μαρτύρια ἀποκρούσεως ἀνωμαλιῶν διὰ σφύρας καὶ ἐλαφρᾶς ἰσοπεδώσεως, ἐπεξεργασίαν δηλαδὴ βοηθητικὴν εἰς τὴν ἀσφαλῆ θέσιν τῶν ὀγκολίθων. Πρὸς τούτοις ἐξηκριβώθη ὅτι οἱ λίθοι τοῦ κατωτάτου δόμου πατοῦν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ βράχου. Μικροί, πεπλατυσμένοι λίθοι ἐμβάλλονται ὡς σφῆνες μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων καὶ τοῦ βράχου, ὅπου χρειάζονται (πίν. 12 α. β), οὐδαμοῦ ὅμως εὐρέθη

στρώσις ἐκ μικρῶν λίθων, ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ εἶναι θεμελιωμένοι οἱ λίθοι τοῦ κατωτάτου δόμου. Τὴν ἐκ μικρῶν λίθων ὑποθεμελίωσιν ὁ WACE ἀναφέρει ὡς συνήθη εἰς τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τείχος¹. «This», ἡ στρώσις δηλαδή τῶν μικρῶν λίθων, γράφει, «seems to have been the usual Mycenaean system, and tests under other parts of the acropolis wall, under the walls of the Treasury of Atreus and other tholos tombs have shewn the same». Ἐξηγῶν τοὺς λόγους τῆς ὑποθεμελίωσης, προσθέτει: «When they were building a big wall of Cyclopean blocks they did not lay the lowest course directly on the rock. On the contrary a bedding of smaller stones packed tight together was laid on the rock and the Cyclopean blocks were placed in position on them. Probably they found that it was easier to handle and align the big blocks if they were just raised off the ground by the intervention of smaller stones». Οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους εἶναι τοποθετημένοι ἐπὶ τοῦ βράχου. Κατὰ τοῦτο ὁ τρόπος τῆς θεμελιώσεώς του διαφέρει ἐκείνου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθησαν οἱ κτίσται τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους, τὸ ὁποῖον προφανῶς εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ WACE, ὅταν ἔγραφε τὰ ἀνωτέρω.

Ἄλλ' ἡ ἔρευνα τοῦ 1958 ἀπεκάλυψε καὶ ἑτέραν διαφορὰν εἰς τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεως τῶν δύο τειχῶν. Ταύτην καθιστοῦν φανερὰν οἱ πίνακες 12-13. Μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους καὶ τοῦ βράχου εἰς πολλὰ τμήματα ἐτέθη παχὺ στρώμα πηλοῦ ἐξ ἀσπροχώματος. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο πατοῦν οἱ ὀγκόλιθοι. Ἔχουν δηλαδή τεθῆ «κολυμπητά», ὅπως λέγουν οἱ ἐργάται (πίν. 13 β). Ὅμοιος πρὸς τούτοις πηλὸς ἀσπροχώματος ἐτέθη μεταξὺ τῶν ἀρμῶν τῶν ὀγκολίθων τῶν κατωτάτων δόμων. Εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους δὲν ἐγένετο χρῆσις ἀσπροχώματος (πίν. 12 α. β). Εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς ἐπέμεινα ἰδιαίτερος καί, τῇ βοήθειᾳ τοῦ Δ^ρ G. Rubright τοῦ Ohio State University, ἤλεγξα τοὺς μεταξὺ τῶν βράχων καὶ τῶν ὀγκολίθων τοῦ κατωτάτου δόμου ἀρμούς τοῦ βορείου τείχους καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν. Οὐδαμοῦ ἀπεκαλύφθη ἀσπρόχωμα χρησιμοποιηθὲν κατὰ τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεως τοῦ δυτικοῦ τείχους. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἀσπρόχωμα, τὸ ὁποῖον τυχὸν ὑπῆρχεν, ἠφανίσθη ἔνεκα τῆς ἐκθέσεώς του εἰς καιρικὰς συνθήκας ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, διότι εἰς τὰ τμήματα τὰ εἰκονιζόμενα ἐπὶ τοῦ πίνακος 12α.β, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ βορείου τείχους, ἡ θεμελίωσις του εὐρέθη τὸ 1958 ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους καὶ ἔνεκα σκαφῆς τοῦ χώματος. Εἰς ἓν τμήμα μόνον τοῦ βορείου τείχους ὁ πρὸ τοῦ κατωτάτου δόμου βράχος ἐκαλύπτετο ὑπὸ χρίσματος ἀποτελουμένου ἀπὸ ἀσπρόχωμα (εἰκ. 29). Ἀπεδείχθη ὅμως ὅτι τὸ χρίσμα τοῦτο δὲν εἶχε σχέσιν μὲ τὴν θεμελίωσιν, ὅτι δὲν εἰσεχώρει εἰς αὐτὴν ἀλλ' ἐκάλυπτε τὴν πέραν τοῦ τείχους ἐπιφάνειαν τοῦ βράχου εἰς ἔκτασιν δύο περίπου μέτρων καὶ ἐσχημάτιζε δάπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρέθη ἡ τριποδικὴ ἐκ λίθου φιάλη, ἴσως «τράπεζα προσφορῶν», ἡ ὁποία φαίνεται εἰς τὴν εἰκόνα 29.

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 105 - 106. Ἡ παρὰ τείχος ἐβεβαιώθη καὶ ἀπὸ τὴν ἔρευναν τοῦ 1961. ρατήρησις αὐτῆ τοῦ WACE διὰ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον

Πιθανῶς, πρὸ τοῦ τμήματος τούτου τοῦ τείχους νὰ ὑπῆρχε μικρὸν ὑπαίθριον ἱερόν, τοῦ ὁποίου τὸ δάπεδον ἐσχημάτιζε τὸ ἀποκαλυφθὲν στρώμα τοῦ ἀσπροχώματος.

Εἰκ. 29. Χῶρος πρὸ τῆς περιοχῆς Ζ τοῦ βορείου κυκλωπέιου τείχους, φέρων ἐπίχρισμα ἀσπροχώματος, καὶ τριποδικὴ φιάλη κατὰ χώραν.

Κατὰ ταῦτα ἡ χοῆσις πηλοῦ ἐξ ἀσπροχώματος εἰς τὴν θεμελίωσιν ἀποτελεῖ καὶ δευτέραν διαφορὰν τοῦ τρόπου τειχοδομίας, τοῦ χρησιμοποιηθέντος εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν κυκλωπέιων τειχῶν.

Ἡ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Εὐσταθίου Στίκα γενομένη ἀναστηλωτικὴ ἐρ-

γασία τὸ θέρος τοῦ 1959 μοὶ παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσω μὲ μεγαλυτέραν ἀκριβείαν τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος, διότι κατέστησε δυνατὰς τομὰς κατὰ τὸ πλάτος του. Προτοῦ ἀναστηλωθῆ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῆ ὁ πυρῆν του καὶ κατὰ πλάτος καὶ κατὰ βάθος, πράγμα τὸ ὁποῖον ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ προηγουμένως. Εἰς τὸν πίνακα 14 φαίνονται καλῶς τὰ τρία τμήματα τοῦ τείχους, τὰ ὁποῖα ἀνεστηλώθησαν. Τὸ παρὰ τὸν προμαχῶνα τῆς βορείας πύλης ἀποκαλοῦμεν τομέα Μ, τὸ μετ' αὐτὸ δεύτερον τμήμα τομέα Ν καὶ τέλος τὸ τρίτον τμήμα τομέα Ο. Εἰς τὸν τομέα Μ τὸ τείχος σχηματίζει ἐσοχὴν

Εἰκ. 30. Βόρειον κυκλώπειον τείχος. Τμήμα Ν πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.

κατ' ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν πρὸς τὴν πρὸς Δυσμὰς συνέχειαν τῆς φορᾶς του (σχέδιον εἰκ. 28). Εἰς τὸν τομέα Ν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ τείχους εἶχε καταρρεύσει καὶ τὸ ὅλον πλάτος του εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ χώματος, κατολισθήσαντος ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου. Ἡ ἀποψις τοῦ τομέως πρὸ τῆς ἀναστηλωτικῆς ἐργασίας (εἰκ. 30) καθιστᾷ προφανεῖς τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας παρουσίαζεν ἡ προσπάθεια τῆς ἀνευρέσεως ἐξηκριβωμένων, ἐπιστημονικῶν στοιχείων καὶ τῆς διακρίσεως των ἀπὸ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ ἠδύνατο νὰ θεωρηθοῦν ὡς παρείσακτα καὶ ὡς ἀποτελέσματα ὑστερωτέρων διεισδύσεων. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι, ὅσον βαθύτερα ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω προὔχωρει ἡ ἐργασία εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους, τόσοι περισσότεραι πιθανότητες ὑπῆρχον ἀνευρέσεως ἀσφαλῶν στοιχείων, ἠκολουθήσαμεν τὸ ἐξῆς σύστημα ἐργασίας.

Υπό την εποπτεία του κ. Σπ. Ίακωβίδη από το εξεταζόμενο τμήμα άφηρείτο κατά τόν συνήθη τρόπον, ήτοι εις επίπεδα (πάσσες) 0.25 μ. βάθους πρώτον τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τοὺς λίθους τοῦ πυρήνος. Τὸ καλύπτον τὸν πυρήνα χῶμα συνήθως εἶχε πάχος 0.30-0.45 μ. Τὰ ἐκ τοῦ χῶματος τούτου ὄστρακα ἐκρατοῦντο χωριστά. Κατὰ κανόνα τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀπεδεικνύοντο ἄχρηστα διὰ τὴν ἔρευναν διότι, ὡς ἦτο ἐπόμενο, ἀνῆκον εἰς διαφόρους ἐποχὰς ἀπὸ τῆς μεσοελλαδικῆς μέχρι καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἀφ' οὗ ἀφηρείτο τὸ χῶμα, οἱ ἀνωτατοὶ λίθοι τοῦ πυρήνος ἐκαθαρίζοντο πλήρως. Εἶτα ἀφηροῦντο οἱ λίθοι κατὰ ὑποθετικὰς καὶ δυνατὰς στρώσεις· ἐκάστη σειρά λίθων συνήθως ἐθεωρεῖτο ὡς μία στρώσις. Βεβαίως αἱ στρώσεις αὗται εἶχον κατὰ τι διάφορον πάχος, διότι καὶ αἱ διαστάσεις τῶν λίθων τοῦ πυρήνος ἦσαν διάφοροι. Ὁ τρόπος ὅμως αὐτὸς τῆς ἐργασίας μᾶς ἐπέτρεψε νὰ κρατήσωμεν χωριστὰ τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα διεσώζοντο μεταξὺ τῶν λίθων, νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἐπαλληλίαν των καὶ νὰ διακρίνωμεν τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εἰσέδυσαν εἰς τὸν πυρήνα εἰς μεταγενεστέρους τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ τείχους χρόνους. Αἱ στρώσεις ἠριθμοῦντο διαδοχικῶς ἀπὸ τοῦ 2 καὶ ἐξῆς. Ὁ ἀριθμὸς 1, 1α, 1β κλπ. ἦτο προωρισμένος διὰ τὰ ἀνωθεν τοῦ πυρήνος χῶματα. Ὁ ἀριθμὸς τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ σάκκου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐτίθεντο τὰ ὄστρακα, ἀμέσως ἐφάνερον τὸ βάθος καὶ ὑπεδείκνυε τὴν πιθανότητα τοῦ ἀμιγυοῦς ἢ μὴ τῶν ὄστράκων. Εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις διὰ τοῦ πυρήνος διῆκον αὐλακες ὑπονόμων, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἐν χρήσει μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὄχι μόνον τὰ ἐκ τῶν αὐλάκων καὶ τοῦ στομίου ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς αὐλακος μέχρις ἀποστάσεως 0.50 μ. ἀπ' αὐτῆς καὶ ἐκ τοῦ ὄλου βάθους τῆς, ἐφυλάσσοντο χωριστά. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐργαζόμενοι, καὶ πάντοτε ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεία τοῦ κ. Ίακωβίδη, ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ διασωθέντα στοιχεῖα καὶ νὰ βασιίσωμεν ἐπ' αὐτῶν θετικὰ συμπεράσματα.

Ἡ ἐργασία τῶν τεχνιτῶν τῆς ἀναστηλώσεως καὶ τῶν ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς συνεχρονίσθη κατὰ πρακτικὸν τρόπον. Πρῶτον οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς ἀφήρουν τὰ ἐπικαθήμενα τοῦ τείχους χῶματα. Κατόπιν οἱ τεχνῖται τῆς ἀναστηλώσεως ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν μας ἢ διηυθέτου ἢ ἀφήρουν τοὺς ὀγκολίθους τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως, ἐὰν εἶχον ἐκφύγει τῆς ἀρχικῆς των θέσεως, καὶ προητοιμάζον τὸ τμήμα δι' ἀναστήλωσιν. Τὰ ὄστρακα βεβαίως, τὰ ὁποῖα τυχὸν εὐρίσκοντο κάτωθεν τῶν ἀφαιρουμένων ὀγκολίθων, ἐκρατοῦντο χωριστά. Οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τῆς ἀναστηλώσεως, ὁσάκις λόγῳ τοῦ βάρους ἢ χρῆσις τεχνικῶν μέσων ἀπέβαινε ἀναγκαία, προέβαινον εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῶν λίθων τοῦ πυρήνος κατὰ στρώσεις, ἕως ὅτου ἀπεκαλύπτετο ἢ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἶχον συσσωρευθῆ. Ἀφ' οὗ ἐκαθαρίζετο πλήρως ὁ χῶρος, οἱ τεχνῖται τῆς ἀναστηλώσεως ἔθετον εἰς τὰς θέσεις των τοὺς ὀγκολίθους καὶ ἀνεστήλωνον τὴν ὄψιν εἰς τὸ ἀποφασισθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Στίκα ὕψος. Τέλος οἱ λίθοι τοῦ πυρήνος καὶ πάλιν ἐτίθεντο εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο ὄψεων διάστημα.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἐργασίας μᾶς ἐπέτρεψε νὰ μελετήσωμεν καὶ πάλιν τὸν

τρόπον, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν οἱ τειχοδόμοι. Ἀπεδείχθη καὶ πάλιν ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῶν βράχων κατὰ τὴν ὄψιν τοῦ τείχους εἶχε προετοιμασθῆ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν κατωτάτων δόμων. Καθὼς οἱ δόμοι αὐτοὶ ἐτοποθειοῦντο ἐπὶ τοῦ βράχου, ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως πηλοῦ ἐξ ἀσπροχώματος ἢ στρώσεων μικρῶν λιθα-

Εἰκ. 31. Βόρειον κυκλώπειον τείχος. Τὸ τμήμα Μ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

ρίων, ἐπληροῦτο ὁ ὀπισθεν αὐτῶν χώρος διὰ λίθων καὶ ὀλίγου χώματος διὰ νὰ σχηματισθῆ ὁ πυρῆν. Ἄλλοι τῶν ὀγκολίθων τῶν ὄψεων ἐτίθεντο παρὰ μῆκος καὶ ἄλλοι φορητὸν (εἰκ. 31 καὶ 32) ἄνευ ὀρισμῆς καὶ ὁμοειδοῦς διατάξεως. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν αἱ ὄψεις «ἐδέοντο» μετὰ τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους.

Τὰ ἐκ τοῦ πυρῆνος προελθόντα ὄστρακα εἶναι πολυάριθμα, ὀλίγα ὅμως ἐξ

αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν μὲ πλήρη βεβαιότητα. Ὡς εἶναι φυσικόν, τὰ περισσότερα τῶν ὄστράκων τούτων προέρχονται ἀπὸ τὸ καλύπτον τὸ τεῖχος χῶμα καὶ ἀπὸ τὰς ὑψηλοτέρας στρώσεις τῶν λίθων τοῦ πυρήνος, εἰς τὰς ὁποίας εἰσέδυσαν βαθμηδὸν καὶ εἰς ὑστερωτέρους τῆς κατασκευῆς χρόνους. Κατὰ γενικὸν κανόνα τὰ μυκηναϊκὰ ἐκ λίθων «γεμίσματα», καὶ τῶν πυρήνων καὶ τῶν

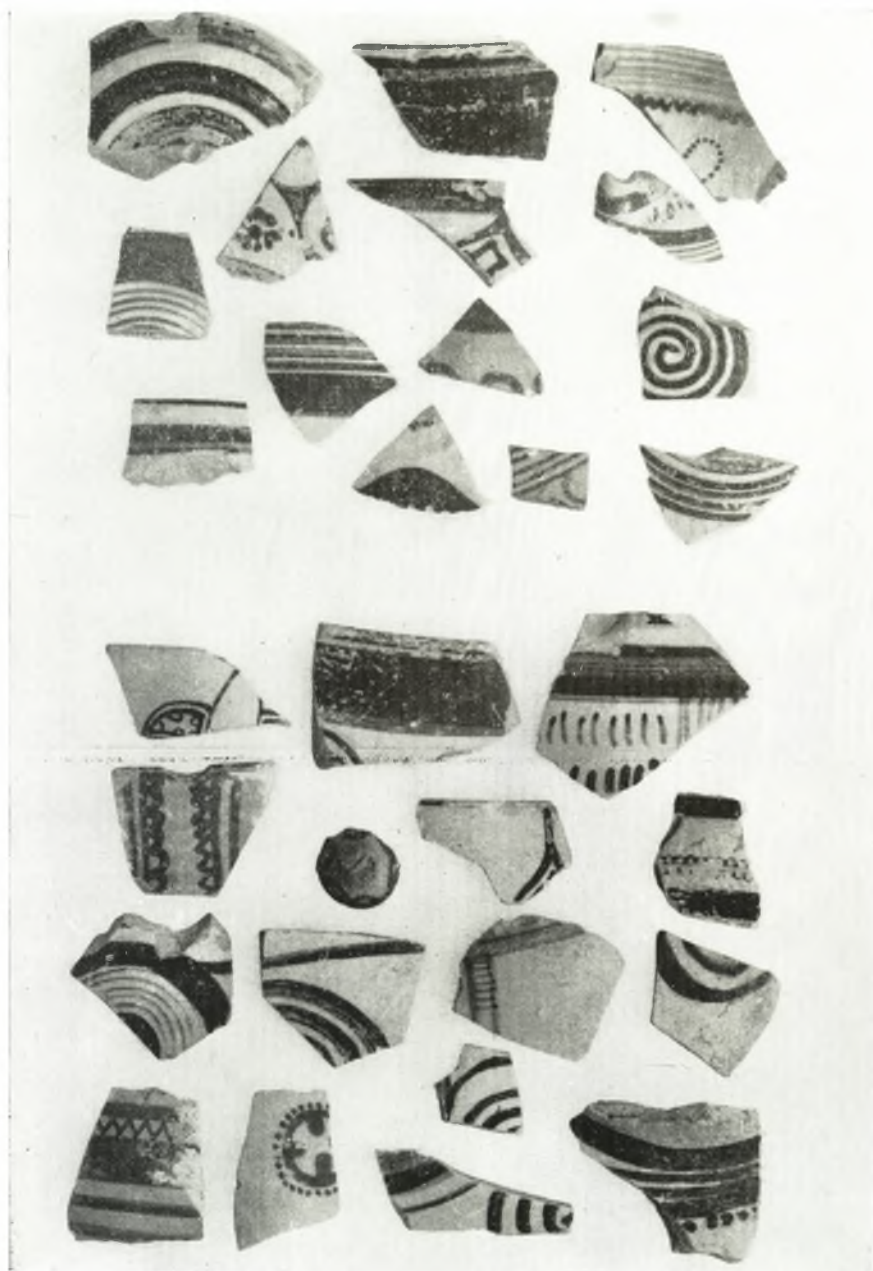

Εἰκ. 32. Βόρειον κυκλόπειον τεῖχος. Τὸ τμήμα Ν κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

δρόμων καὶ τῶν ἀνδῆρων, περιέχουν πολὺ ὀλίγα ὄστρακα. Ἴδιά ὁ πυρὴν τῶν τειχῶν, μὲ τὸ ἀρχικῶς ἐλάχιστον χῶμά του, περιεῖχε πολὺ ὀλίγα ὄστρακα εἰς τὰς στρώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὡς διατηρήσασαι τὸ ἀρχικόν των περιεχόμενον. Κατὰ τοῦτο ἡ προσπάθεια τῆς ἐρεύνης τοῦ πυρήνος εἶχε πολλὰς ἀπογοητεύσεις. Εὐτυχῶς ὁμως τὰ ἐξ αὐτῆς προσελθόντα πορίσματα εἶναι πολὺ ἱκανοποιητικά.

Τὰ 95% τῶν ὄστράκων, τῶν εὐρεθέντων εἰς ὅλας τὰς στρώσεις, ἦσαν ἄγραφα. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν τὰ περισσότερα ἦσαν μικρῶν διαστάσεων, αἱ ὁποῖαι εἰς σπανίας περιπτώσεις ἐπέτρεπον τὴν κατανόησιν τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου, εἰς τὸ

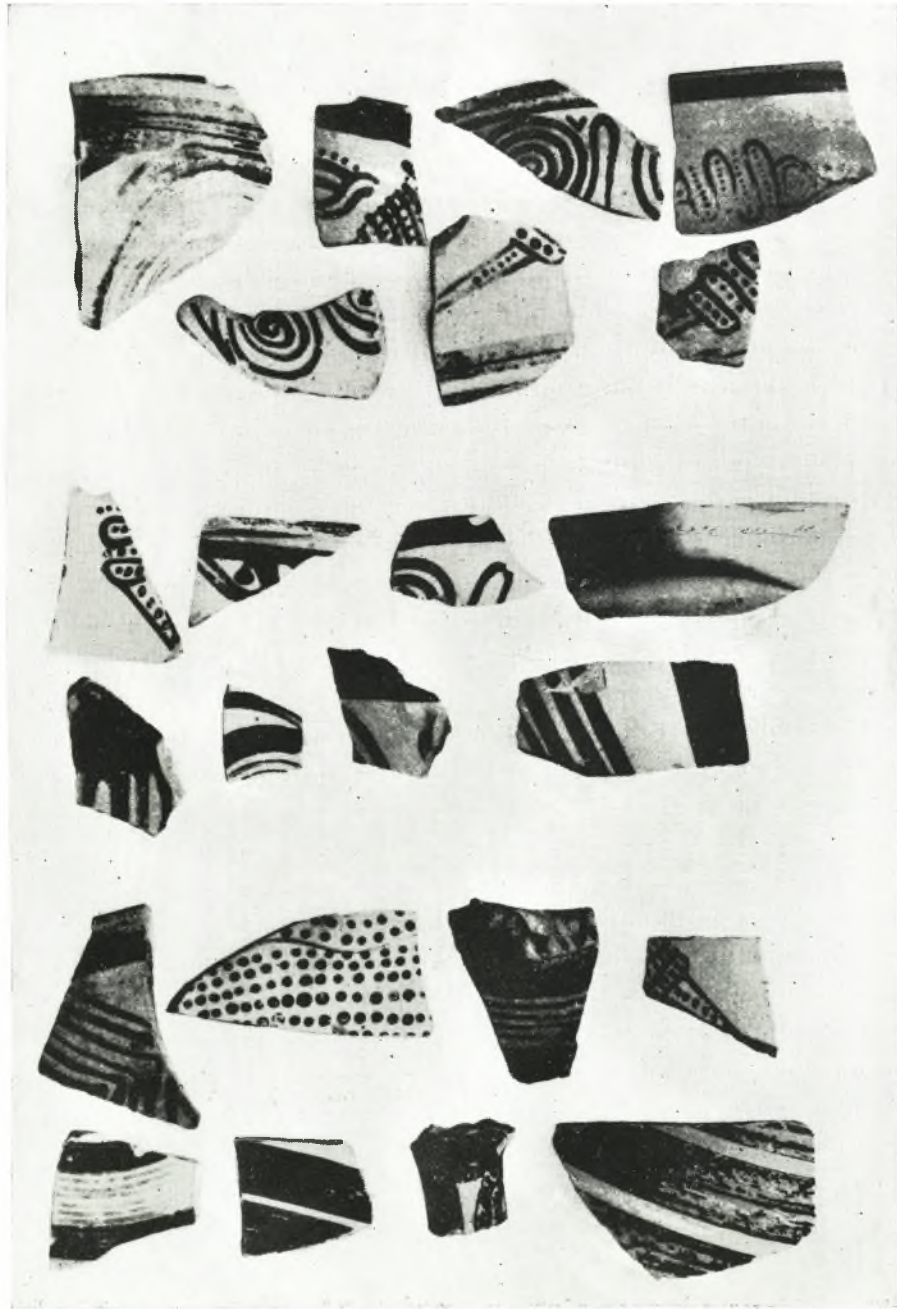
ὁποῖον τὰ ὄστρακα ἀνήκον. Τὸ κοινότερον τῶν σχημάτων, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουν ἑκατοντάδες ὄστράκων, ἦτο τὸ τῶν μονῶτων ὑψιπόδων κυλίκων μὲ γω-

Εἰκ. 33. Ὅστρακα ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρωμάτων τοῦ πυρήνος τοῦ βορείου τείχους. Τμήμα Μ (ἄνω) καὶ Ν (κάτω).

νώδη περιγράμματα καὶ συμπαγῆ ἢ κοῖλον πόδα, FURUMARK τύπος 267, καὶ τῶν διῶτων ὑψιπόδων κυλίκων, FURUMARK τύποι 274, 275. Πολλὰ ἐπίσης ὄστρακα ἀνήκουν εἰς πινάκια μὲ λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος τύπων 295, 296, εἰς πρόχους

τύπων 146, 136, 121 και 174, εις ύδρίας τύπου 129, εις αμφορείς τύπων 109, 107, εις ψευδοστόμους αμφορείς τύπων 161, 176, 179, εις κύπελλα τύπου 226,

Εἰκ. 34. Ὀστρακα ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς πυρᾶς τοῦ πυρῆνος τοῦ βορείου τείχους. Τμήμα Ν.

εἰς κνάθους τύπων 230, 232, 252 καὶ εἰς χονδροειδῆ χυτροειδῆ ἀγγεῖα.

Τὰ γραπτὰ ὄστρακα παρουσιάζουν περισσότερον ἐνδιαφέρον: τὰ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων στρώσεων προερχόμενα εὐρέθησαν μὲ ἄλλα ἐλληνιστικῶν χρόνων· τὰ

ὄστρακα αὐτὰ βεβαίως εἰς οὐδὲν εἶναι χρήσιμα, διότι εἶναι ἄγνωστον ἂν καὶ πότε κατωλίσθησαν ἀπὸ τὴν κλιτὸν τοῦ λόφου καὶ πότε εἰσέδυσαν μὲ τὰ ὄμβρια ὕδατα εἰς τὰς στρώσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθησαν. Τὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνας 33 εἶναι ἀντιπροσωπευτικά τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Εἰς τὰ γραπτὰ αὐτὰ ὄστρακα πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ μερικὰ φέροντα τὸν γνωστὸν διάκοσμον κελύφους φῶυ (thrushegg κατὰ τὸν WACE). Τὰ σχήματα ἀγγείων, εἰς τὰ ὁποῖα τὰ γραπτὰ ὄστρακα ἀνήκουν, εἶναι κυρίως δῖωτοι βαθεῖς σκύφοι, FURUMARK τύπος 284, πρόχοι, ψευδόστομοι ἀμφορεῖς καὶ κύπελλα τῶν τύπων τῶν σημειωθέντων διὰ τὰ ἄγραφα, κρατῆρες τύπων 6, 9, 281, ἀρόσχημα (= ἀλάβαστρα), τύπων 84, 85, 94 κλπ. Γραπτὰ ὄστρακα ἀπολύτως ἀξιοπίστα καὶ σύγχρονα τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βορείου τείχους εὐρέθησαν εἰς τὸν τομέα Ν (εἰκ. 28 καὶ 34).

Περὶ τὰ 0.85 μ. ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου καὶ περὶ τὰ 0.05 μ. ὑπεράνω τοῦ ὕψους τοῦ πρώτου δόμου τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ πυρῆνος εὐρέθησαν τὰ ὑπολείμματα πυρᾶς, ἡ ὁποία ἐκτὸς τῆς μελανῆς τέφρας περιεῖχε τεμάχια ἀπηνθρακωμένων μικρῶν κλάδων, ὅστᾳ ζῶου — προφανῶς αἰγός —, ἐν οἷς τμημα σιαγόνος, καὶ ὄστρακα μυκηναϊκά. Ἄλλα ὄστρακα εὐρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πυρᾶς καὶ εἰς τὴν ἰδίαν στρώσιν τοῦ πυρῆνος. Τὰ ὄστρακα αὐτά, τὰ ὑπολείμματα τῆς πυρᾶς καὶ τὰ ὅστᾳ τοῦ ζῶου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον διεισδύσει ἀπὸ τῆς καταστροφῆς κορυφῆς τοῦ τείχους καὶ σχηματίσει στρώμα, ἀλλ' ἦσαν σύγχρονα τῆς οἰκοδομῆς του. Ἦτο προφανές ὅτι τὰ ὅστᾳ τοῦ ζῶου ἦσαν κατάλοιπα φαγητοῦ τῶν κατασκευαστῶν τοῦ τείχους. Ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἐθεμελίωσαν τὸν κατώτατον δόμον τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ ἔρριψαν τοὺς λίθους καὶ χῶμα τοῦ πυρῆνος ὀπισθεν τοῦ δόμου ἐκείνου, προητοίμασαν τὸ φαγητὸν τῶν εἰς τὸν τόπον ὅπου εἰργάζοντο καὶ ἐγευμάτισαν. Συνεχίζοντες τὸν σχηματισμὸν τοῦ πυρῆνος μετὰ τὸ φαγητὸν ἐκάλυψαν τὰ ὑπολείμματά του, τὰ ὁποῖα οὕτω παρέμειναν ἐσφραγισμένα μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἀνασκαφῆς· συγχρόνως ἐσφραγίσθησαν καὶ τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πυρᾶς. Αἱ δύο πρῶται σειραὶ τῆς εἰκόνας 34 περιλαμβάνουν τὰ γραπτὰ ὄστρακα τὰ προελθόντα ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ τῆς ἀμέσου περὶ αὐτὴν περιοχῆς. Ἐκτὸς τούτων ἐκεῖ εὐρέθησαν καὶ 8 ἄγραφα καὶ 3 ὄστρακα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια καλύπτεται μὲ στυλπνὸν ἐρυθρὸν χρῶμα. Τὰ ὄστρακα τῆς τρίτης καὶ τῆς τετάρτης σειρᾶς εὐρέθησαν ἐπάνω εἰς τὸν βράχον, ἐν ᾧ τὰ τῶν δύο τελευταίων σειρῶν προέρχονται ἀπὸ τὰς στρώσεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀμέσως ὀπισθεν τῶν ὀγκολίθων τοῦ κατωτάτου δόμου.

Τὰ γραπτὰ αὐτὰ ὄστρακα μᾶς παρέχουν τὰ ἀσφαλέστερα μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα στοιχεῖα διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς κατασκευῆς τοῦ βορείου τείχους. Ἐὰν τὰ παραβάλωμεν πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ FURUMARK ὀρισθείσας κατηγορίας, θὰ ἴδωμεν ὅτι πρέπει νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὴν ΥΕ IIIA-2 περίοδον. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν θὰ πρέπει νὰ ἀναχθῆ καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ βορείου κυκλώπειου τείχους. Καὶ ὁ WACE, ἐξ ἄλλων λόγων ὀρηθεῖς, ἔθεσε τὴν κατασκευὴν τοῦ περιβόλου εἰς τοὺς χρόνους τούτους¹.

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 12. Ἄλλ' εἰς τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἀπέδωσε τὴν κατασκευὴν ὀλοκλήρου τοῦ διασωθέντος περιβόλου πλὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ὡς καὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων.

Τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος κατὰ τὸ δυτικόν του ἄκρον παρουσιάζει διάφορον ὕψιν καὶ ὕλικόν. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις του καλύπτεται ὑπὸ προκαλοπαγῶν, σχεδὸν τετραπλεύρων ὀγκολίθων, τεθειμένων κατ' ἰσόδομον σχεδὸν τρόπον. Ἐκ τοῦ ἄκρου αὐτοῦ, ὁ περίβολος, ἀκολουθῶν τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐκ σκληροῦ τιτανολίθου βράχων, κάμπτεται πρὸς Νότον κατ' ὀξείαν γωνίαν καὶ βαίνει πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων, σχηματίζων τὸν βορειοανατολικὸν πλευρικὸν τοῖχον τῆς ἐξωτερικῆς

Εἰκ. 35. Τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ περιβόλου ὡς νῦν ἔχει μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

αὐλῆς τῆς πύλης. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ περιβόλου εἶναι τὸ πρῶτον μέρος του, τὸ ὁποῖον προσίπτεται εἰς τὴν θεάν καὶ ἀντίληψιν τοῦ ἐπισκέπτου, καί, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι τὸ περισσότερον γνωστόν. Τὸ 1955 - 56 ἡ Ὑπηρεσία τῆς Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Εὐσταθίου Στίκα συνεπλήρωσε τὰ κενά του καὶ τὸ ἀνεστήλωσε πλήρως. Ἡ γωνία του ἰδίᾳ, ὡς ἀνεστηλώθη (εἰκ. 35), φανερῶνει τὴν μεγαλειώδη ἐμφάνισιν, τὴν ὁποῖαν θὰ εἶχεν εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν¹. Ἀκόμη καὶ τώρα προκαλεῖ τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὸ δέος, τοῦ ἐπι-

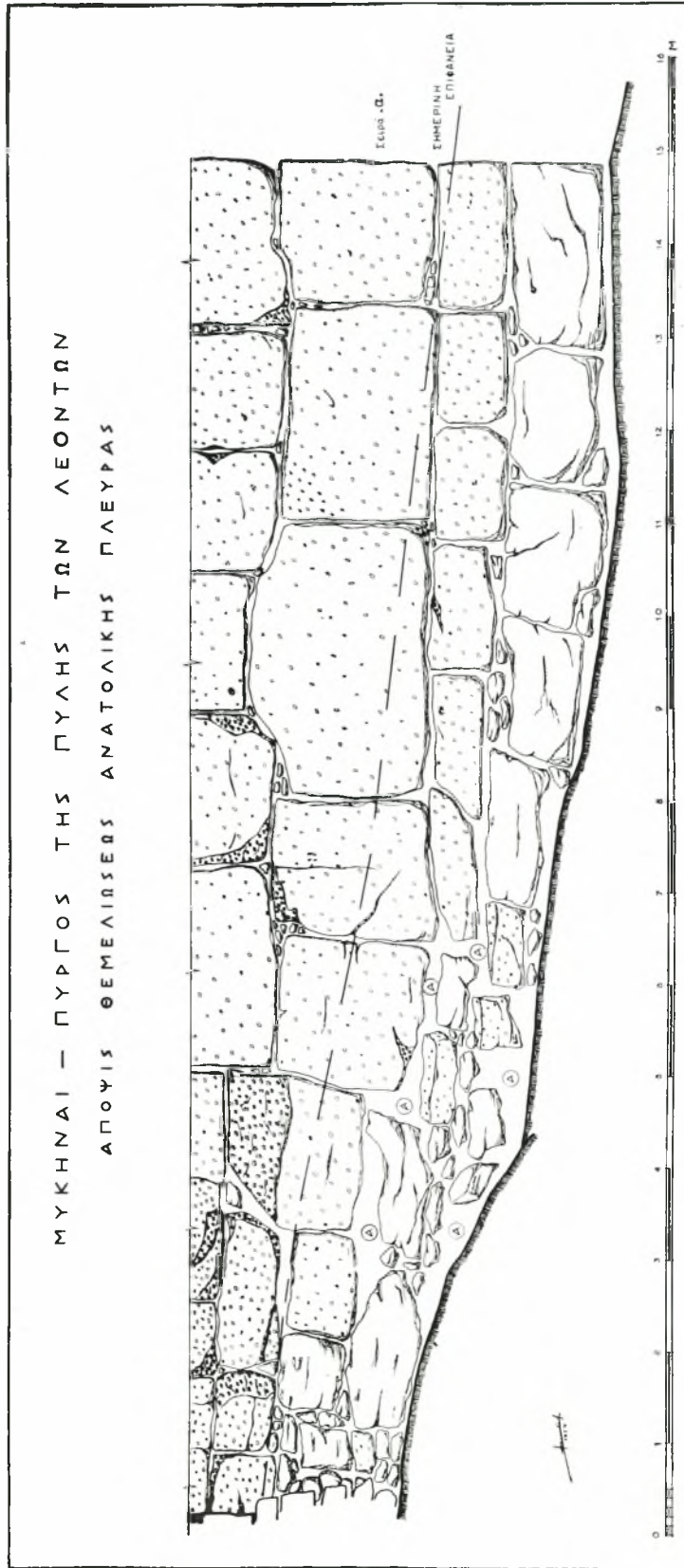
¹ Ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ βράχοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ ἀποτελέσουν μέρος τοῦ ὕψους τοῦ τεύχους, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς ἦτο οἱ βράχοι ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ ἀποτελέσουν μέ- ἀκόμη μεγαλύτερον τοῦ ἀναστηλωθέντος.

σκέπτου. Ἡ ἐντύπωσις αὐτὴ θὰ ἦτο ἀκόμη μεγαλυτέρα εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ ἐπιθετικὰ ὄπλα περιορίζοντο εἰς τόξα καὶ βέλη, εἰς ἀκόντια καὶ σφενδόνας, εἰς ξίφη καὶ μαχαίρας.

Τὸ θέρος τοῦ 1955, καθ' ὃν χρόνον ἐγένοντο αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, παρατήρησα ὅτι ἡ ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων ὄψις ἦτο ἀπλῆ ἐπένδυσις καὶ εἶχε διάφορόν πως κατεύθυνσιν τοῦ ὀπισθεν αὐτῆς κυκλωπέου πυρῆνος. Ἐπίσης παρατήρησα ὅτι ὅλοι οἱ διασωθέντες εἰς τὴν θέσιν τῶν κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθοι τῆς ὄψεως αὐτῆς ἦσαν τεθειμένοι παρὰ μῆκος, οὐδεὶς δ' αὐτῶν «ἔδενε» μὲ τὸν πυρῆνα. Τοῦτο βεβαίως ἦτο διάφορον τοῦ τρόπου, τοῦ χρησιμοποιηθέντος διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ βορείου τείχους, ὅπου οἱ λίθοι, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, εἶχον τεθῆ ἄλλοτε μὲν παρὰ μῆκος ἄλλοτε δὲ φορητόν. Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ μὲ ἔπεισαν ὅτι ἡ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων ἰσοδόμος ὄψις ἦτο ἀπλῆ ἐπένδυσις, τεθείσα πρὸ ἀρχαιοτέρου τείχους. Ἦλπιζα ὅτι θὰ εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ κάμω σχέδια καὶ φωτογραφίας τῆς διατάξεως τῆς ἐπενδύσεως αὐτῆς, ὅτε καὶ πάλιν θὰ ἐπέστρεφον εἰς τὰς Μυκήνας τὸ θέρος τοῦ 1956. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ ἐργασία τῆς ἀναστηλώσεως εἶχε συμπληρωθῆ καί, ὅταν ἐπέστρεψα, ἦτο πλέον ἀργὰ διὰ φωτογράφειν, διότι τὰ μεταξὺ τῶν ἀναστηλωθέντων ὀγκολίθων καὶ τοῦ κυκλωπέου πυρῆνος κενὰ εἶχον πληρωθῆ διὰ σκιροκονιάματος. Οἱ ἐργασθέντες ὅμως εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τεχνῖται τῆς ἀναστηλώσεως μὲ ἐβεβαίωσαν καὶ πάλιν ὅτι οἱ διασωθέντες εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθοι εἶχον τεθῆ παρὰ μῆκος (ἦσαν δρομικοί, ἦσαν «παναγίτσες», ὡς μοι εἶπεν ὁ ἐκ τῶν τεχνιτῶν εἰδικώτερος) καὶ ὅτι δὲν «ἔδεναν» μὲ τὸ ὀπισθεν τῶν κείμενον κυκλώπειον τεῖχος· τὴν πληροφορίαν αὐτὴν εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἐπαληθεύσῃ ὁ διευθυντῆς τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστ. Στίκας, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του εἶχε σημειώσει τὴν λεπτομέρειαν αὐτὴν. Μὴ ἀκούμενος ὅμως εἰς τὰς βεβαιώσεις αὐτὰς προσεπάθησα νὰ ἐξεύρω τρόπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἀπεδείκνυε τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ἐσφαλμένον τῶν παρατηρήσεών μου.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἀλλή τῆς πύλης τῶν λεόντων, ὡς γνωστόν, πρὸς Ἀνατολὰς περιορίζεται ὑπὸ τοῦ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων ἰσοδόμου τείχους, τὸ ὁποῖον τοῦ λοιποῦ θὰ ἀποκαλῶ ἀνατολικὴν ἐπένδυσιν, καὶ πρὸς Δυσμὰς ὑπὸ τοῦ πύργου, τοῦ κατεσκευασμένου ἐπίσης ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων κατὰ τὸν ἴδιον πρὸς τὴν ἐπένδυσιν τρόπον. Ἀφορηθεὶς ἀπὸ τὴν σκέψιν ὅτι ὁ τεχνικὸς τρόπος τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου θὰ ἦτο ἐνδεικτικὸς τῆς πραγματικῆς φύσεως τῆς ἐπενδύσεως τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀλλῆς, ἀπεφάσισα νὰ ἀνασκάψω τὴν πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου ἐπίχωσιν, νὰ ἀποκαλύψω τὴν πλευρὰν αὐτὴν πλήρως καὶ νὰ μελετήσω τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεως καὶ τῆς οἰκοδομῆς του. Ὁ πύργος βεβαίως ἐκτίσθη εἰδικῶς διὰ νὰ προασπίξῃ τὴν πύλην τῶν λεόντων καὶ δὲν κατέλαβε τὴν θέσιν ἀρχαιοτέρου κτίσματος. Διὰ τοῦτο θὰ ἐκτίζετο κατὰ τρόπον συνήθη εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτοτελῶν καὶ νέων κτισμάτων. Ἐὰν ὁ τρόπος τειχοδομίας, ὁ παρατηρηθεὶς εἰς τὰ ὑπολείμματα τῆς ἀνατολικῆς ἐπενδύσεως, ἦτο ὁ συνήθης δι' αὐτοτελῆ κτίσματα, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίξῃ καὶ τὴν τειχοδο-

ΜΥΚΗΝΑΙ — ΠΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ
ΑΠΟΥΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΕΩΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΠΛΕΥΡΑΣ

Είκ. 36. Α, Α, Α, υποθεμελίωσις ἐκ μικρῶν λίθων τεθειμένον εἰς ἀσπρόχρωμα.

Σχέδιον Σ.α. Ίακωβίδη

μίαν τοῦ πύργου. Ἐὰν ἦτο διάφορος, τότε θὰ ὑπῆρχε σοβαρὸς ἀρχιτεκτονικὸς λόγος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπέβαλε τὴν διαφορὰν.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου ἐγένετο τὸν Ἰούλιον τοῦ 1959 ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς Δίδος Νίκης Μυλωνᾶ. Ἡ πρὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἐπίχωσις ἀφηρέθη μέχρι πλάτους δύο περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς. Ἀμέσως ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν εὐρέθη χῶμα μέσου πάχους 0.20 μ. μεμειγμένον μὲ λιθάρια. Κάτωθεν τοῦ στρώματος τούτου ἀρχίζει γέμισμα ἐκ μεγάλων καὶ μικρῶν λίθων, τὸ ὁποῖον φθάνει σχεδὸν μέχρι τοῦ βράχου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς, πρὸς τὸ κέντρον δηλαδὴ τῆς αὐλῆς. Τὸ βάθος τοῦ γεμίματος κυμαίνεται μεταξὺ 1.25 μ. καὶ 1.60 μ. ἀναλόγως τῆς κλίσεως τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος κλίνει συγχρόνως καὶ πρὸς Δυσμᾶς καὶ πρὸς τὰ Βορειοανατολικά. Σημειωτέον ὅτι ὁ βράχος αὐτὸς εἶναι μαλακὸς καὶ διαφέρει τελείως τοῦ σκληροῦ τιτανολίθου, ὁ ὁποῖος περατοῦται εἰς τὴν γραμμὴν τῆς ἀνατολικῆς ἐπενδύσεως. Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου, ἡ ὁποία ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου, εἰς διάφορα τμήματα τὸ γέμισμα ἐπικάθηται ἐπὶ στρώσεως χῶματος στερεοῦ καλῶς πεπατημένου καὶ ἀναμείκτου μὲ ἀσπρόχωμα (εἰκ. 36 καὶ 37, γ). Μεταξὺ τῶν ριχτῶν λίθων, καθ' ὅλην τὴν ἀνασκαφείσαν ἔκτασιν καὶ μέχρις ἀποστάσεως ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων, εὐρέθησαν ὄχι μόνον ὄστρακα ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ τεμάχια κεραμίδων. Τοῦτο προφανῶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ αὐλὴ ἐστρώθη καὶ πάλιν εἰς τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ WACE, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τομὰς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐλὴν, εἶχε τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. «Nowhere», γράφει, «could we find untouched Mycenaean strata, and all was mixed with fragments of Greek tiles and late potsherds»¹. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς αὐλῆς δὲν διεφύλαξεν ἐνδείξεις διὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν, τὰ μικρὰ ὅμως τμήματα τοῦ στερεοῦ χῶματος, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου, διετήρησαν τὴν μυκηναϊκὴν τῶν ὑφῆν.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν τμημάτων τούτων ἀπέδειξεν ὅτι ἀπετελοῦντο ἀπὸ δύο ἀλλοχθῶν δὲ καὶ τρία ἐπάλληλα στρώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον δημιουργηθῆ ὑπὸ τῶν κτιστῶν τοῦ πύργου κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐργασίας των (εἰκ. 37, α. β. γ). Τὰ ἐπάλληλα αὐτὰ στρώματα εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους θὰ ἔφθανον ἀσφαλῶς μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς αὐλῆς. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ πρὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων τὰ μὴ διασωθέντα ὑψηλότερα στρώματα εἶχον παραβιασθῆ. Διότι 0.75 μ. κάτωθεν τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τῆς αὐλῆς καὶ μόλις 0.03 μ. ἄνωθεν τοῦ διατηρηθέντος στρώματος «α» εὐρέθησαν τεμάχια γεωμετρικοῦ κυάθου ἐσφηνωμένα εἰς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ ἄρμου μεταξὺ τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ πέμπτου ὀγκολίθου τῆς πρώτης ἐπιφανειακῆς σειρᾶς ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ πύργου (εἰκ. 37, X καὶ 38 ἄνω). Ἄλλα γεωμετρικὰ ὄστρακα δὲν εὐρέθησαν. Ὁ κύαθος ὅμως ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους μικρὰ ἐκσκαφὴ ἐγένετο εἰς τὴν περιοχὴν, αὐτὴ δὲ θὰ ἐτάραξε τὰ ὑπερκείμενα στρώματα. Εἰς ὑστερωτέρους, καὶ δὴ ἑλληνι-

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 11.

στικούς χρόνους, ολόκληρος ή έκτασις τῶν στρωμάτων, ὡς εἶδομεν, διαταράχθη.

Αἱ ἀδιατάρακτοι στρώσεις περιεῖχον ἐλάχιστα ὄστρακα ΥΕ ΠΙΒ χρόνων· ἐκ τούτων τὰ γραπτά παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 38. Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.70 μ. ἀπὸ τοῦ τρίτου ἀπὸ τῆς βορειοανατολι-

Εἰκ. 37. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.

κῆς γωνίας τῆς κάτωθεν τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας σειρᾶς εὐρέθῃ στερεωμένος εἰς τὸν βράχον ἔλλειψοειδῆς, πλακωτὸς τιτανόλιθος μεγίστης διαμέτρου 0.47 μ. καὶ ἐλαχίστης 0.38 μ. Ὁ μαλακὸς βράχος εἶχε σκαφή εἰς βάθος 0.32 μ., ἰσούμενον πρὸς τὸ πάχος τοῦ τιτανολίθου, καὶ εἰς τὸ βάθος αὐτὸ ἐτέθη ὁ λίθος καὶ ἐστερεώθη εἰς τὴν θέσιν του διὰ σφηγῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ μετὰ τήσεως προσο-

χῆς τεθεῖς τιτανόλιθος θὰ ἐξυπηρέτει ὠρισμένον σκοπόν. Δὲν ἦτο σκέπασμα ταφίσκου, ὡς ἐνομίσαμεν ἀρχικῶς, διότι ὑπ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει κοίλωμα, οὔτε εὐρέθη τι ἐπ' αὐτοῦ ἢ περὶ αὐτὸν ὑποδεικνύον τοιαύτην χρῆσιν. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς βάσις δοκοῦ σχετικῆς πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τείχους, ἴσως διὰ τὴν ἄρσιν βαρῶν ἢ πιθανώτερον διὰ τὴν στερέωσιν «ἰκτριώματος» ἢ καὶ ἀπλῆς τραπέζης τεχνιτῶν. Ἐὰν πράγματι ἐχρησίμευε διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, τότε εἰς τὸν τιτανόλιθον τοῦτον ἔχομεν μίαν πολὺ σπανίαν ἔνδειξιν τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦν οἱ οἰκοδόμοι τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς πλευρᾶς ταύτης ἐφάνερωσε τὸν τρόπον, κατὰ τὸν

ὁποῖον οἱ λίθοι ἐτέθησαν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν. Τὸ καθάρισμα τῆς πλευρᾶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τείχους ἀπέδειξεν ὅτι ἄλλοι τῶν λίθων εἶναι τεθειμένοι παρὰ μῆκος καὶ ἄλλοι φορ-

Εἰκ. 38. Γεωμετρικὸς κύαθος καὶ γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.

μηδὸν καὶ ὅτι οἱ τελευταῖοι εἰσχωροῦν εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους κατὰ τρόπον, τὸν ὁποῖον ἐσημειώσαμεν εἰς τὸ βύρειον τεῖχος (πίν. 15 α. β). Οἱ κτίσται δηλαδὴ τοῦ πύργου ἐχρησιμοποίησαν τὸν συνήθη τρόπον τειχοδομίας. Ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι διάφορος τοῦ χρησιμοποιηθέντος διὰ τὴν ἀνατολικὴν ἐπένδυσιν καὶ ἡ αἰτία τῆς διαφορᾶς εἶναι προφανής. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ πύργου οἱ κτίσται δὲν εὔρον προγενέστερον κτίσμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο εἰς αὐτοὺς δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσουν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς ἀσλῆς προφανῶς μετεχειρίσθησαν προϋπάρχον κτίσμα, τὸ κυκλώπειον τεῖχος, καὶ ἡ ἰδικὴ τῶν οἰκοδομικῆ συμβολῆ περιορίσθη εἰς ἀπλῆν ἐπένδυσιν, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ παρὰ μῆκος τρόπος ἦτο ὁ ἐνδεδειγμένος. Ὅταν ἔκαμαν τὴν ἐπένδυσιν αὐτὴν ἀφῆρσαν

τούς ὀγκολίθους τῆς ὄψεως τοῦ κυκλωπέου τείχους καὶ τούτους ἐχρησιμοποίησαν ἀλλαχοῦ, εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐπένδυσις ἀποδεικνύεται μεταγενεστέρα τοῦ ὀπισθεν αὐτῆς κυκλωπέου τείχους.

Μολονότι εὗρισκον τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας σκέψεις, παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα ὀρθά, ἐν τούτοις ὅμως ἡ ἔλλειψις φωτογραφιῶν καὶ σχεδίων τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς ἀνατολικῆς ἐπενδύσεως μὲ ἐστενοχώρει. Μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἴσως εἰς τὰ συγγράμματα τῶν προγενεστέρων εὔρω παραλλήλους παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐνίσχουν μίαν λύσιν τοῦ θέματος, εἴτε σύμφωνον μὲ τὰ συμπεράσματά μου εἴτε καὶ ἀντίθετον, ἐμελέτησα καὶ πάλιν μετὰ προσοχῆς τὰ γραφέντα ὑπὸ τῶν πρωτοπόρων καὶ θεμελιωτῶν τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιολογίας τὰ σχετικὰ πρὸς τὰ τεῖχη. Ὁ SCHLIEMANN οὐδὲν σχετικὸν ἀναφέρει εἰς τὸ περὶ Μυκηνῶν ἔργον του. Ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀποκαλεῖ ἐπένδυσιν τὸ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων ἰσόδομον κτίσμα χωρὶς καὶ νὰ ἐκθέτῃ τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι τὸν ἔπεισαν νὰ τὸ χαρακτηρίσῃ οὕτως¹. Ὁ WACE οὐδὲν περὶ τοῦ τείχους σχετικὸν λέγει. Ἐπειδὴ ὅμως ἐδέχθη ὅτι ὀλόκληρος ὁ σωζόμενος περίβολος, πλὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως, ἀνάγεται εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, φαίνεται ὅτι ἀπέκλεισε τὴν ὑπόθεσιν προγενεστέρου τείχους καὶ μεταγενεστέρως ἐπενδύσεως. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1962, κατὰ τὴν διάρκειαν εἰδικοῦ Φροντιστηρίου περὶ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν μυκηναϊκῶν προβλημάτων, ἀνέγνωσα καὶ πάλιν τὰ ὑπὸ τοῦ ADLER γραφέντα εἰς τὸν πρόλογον τοῦ συγγράμματος τοῦ SCHLIEMANN διὰ τὴν Τίρυνθα. Ἐκεῖ μετὰ χαρᾶς παρετήρησα ὅτι πρὸ πολλοῦ εἶχον δημοσιευθῆ παρατηρήσεις διὰ τὸ ἰσόδομον τεῖχος, αἱ ὁποῖαι ταυτίζονται μὲ τὰς ἰδικάς μου, τὰς γενομένας ἀνεξαρτήτως καὶ μετὰ τόσα ἔτη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ SCHLIEMANN. Ἴδου τί λέγει ὁ ADLER εἰς τὸν πρόλογόν του²: "Ὅτι τὸ ἰσόδομον τεῖχος «does not belong to the earliest building of the fort, is at once clear from the fact, that the northern wall of the approach to the Lion Gate consists of two parts separated vertically: first, a thick core of limestone piled up in Cyclopean fashion; and then, of a relatively thin coating of oblong blocks of breccia, in the lower strata of which no bond-stones are to be found. The southern wall of the same approach shows the same oblong ashlar masonry of breccia, not laid on, however, as a mere coating without bonding-stones, but joined thoroughly with the core-structure. From both observations follows with absolute certainty that the oblong ashlar masonry must be more recent than the old Cyclopean limestone building, and is only connected with the extension of the fortress towards the south, and with the creation of the Lion Gate». Εἰς τὰς γραμμὰς αὐτὰς τοῦ ADLER, γραφείσας προτοῦ δημιουργηθῶν θεωρίαι καὶ προκαταλήψεις, εὗρισκομεν τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν παρατηρήσεών μου. Τὸ ὅτι αἱ παρατηρήσεις τοῦ ADLER ἦσαν ὀρθαὶ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἰσοδόμου ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων κτίσματος,

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 14.

² SCHLIEMANN, Tiryns, London 1886, σ. 14.

τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀποκαλῶν αὐτὸ ἐπένδυσιν. Εἶναι ἐπένδυσις, διότι, ὡς ὁ ADLER λέγει, οἱ λίθοι τοῦ δὲν «δένονται» ὀργανικῶς μὲ τὸ κυκλώπειον ἀλλ' εἶναι τεθειμένοι παρὰ μῆκος καὶ δὲν ἀποτελοῦν μέρος τοῦ κυκλωπείου. Ἐὰν τὰ πράγματα εἶχον διαφόρως, ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε καλῶς τὰ λείψανα ἐξ αὐτοψίας καὶ ὄχι μόνον ἐκ τῶν συγγραμμάτων καὶ ὁ ὁποῖος ἤλεγξε τόσας ἄλλας ὑποθέσεις μὴ ἀνταποκρινομένας εἰς τὰ πράγματα, θὰ ἤλεγχε καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ADLER γραφέντα ὡς μὴ ἀληθῆ.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῆ ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ θεμελίωσις τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ πύργου δὲν παρουσιάζει τὴν προσεκτικὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος καθ' ὅλον τὸ ἐξωτερικόν του μῆκος, εὐρίσκει ὅμως παράλληλον εἰς τὸν τρόπον, τὸν χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν θεμελίωσιν ὠρισμένου τμήματος τοῦ προμαχῶνος τῆς βορείας πύλης καὶ εἰς τὴν τοῦ διασωζομένου δυτικῆς κυκλωπείου τείχους. Διὰ τὴν ὑποθεμελίωσιν, ἡ ὁποία θὰ ἦτο ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς αὐλῆς, ἐχρησιμοποίησαν μικροὺς τιτανολίθους καὶ εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς πλευρᾶς οἱ λίθοι τῆς θεμελίωσεως εἶχον τεθῆ εἰς παχὺ στρώμα ἀσπρόχρωματος. Εἰς τμήματα, οἱ κροκαλοπαγεῖς ὀγκόλιθοι πατοῦν ἐπὶ στρώσεως σχηματισθείσης ἀπὸ μικροὺς λίθους καὶ ἀσπρόχρωμα (πίν. 16α). Πολλάκις δὲ τὸ στρώμα τοῦτο ἐξέχει τῆς σειρᾶς τῶν λίθων, τοὺς ὁποίους ὑποβαστάζει. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ἐπίσης ὅτι ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου δὲν δένει μὲ τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ τοίχου τῆς πύλης εἰς τὴν γραμμὴν τῆς συναντήσεώς των. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὑποθεμελίωσεων δημιουργεῖται κενόν, τὸ ὁποῖον ἐπληρώθη μὲ μικροὺς λίθους. Οὗτοι δὲν προσδίδουν εἰς τὴν οἰκοδομὴν μνημειώδη χαρακτῆρα, οὔτε καὶ τὴν ἐντύπωσιν μεγάλης σταθερότητος (πίν. 16β).

Ἡ ἀνατολικὴ ἐπένδυσις, ἀκολουθοῦσα τὴν ὄφρυν τῶν βράχων, περατοῦται εἰς τὸ διατείχισμα τῆς πύλης τῶν λεόντων. Τὸ ὀπισθεν τῆς ἐπενδύσεως κυκλώπειον τεῖχος, ἀκολουθοῦν ἐπίσης τὴν φορὰν τῶν βράχων, διατηρεῖται μέχρι γραμμῆς ὀλίγον πρὸς τὰ Βορειοανατολικά τῆς προσόψεως τῆς πύλης. Τὸ 1958 ἀπεκαλύφθη τὸ διασωζόμενον ἄκρον του. Ἡ ἀποκάλυψις αὐτὴ καὶ πάλιν ἐφάνερωσε τὴν σχέσιν τῆς ἐπενδύσεως πρὸς τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους. Ἐὰν ἡ ἐπένδυσις καὶ ὁ πυρῆν ἀπετέλουν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τεῖχος, τότε εἰς τὴν πρὸς τὴν πύλην καμπὴν θὰ ἔπρεπε οἱ γωνιαῖοι ὀγκόλιθοι νὰ εἰσχωροῦν εἰς τὸν πυρῆνα διὰ νὰ δέσουν τὴν γωνίαν μὲ τὸ τεῖχος. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· οἱ κροκαλοπαγεῖς ὀγκόλιθοι ἀκόμη καὶ εἰς τὴν καμπὴν ἔχουν τεθῆ παρὰ μῆκος καί, ὡς ὁ ADLER πρὸ πολλοῦ ἔγραψεν, ἀκόμη καὶ ἐδῶ καθαρὰ γραμμὴ χωρίζει τοὺς ὀγκόλιθους ἀπὸ τὸν πυρῆνα. Οἱ δύο ἀνώτατοι ὀγκόλιθοι «α» καὶ «β», οἱ σημειούμενοι ἐπὶ τοῦ πίνακος 17α, μόλις ἐξέχουν τῆς ἀκμῆς τοῦ ὀγκόλιθου «γ», ἐπὶ τοῦ ὁποίου καὶ βασίζονται. Ὁ ὀπισθεν καὶ κάτωθεν αὐτῶν ὀγκόλιθος ἐτέθη εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους διὰ νὰ τοὺς ὑποστηρίξῃ. Ὁ κροκαλοπαγῆς ὀγκόλιθος «δ» μετὰ τοῦ «γ» σχηματίζει τὴν καμπὴν τῆς ἐπενδύσεως. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι οὗτοι ἐτέθησαν πλησίον ἀλλήλων καὶ παρὰ μῆκος καὶ εἶναι ἀνεξάρτητοι τοῦ πυρῆνος. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀνεξήγητον ἐὰν οἱ ὀγκόλιθοι καὶ ὁ πυρῆν ἦσαν σύγχρονοι.

Ὁ τρόπος, τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν οἱ κτίσται εἰς τὴν τοποθέτησιν τῶν κροκαλοπαγῶν λίθων τῆς ἐπενδύσεως, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς διασωθείσης ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τοίχου τῆς πύλης τῶν λεόντων, τοῦ τοίχου δηλαδή, ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς. Μέρος αὐτῆς εἰκονίζεται εἰς τὴν εἰκόνα 39. Πλὴν τοῦ δευτέρου, λευκοῦ λίθου τῆς δευτέρας σειρᾶς, ὁ ὁποῖος ἐτέθη διὰ νὰ κλείσῃ τὸ γνωστὸν «παράθυρον» τοῦ SCHLIEMANN, ὅλοι οἱ κροκαλοπαγεῖς ὀγκόλιθοι εἶναι εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν. Ὅλοι ἔχουν τεθῆ παρὰ μῆκος. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον εἶχον τεθῆ καὶ οἱ κροκαλοπαγεῖς ὀγκόλιθοι τῆς ἀνα-

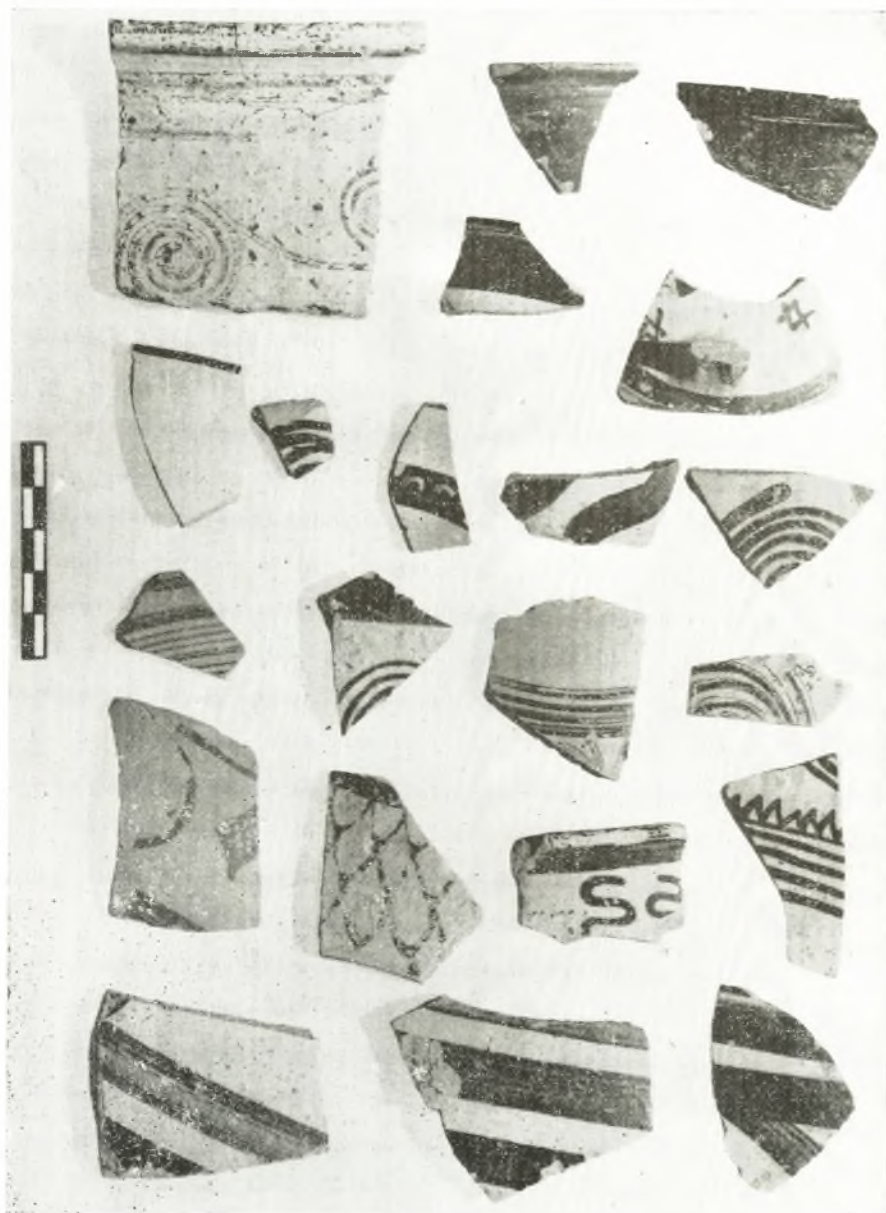

Εἰκ. 39. Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ διατειχίσματος τῆς πύλης τῶν λεόντων.

τολικῆς ἐπενδύσεως πρὸ τοῦ κυκλωπέου πυρῆνος, ἀφ' οὗ προηγουμένως εἶχον ἀφαιρεθῆ οἱ ὀγκόλιθοι τῆς ὄψεώς του. Ὅπισθεν τῆς τρίτης σειρᾶς τῶν κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων ἀπεκαλύφθη δευτέρα ἐσωτερικὴ σειρὰ τιτανολίθων, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ πρῶτοι δὲν συνεδέοντο ὀργανικῶς (εἰκ. 39).

Ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ διασωζομένου ἄκρου τοῦ πυρῆνος, γενόμενος ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ T. Leslie Shear, Jr., ἀπέδειξεν ὅτι ὁ πυρῆν οὔτε κατάληξιν ἔχει οὔτε στροφὴν πρὸς τὴν πύλην. Ἐκεῖ ὅπου θὰ ὑπῆρχε τοιαύτη κατάληξις ἢ στροφὴ εὐρέθῃ ὄγκος ριχτῶν λίθων μᾶλλον χαλαρῶς τεθειμένων καὶ μικρῶν διαστάσεων (πίν. 17 β,ε). Τὸ γέμισμα αὐτὸ διαφέρει ἀπὸ τὸ τοῦ πυρῆνος τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους καὶ δύναται νὰ παραβληθῆ μόνον πρὸς τὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου τῆς πύλης, πρὸς τὸ γέμισμα τοῦ ἀνδῆρου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἶναι

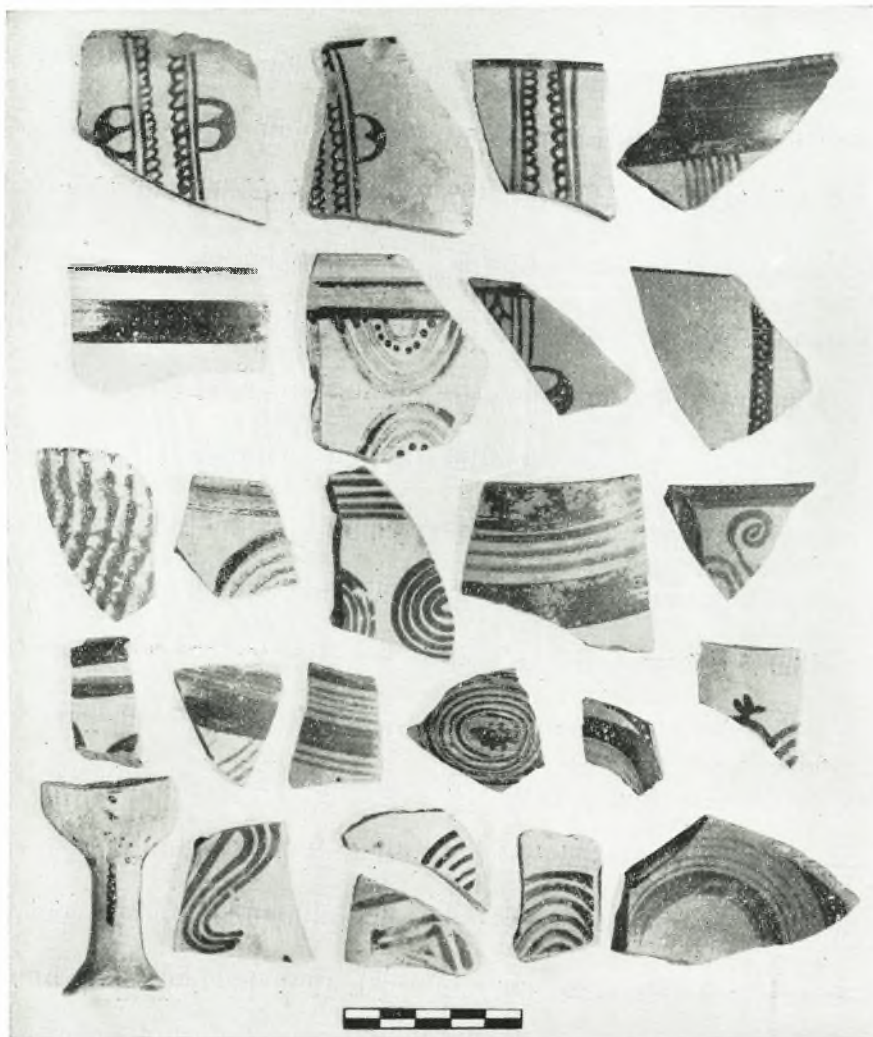
ἰδρυμένον τὸ μέγαρον τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μυκηναίων καὶ πρὸς τὸ γέμισμα τοῦ δυτικοῦ δρόμου, μὲ τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι εἶναι σύγχρονον. Μία σειρὰ λίθων εὐρέθη πρὸ τῆς βάσεως τοῦ γεμίματος (πίν. 17 β, κ, κ, κ), ἴσως δ' αὕτη ἀπετέλει τὸν

Εἰκ. 40. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῶν λίθων τοῦ γεμίματος τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ κυκλωπέου πυρήνος.

κατώτατον δόμον ἀναλήματος, τὸ ὁποῖον ἐβάσταζε τὸ γέμισμα. Ἡ σειρὰ αὕτη τῶν λίθων, μὲ τὴν χαλαρὰν καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτον συνοχήν, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀνάλημμα, τὸ ὁποῖον ἐβάσταζε, δὲν εἶχε μνημειακὸν χαρακτῆρα τείχους οὔτε δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὡς ἀποτελοῦν τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν καταλήξεως κυκλωπέου τείχους. Ἐὰν εἰς τὴν γραμμὴν «κ, κ, κ» κατέληγε τὸ κυκλώπειον τείχος καὶ ἐὰν οἱ

χροκαλοπαγείς ογκόλιθοι αρχικῶς ἀπετέλουν μέρος τοῦ τείχους αὐτοῦ, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχον τοιοῦτοι ογκόλιθοι καὶ εἰς τὴν ὄψιν τῆς καταλήξεως. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει. Τὰ ἀποκαλυφθέντα λείψανα μαρτυροῦν ὅτι: πρῶτον τὸ ἰσόδομον ἐκ χροκαλοπαγῶν ογκόλιθων τείχος ἀποτελεῖ ἀπλῆν ἐπένδυσιν, ἢ ὁποῖα

Εἰκ. 41. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν λίθων «κ - κ - κ».

ἔτέθη πρὸ τοῦ προϋπάρχοντος κυκλωπέου τείχους. Δεύτερον: ὅτι τὸ κυκλώπειον ἐκεῖνο τείχος διεσπάρθη κατὰ τὸ νῦν σωζόμενον νότιον ἄκρον του καὶ ὅτι τότε ἠλλοιώθη ἢ ἀρχικῆ του μορφῆ. Πρὸ τοῦ διασπασθέντος τμήματος ἰδρύθη ἀμελῶς ἀναλημματικὸς τοῖχος καὶ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἄκρου τοῦ τείχους κενὸν ἐπληρώθη μικρῶν ἀργῶν λίθων.

Πότε ἐγένετο ἢ ἀλλοίωσις αὕτη ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ γεμίματος, μεταξὺ καὶ κάτω τῶν λίθων τῆς

σειρᾶς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου «*κ, κ, κ*» καὶ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ βράχου. Εἰς τὴν εἰκόνα 40 καὶ εἰς τὰς σειρὰς 3-6 παρέχω τὰ γραπτὰ ὄστρακα, τὰ εὐρεθέντα μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ γεισίματος¹. Τὰ γραπτὰ ὄστρακα, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λίθων τοῦ θεμελίου «*κ, κ, κ*» καὶ μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται εἰς τὰς σειρὰς 1 καὶ 2 τῆς εἰκόνας 41. Ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς μεταξὺ τῆς βάσεως τοῦ θεμελίου «*κ, κ, κ*» καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου, τὸ βάθος τῆς ὁποίας κυμαίνεται μεταξὺ 0.15 καὶ 0.40 μ., προέρχονται τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῶν τριῶν ἐκ τῶν ἄνω σειρῶν, 3, 4 καὶ 5, τῆς εἰκόνας 41. Τὰ ἐκ τῶν τριῶν τούτων περιοχῶν ἄγραφα ὄστρακα εἶναι πολυπληθέστερα καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὰ γνωστὰ τῆς ΥΕ ΙΙΒ σχήματα ἀγγείων, ἤτοι ὑπίποδας κύλικας, μονώτους καὶ διώτους, βαθεῖς διώτους σκύφους, πινάκια μὲ ὀριζοντίας λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος, κύπελλα, κυάθους, πρόχους, ὑδρίας καὶ χονδροειδεῖς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς.

Νομίζω ὅτι ἡ μαρτυρία τῶν γραπτῶν ὄστράκων εἶναι σαφής. Παρὰ τὰς διαφορὰς, τὰς ὁποίας ἔχουν οἱ περὶ τὴν μυκηναϊκὴν κεραμεικὴν ἀσχολούμενοι, νομίζω ὅτι θὰ συμφωνήσουν ὅτι ἐκτὸς ἐνὸς τὰ ὄστρακα δύνανται νὰ ἀναχθοῦν μόνον εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ περιόδον καὶ ὅτι τὰ νεώτερα ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τοὺς μετὰ τὰ μέσα τῆς περιόδου χρόνους. Ἡ διασκευὴ λοιπὸν τοῦ ἄκρου τοῦ κυκλωπέου πυρήνος φαίνεται ὅτι ἐγένετο μετὰ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Τὸ χρονικὸν τοῦτο ὄριον ἀφορᾷ καὶ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τῆς ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων ἐπενδύσεως, εἶναι δηλαδὴ χρονικὸν ὄριον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ μικρὸν πρὸ τοῦ ὁποίου κατασκευάσθη ἡ ἐπένδυσις ἐκείνη. Αὕτη πρέπει νὰ τεθῆ περὶ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου.

Κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους εἰς τὴν περιοχὴν Ν-Ο, τὸ 1962 ἀπεκαλύφθη σειρὰ τεσσάρων κλιμάκων καὶ διαδρόμων, οἱ ὅποιοι ἐδημιουργήθησαν εἰς τὴν δίοδον, ἢ ὁποία ἀρχικῶς ἔβαινε κατὰ μῆκος τοῦ τείχους². Αἱ κλίμακες καὶ οἱ διάδρομοι ἔφερον εἰς δωμάτια – ἀποθήκας, τὰ ὁποῖα εἶχον ἰδρυθῆ εἰς τὸ πλάτος τοῦ τείχους. Περὶ τούτων θὰ περιλάβω εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην προσεχῶς, διότι ἀκόμη δὲν ἔχει πλήρως σκαφῆ ὁ διάδρομος Γ' λόγφ τῆς καταστάσεως τῶν ἐπικρεμαμένων τοιχωμάτων του, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει πρῶτον νὰ στερεωθοῦν. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῆ καὶ ἐδῶ ὅτι τὰ κτίσματα αὐτὰ εἶναι πολὺ μεταγενέστερα τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους, καί, ὡς ἀποδεικνύουν ὄστρακα εὐρεθέντα εἰς τὸ δωμάτιον ὑπ' ἀριθμὸν 2, ἦσαν ἀκόμη ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ΥΕ ΙΙΓ περιόδου.

¹ Τὰ ὄστρακα τῶν σειρῶν 1 καὶ 2 τῆς εἰκόνας 40, προέρχονται ἀπὸ τὰ κενὰ τὰ μεταξὺ τῶν κροκαλοπαγῶν λίθων τοῦ διατειχίσματος καὶ τῶν τιτανολίθων,

τῶν ἀποκαλυφθέντων ὀπισθεν τῶν πρώτων.

² Ἔργον 1962, σ. 95.

Δ. Η ΠΥΛΗ ΤΩΝ ΛΕΟΝΤΩΝ

Ἡ πύλη τῶν λεόντων περιεγράφη ὑπὸ πάντων τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὰ μυκηναϊκὰ πράγματα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πausανίου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Αἱ λεπτομέρειαι τῶν ἄνωθεν τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τμημάτων τῆς ἦσαν πρὸ πολλοῦ γνωσταί. Σκοπὸς τῶν περὶ τὴν πύλην ἐρευνῶν μας κατὰ τὰ ἔτη

Εἰκ. 42. Ἡ πρὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων τάφος Α.

1958 καὶ 1959 ἦτο ἡ ἀποκάλυψις καὶ μελέτη τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς καὶ ἡ τυχὸν ἀνεύρεσις ἀδιαταράκτου ἐπιχώσεως, περιεχούσης ὄστρακα, δυνάμενα νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἀκριβεστέρην χρονολόγησίν της. Ἡ μόνη σχετικὴ ἐργασία εἶχε γίνῃ τὸ 1922 ὑπὸ τοῦ WACE, ὁ ὁποῖος διὰ τάφρου ἐδοκίμασε τὴν πρὸ τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης ἐπίχωσιν καὶ ἐξήτασε διὰ σκαφῆς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς¹. Εἰς τὴν γωνίαν ἐκείνην ἀπεκάλυψε θεμέλια κτίσματος, τὰ ὅποια ἀνήγαγεν εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 11.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1958, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ T. Leslie Shear, Jr., ἐσκάφη τάφος πλάτους 1.50 μ. ἀμέσως πρὸ τῆς προσόψεως τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ τοίχου τῆς. Ἡ τάφος ἐκείνη διῆκεν ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς νοτιοανατολικῆς

Εἰκ. 43. Ἡ νοτιοανατολικὴ γωνία τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων.

γωνίας τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς μέχρι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς αὐλῆς. Τὸ μῆκος τῆς διηρέθη εἰς τρία τμήματα I, II καὶ III (εἰκ. 42), τὰ ὅποια ἐσκάφησαν τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου.

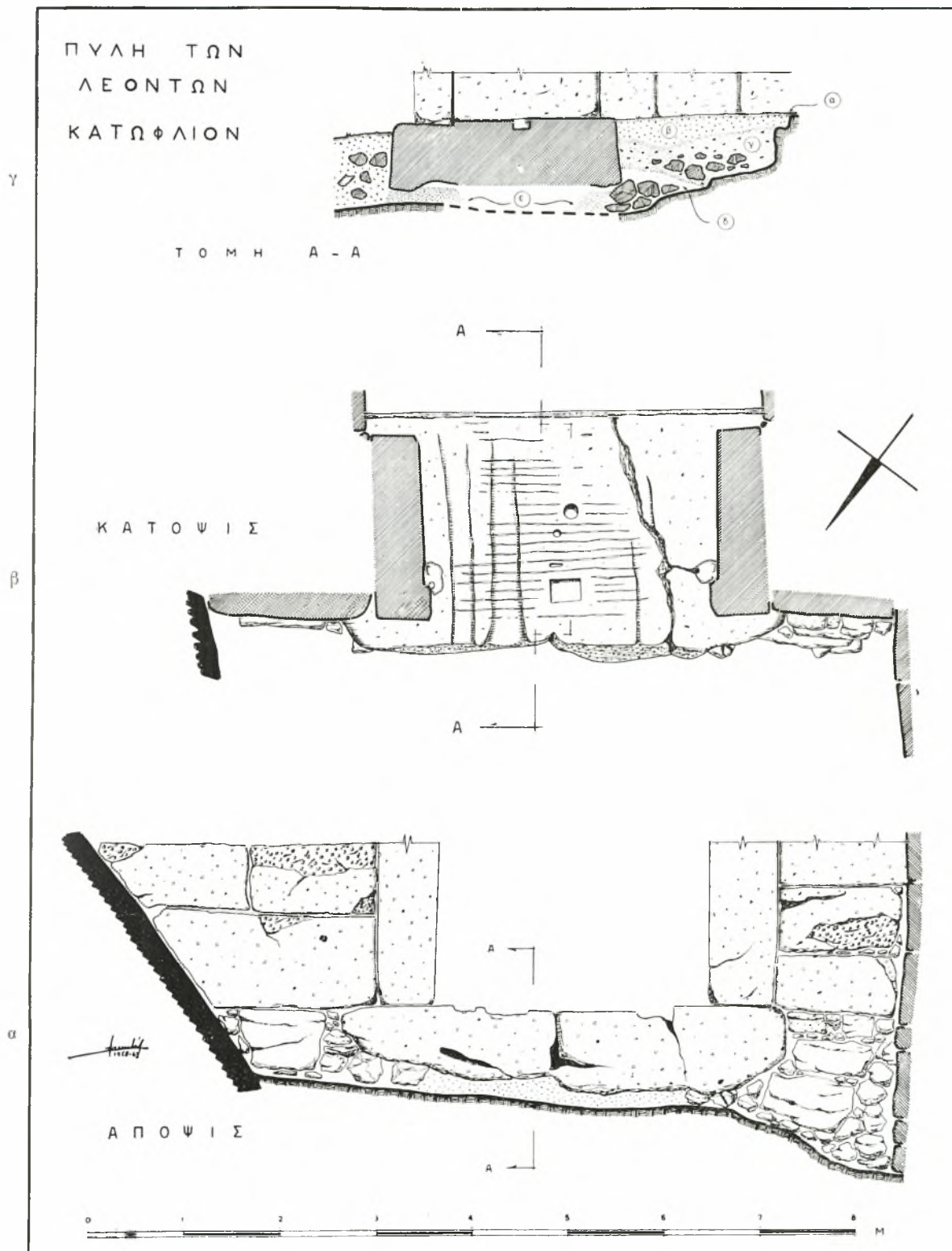
Τμήμα I. Τοῦτο ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ βράχου τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς καὶ φθάνει μέχρι τῆς ἀνατολικῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τῆς τάφρου τοῦ WACE. Ἔχει μῆκος 3.20 μ. καὶ περιλαμβάνει τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν

ευρέθησαν τὰ «θεμέλια ἑλληνιστικοῦ κτίσματος». Ἡ ἐπίχωσις τοῦ τμήματος τούτου, κατ' ἀκολουθίαν, εὑρέθη τεταραγμένη εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῆς ἔκτασιν καὶ δὲν ἀπέδωσε θετικὰ στοιχεῖα ἐξυπηρετικὰ τοῦ σκοποῦ μας. Ἡ ἀφαίρεσις ὁμως τῆς ἐπιχώσεως ἀπεκάλυψε τὸν βράχον καὶ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς πύλης καὶ τοῦ τοίχου τῆς καὶ αὕτη εἶναι πολὺ διδακτικὴ.

Ὁ τιτανόλιθος τοῦ βράχου «τ» (εἰκ. 43) κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς κατέρχεται πολὺ ἀποτόμως πρὸς Δυσμὰς καὶ χάνεται ὀπισθεν τοῦ μαλακοῦ βράχου «μ», ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ συνεχίζεται πρὸς Δυσμὰς, σχηματίζων τὴν χαμηλοτέραν δυτικὴν κλιτὺν τοῦ λόφου. Οἱ κτίσται τῆς πύλης καὶ τοῦ τοίχου τῆς πολὺ τεχνικῶς προσήρμοσαν τοὺς κροκαλοπαγεῖς ὀγκολίθους τοῦ τοίχου πρὸς τὴν γραμμὴν τοῦ πίπτοντος σκληροῦ βράχου (εἰκ. 43). Εἷς καὶ μόνος ἀμυγδαλίτης λίθος «κ», μεγίστου μήκους 2.30 μ. καὶ ὕψους 0.95 μ., πληροῖ τὸν χῶρον ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ κατωφλίου μέχρι τοῦ βράχου καὶ δημιουργεῖ τὴν βάσιν διὰ τοὺς ὑπερκειμένους δόμους τοῦ διατειχίσματος τῆς πύλης. Τὸν λίθον τοῦτον ὑποβαστάζει εἷς καὶ μόνος τιτανόλιθος (εἰκ. 43, α καὶ εἰκ. 44, σχέδιον α), μήκους 0.85 μ. καὶ ὕψους 0.58 μ., ὁ ὁποῖος εἶναι τοποθετημένος εἰς λεπτὸν στρώμα ἀσπροχώματος, μὲ τὸ ὁποῖον καλύπτεται ἢ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου. Μεταξὺ τοῦ τιτανολίθου «α» καὶ τῆς βραχώδους πλευρᾶς τῆς γωνίας πρὸς Ἀνατολὰς ἐτέθησαν μικρότεροι λίθοι, μήκους μόλις 0.25 μ., χῶμα καὶ μικρὰ λιθάρια, διὰ νὰ πληρωθῇ τὸ ὑπολειφθὲν κενόν. Ἀμέσως πρὸς Δυσμὰς τοῦ τιτανολίθου «α» ἔχομεν τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης. Ὁ ὀγκολίθος τοῦ κατωφλίου λεπτύνεται πολὺ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦτο (ἔχει πάχος μόλις 0.18 μ.) (πίν. 19α) καὶ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ τιτανολίθου «α» ἀφέθη κενόν, περὶ τὰ 0.17 μ. ἄνω καὶ 0.41 μ. κάτω, τὸ ὁποῖον ἐπληρώθη διὰ μικρῶν λίθων ἐσφηνωμένων εἰς ἀσπρόχωμα (πίν. 18α). Καὶ τὸ ἄκρον τοῦ κατωφλίου στηρίζεται εἰς σχετικῶς μικροὺς τιτανολίθους, οἱ ὁποῖοι εἶχον τεθῆ εἰς ἀσπρόχωμα, «κολυμητά». Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ κενοῦ χώρου καὶ τῶν ὑποβασταζόντων τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ κατωφλίου εὑρέθησαν 6 ἄγραφα καὶ 2 γραπτὰ ὄστρακα. Ἐκ τῶν γραπτῶν (εἰκ. 45, ἀρ. 1, 2) τὸ ὄστρακον ὑπ' ἀριθμὸν 1 εὑρέθη ἐσφηνωμένον εἰς τὸ ἀσπρόχωμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς τὸν πίνακα 18α, τὸ δ' ἕτερον μεταξὺ τῶν λίθων τῶν ὑποβασταζόντων τὸ ἄκρον τοῦ κατωφλίου. Ἐκ τῶν ἀγράφων τὰ 3 ἀνήκουν εἰς ὑψίποδας μονώτους καὶ διώτους κύλικας FURUMARK τύπων 267 καὶ 174, 1 εἰς δίωτον πινάκιον τύπου 296, 1 εἰς πρόχουν τύπου 69 καὶ 1 εἰς χυτροειδὲς ἀγγεῖον. Ὁ βράχος, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τμήματος I, εἶναι 0.92 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου.

Τμήμα II. Τοῦτο περιλαμβάνει τὸν χῶρον τῆς τάφρου τοῦ WACE. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, τὸ τμήμα τοῦτο δὲν ἀπέδωσε στοιχεῖα, δυνάμενα νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Τὸ πλάτος τοῦ τμήματος ἀνέρχεται εἰς ἓν περίπου μέτρον. Τὰ ἐκ τοῦ τμήματος τούτου γραπτὰ ὄστρακα δίδονται εἰς τὴν δευτέραν σειρὰν τῆς εἰκόνας 45, ὑπ' ἀριθμὸν 6 - 8.

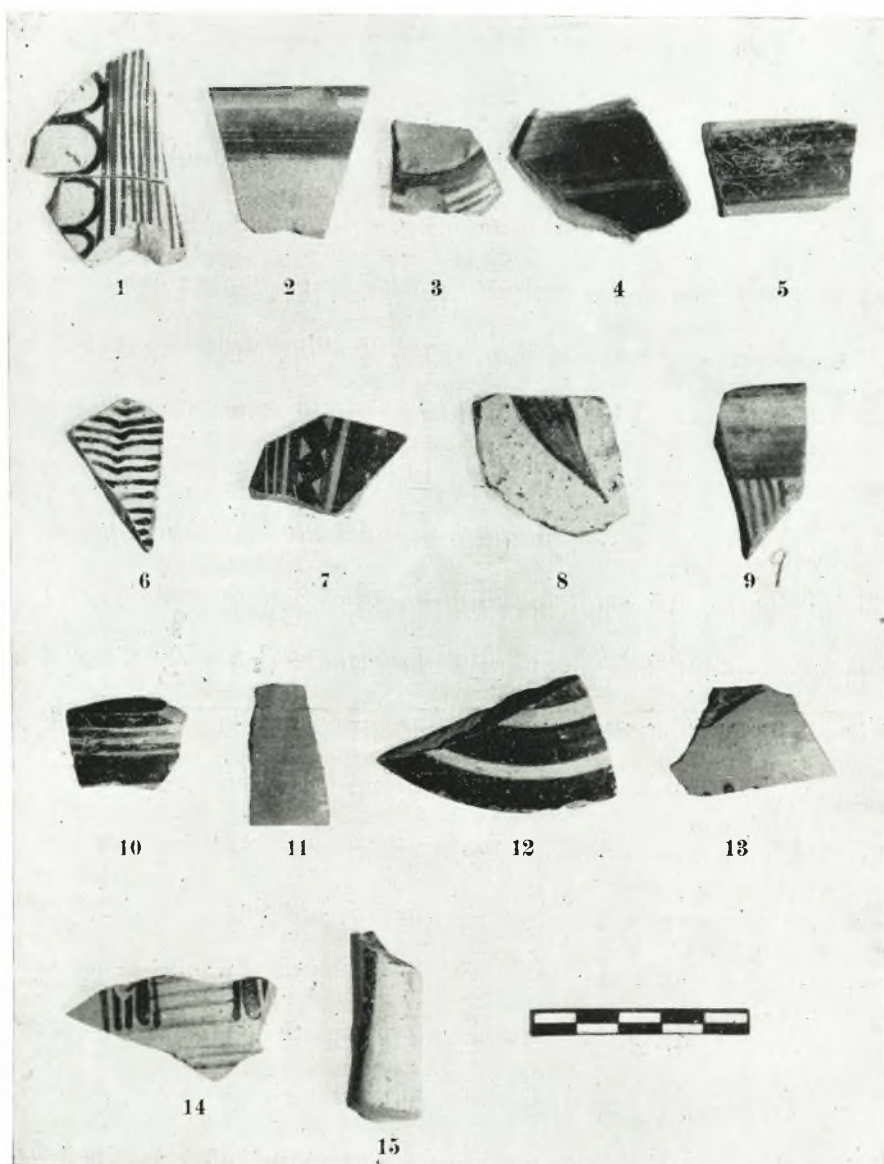
Τμήμα III. Τοῦτο ἀρχίζει ἀπὸ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς τάφρου WACE καὶ

Είχ. 44.

Σχέδιον Σπ. Ίακωβίδη

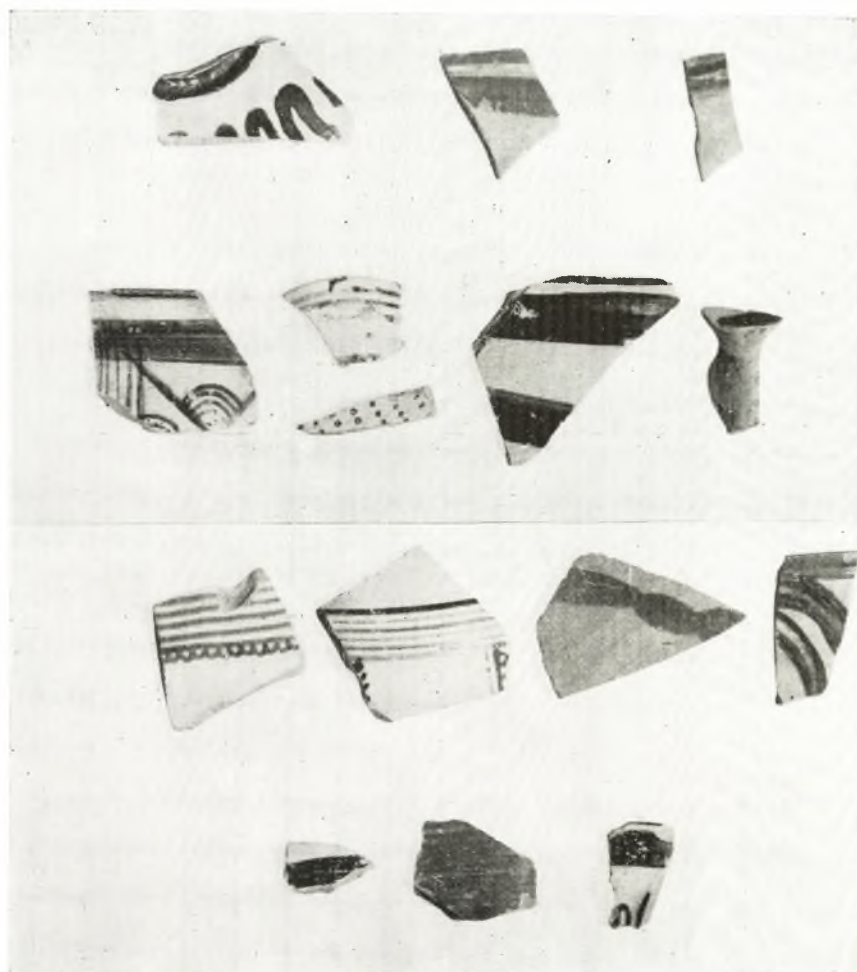
φθάνει μέχρι του ανατολικού τοίχου του πύργου. Έχει μήκος 3.40 μ. και πλάτος 1.50 μ. Πρώτον έσκάφη μέρος του μήκους του ανερχόμενον εις 2.50 μ. και κατόπιν 0.90 μ. ακόμη προς Δυσμὰς και μέχρι της ανατολικής πλευράς του πύργου.

Είξ. 45. Όστρακα εκ της περιοχής της εξωτερικής προσόψεως της πύλης των λεόντων.

Τούτο δὲ διὰ νὰ καταστή δυνατὴ ἡ ἐπαλήθευσις τῶν στοιχείων τῶν προελθόντων ἐκ τοῦ πρώτου ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ τμήματος ὑπὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς ἐπιχώσεως τοῦ δυτικοῦ μέρους. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ τμήματος III εἶχε βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.98 μ., κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν του, μέχρι 1.46 μ. κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς και πρὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευράς τοῦ πύργου. Τούτο δὲ διότι ὁ βράχος κλίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς και ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὰ Βορειοδυτικά.

Μέχρι βάθους 0.25 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καταφλίου ἢ ἐπίχωσης ἀπετελεῖτο ἀπὸ χῶμα ἀνάμεικτον μὲ χονδρόκοκκον ἄμμον καὶ περιεῖχε καὶ νεώτατα ὄστρακα, ἀποδεικνύοντα τὸ σύγχρονον τῆς κατασκευῆς τοῦ στρώματος. Τὸ δεύτερον στρῶμα, βάθους κυμαινομένου μεταξὺ 0.45 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ 0.80 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν, σχηματίζεται ἀπὸ γέμισμα ἐκ μικρῶν λίθων τε-

Εἰκ. 46. Ὅστρακα ἐκ τοῦ τμήματος III τῆς τάφρου Α.

θειμένων πυκνῶς καὶ ὀλίγου σχετικῶς χῶματος. Ἐλάχιστα ὄστρακα εὐρέθησαν εἰς τὸ στρῶμα τοῦτο, ἀναγόμενα εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Αὐτὰ βεβαίως δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς πύλης καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς τεχνητῶς δημιουργηθείσης προσόδου. Φαίνεται ὅτι τὸ στρῶμα ἐδημιουργήθη εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Τὸ τελευταῖον στρῶμα, τὸ ὁποῖον φθάνει μέχρι τοῦ βράχου, ἔχει βάθος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.28 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν μέχρι 0.41 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν. Σχηματίζεται ἀπὸ γέμισμα ἐκ λίθων μεγαλυτέρων τῶν τοῦ δευτέρου

στρώματος, οὐχὶ τόσον πυκνῶς τεθειμένων, καὶ περιέχει σχετικῶς περισσότερον χῶμα σκληρὸν ὑποκιτρίνου χροιάς. Τὸ στρώμα τοῦτο ἦτο ἀδιατάρακτον καὶ διέσωσε τὸ ἀρχικὸν γέμισμα τῆς προσόδου. Τὰ ἐξ αὐτοῦ ὄστρακα εἶναι μυκηναϊκὰ οὐδὲν δὲ δείγμα ἑλληνιστικῶν ἢ καὶ ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν χρόνων περιλαμβάνεται μεταξύ των. Τὰ ἐξ αὐτῶν γραπτὰ παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 46. Τὰ ἄγραφα, ἀνερχόμενα εἰς 48, ἀνήκουν εἰς ὑπίποδας μονώτους καὶ διώτους κύλικας τύπων 267 καὶ 274 (12 ὄστρακα), εἰς πινάκια τύπου 296 (8 ὄστρακα), εἰς πρόχους τύπου 69 καὶ ὑδρίας τύπου 129 (7 ὄστρακα), εἰς βαθεῖς διώτους σκύφους τύπου 284 (3 ὄστρακα), εἰς ποτήρια τύπου 226 καὶ 228 (3 ὄστρακα), εἰς χυτροειδῆ (7 ὄστρακα) καὶ εἰς ἀκαθόριστα σχήματα (8 ὄστρακα). Μεταξὺ τῶν γραπτῶν ὄστράκων καταλέγεται καὶ τεμάχιον γυναικείου ἐκ πηλοῦ εἰδωλίου· διεσώθη μόνον ἡ κεφαλή, ἡ ὁποία φέρει πόλον.

Ἡ ἀφαίρεσις τῆς ἐπιχώσεως ἔφερον εἰς φῶς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κατωφλίου καὶ τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ πέραν τῆς δυτικῆς παραστάδος τοίχου (εἰκ. 42, α, πίν. 16 β καὶ 18 β). Καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς αὐτῆς εἰς καὶ μόνος κροκαλοπαγῆς ὀγκόλιθος (1.24 μ.×0.60 μ.) ἀποτελεῖ τὸν κατώτατον φανερόν τῆς προσώψεως δόμον (εἰκ. 42 καὶ 44, σχέδ. α). Ἐπὶ τούτου βασιζονται οἱ ὑψηλότεροι δόμοι τοῦ διατειχίσματος, ἀποτελούμενοι ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου κροκαλοπαγοῦς τετραπλεύρου ὀγκολίθου μέχρι τῆς διασωθείσης κορυφῆς τοῦ ἀνακουφιστικοῦ τριγώνου. Ὁ κατώτατος φανερὸς δόμος βασιζεται εἰς τρεῖς μικροὺς τιτανολίθους, οἱ ὅποιοι ἀφ' ἑνὸς μὲν συνεχίζουν τὴν γραμμὴν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ κατωφλίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ προεξέχουν τῆς κατακορύφου τῶν δόμων κατὰ 0.12 μ. - 0.18 μ. σχηματίζοντες οὕτω πρωτογενῆ εὐθυντηρίαν. Ὑπὸ τοὺς μικροὺς αὐτοὺς λίθους ἐτέθησαν δύο τιτανόλιθοι (εἰκ. 44, σχέδ. α), οἱ ὅποιοι πράγματι ἀποτελοῦν τὴν θεμελίωσιν. Ὁ κατώτατος (πίν. 16 β, καὶ 18 β, α), 1.23 μ.×0.63 μ., στερεοῦται ἐπὶ τοῦ βράχου διὰ σφηνῶν καὶ χρησιμεύει ὡς ὑποστήριγμα τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ κατωφλίου, τὸ ὁποῖον ἔχει πάχος 0.50 μ. Ἐχει ὅμως τετῆ δίκην σφηνὸς οὕτως ὥστε νὰ προφυλάττῃ τὸ κατώφλιον ἀπὸ πιθανῆν πρὸς Δυσμὰς κατολίσθησιν.

Τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κατωφλίου πατεῖ εἰς δύο μικροὺς τιτανολίθους, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν ὡς σφῆνες μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ βράχου (πίν. 18 β καὶ εἰκ. 44, σχέδ. α). Εἰς τὸ τμήμα, ὅπου ἐτέθησαν οἱ μικροὶ αὐτοὶ λίθοι, ὁ ὀγκόλιθος τοῦ κατωφλίου ἔχει τὸ μεγαλύτερον πάχος του, ἀνερχόμενον εἰς 0.93 μ. Ὁ εἰς τῶν ὑποβασταζόντων λίθων ἀπεδείχθη ἀδύνατος νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος τοῦ κατωφλίου, τῆς ὑπερκειμένης τούτου παραστάδος καὶ τοῦ τοίχου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διερράγη. Αἱ ρωγαὶ τοῦ σφηνοειδοῦς λίθου ἐπαναλαμβάνονται μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας εἰς τὸν ὀγκόλιθον τοῦ κατωφλίου (εἰκ. 42 παρὰ τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ παραστάδα), ἡ ἀντιστοιχία δ' αὕτη ὑποδεικνύει τὴν αἰτίαν τῆς θραύσεως τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης.

Ὁ κροκαλοπαγῆς ὀγκόλιθος τοῦ κατωφλίου, ὑποβασταζόμενος μόνον κατὰ τὰ ἄκρα, δὲν πατεῖ ἐπὶ τοῦ βράχου, ἀλλ' ἐπὶ στρώματος καθαρῶ χώματος. Κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ κατωφλίου τὸ πάχος τοῦ χώματος κυμαίνεται ἀπὸ 0.12 μ. μέχρι 0.27 μ. (εἰκ. 44, σχέδ. α). Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κάτωθεν τοῦ κατωφλίου

τῆς βορείας πύλης εὐρεθέντος, τὸ χῶμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κάθεται τὸ κατώφλιον τῆς πύλης τῶν λεόντων, περιεῖχε πολὺ ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα¹. Τὰ μέχρι μήκους 0.75 μ. ἀπὸ τῆς προσθίας ὄψεως εὐρεθέντα ὄστρακα εἰς τὸ χῶμα τοῦτο ἀνέρχονται εἰς 24, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 7 εἶναι γραπτὰ καὶ τὰ 17 ἄγραφα. Τὰ γραπτὰ παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 45 ὑπ' ἀριθμὸν 3, 5, 9, 10, 12, 13, 14. Ἐκ τῶν ἀγράφων τὰ 3 ἀνήκουν εἰς μονώτους ὑψίποδας κύλικας τύπου 267, 2 εἰς πινάκια τύπου 296, 3 εἰς πρόχους, 2 εἰς χυτροειδῆ ἀγγεῖα καὶ 7 εἰς ἀκαθόριστα σχήματα. Ἐν τῶν ἀγράφων καλύπτεται ὑπὸ στιλπνοῦ μελανοῦ χρώματος (εἰκ. 45 ἀρ. 4). Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 15 τεμάχιον εἶναι ποὺς μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου.

Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ κατωφλίου ἐφάνερωσε καὶ τὴν ἀνώμαλον κοπήν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ προσθία τοῦ ὄψις (πίν. 19α). Αἱ διαστάσεις τῆς εἶναι αἱ ἐξῆς: μῆκος μέγιστον 0.30 μ., ὕψος 0.18 μ., βάθος μέγιστον 0.10 μ. Προφανῶς ἡ κοπή αὐτὴ ἐγένετο κατὰ τὴν λατόμησιν διὰ τὴν ἐνθεσιν ξύλου, χρησιμοποιηθέντος ὡς μοχλοῦ κατὰ τὴν μετακίνησιν καὶ τοποθέτησιν τοῦ ὀγκολίθου.

Κατὰ τὰ ἔτη 1958 καὶ 1959, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ T. Leslie Shear, Jr. καὶ τῆς Δίδος Νίκης Μυλωνᾶ, ἠρευνήθη καὶ ἡ πρὸ τοῦ κατωφλίου περιοχὴ τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τῆς πύλης. Τάφος (B), πλάτους 1.60 μ. καὶ μήκους 2.60 μ., ἐσκάφη παρὰ τὴν ρίζαν τοῦ ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, ἀμέσως πρὸ τοῦ λεγομένου «φυλακείου» (πίν. 20α). Ὁ βράχος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀνεφάνη μόλις περὶ τὰ 0.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ παρουσιάζει κλίσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὰ βορειοδυτικά, πρὸς τὸ κατώφλιον τῆς πύλης δηλαδή, ὅπου εὐρέθη εἰς βάθος 0.85 μ., ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς Δυσμᾶς. Τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρουσίασεν ἡ ἐπίχωσις ἢ ἀμέσως πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ κατωφλίου. Τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα τῆς ἐπιχώσεως ἐκείνης εἶχε πάχος περὶ τὰ 0.05 μ. Ὑπ' αὐτὸ ἀπεκαλύφθη στρώμα χρώματος μεμειγμένου μετὰ μικρῶν χαλίκων καλῶς πεπιεσμένου μέσου πάχους 0.10 μ. Τὸ στρώμα τοῦτο περιεῖχεν ὄχι μόνον ὄστρακα ἀλλὰ καὶ λατύπην ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων ἀκόμη δὲ καὶ μικρὰ ἀποκόμματα τοῦ ἰδίου λίθου, προελθόντα ἀπὸ τὰ «δαγκώματα» πρίονος. Τὰ «δαγκώματα» αὐτὰ κατὰ κανόνα εἶναι τεμάχια χαλίκων ἀνηκόντων ἀρχικῶς εἰς ἀμυγδαλίτας λίθους, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζουν προιονισμένην ὄψιν κατὰ τὴν μίαν τῶν πλευρῶν των. Προφανῶς ἡ λατύπη καὶ τὰ «δαγκώματα» εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τελικῆς ἐπεξεργασίας τῶν λίθων τῶν παρασιτάδων, τῆς γενομένης προτοῦ αἱ παρασιτάδες αὐταὶ τεθοῦν εἰς τὰς θέσεις των.

Τὸ τρίτον στρώμα, «γ» ἀποτελεῖται ἀπὸ κοκκινόχωμα, συμπαγὲς καὶ σκληρόν, μέσου πάχους 0.28 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος τούτου ἦτο καλῶς πεπιεσμένη καὶ εἰς τμήματα ἐκαλύπτετο ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος ἀσπροχρώματος. Ὑπὸ τὸ στρώμα τοῦ κοκκινόχρωματος ἀπεκαλύφθη πλαίσια (στρώμα τέταρτον, δ),

¹ Τὸ χῶμα προφανῶς ἦτο τόσο καθαρόν, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐσχημάτιζε στρώμα μικροῦ πάχους ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπ' αὐτοῦ ἐτέθη κατώφλιον κατὰ πολὺ ὀγκώδεςτερον τοῦ κατωφλίου τῆς βορείας πύλης, τὸ ὁποῖον θὰ ὑπεβάσταζε πολὺ μεγαλύτερον βᾶρος. Πρὸς τού-

τοις τὸ κατώφλιον τῆς βορείας πύλης εἶχε τεθῆ πολὺ ὑψηλὰ ἀνωθεν τοῦ βράχου οὕτως ὥστε τὰ ξένα σώματα, τὰ ὁποῖα τὸ ὑπ' αὐτὸ χῶμα περιεῖχεν, οἱ χάλικες, τὰ ὄστρακα κλπ., δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ δημιουργήσουν ἀνώσεις.

Τὸ 1958 ἐξητάσαμεν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης χώρου. Ἡ ἐπίχωσις ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας. Καὶ πάλιν ἀμέσως πρὸ τοῦ κατωφλίου εὐρέθη γέμισμα ἀργῶν λίθων, καλυπτόμενον ὑπὸ πλαίσιαις. Ἐνωθεν τῆς πλαίσιαις ἔχομεν τὸ στρώμα τοῦ κοκκινοχώματος καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὸ στρώμα γῆς ἀναμεικτου μὲ χάλικας καὶ λατύπην. Εἰς τὸ στρώμα τοῦτο κατὰ τὴν γωνίαν εἶχε τεθῆ πλάξ, μεγίστου μήκους 1.20 μ. καὶ πλάτους 1.10 μ., τῆς ὁποίας τὸ ἐν ἄκρον εἰσχωρεῖ ὑπὸ τὸν κατώτατον δόμον τοῦ κροκαλοπαγοῦς δυτικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς, τὸ ἕτερον ὑπὸ τὴν παραστάδα, ἡ ὁποία ἐξέχει κατὰ τι τοῦ κατωφλίου. Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὁ ὀγκόλιθος τοῦ κατωφλίου ἔχει ἀποκοπῆ καὶ τὸ σχηματισθὲν κενὸν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς παραστάδος εἶχε πληρωθῆ χώματος. Πότε τοῦτο ἐγένετο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῆ¹. Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ κατωφλίου, μεταξὺ τῶν δύο τάφρων, τὰς ὁποίας ἠνοιξαμεν, ἀφέθη χῶρος ἄσκαπτος, πλάτους 0.55 μ., διὰ μελλοντικὴν ἔρευναν.

Ἡ τάφος τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας συνεχίσθη πρὸς Νότον καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ δυτικοῦ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων τοίχου τῆς αὐλῆς. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ τμήματος τούτου, μήκους 3 μ. καὶ πλάτους 1.70 μ., εὐρέθη εὐτυχῶς ἀδιατάρακτος, κάτωθεν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος βεβαίως. Ἀμέσως ὑπὸ τὸ ἐπιφανειακὸν στρώμα εὐρέθη ἡ στερεὰ ἐπιφάνεια τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ δρόμου καὶ τὸ ὑπόστρωμά του ἐκ καλῶς πεπατημένου χώματος περιέχοντος μικροὺς χάλικας, χονδροκόκκον ἄμμο, ὄστρακα, λατύπην καὶ «δαγκώματα» πρίονος ἀπὸ κροκαλοπαγεῖς λίθους. Τὸ μέσον πάχος τοῦ στρώματος ἀνήρχετο εἰς 0.15 μ. Κάτωθεν τοῦ στρώματος τούτου εὐρέθη γέμισμα λίθων ἀργῶν, τὸ ὁποῖον φθάνει μέχρι τοῦ βράχου. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ γεμίματος καλύπτεται ἀπὸ λεπτὸν στρώμα (0.03 - 0.04 μ.) καλῶς πεπιεσμένου χώματος, περιέχοντος ἀσπρόχωμα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλει τὴν ὑποκιρτήν γροιάν του. Εἰς διάφορα τμήματα ἢ ἐπιφάνεια τοῦ γεμίματος καλύπτεται ὑπὸ στρώματος ἀσπροχώματος καὶ τὸ στρώμα τοῦτο εἶναι εἰς τὸ ὕψος τῆς κάτω γραμμῆς τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων δυτικοῦ τοίχου. Οἱ ὀγκόλιθοι τοῦ κατωτάτου αὐτοῦ δόμου πατοῦν, ὡς εἰς βάσιν, εἰς τὸ στρώμα τοῦ ἀσπροχώματος (πίν. 20β) καὶ εἰς τὸ ὑπ' αὐτὸ γέμισμα ἐκ λίθων. Τὸ γέμισμα τοῦτο προχωρεῖ πρὸς Δυσμὰς κάτωθεν καὶ πέραν τοῦ ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων τοίχου διὰ νὰ σχηματίσῃ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ δαπέδου τοῦ κλιμακοστασίου. Τὸ δάπεδον ἐκεῖνο ἐσχηματίσθη, ὡς καὶ τὸ τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, μὲ χῶμα καλῶς πεπιεσμένον, τὸ ὁποῖον περιέχει λατύπην καὶ «δαγκώματα» πρίονος κροκαλοπαγῶν λίθων, ἀποτελεῖ δὲ συνέχειαν τοῦ δαπέδου τῆς αὐλῆς τοῦ μεταξὺ τῶν πλαγίων ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων τοίχων. Καθίσταται οὕτω φανερὸν ὅτι αἱ παραστάδες τῆς πύλης, καὶ αὐτὴ ἡ πύλη, ἢ αὐλὴ καὶ τὸ δάπεδόν της, ὡς καὶ τὸ δάπεδον τοῦ κλιμακοστασίου μετὰ τοῦ ὑποστρώματός του, εἶναι σύγχρονα κατασκευάσματα.

Τὰ στάδια ἐργασίας, τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν τὸ ἐν τὸ ἄλλο, διαγράφονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ διασωθέντα λείψανα. Καὶ πρῶτον ἐτέθη εἰς τὴν θέσιν του τὸ

¹ Βεβαίως ἐστερεώσαμεν τὴν γωνίαν αὐτὴν τῆς παραστάδος.

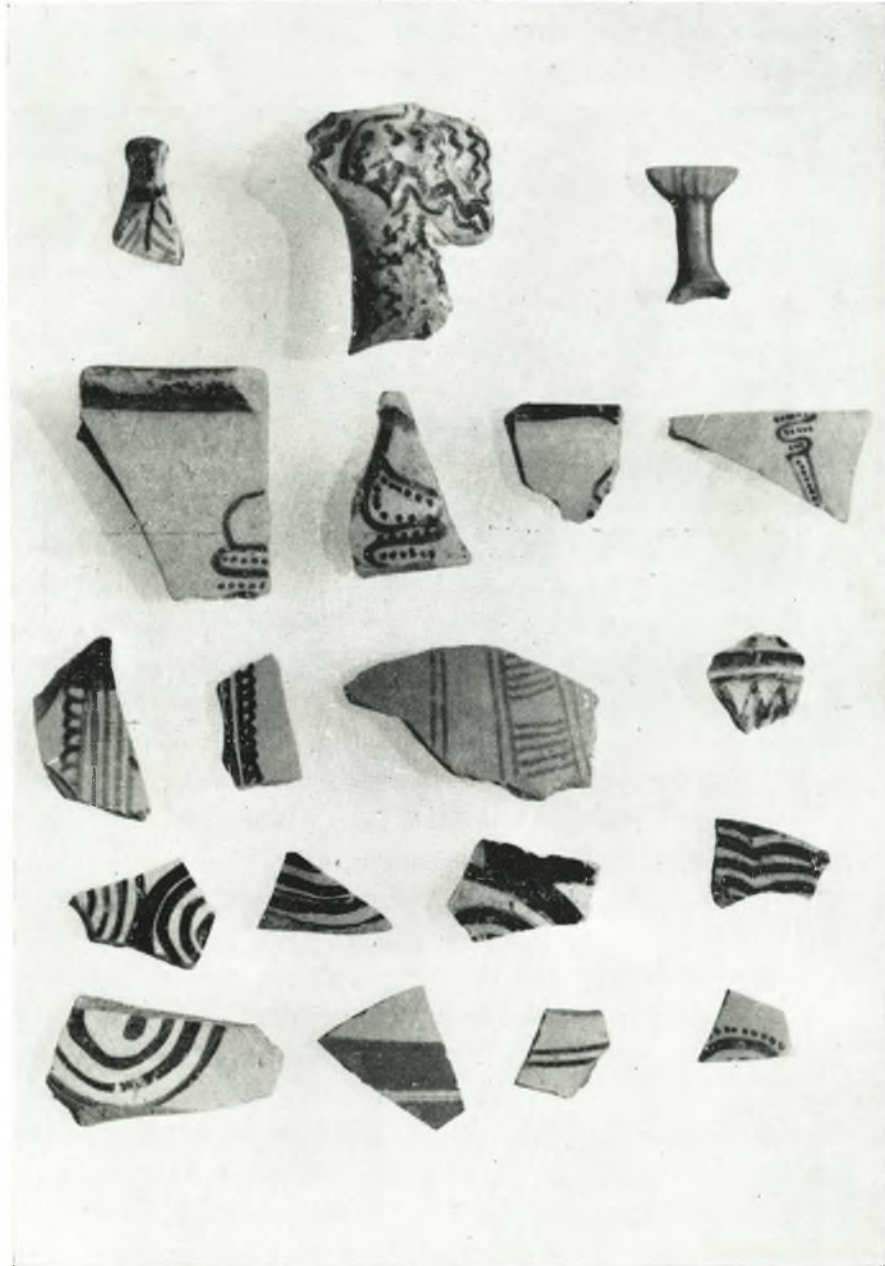
μέσου πάχους 0.12 μ., ή όποία έκάλυπτε λίθους ριχτούς (στρώμα πέμπτου μέσου πάχους 0.30 μ.), τεθειμένους άμέσως πρό του κατωφλίου και διήκοντας μέχρι του βράχου (πίν. 19 β). Τα στάδια της πρό του κατωφλίου έργασίας είναι προφανή. Αρχικώς, πρό του κατωφλίου και μέχρις 1.20 μ. άπ' αυτού έθεσαν πυκνώς λίθους με όλίγον χῶμα. Τους λίθους αυτούς έκάλυψαν με παχύν στρώμα πλαίσιας, τὸ όποϊον έφθανε και μέχρι του κατωφλίου (ίχνη του εις τὸ κατώφλιον φαίνονται εις τὸν πίνακα 19β), τὸ στρώμα δὲ τουτο έσφράγιζε τὸ γέμισμα των λίθων και τὸ κάτω τμήμα του κατωφλίου και τὰ άπεμόνωνεν άπό την ύγρασίαν και τὰ ύδατα, τὰ όποια θά εισέδουν εκ της κατωφερείας. Κατ' αυτόν τὸν τρόπον προεφυλάττετο και τὸ κάτωθεν του κατωφλίου χῶμα, διότι και έδῶ, ὡς φαίνεται και εις τὸν πίνακα 19 β, τὸ κατώφλιον δὲν επάτει εις τὸν βράχον, άλλ' εις καθαρόν χῶμα. 'Επι της πλαίσιας έτέθη παχύν και σκληρόν στρώμα κοκκινοχώματος και επιέσθη με προσοχήν. Τὸ κοκκινόχωμα αυτό, ὡς γνωστόν, σκληρύνεται με την παρελευσιν χρόνου και σχηματίζει στερεάν βάσιν δι' επίστρωμα δρόμου. Τουτο έσχηματίσθη με καλῶς πεπιεσμένον χῶμα, περιέχον μικρούς χάλικας, χονδροκόκκον άμμον και λατύπην κροκαλοπαγοῦς λίθου. Κατ' αυτόν τὸν τρόπον τὸ κατώφλιον και τὸ κάτωθεν αυτού χῶμα επροστατεύθησαν και έδημιουργήθη ή άρχή του δρόμου άπό του κατωφλίου της πύλης.

'Η παρὰ την βορειοανατολικήν γωνίαν της έσωτερικῆς αὐλῆς πλάξ, ή άμέσως κάτωθεν του λεγομένου «φυλακείου» (πίν. 19 β, π και 20 α, π), κατέχει την θέσιν του εκ χώματος, χαλίκων και λατύπης δευτέρου στρώματος και πατεῖ εις κοκκινόχωμα. Φαίνεται ότι είναι εις την άρχικήν της θέσιν και τὰ ίχνη του πρώτου, τὰ όποια παρουσιάζουν αί πλευραί της (πίν. 19 β), άποδεικνύουν ότι άνάγεται εις τους μυκηναϊκούς χρόνους. 'Η άπό Βορρά προς Νότον κλίσις, την όποιαν έχει ή άνω της επιφάνεια (πίν. 20α) μάς δίδει την κλίσιν του δρόμου, ό όποϊος ήρχιζεν άπό του κατωφλίου και δια της αὐλῆς έφερε προς την επικλινῆ άνάβασιν (Ramp). 'Εάν ή πλάξ αυτή ήτο μόνη ή εάν παρὰ τὸν κροκαλοπαγή πλάγιον τοίχον άρχικώς υπήρχε σειρά πλακῶν, της όποιας άπετέλει τὸ τέρμα, δὲν δύναται νά εξακριβωθῆ σήμεραν. Κατὰ τὸ υπόδειγμα της σειρᾶς των πλακῶν εις την έσωτερικὴν πλευρὰν του περιβόλου του Κύκλου Α είναι δυνατόν νά θέσωμεν και κατὰ μήκος του πλάγιου τοίχου μίαν και μόνην σειράν πλακῶν. 'Η αὐλή καθ' όλον της τὸ υπόλοιπον πλάτος ειχεν επιφάνειαν καλυπτομένην υπό στρώματος καλῶς πεπιεσμένου χώματος και δὲν ήτο λιθόστρωτος.

Πρέπει νά σημειωθῆ ιδιαιτέρως τὸ μεταξὺ του κατωφλίου και του βράχου κενόν, τὸ όποϊον φαίνεται εις τὸν πίνακα 19β. Τουτο άρχικώς έπληροῦτο καθαροῦ χώματος.

'Ο βράχος πέραν του δευτέρου μέτρου άπό του κατωφλίου μέχρι του τετάρτου μέτρου ύψοῦται τόσο, ὡστε έλάχιστον γέμισμα έχρειάζετο δια νά πληρωθῆ ό χῶρος και νά φθάσῃ εις τὸ επίπεδον του δρόμου. 'Η επίχωσις του περιείχεν 9 άγραφα δστρακα μικρῶν διαστάσεων. 'Από του τετάρτου μέτρου μέχρι του ύπονόμου «υ» (πίν. 20α), 5 μ. μήκους άπό της πύλης, ή επίχωσις ειχε διαταραχθῆ υπό προγενεστέρως σκαφῆς.

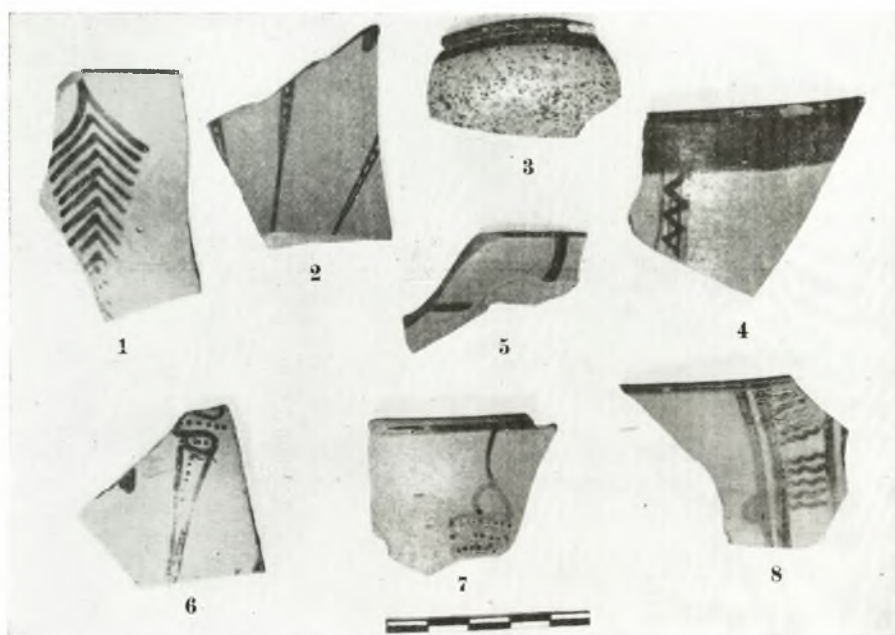
κατώφλιον τῆς πύλης, ἐπὶ καθαροῦ χρώματος, καὶ τὰ ἄκρα του ὑπεστηρίχθησαν με λίθους. Κατόπιν ὁ πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς του ὄψεως χώρος ἐπληρώθη λίθων καὶ

Εἰκ. 47. Εἰδώλια καὶ γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ ἐπιστρώματος τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς.

τὸ γέμισμα καὶ ἡ ὄψις τοῦ κατωφλίου ἐσφραγίσθησαν με παχὺ στρώμα πλαίσιαι. Εἶτα ἐκτίσθη ἡ ἐκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου θεμελίωσις τῶν δόμων τοῦ διατειχίσματος τῆς πύλης, ἴσως δὲ καὶ οἱ κατώτατοι δύο ἢ τρεῖς δόμοι τοῦ τοίχου ἐκείνου. Τὸ στρώμα τῆς πλαίσιαι ἐκαλύφθη ὑπὸ κοκκινοχρώματος καὶ λεπτοῦ ἐπιπέδου

ἀσπροχώματος καὶ ὑπὸ τοῦ χωματίνου ὑποστρώματος τῆς τελικῆς ἐπιφανείας τῆς αὐλῆς. Οἱ ὀγκόλιθοι τῶν παραστάδων τῶν λοιπῶν δόμων καὶ τοῦ ἀνωφλίου ἐτέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἡ τελικὴ ἐπεξεργασία των διὰ σφύρας καὶ πρίονος ἐγένετο παρὰ τὸ ἰδρυθὲν κατώφλιον. Τὰ ἐκ τῆς ἐργασίας ἐκείνης προελθόντα ἀποκόμματα, ἡ λατύπη καὶ τὰ «δαγκώματα», ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐπιστρώματος τῆς αὐλῆς, τὸ ὁποῖον ἐσχηματίσθη μὲ καλῶς πεπεσμένον χῶμα ἀνάμεικτον μὲ χονδρόκοκκον ἄμμον καὶ μικροὺς γάλικας. Τὸ γέμισμα τῆς αὐλῆς καὶ τὸ δάπεδόν της προεξετάθη καὶ πέραν τοῦ κλιμακοστασίου πρὸς Δυσμᾶς καὶ ἐπ' αὐτοῦ τέλος ἰδρύθησαν καὶ οἱ ἐκ κροκαλοπα-

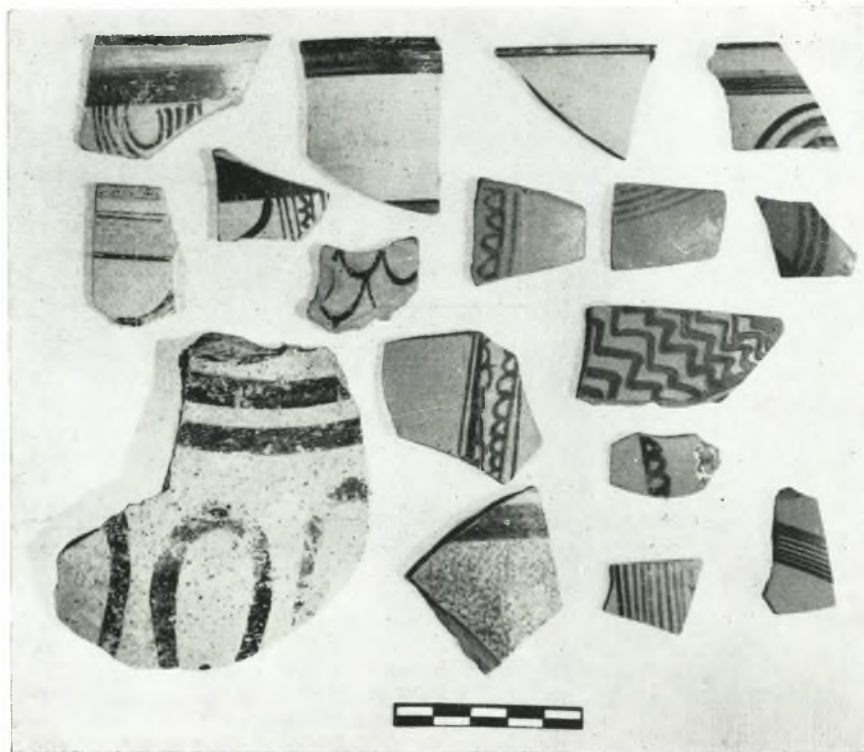
Εἰκ. 48. Ὀστρακα 1, 2, 6, 7, 8 ἐκ τοῦ χώματος τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων
3, 4, 5 ἐκ τοῦ γέμισματος τῶν λίθων τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς.

γῶν λίθων τοῖχοι, οἱ ὀρίζοντες τὴν αὐλὴν κατὰ τὰ πλάγια καὶ τὸ κλιμακοστάσιον.

Ἐκτὸς τῶν χαλίκων, τοῦ ἀσπροχώματος καὶ τῆς πλαίσιαις ἡ ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς ἀπέδωσε καὶ ὄστρακα μυκηναϊκά, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουν τὰ χρονικὰ ὄρια τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Ἐκ τοῦ δευτέρου στρώματος, τοῦ περιέχοντος τὴν λατύπην καὶ τὰ «δαγκώματα» τῶν πρίονων, προέρχονται τὰ γραπτὰ ὄστρακα καὶ τὰ τμήματα τῶν εἰδωλίων τῆς εἰκόνης 47. Τὸ πρῶτον εἰς τὴν σειρὰν εἰδώλιον τῆς εἰκόνης 47 εἶναι μικροσκοπικόν, ἀνήκει εἰς τὸν γυναικεῖον τύπον Φ καὶ ἡ ἐπιφάνειά του καλύπτεται ὑπὸ παραλλήλων γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι μὲ τὴν κεντρικὴν κάθετον σχηματίζουν ψαρακάνθην. Τὸ δεύτερον γυναικεῖον εἶδωλιον παρουσιάζει περισσότερον ἐνδιαφέρον. Εἶναι κατασκευασμένον ἐκ κιτρινωποῦ πηλοῦ καὶ ἡ κατεργασία του εἶναι περισσότερον τοῦ συνήθους ἐπιμελεημένη. Οἱ ὄμοι καὶ οἱ βραχίονες εἶναι καλῶς πεπλασμένοι, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ὄσφυν

τιμήμα, εἰς σχῆμα κυλίνδρου, ἐσχηματίσθη πλαστικώτερον τοῦ συνήθους. Αἱ χεῖρες φέρονται μεταξὺ τῶν μαστῶν. Ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ εἰδωλίου καλύπτεται ἀπὸ πυκνὰς ὀφιοειδεῖς γραμμὰς γεγραμμένας μὲ λαμπερὸν καστανέρυθρον χροῶμα. Τὸ διασωθὲν ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἀνέρχεται εἰς 0.047 μ., τὸ μέγιστον πλάτος του εἰς 0.039 μ. καὶ ἡ περίμετρος του κατὰ τὴν ὁσφὺν εἶναι 0.076 μ. Τὸ ὕψος τοῦ πρώτου εἰδωλίου εἶναι 0.028 μ.

Ἐκ τοῦ γεμίματος τῶν λίθων προέρχονται τὰ ὄστρακα τῶν εἰκόνων 48, ἀρ. 3-5, καὶ 49. Πλὴν τῶν γραπτῶν εὐρέθησαν καὶ 173 ὄστρακα ἄγραφα, ἀνήκοντα εἰς τὰ γνω-

Εἰκ. 49. Ὄστρακα ἐκ τῶν λίθων τοῦ γεμίματος τῆς ἐσωτερικῆς ἀλλῆς.

στὰ σχήματα τῶν ὑπιπόδων μονώτων καὶ διώτων κυλίκων τύπων 267, 274, εἰς πινάκια μὲ δύο λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος τύπου 296, εἰς κυάθους τύπου 227 καὶ ποτήρια τύπου 226, εἰς πρόχους τύπου 69, ὑδρίας τύπου 129 καὶ εἰς χονδροειδῆ χυτροειδῆ ἀγγεῖα.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ κατωφλίου ἀπέδειξε καὶ πάλιν ὅτι τὸ κατώφλιον ὑπεβαστάζετο κατὰ τὰ δύο του ἄκρα καὶ ὅτι τὸ μεγαλύτερον, σχεδὸν τὸ ὅλον, μέρος τοῦ μήκους του ἐπικάθηται ἐπὶ στρώματος χώματος. Ἡ ἀφαίρεσις μέρους τοῦ χώματος τούτου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα (πίν. 19β) ἀπέδειξεν, ὅτι τοῦτο εἶναι πολὺ καθαρὸν καὶ περιέχει ὀλίγα καὶ μικρὰ ὄστρακα. Οἱ λίθοι καὶ ἡ ἐπισφραγίσασα αὐτοὺς πλαισία ἀπεμόνωσε τελείως τὸ ὑπὸ τὸ κατώφλιον χῶμα καὶ δὲν ἐπέτρεψεν εἰς ἄλλα ξένα ὄστρακα καὶ ἀντικείμενα νὰ διεισδύσουν εἰς αὐτό. Τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἀνέρχονται εἰς 14, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πέντε ἦσαν γραπτά (εἰκ. 48, ἀρ. 1, 2, 6, 7, 8). Τὰ ἄγραφα ἀνήκουν εἰς τὴν ἀπεστρογγυλευμένην

πλευρὰν διώτων ὑψιπόδων κυλίκων, (3), εἰς πινάκια μὲ δύο λαβὰς τύπου 296, (2), εἰς πρόχους προφανῶς τύπου 69, (2), καὶ εἰς ἀβέβαια σχήματα (2).

Τὰ ὀλίγα ὄστρακα τὰ εὐρεθέντα εἰς τὸ ὑπὸ τὸ κατώφλιον χῶμα ἔρχονται εἰς καταφανῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὰ πολυαριθμότερα ὄστρακα τὰ εὐρεθέντα ὑπὸ τὸ κατώφλιον τῆς βορείας πύλης. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ὅτι τὸ χῶμα τῆς

Εἰκ. 50. Ὁ ἀναλημματικός τοίχος ὑπ' ἀριθμὸν 9.

βορείας πύλης εἶχε μεγαλύτερον πάχος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν, τὴν ὁποίαν ἀφιέρωσαν οἱ μυκηναῖοι κτίσται εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἡ προσοχὴ αὕτη ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθειάν των νὰ ἀπομονώσουν τὴν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς αὐτῆς ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κατώφλιου καὶ νὰ προφυλάξουν τὸν ὀγκόλιθόν του ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔγινε διὰ τὸ κατώφλιον τῆς βορείας πύλης. Πρὸς τούτοις ἡ ἰδιαιτέρα φροντίς ὀφείλετο ἴσως καὶ εἰς τὴν σαφῆ κατανόησιν ὑπὸ τῶν κτιστῶν τοῦ βάρους, τὸ ὁποῖον τὸ κατώφλιον τῆς πύλης τῶν λεόντων εἶχε νὰ βασιάσῃ. Καὶ εἰς τὰς δύο ὁμῶς περιπτώσεις, καὶ εἰς τὴν πύλην τῶν λεόντων καὶ εἰς τὴν βορείαν πύλην, ὁ ὀγκόλιθος τοῦ κατώφλιου ἐτοποθετήθη καὶ ὑπεστηρίχθη κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

Εἰς τὴν περὶ τῆς βορείας πύλης μελέτην μου¹ ἐξετάζω τοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλον τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς τοποθετήσεως καὶ εἰς τὰ ἐκεῖ σχετικῶς λεχθέντα παραπέμπω τοὺς ἀναγνώστας τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ παρακολουθήσουν λεπτομερέστερον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο θέμα.

Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν αὐλὴν τῆς πύλης ἀρχίζει δρόμος, ὁ ὅποιος φέρει πρὸς τὴν ἐπικλινῆ ἄνοδον (πρὸς τὸ Ramp). Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ κυκλωπέου τοίχου, ὁ ὅποιος εἰς τὸ σχέδιον τοῦ WACE φέρει τὸν ἀριθμὸν 9 (εἰκ. 50 καὶ 51). Ὁ τοῖχος οὗτος παρέσχε πράγματα εἰς τοὺς νεωτέρους ἐρευνητάς,

Εἰκ. 51. Τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ τοίχου 9 καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς (α). β, ὁ ὑπὸ τὸν τοῖχον 9 ὑπόνομος πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς του.

διότι, ἐκ παρερμηνείας τῶν ὄσων γράφει ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ διὰ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος, ὑπετέθη ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἐστήριξε τὰ περὶ ἑνὸς ἀρχικοῦ περιβόλου συμπεράσματά του². Μέρος τοῦ τοίχου ἀναστηλώθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἄν καὶ δὲν ἀναφέρεται τι περὶ τῆς ἀναστηλώσεως αὐτῆς εἰς τὰ ὅσα ἐδημοσιεύθησαν διὰ τὰς Μυκήνας, ἐν τούτοις ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ὁ χρόνος τῆς ἀναστηλώσεως. Φαίνεται ὅτι τμημὰ του ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ SCHLIEMANN κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1876. Εἰς τὸ περὶ Μυκηνῶν βιβλίον του, εἰς τὸ κεφάλαιον IV, ὑπὸ ἡμερομηνίαν Σεπτεμβρίου 9, 1876, γράφει³: «In the trench close to the Lion Gate I have been obliged to stop the work for a time, the Ar-

1 Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον τ. Α', σ. 213-227.

2 Ὅρα τὸ πρῶτον μέρος τῆς περὶ τῆς ἀκροπόλεως

τῶν Μυκηνῶν μελέτης εἰς ΑΕ 1958, σ. 186.

3 SCHLIEMANN, Mycenae, London 1878, σ. 87.

chaeological Society of Athens having promised to send an engineer to repair the Cyclopean wall above and beside the gate, and to fasten the sculpture of the two lions with cramp-iron». Εἰς τὸ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 30 Σεπτεμβρίου 1876 κεφάλαιον V, παραπονεῖται ὅτι «The Archaeological Society has not as yet sent an engineer.... to repair the Cyclopean Work»¹. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο, ἀφ' οὗ ὁ SCHLIEMANN ἐτεράτισε τὴν ἀνασκαφὴν του. Καὶ ὁ ΔΡΟΣΙΝΟΣ καὶ ὁ ΣΤΕΦΦΕΝ σημειώνουν τὸν τοῖχον ὑπ' ἀριθμὸν 9 εἰς ὄλον αὐτοῦ τὸ μῆκος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἐνίσχυσις καὶ ἡ ἀναστήλωσις του ἐγένετο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ καὶ βεβαίως ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἐγνώριζε τὴν ἐργασίαν ταύτην.

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς μας ἐξηκριβώθη ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ τοίχου 9 ὑποβασταζομένη ἐπίχωσις εἰς πλάτος 1 μ. ἀπ' αὐτοῦ καὶ μέχρι βάθους 1.50 μ. ἦτο τεταραγμένη. Αὐτὸ ὑποδεικνύει τὰ ὄρια τῆς ἀναστηλωτικῆς ἐργασίας καὶ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ τέσσαρες ἀνώτατοι δόμοι τοῦ τοίχου 9 εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπισκευῆς τοῦ 1877-1881. Τὸ πρὸς Βορρᾶν ἄκρον τοῦ τοίχου ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων ἀνατολικοῦ τοίχου «α» τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, πρὸς τὸν ὅποιον ἔχει διάφορον κατεύθυνσιν (εἰκ. 50 καὶ 51). Ἡ σχέσις τῶν δύο τοίχων γίνεται καταφανῆς ἀπὸ τὰς παρεχομένας φωτογραφίας. Ὁ τοῖχος 9 δὲν δένει μὲ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς, προφανῶς εἶναι ἀναλημματικὸς καὶ συγκρατεῖ ἄνδηρον, νῦν ὑψούμενον 3.50 μ. ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς αὐλῆς. Τοῦτο ἀποκαλοῦμεν ἀνατολικὸν ἄνδηρον. Σχηματίζεται μεταξὺ τῆς κορυφῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ τοῦ βράχου, ὁ ὅποιος ὑψοῦται περὶ τὰ 4 μ. πρὸς Ἀνατολὰς (πίν. 21α). Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἀνδῆρου ὁ βράχος ὑψοῦται σχεδὸν ἀποτόμως περὶ τὰ 1.10 μ., δημιουργῶν πλατεῖαν ἐπιφάνειαν ὁμοιάζουσαν πρὸς ἐξέδραν. Κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνδῆρου ἐπὶ τοῦ βράχου ἴστανται τὰ κυκλώπεια θεμέλια τοῦ νεωτέρου μυκηναϊκοῦ κτίσματος, τὰ ὅποια ἀπεκάλυψεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ (παρένθ. πίν. Α).

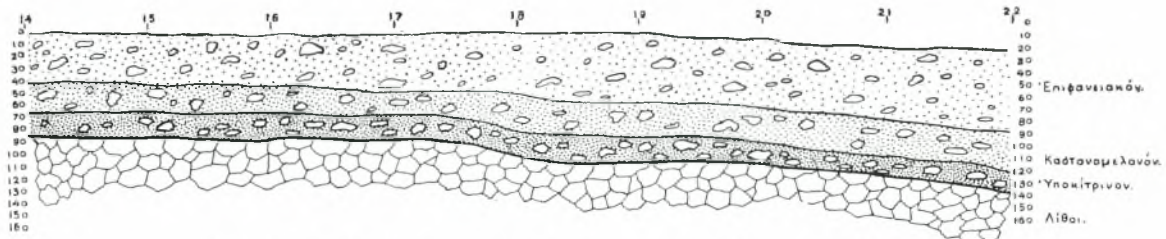
Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ ἐπίχωσις τοῦ ἀνδῆρου εὐρέθη τεταραγμένη εἰς μέσον πλάτος 1 μ. ἀπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ εἰς βάθος 1.50 μ. Ἡ λοιπὴ ἔκτασις, κάτωθεν τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος, εὐρέθη ἀδιατάρακτος. Εἰς τὴν τεταραγμένην ἐπίχωσιν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον, εὐρέθησαν λίθοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, οἱ ὅποιοι εἶχον ταξιθετηθῆ ἴσως ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ὅτε ἀνέσκαπτε τὰ μυκηναϊκὰ οἰκήματα, τὰ ὅποια ἀπεκάλυψε πρὸς τὰ Βορειοανατολικά τῆς πύλης τῶν λεόντων. Τὸ νότιον ἄκρον τῆς περιοχῆς ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ ἄκρου τῆς τάφρου τοῦ SCHLIEMANN, ἡ ὅποια κατέστρεψεν ἴσως τὸ τέρμα ἢ καὶ τὴν ἀνάβασιν πρὸς τὸ ἄνδηρον, ἔτι δὲ ἡ ὄψις τῆς τομῆς, ἡ ὅποια ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῆς τάφρου ἐκείνης, διαταράχθη εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ὅτε μετεμορφώθη εἰς ἀνάβασιν πρὸς τὴν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ πρὸς Βορρᾶν περιοχὴν.

Ἡ ἐπιφανειακὴ ἐπίχωσις εἶχε βάθος 0.25 - 0.40 μ. Κάτωθεν τῶν 0.40 μ. ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ μαλακοῦ χώματος, καστανομελανοῦ τὴν χροιάν, τὸ ὅποιον περιεῖχεν ὀλίγους λίθους καὶ ὄστρακα, ἅπαντα μυκηναϊκά. Κατὰ τὸ βόρειον ἡμισυ σχεδὸν τοῦ ἀνδῆρου ἡ ἐπίχωσις ἀπὸ μέσου βάθους 0.65 μ. ἀπετελεῖτο ἐκ καλῶς πεπατημένου ὑπο-

¹ SCHLIEMANN, ἔ. ἀ. σ. 121.

κιτρινού χρώματος, μειγμένου μετά χονδροκόκκου άμμου και άσπροχρώματος, τὸ ὁποῖον περιείχεν ἐλάχιστα μυκηναϊκὰ ὄστρακα. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἐκυμαίνεται ἀπὸ 0.10-0.25 μ. Κάτωθεν τοῦ ὑποκιτρινοῦ χρώματος, ἀπὸ βάθους 0.75 - 0.95 μ., εὐρέθη στρώμα λίθων ἀργῶν, καθαρὸν γέμισμα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ ὄλον πλάτος τοῦ ἀνδῆρου καὶ διῆκε καθ' ὄλον τὸ λοιπὸν βάθος τῆς ἐπιχώσεως μέχρι τοῦ βράχου.

Τὴν αὐτὴν ποιότητα ἐπιχώσεως εὔρομεν καὶ εἰς τὸ νότιον ἥμισυ τοῦ ἀνδῆρου, καθὼς ὅμως προχωροῦμεν πρὸς Νότον, τὸ ἐκ λίθων γέμισμα εὐρίσκεται εἰς βαθυτέραν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας γραμμὴν. Οὕτω, π. χ., εἰς τὴν περιοχὴν τὴν ὁποῖαν εἰς τὸ ἡμερολόγιον ἀπεκαλέσαμεν π - τ, 15 - 18 μ. ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἰσοδόμου διατειχίσματος τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἢ ἐκ καστανομελανοῦ χρώματος ἐπίχωσης πρὸς τὸ τέλος τῆς περιοχῆς διῆκε μέχρι βάθους 0.85 μ., ἢ ὑποκιτρινὴ γῆ ἀπὸ 0.85 μέχρις 1.04 μ. καὶ ἀπὸ τοῦ βάθους αὐτοῦ ἤρχιζε τὸ ἐκ λίθων γέμισμα. Εἰς τὸ τελευταῖον πρὸς Νότον τμήμα τοῦ ἀνδῆρου, εἰς τὴν περιοχὴν τ - χ, ὡς

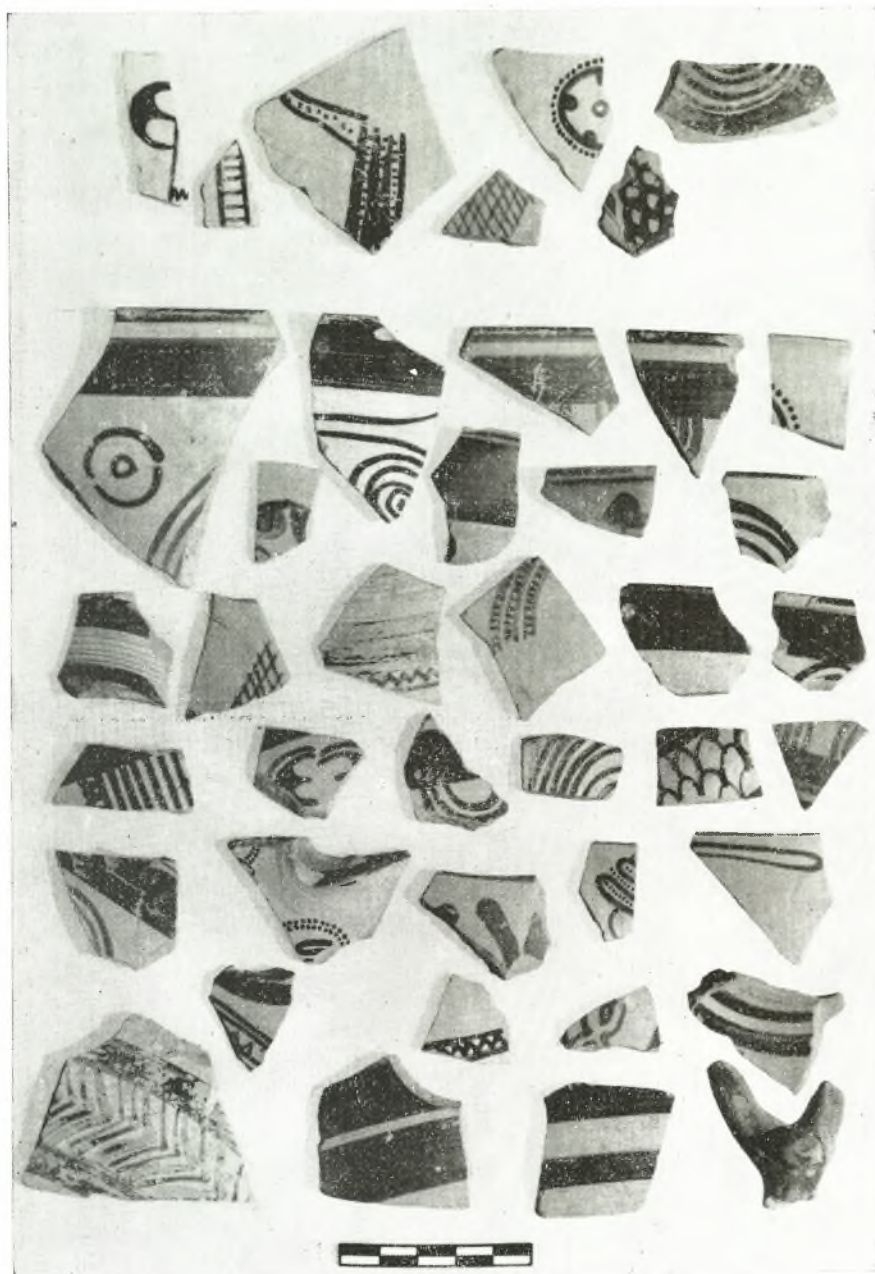
Εἰκ. 52. Τομὴ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου.

(Ἀντιγραφή Παπαηλιοπούλου σχεδίου ἡμερολ. ἀνασκαφῆς 1958)

τὴν ἀποκαλοῦμεν, ἦτοι 18 - 22 μ. ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἢ ὑποκιτρινὴ πεπατημένη γῆ πρὸς τὸ τέλος τῆς περιοχῆς εὐρέθη εἰς βάθος 1.20 - 1.35 μ., κάτωθεν δὲ τοῦ βάθους αὐτοῦ ἤρχιζε τὸ ἐκ λίθων γέμισμα. Βεβαίως τὰ διάφορα βάρη, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν τὰ στρώματα τῆς γῆς καὶ τοῦ γεμίματος, δὲν ἤλλαξαν ἀποτόμως, δημιουργοῦντα πτώσεις, ἀλλὰ βαθμηδὸν μεταβάλλοντο (εἰκ. 52). Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνδῆρου εἶχε κλίσιν ἀνηφορικὴν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Ἡ κλίσις αὕτη, καθ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ, φαίνεται ὅτι ἀνήρχετο εἰς 0.50 - 0.60 μ. περίπου ἐπὶ ἀποστάσεως 9 μ.

Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνδῆρου εἶναι καταφανής. Πρῶτον ἰδρύθη ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος 9 εἰς ἀπόστασιν 4 μ. περίπου ἀπὸ τῶν βράχων. Κατόπιν ὁ μεταξὺ τοῦ τοίχου τούτου καὶ τῶν βράχων χώρος ἐπληρώθη λίθων ἀργῶν εἰς βάθος τοῦλάχιστον 2.30 μ. (πίν. 21β). Οἱ σχετικῶς μικροὶ λίθοι ἐτέθησαν ἀνωμάλως καὶ χαλαρῶς καὶ τὰ μεταξύ των κενὰ ἐπληρώθησαν μὲ χῶμα, τὸ ὁποῖον συνεχῶς ἐρρίπτετο μετὰ τῶν λίθων καὶ δὲν ἀπετέλει ἴδιον ἐπ' αὐτῶν στρώμα. Ὑπεράνω τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος ἐτέθη στρώμα χρώματος, πάχους 0.10 - 0.25 μ., εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθη χονδροκόκκος ἄμμος καὶ ἀσπρόχωμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδωσε τὴν ὑποκιτρινὴν χροιάν, καὶ τὸ στρώμα τοῦτο καλῶς ἐπέσιθη. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ὑποκιτρινοῦ στρώματος ἐσχημάτισε τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνδῆρου καὶ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐπ' αὐτῆς συνεσω-

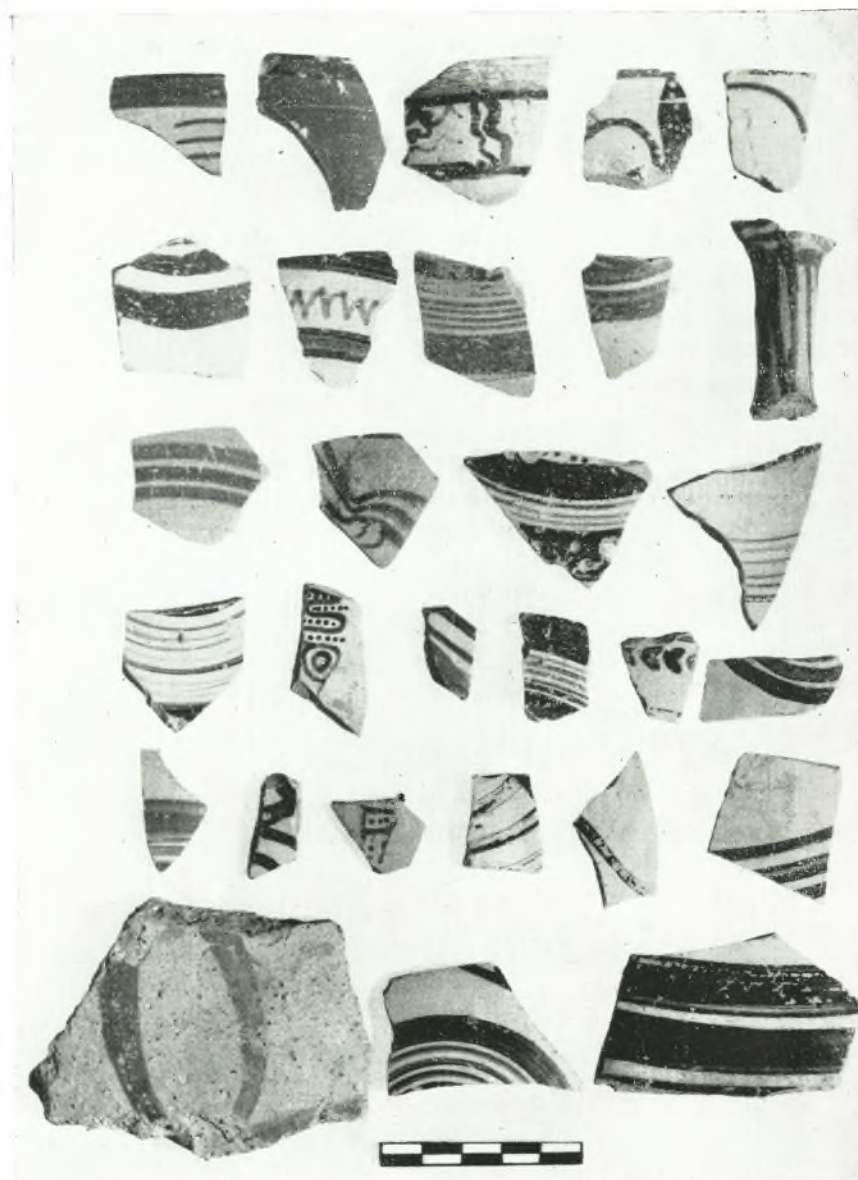
ρεύθη τὸ καστανομελανὸν χῶμα. Τὸ χῶμα τοῦτο θὰ παρεσύρθη καὶ ἀπετέθη εἰς τὸ ἄνδηρον ἀπὸ τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν, διὰ τοῦτο ἦτο μαλακὸν καὶ σκοτεινοῦ χρώματος.

Εἰκ. 53. Ὅστρακα ἐκ τοῦ στρώματος τῆς κιτρινωπῆς γῆς τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου.

Πότε τὸ ἄνδηρον τοῦτο κατεσκευάσθη ὑποδεικνύεται ὑπὸ τῶν ὀστράκων, τῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ ἐκ λίθων γέμισμά του. Τὰ ὀστρακα αὐτὰ δὲν εἶναι πολλὰ καὶ διακρίνονται, ὡς συνήθως, εἰς ἄγραφα καὶ γραπτά. Ἡ ἀναλογία τῶν ἀγράφων πρὸς τὰ γραπτά εἶναι περίπου 13:1. Τὰ πρῶτα ἀνήκουν εἰς τὰ ἤδη σημειωθέντα σχή-

ματα αγγείων ήτοι εις μονώτους και διώτους ύψιποδας κύλικας τύπων 267, 274 αλλά και 4 ὄστρακα τύπου 266, εις πρόχους τύπων 146, 136, 121 και εις ύδρϊας τύπου 126, εις δίωτα πινάκια τύπων 295, 296, εις ποτήρια τύπων 225, 228, εις

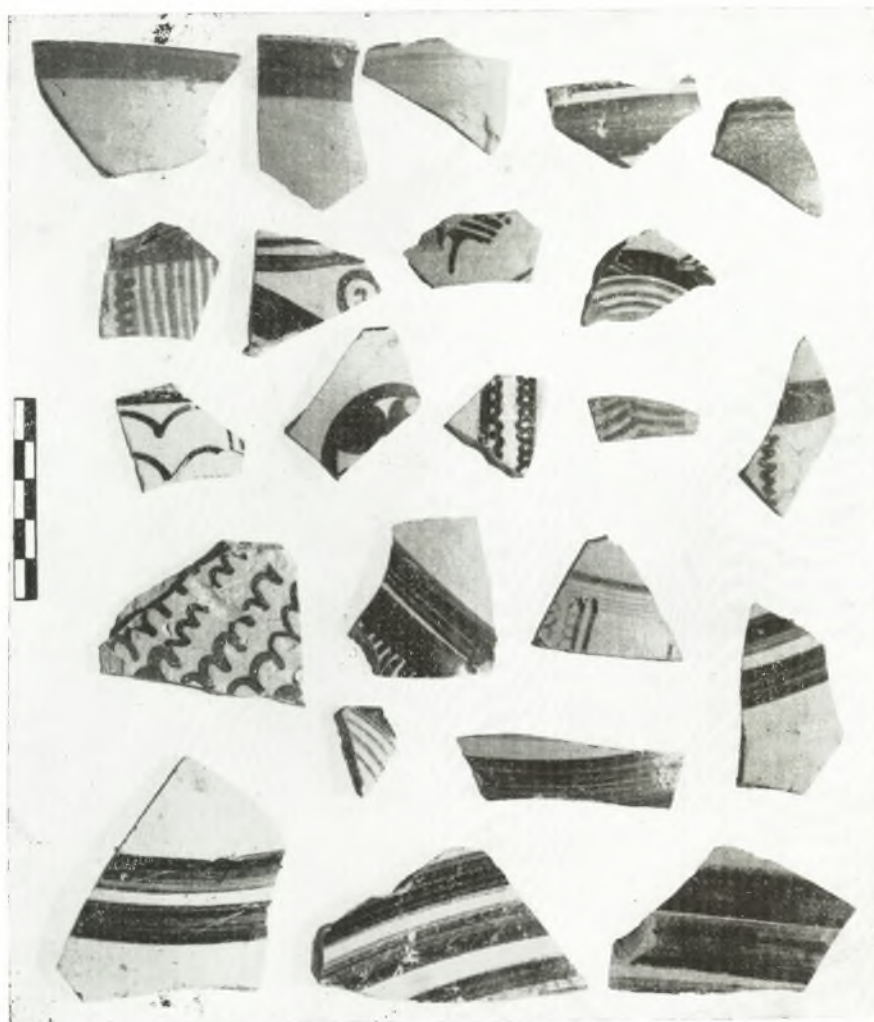
Εικ. 54. Ὀστρακα ἐκ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος τοῦ ἀνδῆρου.

διώτους βαθεῖς σκύφους τύπου 284, εις ύψιποδα δίωτα κύπελλα τύπου 305, εις χυτροειδῆ ἀγγεῖα, εις κυάθους τύπου 232 και εις χονδροειδεῖς ὠοειδεῖς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς.

Ὅλα σχεδὸν τὰ εὑρεθέντα γραπτὰ ὄστρακα παρέχονται εις τὰς εἰκόνας 53, 54 και 55. Τὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνας 53 εὑρέθησαν εις τὸ στρῶμα τῆς κιτρινωπῆς γῆς,

τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ ἐκ λίθων γέμισμα. Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς διώτους βαθεῖς σκύφους καὶ εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς. Τὸ τελευταῖον τεμάχιον πρὸς τὸ δεξιὸν κάτω ἄκρον τῆς εἰκόνης εἶναι τμήμα ζυφίου.

Τὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνης 54 εὐρέθησαν εἰς τὸ νότιον καὶ τὰ εἰς τὴν εἰκόνα

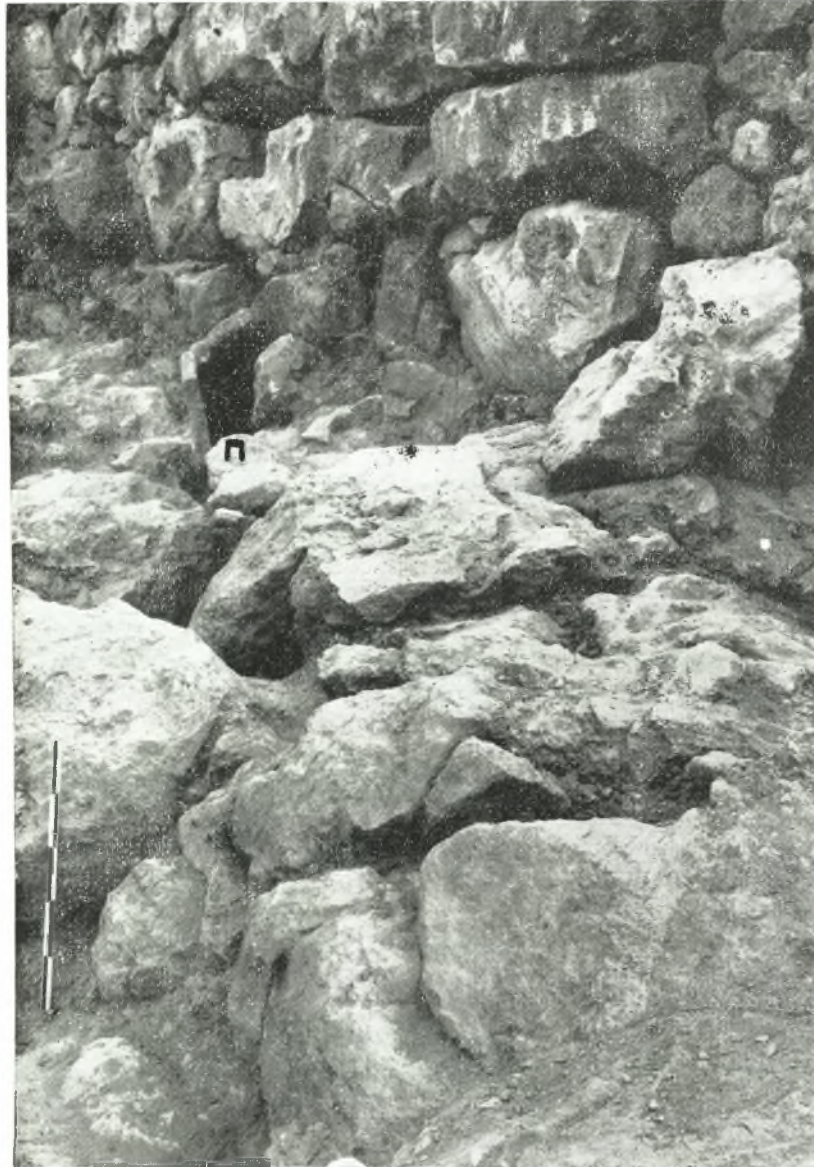
Εἰκ. 55. Ὅστρακα ἐκ τοῦ βορείου τμήματος τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος τοῦ ἀνδῆρου.

55 εἰς τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ ἐκ λίθων γεμίματος τοῦ ἀνδῆρου. (Τὸ τελευταῖον τῆς δευτέρας σειρᾶς τῆς εἰκόνης 54 εἶναι τμήμα μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου.)

Τὰ ὄστρακα αὐτά, καὶ ἰδίᾳ τὰ χρονολογικῶς νεώτερα τούτων, παρέχουν τὸ ὄριον κατὰ τὸ ὁποῖον ἢ μετὰ τὸ ὁποῖον ἐγένετο τὸ ἀνδῆρον. Νομίζω ὅτι τὰ νεώτερα τούτων ἀνάγονται εἰς τὸ β' ἥμισυ τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου καὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς. Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν ἀγράφων καταλέγονται καὶ 9 ὄστρακα, τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια ἔχει καλυφθῆ με μελανὸν χρῶμα.

Ἀκόμη ἔχομεν, πιστεύω, καὶ ἄλλα χρονολογικὰ στοιχεῖα διὰ τὸ ἀνδῆρον. Περὶ

τὰ δύο μέτρα πρὸς Νότον τοῦ διασπασθέντος κυκλωπείου τείχους, βορειοανατολικῶς δηλαδή τοῦ διατειγίσματος τῆς πύλης, εὐρέθη τὸ στόμιον ὑπνόμου, ὁ ὁποῖος διέρχεται κάτωθεν τοῦ θεμελίου τοῦ μυκηναϊκοῦ κτίσματος τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ

Εἰκ. 56. Ὁ ὑπόνομος π κάτωθεν τοῦ μυκηναϊκοῦ θεμελίου τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα.

Τσοῦντα (εἰκ. 56). Πρὸς Ἀνατολάς, πέραν δηλαδή τοῦ θεμελίου τοῦ κτίσματος, ὁ ὑπόνομος συνεχίζεται τοῦλάχιστον 20 μέτρα καὶ φαίνεται ὅτι εἶχε προγενεστέρως ἀνασκαφῆ ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα, διότι τὸ χῶμά του ἦτο καὶ ὀλίγον καὶ δὲν περιεῖχεν ὄστρακα. Πρὸς τούτοις καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῶν 20 μέτρων ὁ ὑπόνομος διέρχεται κάτωθεν δαπέδων καὶ θεμελίων ἐρευνηθέντων πρὸ πολλοῦ. Τὸ στόμιον τοῦ ὑπνόμου εὐρέθη πλήρες χωμάτων καὶ μικρῶν λίθων καὶ οὐδὲν ἀπέδωκεν. Ὁ ὁχετός του εἶ-

ναι κατεσκευασμένος ἐκ πλακῶν κατακορύφως τεθειμένων καὶ ἡ στέγη του σχηματίζεται ἀπὸ πλάκας τεθειμένας ὀριζοντίως. Μεταξὺ τῶν καθέτων πλακῶν δὲν παρατηρήσαμεν ἴχνη ἀπομονωτικοῦ πηλοῦ, ὡς συνήθως ἐγένετο εἰς ὑστερωτέρους μυκηναϊκοὺς χρόνους. Τὸ πλάτος τοῦ ὀχετοῦ εἶναι 0.35 μ. καὶ τὸ βάθος του 0.45 μ. Πρὸ τοῦ στομίου τοῦ ὑπνόμου, τὸ ὁποῖον διεσώθη κάτωθεν τοῦ θεμελίου τοῦ μυκηναϊκοῦ κτίσματος τοῦ ἀνασκαφέντος ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ (εἰκ. 56, π), ἐτέθη πλάξ λιθινὴ διαγωνίως σχεδὸν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὀροφῆς του, πέραν δ' αὐτῆς δὲν

Εἰκ. 57. Ὁ ὑπὸ τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου Θ ὑπόνομος «υ».

κατεσκευάσθη αὐλαξ καὶ τὸ ἐκ τοῦ ὑπνόμου ὕδωρ, εἰς μῆκος 1 μ., φαίνεται ὅτι διωχετεύετο, διὰ ρήγματος σχηματιζομένου μεταξὺ τῶν βράχων τῆς περιοχῆς, πρὸς τὴν ἀποτόμως κατερχομένην δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου. Εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν δὲν εὑρέθη αὐλαξ, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι τὸ ὕδωρ ἔρρεεν ἐλευθέρως ἄνωθεν αὐτῆς.

Κατ' ἀρχὰς ἐνομίσαμεν ὅτι ὁ ὑπόνομος οὗτος θὰ κατέληγεν εἰς τὸν γνωστὸν ὀχετόν, ὁ ὁποῖος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ δευτέρου λίθου ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς ρίζης τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Θ, διήκει καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ πρὸς τὸν ἀπὸ τῆς πύλης δρόμον πρὸς τὴν ἐπικλινῆ ἀνάβασιν (πρὸς τὸ Ramp δηλαδὴ) διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸν ροῦν του κάτωθεν τῶν θεμελίων τοῦ κτίσματος τοῦ γνωστοῦ ὡς σιτοβολῶνος¹ (παρένθ. πίν. Α', εἰκ. 51, υ καὶ πίν. 20α). Παρὰ τὰς

¹ Τὸν ὑπόνομον αὐτὸν φαίνεται ὅτι ἀπεκάλυψε ὁ WACE (BSA 25, 1921-1923, σ. 62). Ἀποδεικνύεται μερικῶς ὁ SCHLIEMANN, ἐξήτασεν ὁμως καὶ πάλιν ὁμως ὅτι ὁ WACE δὲν ἠρεύνησε τὸ παρὰ τὸν ἀναλημ-

προσπαθείας μας όμως δεν ήδυνήθημεν να ανεύρωμεν ούτε καν ίχνη, τὰ ὅποια θὰ ὑπεδείκνυον τοιαύτην σχέσιν. Ἡ ἐκ νέου ἀποκάλυψις τοῦ ὑπονόμου «*v*», ἡ ἐπιβληθεῖσα ὑπὸ τῆς προσπαθείας αὐτῆς, ἀπέβη ὠφέλιμος.

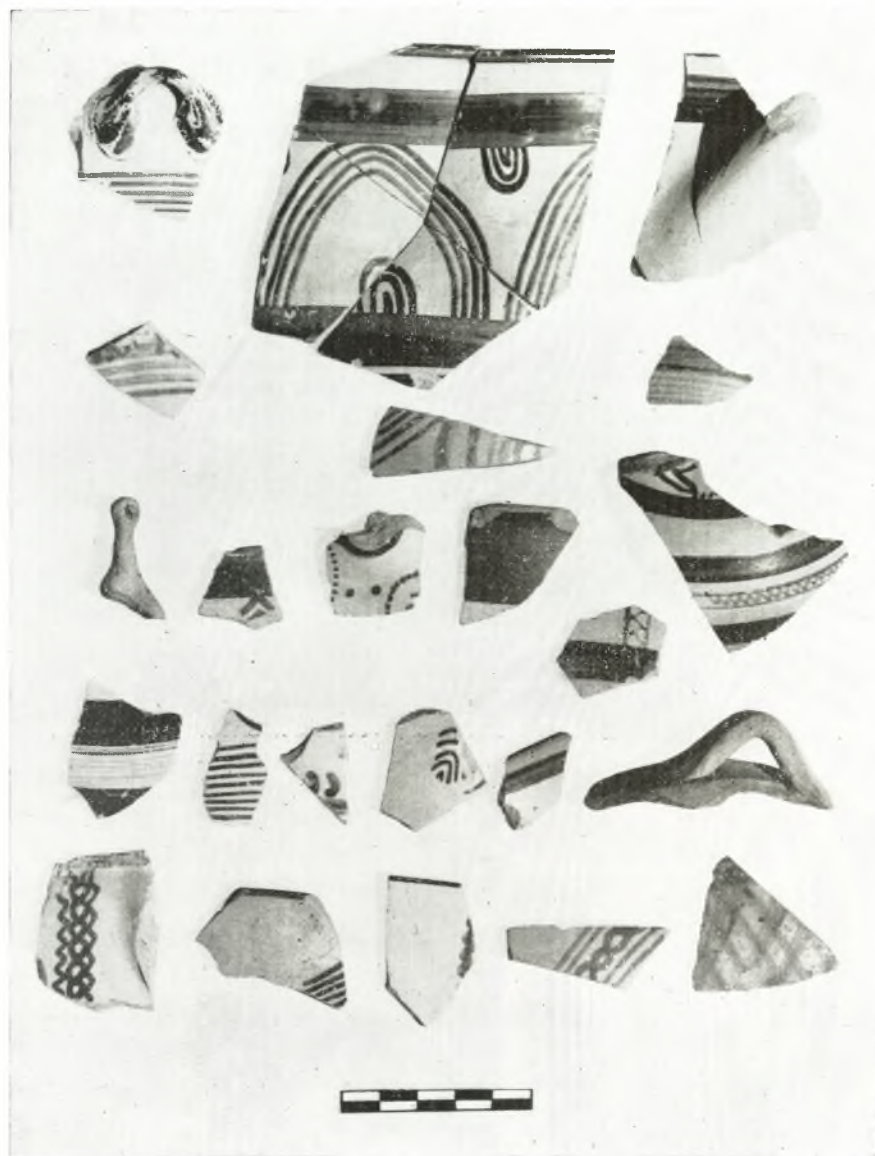
Ὡς εἶναι πρόδηλον εἰς τὰς εἰκόνας 51 καὶ 57, ἐπὶ τοῦ πεπλατυσμένου λίθου «*v*», ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὴν στέγην τοῦ ὑπονόμου, ἐθεμελιώθη ὁ δεύτερος ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου 9 ὀγκόλιθος¹, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ὑπόνομος εἶναι ἀρχαιότερος τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὑποβασταζομένου ἀνδῆρου. Αἱ πλευραὶ τοῦ ὑπονόμου εἶναι κατεσκευασμέναι ἀπὸ πεπλατυσμένους λίθους τεθειμένους κατακορύφως πλησίον ἀλλήλων καὶ ἡ στέγη του ἀπὸ τῆς γραμμῆς τῆς τάφρου μας, περὶ τὸ 1 μ. πρὸς Δυσμὰς τοῦ λίθου «*v*», πρὸς τὸν ἀναλημματικὸν 9 καὶ κάτωθεν αὐτοῦ σχηματίζεται ἀπὸ πλάκας χονδράς, ὀριζοντίως τεθείσας ἐπὶ τῶν πλευρῶν. Ὁ μαλακὸς βράχος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀρκετὸν τμήμα τοῦ ὄχου εἶχεν ὀρυχθῆ, ἀποτελεῖ τὸ δάπεδον τοῦ ὑπονόμου καὶ ἦτο ἀρχικῶς κεκαλυμμένον μὲ ἀσπρόχωμα τὸ μέσον πλάτος τῆς αὐλάκος του εἶναι 0.45 μ. καὶ τὸ βάθος του, ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ καλύμματος μέχρι τοῦ δαπέδου, περὶ τὰ 0.50 μ. Αἱ διαστάσεις τῆς αὐλάκος ἦσαν ἀρκεταὶ διὰ νὰ ἐπιτρέψουν εἰς μικρόσωμον ἐργάτην νὰ ἐργασθῆ ἐντὸς αὐτῆς καὶ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὸ τμήμα του, τὸ ἐκτεινόμενον κάτωθεν καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου 9. Ὁ ἐργάτης οὗτος ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ὑπόνομος προχωρεῖ κατ' εὐθείαν γραμμὴν τοῦλάχιστον 1.30 μ. πέραν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τοίχου 9. Πέραν τοῦ μήκους τούτου ἦτο ἀδύνατον διὰ τὸν ἐργάτην νὰ συνεχίσῃ τὸν καθαρισμὸν τῆς αὐλάκος. Φαίνεται ὅμως ὅτι προχωρεῖ ἀκόμη 0.50 μ., διότι ὁ ἐργάτης κατῶρθωσε νὰ προωθήσῃ σιδηρᾶν ῥάβδον διὰ τῆς ἐπιχώσεως τῆς αὐλάκος μέχρι τοῦ μήκους ἐκείνου, ὅπου συνήνητησεν ἐμπόδιον, προφανῶς λίθου. Ἦτοι ὁ ὑπόνομος προχωρεῖ πρὸς Ἀνατολὰς κατ' εὐθείαν γραμμὴν, τοῦλάχιστον 1.80 μ. ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τοίχου 9. Ἐὰν συνεχίζετο καὶ πέραν τοῦ μήκους αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῆ. Κατὰ μέσον ὄρον τὸ πλάτος τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου 9 ἀνέρχεται εἰς 0.60 μ. περίπου, πέραν δὲ τοῦ πλάτους ἐκείνου καὶ μέχρι τοῦ ἀποτόμως κατερχομένου βράχου, εἰς ἀπόστασιν 4 περίπου μέτρων, ὁ χῶρος ἐπληρώθη λίθων ἀργῶν. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ὑπόνομος προχωρεῖ καὶ κάτωθεν τοῦ γεμίματος περισσότερον τοῦ μέτρου καὶ φαίνεται ὅτι ἔπαυσε νὰ ἐκτελῆ τὸν προορισμὸν του, ὅτε ἰδρῦθη τὸ ἀνδρῶν. Ἐχρηστεύθη δέ, διότι ἡ περιοχὴ, τὴν ὁποίαν ἐξυπηρέτει, ἐπληρώθη τεχνητῶς καὶ μετεβλήθη εἰς ἀνδρῶν. Πῶς ἀπωχετεύοντο τὰ ὕδατα τῆς κλιτύος καὶ τὰ ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ ἀνδῆρου ὑπονόμου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῆ σήμερον. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπελείφθη δυνα-

ματικὸν τοῖχον 9 τμήμα τοῦ ὑπονόμου, διότι ἡ ἄνωθεν τῆς στέγης του ἐπιχώσις εὐρέθη ἀδιατάρακτος, αἱ καλύπτουσαι τὴν αὐλάκα πλάκες ἦσαν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν καὶ αὐτὴ ἡ αὐλαξ εὐρέθη πλήρης μαλακοῦ καὶ ἀμμόδους χύματος, πλήρης δηλαδὴ τῆς συνήθους ἀδιατάρακτου ἐπιχώσεως ὑπονόμων, καὶ ὀστράκων. Ὁ *Wace* πρὸς τούτους εἰς *Mycenae*, σ. 54, γράφει ὅτι τὸ ὑπὸ τὸ *Grapary* τμήμα τοῦ ὑπονόμου ἔχει πλάτος κυ-

μαινόμενον μεταξὺ 0.25 καὶ 0.50 μ. καὶ βάθος μεταξὺ 0.90 καὶ 1.25 μ. καὶ ὅτι «*is built of stone and the roof is in the form of an inverted V*». Τὸ τμήμα, τὸ ὁποῖον ἠρευνήσαμεν, ἔχει διαφόρους κατὰ τι διαστάσεις καὶ ὀριζοντίαν στέγην, σχηματισθεῖσαν διὰ πλακῶν.

1 Ἡ ἐπιφάνεια τῆς πλακῶς μάλιστα παρουσιάζει σαφῆ ἴχνη κατεργασίας καὶ ὁμαλισμοῦ διὰ νὰ δημιουργηθῆ ἀσφαλῆς κοίτη διὰ τὸν ὀγκόλιθον τοῦ τοίχου 9.

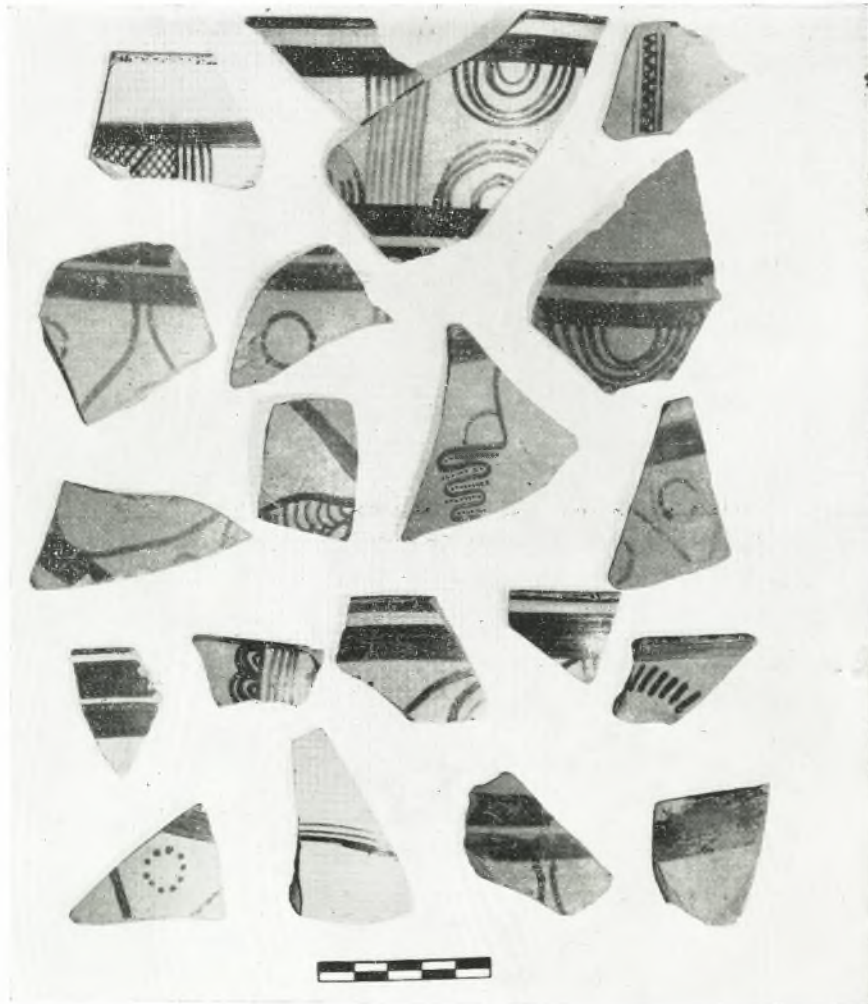
μένη νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐξακριβώσιν αὐτήν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ ὑπόνομος «π» ἠχρηστεύθη, ὅταν ἐκτίσθησαν τὰ οἰκήματα τῆς πρὸς τὰ Βορειοανατολικά τῆς πύλης περιοχῆς τῶν ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ,

Εἰκ. 58. Γραπτά ὄστρακα ἐκ τοῦ ὑπονόμου «υ».

καὶ ὅτε ἐδημιουργήθη τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρον. Ἴσως ὁ ὑπόνομος «π» νὰ ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς ἀρχαιότεραν τῆς πύλης περίοδον καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ὕδατα ἐλευθέρως ἔρρεον εἰς περιοχὴν ἐκτὸς τῶν τειχῶν κειμένην. Ἡ φορὰ τοῦ ὑπονόμου «υ» καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὴν πύλην καὶ τὸν ἄξονά του ὑποδεικνύουν ὅτι κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν πύλην καὶ τὴν αὐλήν της, ὅτε ἐκτίσθη ἡ πύλη τῶν λεόντων. Ἡ συνέχεια τῆς αὐλακὸς τοῦ ὑπονόμου «υ» καὶ κάτωθεν τοῦ ἐκ λίθων γεμί-

σματος και ή μη άνεύρεσις διαγωνίου πρὸς τὰ ἄνω και πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀνδῆρου συνεχείας της ὑποδεικνύει ὅτι αὕτη ήχρηστεύθη, ὅταν ἐδημιουργήθη τὸ γέμισμα τοῦ ἀνδῆρου. Τὰ εἰς τὸν ὑπόνομον «υ», κατ' ἀκολουθίαν, εὔρεθέντα ὄστρακα θὰ ἀνήκουν εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς χρήσεώς του και τὰ νεώτερα ἔξ αὐτῶν

Εἰκ. 59. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ ὑπονόμου «υ».

παρέχουν ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη τὸ ἀνατολικὸν ἀνδῆρον και ὁ ἀναλημματικός του τοῖχος 9.

Τὰ ἐκ τοῦ τμήματος τοῦ ὀχετοῦ, τὸ ὁποῖον ήρευνήσαμεν, ὄστρακα περιλαμβάνουν, ὡς συνήθως, ἄγραφα και γραπτὰ τὰ ἄγραφα εἶναι τὰ πολυαριθμότερα και τὰ σχήματα ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν εἶναι τὰ συνήθη τῆς ΥΕ ΠΙΒ ἐποχῆς, ἤτοι ὑψίποδες μόνωτοι και δίωτοι κύλικες τύπων 267 και 274, πρόχοι τύπων 69 και 105, ὕδρῳιαι τύπου 129, βαθεῖς σκύφοι τύπου 284, πινάκια με δύο λαβὰς τύπων 295 και 296, ψευδόστομοι χονδροειδοῦς κατεργασίας τύπου 164 και κύαθοι μόνωτοι τύπων 214, 215. Ἡ ἀναλογία τῶν ἀγράφων πρὸς τὰ γραπτὰ εἶναι 12:1.

Τὰ γραπτὰ ὄστρακα παρέχω εἰς τὰς εἰκόνας 58 καὶ 59. Ὡς εἶναι ἐμφανές, ταῦτα ἀνήκουν εἰς βαθεῖς σκύφους, εἰς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, εἰς πρόχους καὶ εἰς κυάθους. Πάντα ἀνάγονται εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους καὶ τὰ νεώτερα ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἐκείνης.

Μεταξὺ τῶν ὄστράκων τῆς εἰκόνας 58 καταλέγεται καὶ μικροσκοπικὸν εἰδῶλιον, μόλις 0.03 μ., τύπου καθημένης γυναικός.

Τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουν τὰ ὄστρακα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἐκ λίθων γέμισμα, ἀπὸ τὴν ἄνωθεν αὐτοῦ ἐπίχωση καὶ ἀπὸ τὸν ὑπόνομον «υ» ὑποδεικνύουν τοὺς αὐτοὺς χρόνους διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου καὶ τοῦ συγκρατοῦντος αὐτὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου Θ, ἥτοι τοὺς μετὰ τὰ μέσα καὶ τοὺς πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου χρόνους. Νομίζω ὅτι εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι τὸ κλιμακοστάσιον, ἂν καὶ χρησιμώτατον διὰ τὴν ἄνοδον πρὸς τὰς ἐπάλξεις τῆς πύλης, ἠχρηστεύθη πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου¹. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἰδρύετο τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρον. Ἴσως δὲν θὰ ἦτο τολμηρὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ ἄνδρον, μὲ τὴν πλατυτέραν ἐπικλινῆ ἐπιφάνειάν του, παρεῖχεν ἀνάβασιν εὐκολωτέραν πρὸς τὰς ἐπάλξεις αὐτὰς καὶ πρὸς τὸ τεῖχος καὶ ἡ κατασκευὴ του ἐγένετο αἰτία τῆς ἀχρηστεύσεως τοῦ κλιμακοστασίου. Πρὸς τούτοις ἡ φορὰ τοῦ τοίχου Θ, ἡ κατασκευὴ του καὶ ἡ σχέσις του πρὸς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τῆς αὐλῆς ἀποδεικνύουν ὅτι οὗτος καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ βασταζόμενον ἄνδρον ἰδρύθη ἀφ' οὗ ἡ πύλη τῶν λεόντων εἶχεν ἰδρυθῆ καὶ ἦτο ἐν χρήσει ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον, ὡς ἀποδεικνύει ὁ ὑπόνομος «υ», ὁ ὁποῖος κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν χώρον τῆς πύλης καὶ ἠχρηστεύθη, ὅταν ἐδημιουργήθη τὸ ἀνατολικὸν ἄνδρον.

Προτοῦ κλείσωμεν τὸ περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου θέμα πρέπει νὰ προσέξωμεν ἕχνη τινὰ διασωθέντα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ὑψοῦται ἄνωθεν αὐτοῦ πρὸς Ἀνατολὰς (πίν. 21α). Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἡμιμέτρου τοῦ πίνακος 21α φαίνεται καλῶς λελεασμένη κοίλη ἐπιφάνεια κατὰ τὴν ὄφρυν τοῦ βράχου. Πῶς ἐσχηματίσθη ἡ κοίλη αὕτη ἐπιφάνεια δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὀρισθῆ. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τριβῆς τροχοῦ εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ βράχου, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου φαίνεται λειανθεῖσα καὶ ἰσοπεδωθεῖσα διὰ τριβῆς. Τὴν συνέχειαν τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς τοῦ βράχου τὴν εὐρίσκομεν ἀμέσως πρὸς Βορρᾶν εἰς τὴν εἰκόνα 56, φαίνεται δ' ὅτι στρέφεται πρὸς Ἀνατολὰς προτοῦ φθάσῃ τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου «π». Ἐὰν ὠμαλισμένη ἐπιφάνεια βράχου ὡς ἡ τοῦ ἀνδῆρου εὐρίσκετο εἰς χθαμαλὴν καὶ ὀμαλὴν περιοχὴν θὰ ἠρμηνεύετο ἀσφαλῶς ὡς κατάλοιπον δρόμου. Ἴσως καὶ ἐδῶ εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ πετρώματος ὑπῆρχεν ὁδός, ἡ ὁποία ἐκ τῆς φορᾶς τῆς ἐπιφανείας τῶν βράχων καταφαίνεται ὅτι θὰ ἦτο ἀνηφορικὴ καὶ θὰ ἔβαινε ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Ἡ προσπάθειά μας νὰ ἀνεύρωμεν τὴν συνέχειαν τῆς ὠμαλισμένης ἐπιφανείας τοῦ βράχου πέραν τῶν θεμελίων, ὑπὸ τὰ ὁποῖα κάμπτεται, δὲν ἀπέδωκεν ἀποτελέσματα, διότι ἡ περιοχὴ πέραν τῶν θεμελίων εἶχε προηγουμένως ἀνασκαφῆ καὶ διότι τὸ ὑπὸ τῆς

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 24.

έπιφανείας τοῦ βράχου ὑποδεικνύμενον ἐπίπεδον τῆς ἀνόδου θὰ ἦτο πολὺ ὑψηλότερον τῆς γραμμῆς τοῦ πετρώματος ὡς εὐρίσκεται πέραν τῶν θεμελίων πρὸς Ἀνατολάς.

Τὰ ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς πύλης τῶν λεόντων, τοῦ πύργου καὶ τῆς περιοχῆς τῆς πορίσματα νομίζω ὅτι δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς: 1) Ἡ ἔρευνα ἀπεκάλυψε στοιχεῖα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ κεραμεικὰ, τὰ ὁποῖα νομίζω ὅτι ἐπιτρέπουν τὴν τοποθέτησιν τῆς πύλης καὶ τῶν ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων ἰσοδόμων κτισμάτων τῆς εἰς ὠρισμένα χρονολογικὰ ὅρια.

2) Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ πύλη εἶναι σχεδὸν σύγχρονος πρὸς τὴν βορείαν πύλην καὶ εἰς τὴν θεμελίωσίν τῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου τῆς, ἐγένετο χρῆσις τρόπου μὴ χρησιμοποιηθέντος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους, ἐγένετο δηλαδὴ χρῆσις ἀσπροχώματος.

3) Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἐπίσης ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ ἀνατολικὸν ἀνδρῶν εἶναι μεταγενέστερον τῆς πύλης τῶν λεόντων.

4) Τὸ διατείχισμα τῆς πύλης τῶν λεόντων, ὁ πύργος καὶ αὐτὴ ἡ πύλη εἶναι σύγχρονα κτίσματα πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐπέκτασιν, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται νεωτέρα τοῦ ὀπισθεν αὐτῆς κυκλωπέου πυρῆνος.

5) Τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα, ἰδίᾳ τὰ ἐξ αὐτῶν γραπτά, εἶναι καὶ εἰς ἀριθμὸν ἀρκετὰ καὶ εἰς τύπους χαρακτηριστικὰ γνωστῶν περιόδων.

6) Τὰ ἐκ τῆς πύλης ὄστρακα ἀνήκουν εἰς χρόνους κατὰ τι προγενεστέρους τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν βορείαν πύλην. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΒ περίοδον. Ὅστρακα ἀρχαιότερα, δυνάμενα νὰ χρονολογήσουν τὰ κτίσματα, δὲν εὐρέθησαν. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὰ νεώτερα ἐκ τῶν ὄστράκων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς γεμίσματα καὶ θεμέλια, χρονολογοῦν αὐτά. Τὰ νεώτερα ἐκ τῶν ὄστράκων, τὰ εὐρεθέντα ὑπὸ τὸ κατώφλιον καὶ εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς πύλης, ἀνήκουν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου, εἰς τοὺς μέσους χρόνους τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου καὶ χρονολογοῦν τὴν πύλην¹. Τὰ νεώτερα ὄστρακα ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδρῶν καὶ ἐκ τοῦ ὑπονόμου «υ» ἀνήκουν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς περιόδου ἐκείνης. Καὶ τὰ ὄστρακα λοιπὸν ἀποδεικνύουν τὴν αὐτὴν διαδοχὴν κτισμάτων, τὴν ὁποίαν μᾶς παρέχουν τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα.

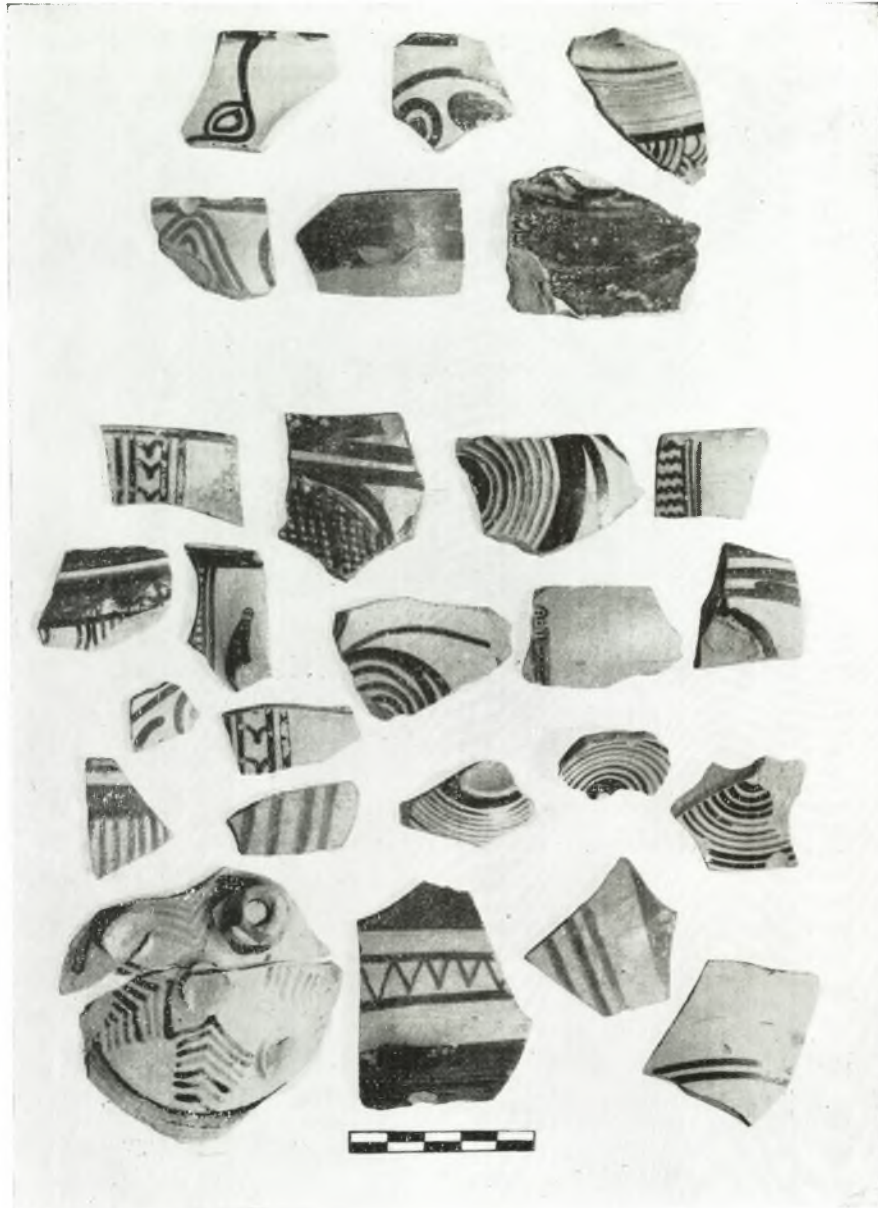
7) Τὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων ὄστρακα ἀνήκουν εἰς περίοδον νεωτέραν ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ χαρακτηρίζοντα τὸ βόρειον κυκλωπέον τείχος καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν πυλῶν καὶ τῶν ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων κτισμάτων ἐγένετο εἰς χρόνους μεταγενεστέρους ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἰδρῦθη τὸ βόρειον κυκλωπέον τείχος.

¹ Ὅστρακα φέροντα διακόσμησιν ὁμοιοτάτην πρὸς τὴν διακόσμησιν τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1 ὄστράκου τῆς εἰκόνης 45, τοῦ εὐρεθέντος εἰς τὸ ἀσπρόχωμα τῆς ὑποθεμελίωσης τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ κατώφλιου τῆς πύλης τῶν λεόντων, εὐρέθησαν τὸ 1962 εἰς τὸ δάπεδον τοῦ παρὰ τὸν διάδρομον Γ ὑπογείου τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους, μεταξὺ λειψάνων καταπεσόντων ἐκ τοῦ ἀνωθεν αὐτοῦ δωματίου, ὅταν τὸ δωματίον ἐκεῖνο κατεστράφη ἢ καταστραφῆ τῶν ὑπὲρ τὸν διάδρομον Γ

κτισμάτων ἔγινεν εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου. Οὕτως ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ διακοσμητικὸν στοιχεῖον τοῦ ὄστράκου διετηρήθη καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς περιόδου καὶ ὑποδεικνύει τὴν πιθανὴν τοποθέτησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ στοιχείου τούτου οὐχὶ εἰς τὰς ἀρχὰς ἀλλὰ τὸ πολὺ εἰς τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΠΙΒ κεραμεικῆς περιόδου, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πολὺ γόνιμος εἰς τὴν δημιουργίαν διακοσμητικῶν στοιχείων καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαρκῆ καὶ ταχεῖαν ἐξέλιξιν.

Ε. ΤΟ ΔΙΑΣΩΘΕΝ ΔΥΤΙΚΟΝ ΚΥΚΛΩΠΕΙΟΝ ΤΕΙΧΟΣ

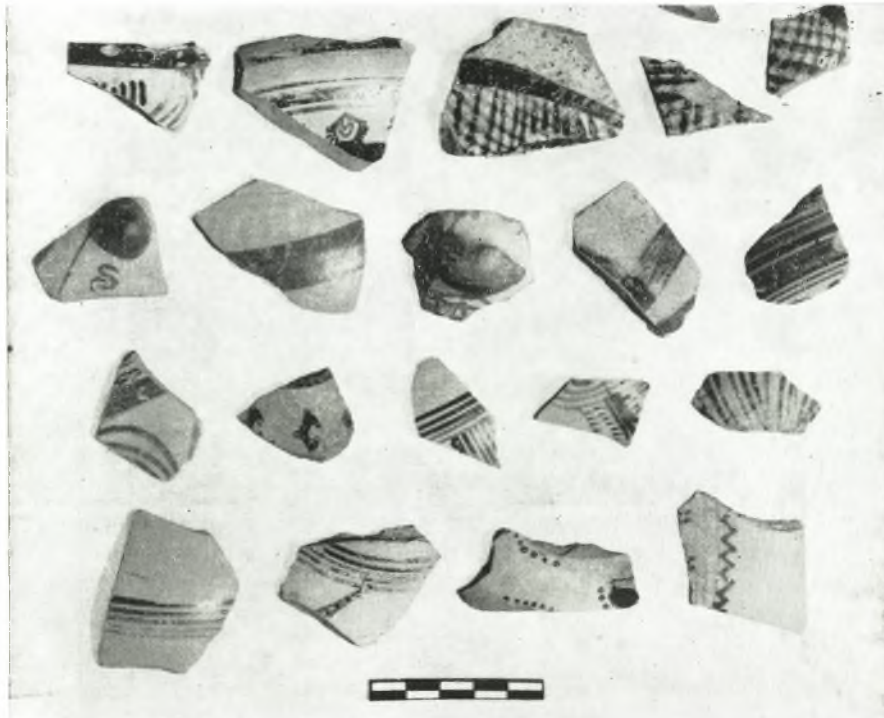
Ἡ πύλη τῶν λεόντων εἶναι ὀργανικῶς συνδεδεμένη μετὰ τὸ διατηρούμενον κα-

Εἰκ. 60. Γραπτά ὄστρακα ἐκ τῆς πρὸ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους τομῆς ὑπ' ἀριθ. 7.

λῶς δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη κατὰ τοὺς αὐτοὺς μετὰ αὐτὴν χρό-
νους. Ἡ ἔρευνα τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους τούτου κατὰ τὴν βάσιν του εἰς
ἑπτὰ διάφορα σημεῖα ἀπέδειξεν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι εἰς τὴν θεμελίωσίν του
ἐχρησιμοποίησαν ἀσπρόχωμα ὄχι μόνον διὰ νὰ κλείσουν τὰ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων
τοῦ κατωτάτου δόμου κενά, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ σχηματίσουν ἐνδιάμεσον στρωμα με-

ταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου. Εἰς τὸ στρώμα αὐτὸ οἱ ὀγκολίθοι ἐτέθησαν «κολυμπητά» (πίν. 13α. β). Ἐκ τῶν ἀρμῶν τῶν ὀγκολίθων τῆς βάσεως τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους ἐξήχθησαν ἐλάχιστα ὄστρακα ἄγραφα καὶ μικροσκοπικὰ καὶ σπάνια γραπτὰ ἀκαθορίστων σχημάτων καὶ περιόδου. Τομαὶ πρὸ τῆς ρίζης τῆς ὄψεως ἀπέδωσαν περισσότερα ὄστρακα. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 7 τομή, γενομένη περὶ τὰ 2 μέτρα πρὸς Βορρᾶν τοῦ «πολυγωνικοῦ πύργου», εἶναι ἡ διδακτικωτέρα τομή. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἐρεῦνης ἡ θεμελίωσις καὶ ὁ βράχος κεῖνται 1.60 μ. κάτω-

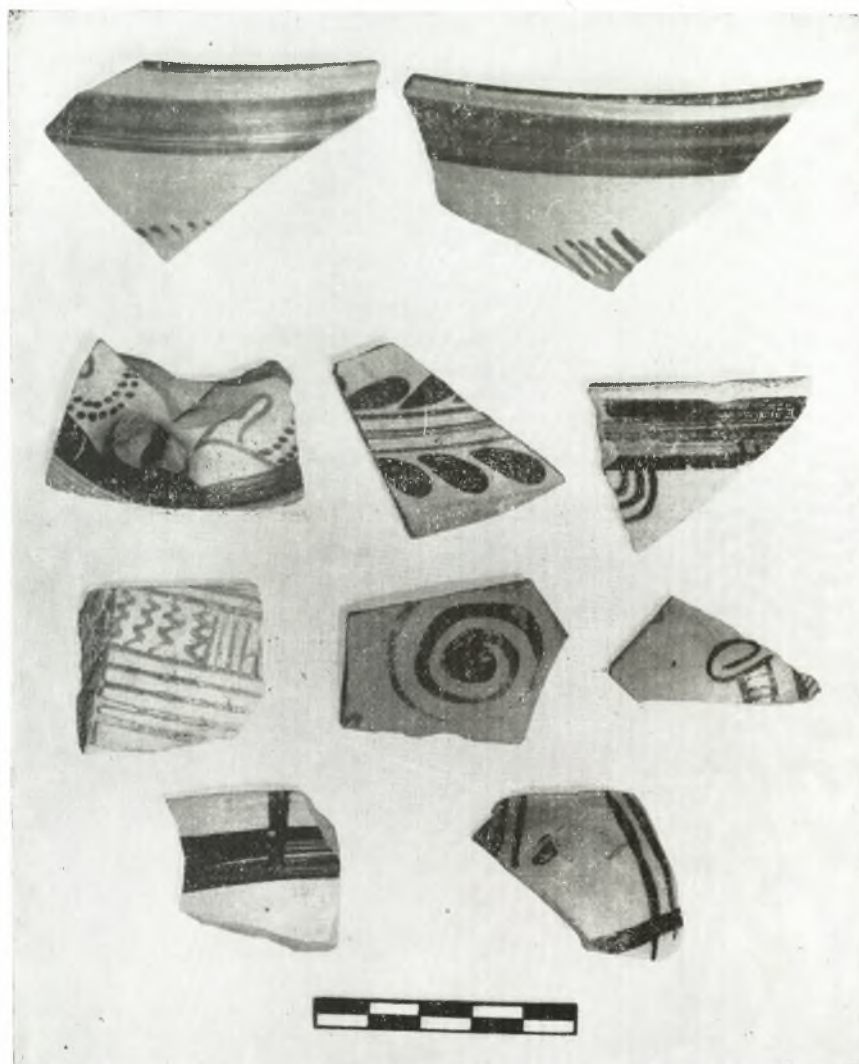
Εἰκ. 61. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς τομῆς 7.

θεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ἀνασκαφεῖσα ἐπίχωσις εἰς ἀρκετὸν βάθος ἦτο ἀδιατάρακτος καὶ παρέσχε τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα.

Ἐκ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους μέχρι 0.30 μ. ἔχομεν προφανῶς σύγχρονον ἀνάμειξιν. Ἐκ βάρους 0.30 μ. μέχρι 0.80 μ. τὸ στρώμα εἶναι καθαρῶς ἐλληνιστικόν. Τὸ τρίτον στρώμα ἀπὸ βάρους 0.80 μ. μέχρι 1 μ. περιεῖχεν ὄστρακα ἐλληνιστικὰ καὶ μυκηναϊκά. Τὰ γραπτὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα τοῦ στρώματος παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 60, σειρὰ πρώτη καὶ δευτέρα. Τὸ τέταρτον στρώμα ἀπὸ βάρους 1 μ. μέχρι βάρους 1.20 μ. ἦτο ἀδιατάρακτον μυκηναϊκόν καὶ ἐξ αὐτοῦ προέρχονται τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνας 60, σειρὰ τρίτη καὶ ἑξῆς. Ἐκ τοῦ κατωτάτου στρώματος, ἀπὸ βάρους 1.20 μ. μέχρι 1.55 μ., μέχρι τοῦ βράχου δηλαδή, προέρχονται τὰ γραπτὰ ὄστρακα τῆς εἰκόνας 61.

Τέσσαρα μέτρα πέραν τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ «πολυγωνικοῦ πύργου» ἐγένετο ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 9 τομή. Μόνον τὸ ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ βράχου στρώμα, μέσου πά-

χους 0.25 μ. παρέχει τελείως ἀξιόπιστα στοιχεῖα. Τὰ ἐκ τούτου προελθόντα γραπτὰ ὄστρακα παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 62. Ἐκτὸς τῶν γραπτῶν ὄστράκων βεβαίως ἔχομεν πολλὰ ἄγραφα, τὰ ὅποια ἀνήκουν εἰς σχήματα ὅμοια τῶν εὐρεθέντων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἤτοι εἰς ὑψίποδας μονώτους καὶ διώτους κύλι-

Εἰκ. 62. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 9 τομῆς.

κας τύπων 267, 274, εἰς βαθεῖς σκύφους τύπου 284, εἰς πρόχους τύπου 69, εἰς ὕδριās τύπου 129, εἰς πινάκια τύπου 296, εἰς χονδροειδεῖς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ χυτροειδῆ ἀγγεῖα. Ἡ ἀναλογία τῶν ἀγράφων πρὸς τὰ γραπτὰ ἀνέρχεται εἰς 11 : 1.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι τὰ εἰς τὰς διαφόρους τομὰς ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἀνάγονται, σχεδὸν ὅλα, εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ περίοδον. Ὅστρακα μεσοελλαδικῶν χρόνων δὲν εὐρέθησαν. Καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ γῶρος αὐτὸς δὲν ἦτο κατελιημμέ-

νος εἰς τὰς ἀρχαιότερας περιόδους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εἶναι καταφανές. Ἡ πρὸ τοῦ τείχους μέχρι τοῦ βράχου ἐπίχωσις ἤρχισε νὰ γίνεται ὅταν κατεσκευάζετο τὸ τεῖχος καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν του καὶ τὰ ΥΕ ΠΙΒ ὄστρακα τὰ εὔρεθέντα ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου ὑποδεικνύουν τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς του. Δυστυχῶς τὰ εἰς τοὺς ἀρμούς καὶ τὴν ὑποθεμελίωσιν εὔρεθέντα ὄστρακα, διότι καὶ ὀλίγα εἶναι

Εἰκ. 63. Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους. Ὑψος ἀπὸ τοῦ βράχου 8.25 μ.

καὶ μικροσκοπικά, δὲν παρέχουν χρονολογικὰ στοιχεῖα. Ἡ μελέτη τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ διατηρουμένου δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους, ἡ γενομένη τὸ 1961 ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐπιμελητρίας Ὀλγας Ἀλεξανδρῆ, ἀπεκάλυψε στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν χρονολογικὰ συμπεράσματα.

Ὁ μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους καὶ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ Κύκλου Α χῶρος εἶχεν ἀνασκαφῆ προηγουμένως ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ ὑπὸ τοῦ WACE. Σκοπὸς τῆς ἰδικῆς μας ἐρεύνης ἦτο ἡ ἐκ νέου ἀποκάλυψις τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τείχους καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν εὑρεσις ὄστράκων διασωθέντων μεταξὺ τῶν λίθων τῆς. Ἀμέσως μετὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ σιτοβολῶνος τὸ τεῖ-

χος διατηρεῖται καλῶς εἰς μέγα ὕψος. Τὸ διατηρηθὲν ὕψος του εἰς ἀπόστασιν 12 μέτρων ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ἐκείνης, ἀνέρχεται εἰς 8.25 μ., τὸ μεγαλύτερον ἴσως διασωζόμενον ὕψος κυκλώπειου τείχους εἰς Μυκῆνας (εἰκ. 63). Ὁ τρόπος τῆς τειχοδομίας του εἶναι ὁ κυκλώπειος καὶ ἡ θεμελίωσίς του εἰς τὴν μεγαλύτεραν τῆς ἔκτασιν σχηματίζεται ἀπὸ μεγάλους ὀγκολίθους τεθειμένους εἰς στρώμα ἀσπροχώματος ἢ καὶ εἰς στρώμα μικρῶν λίθων, οἱ ὅποιοι ἐνίοτε ἐξέχουν καὶ πέραν τῆς κατακορύφου γραμμῆς τῆς ὄψεως πρὸς τὸν κενὸν χώρον, ὁ ὅποιος ἀσφαλῶς θὰ ἦτο περιδρομος (πίν. 23α.β).

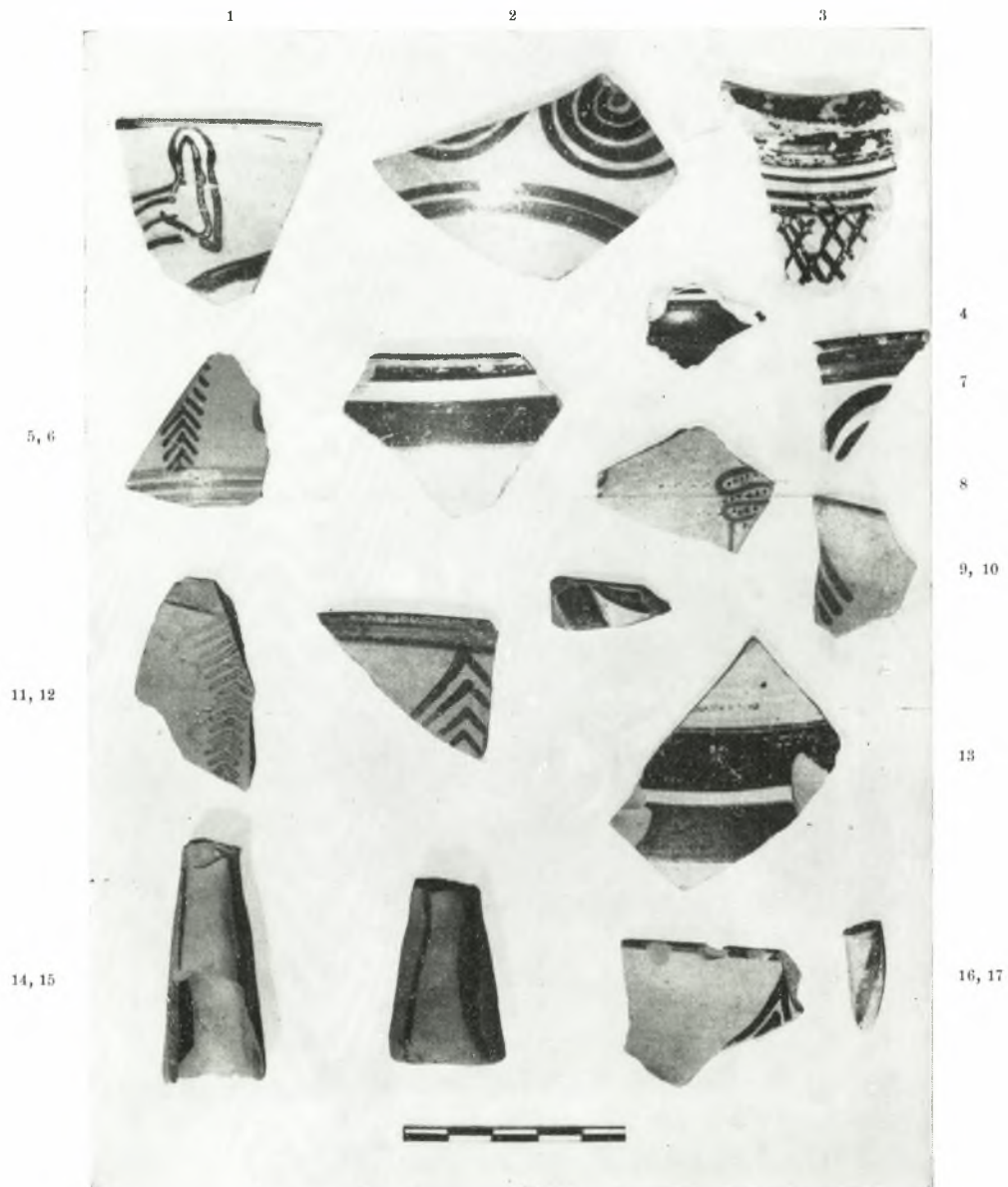

Εἰκ. 64. Τριγωνικὸς χώρος εἰς τὸν κατώτατον δόμον τοῦ δυτικοῦ κυκλώπειου τείχους.

Τὴν χρῆσιν στρώματος μικρῶν λίθων εἰς τὴν θεμελίωσιν παρατήρησε πρῶτος ὁ WACE, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅταν τὸ 1922 ἠρεύνησε τὸ δυτικὸν τείχος. Βεβαίως μικροὶ λίθοι ἐτέθησαν καὶ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων ὄλων τῶν δόμων κενὰ ὡς συνήθως. Εἰς τὸ εἰκονιζόμενον τμήμα τοῦ τείχους τὸ πλάτος του ἀνέρχεται εἰς 4.50 μ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ σιτοβολῶνος εὐρέθη τάφος ἐσκαμμένος εἰς τὸν μαλακὸν βράχον, ἀνωθεν τοῦ ὁποίου βαίνει ὁ κατώτατος δόμος τοῦ τείχους, προσδίδων εἰς αὐτὸν ἐλλειψοειδὲς σχῆμα (πίν. 22). Αἱ διαστάσεις του, ὡς ἔχουν, εἶναι αἱ ἑξῆς: μῆκος μέγιστον 1.40 μ., πλάτος μέγιστον 0.70 μ. Τμήμά του ἀσφαλῶς θὰ ἐκαλύφθη ὑπὸ τοῦ τείχους, ἀρχικῶς δὲ θὰ εἶχε τετράπλευρον σχῆμα. Ὁ τάφος εὐρέθη πλήρης λίθων καὶ χώματος. Μικρὰ τεμάχια ὀστῶν ἦσαν τὰ μόνα ἀπομείναντα ἐκ τοῦ σκελετοῦ, τὸν ὁποῖον θὰ περιελάμβανε, καὶ ἕξ μικροσκοπικὰ ἄγραφα καὶ ἀχαρακτήριστα ὄστρακα ἦσαν τὰ μόνα ἐκ

τοῦ τάφου εὐρήματα. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ τάφος εὐρέθη κατὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ τείχους, ὅτι τότε ἐκενώθη τοῦ περιεχομένου του καὶ πάλιν ἐπληρώθη μὲ χῶμα καὶ λίθους, ἀφ' οὗ ἡ θεμελίωσις ἐστερεώθη ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ βάθος του, εἰς τὸν βράχον,

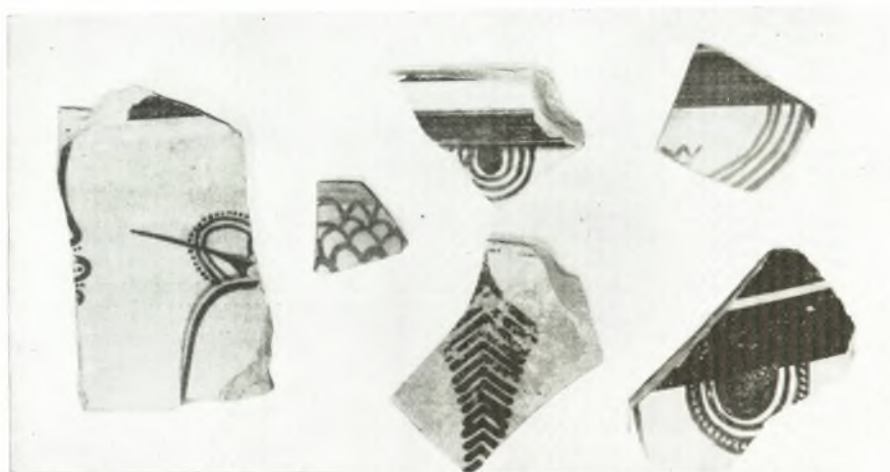

Εἰκ. 65. Γραπτὰ ὄστρακα καὶ τεμάχια εἰδωλίων ἐκ τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους.

ἀνερχόμενον εἰς 0.70 μ. ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο σημαντικὸς τάφος. Θὰ ἀνήκεν εἰς τὸ μεσοελλαδικὸν νεκροταφεῖον, τὸ ὁποῖον ἐσημείωσεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ καὶ ἀνέσκαψεν ὁ WACE¹. Μέρος τοῦ νεκροταφείου τούτου, ὡς γνωστόν, ἀπετέλουν καὶ οἱ βασιλικοὶ καὶ ἄλλοι σκαπτοὶ τάφοι τοῦ Κύκλου Α.

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 7-9· 52, 1957, σ. 207-209 καὶ Mycenae, σ. 51. σ. 111. WACE, BSA 45, 1950, σ. 204-208· 48, 1953,

Εἰς τὴν ρίζαν τοῦ τείχους καὶ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων τῆς θεμελιώσεώς του ὑπάρχουν μικροὶ κενοὶ χώροι, οἱ ὁποῖοι εἶχον πληρωθῆ διὰ λιθαρίων καὶ χώματος, τὸ ὁποῖον ἐνίοτε περιεῖχεν ὄστρακα. Τοὺς κενούς αὐτοὺς χώρους ἐξητάσαμεν μὲ προσοχὴν καὶ εἶχομεν καλὰ ἀποτελέσματα. Ἴδιόν ὁ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων τριγωνικὸς χώρος, τὸν ὁποῖον ἀπεκαλύψαμεν περὶ τὰ 12.50 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ σιτοβολῶνος, ἀπεδείχθη ἀποδοτικὸς (εἰκ. 64). Ὁ κενὸς τοῦ χώρου προχωρεῖ ἀνωμάλως ἐντὸς τοῦ τείχους περὶ τὰ 0.60 μ. καὶ ἔχει πλάτος μέγιστον ἐντὸς τοῦ τείχους 0.34 μ. Ἡ ἔρευνά του, ὡς καὶ ἐτέρου χώρου ὑπὸ τοὺς ὀγκολίθους τοῦ κατωτάτου δόμου κειμένου εἰς ἀπόστασιν 1.70 μ. πρὸς Δυσμάς, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς Δ^{ῆσ} Ἀλεξανδρῆ, ἀπέδωκεν ἐν συνόλῳ 68 ὄστρακα, ἀνήκοντα ἅπαντα εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν. Ἐκ τούτων τὰ 14 ἦσαν γραπτὰ καὶ τὰ 54 ἄγραφα. Πρὸς τούτοις εὐρέθησαν καὶ τρία τεμάχια μυκηναϊκῶν πηλίνων εἰδωλίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ

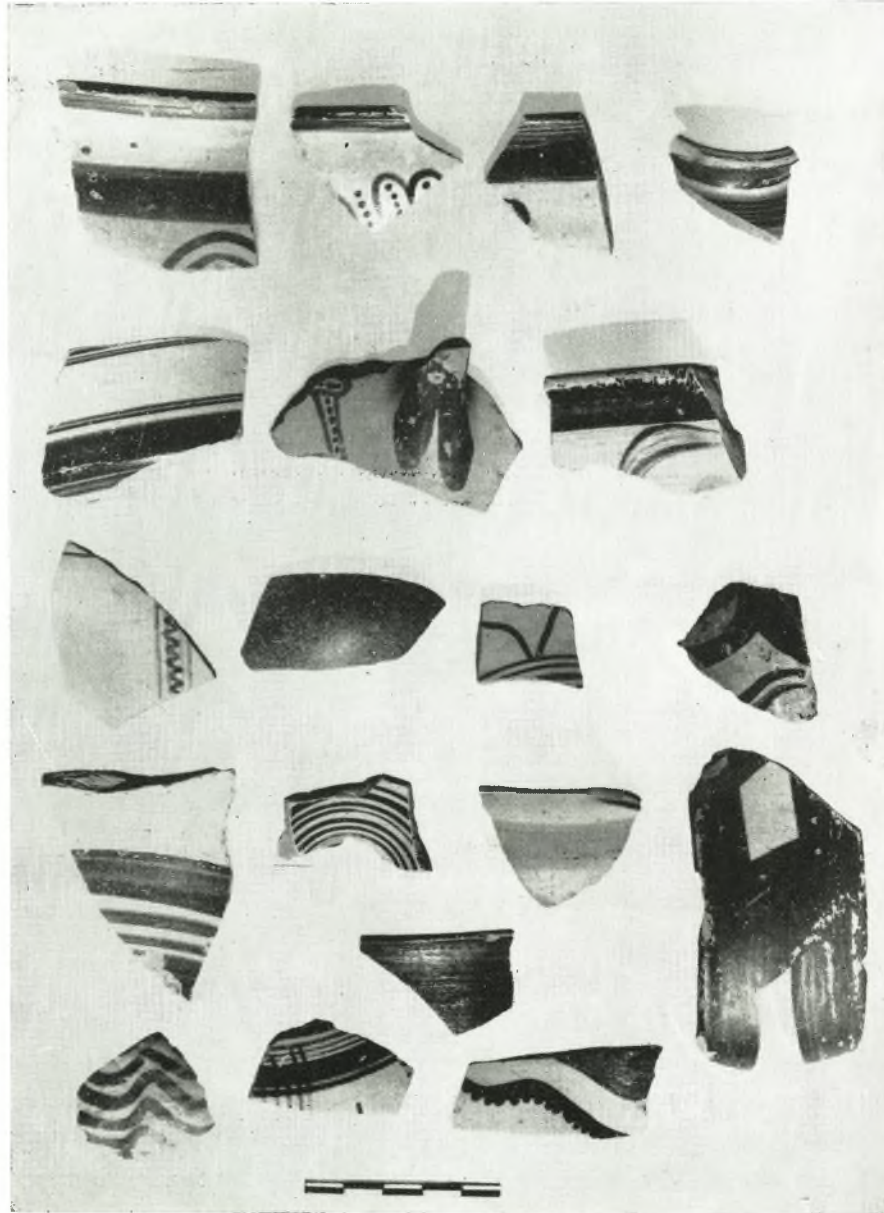
Εἰκ. 66. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ τείχους καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου τοῦ κύκλου Α μέχρι 0.20 μ. ἄνωθεν τοῦ βράχου.

δύο εἶναι πόδες προφανῶς γυναικείων εἰδωλίων. Ὁ εἰς τῶν ποδῶν εἶναι κοῖλος

Τὰ ἄγραφα ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ὑψίποδας μονώτους καὶ διώτους κύλικας τύπων FURUMARK 267 καὶ 274 (12 ὄστρακα), εἰς ὑδρίας τύπου 129 (5 ὄστρακα), εἰς πρόχους τύπου 69 (6 ὄστρακα), εἰς πινάκια μὲ δύο λαβὰς ὑπὸ τὸ χεῖλος τύπου 296 (9 ὄστρακα), εἰς ἀκαθόριστα χονδροειδῆ (11 ὄστρακα), εἰς πλατυπύθμενα πινάκια τύπου 295 (4 ὄστρακα), εἰς ποτήρια τύπου 228 (4 ὄστρακα), εἰς κυάθους τύπου 220 (3 ὄστρακα). Τὰ γραπτὰ ὄστρακα παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 65.

Εἰς τὸν χώρον τὸν μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπεῖου τείχους τῆς περιοχῆς τῶν ἐρευνηθέντων τμημάτων τῆς θεμελιώσεως καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κύκλου Α εὐρέθησαν πολλὰ ὄστρακα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ τὰ γραπτὰ τῶν εἰκόνων 66 καὶ 67. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εὐρέθησαν εἰς στρῶμα πάχους 0.20 μ. ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ βράχου, τὰ δὲ δεύτερα εἰς χώματα ἀπὸ 0.20 μ. μέχρι 0.60 μ. ἄνωθεν τοῦ βράχου. Ἐπειδὴ ἢ μεταξὺ τοῦ κυκλωπεῖου τείχους καὶ τοῦ ἀνα-

λημματικοῦ περιοχῆ εἶχεν ἀνασκαφῆ καὶ προηγουμένως, δὲν εἶναι φρόνιμον νὰ στηρίξωμεν συμπεράσματα ἐπὶ τῶν ὀστράκων τῶν εἰκόνων 66 καὶ 67. Τὰ ὄστρακα

Εἰκ. 67. Γραπτὰ ὄστρακα ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιχώσεως 0.20 - 0.60 μ. ἄνωθεν τοῦ βράχου.

ὅμως τῆς εἰκόνης 65, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων τοῦ τείχους κενά, ἀποτελοῦν ὀριστικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τείχους. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ μᾶς δίδουν ἓνα *terminum ad quem* εἰμὴ ἓνα *terminum post quem* διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ τείχους.

Αὐτὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπεκαλύφθησαν δι' ἀνασκαφῶν καὶ τὰ

ὅποια θὰ παραμείνουν σταθερά. Ἡ μαρτυρία των εἶναι σαφής. Ἀπλῆ καὶ μόνη παραβολὴ τῶν ὀστράκων τῆς εἰκόνας 65 πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ FURUMARK ὀρισθέντας ρυθμοὺς καὶ πρὸς τὰ ὅσα ἐδίδαξεν ὁ WACE καὶ ὁ BLEGEN περὶ τῆς μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς θὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ὀστρακα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὴν περίοδον ΥΕ ΙΙΒ καὶ τὰ νεώτερα τούτων, ὡς τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 3, 5, 9, 10, 11, 12, 16, ἀνάγονται εἰς προχωρημένους χρόνους τῆς περιόδου ἐκείνης. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2 ὀστρακὸν δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἀρχαιοτέρων χρόνων τῆς περιόδου, ἀλλ' εἶναι πανθομολογούμενον, ὅτι τὰ νεώτερα ὀστρακα εἰς ἓν κλειστὸν στρώμα χρονολογοῦν τὸ στρώμα ἐκεῖνο. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 ὀστρακὸν φέρει περιεργὸν διακοσμητικὸν στοιχεῖον. Πιστεύω ὅτι τὸ σχῆμά του εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ροπῆς πρὸς ἀποσύνθεσιν τῶν θετικῶν διακοσμητικῶν στοιχείων τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων, ἢ ὅποια παρουσιάζεται εἰς τὸ β' ἡμισυ τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐκ τῶν ὀστράκων τοῦ τείχους μαρτυρία συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ WACE ἀποκαλυφθεῖσαν εἰς τὸ Stratum I τοῦ κλιμακοστασίου¹ καὶ πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν ὀστράκων ἐκ τοῦ κατωφλίου καὶ τῆς περιοχῆς τῆς πύλης. Ἡ μαρτυρία τῶν ὀστράκων θὰ θέσῃ τὴν κατασκευὴν τοῦ σωζομένου δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους εἰς τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου, εἰς τοὺς αὐτοὺς δηλαδὴ χρόνους ὡς καὶ ἡ οἰκοδομὴ τῆς πύλης τῶν λεόντων.

Κατ' ἀκολουθίαν, τὸ διασωθὲν δυτικὸν κυκλώπειον τείχος εἶναι κατὰ πολὺ νεώτερον τοῦ βορείου κυκλωπέου τείχους καὶ προφανῶς ἀποτελεῖ μέρος νεωτέρας ἐπεκτάσεως πρὸς Δυσμὰς καὶ πρὸς Νότον τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων. Τὸ τείχος τοῦτο μὲ τὴν προσεκτικὴν του κατασκευὴν καὶ τὴν καλῶς διατεταγμένην καμπύλην του φορὰν, ὡς καὶ ἡ σύγχρονός του πύλη τῶν λεόντων μὲ τὸ μνημειῶδες ἀνάγλυφόν της, εἶναι περιφανῆ μαρτύρια τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς ζωτικότητος τοῦ μυκηναϊκοῦ κράτους περὶ τὰ μέσα τῆς 13^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 20 καὶ εἰκ. 7, a. b.

ΣΤ. Ο ΚΥΚΛΟΣ Α ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΛΙΝΗΣ ΑΝΑΒΑΣΙΣ (RAMP)

Τὸν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως ταφικὸν κύκλον Α ἔφεραν εἰς φῶς, ὡς γνωστόν, ὁ SCHLIEMANN τὸ 1876, εἰς ἐκεῖνον δὲ ὀφείλομεν τὴν πρώτην περιγραφὴν του. Μετ' αὐτὸν ὁ SCHUCHHARDT καὶ ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ περιέγραψαν τοὺς τάφους καὶ τὰ κτερίσματά του καὶ μετ' αὐτοὺς ὅσοι ἠσχολήθησαν εἰς τὰ μυκηναϊκὰ πράγματα. Ὁ GEORG KARO εἰς τὴν τελικὴν καὶ θαυμαστὴν δημοσίευσίν του τῶν ἐκ τῶν τάφων εὐρημάτων περιέγραψε καὶ πάλιν τὸν κύκλον. Ἡ σπουδαιότερα ὅμως μελέτη τοῦ κύκλου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ WACE, ὁ ὁποῖος καὶ διέκρινε τὴν ἱστορίαν του εἰς δύο διαφοροὺς περιόδους, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ νεωτέρα ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ δυτικῆς κυκλωπέου τείχους¹. Τότε, κατὰ τὸν WACE ἢ ὀλίγον προγενέστερον κατὰ τὸν ΤΣΟΥΝΤΑΝ, ἰδρύθη κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κύκλου τὸ συμπαγὲς ἀνάλημμα, τὸ ὁποῖον ὑποβαστάζει, κατὰ τὴν πλευρὰν ἐκείνην, τὸν ἐκ κατακορύφων πλακῶν περιβόλον του.

Παρὰ τὴν ρίζαν τοῦ ἀναλημματικοῦ τούτου τοίχου καὶ ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ βράχου ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀπεκάλυψε θεμέλιον ἔχον κάθετον ὄψιν, ἐν ᾧ ὁ ἀναλημματικός ἔχει ὄψιν κλίνουσαν πρὸς τὰ ἔσω. Τὸ θεμέλιον ἐκεῖνο ὑπέθεσεν ὅτι «πιθανῶς ἦτο λείψανον τοῦ ἀρχαιότερου περιβόλου, ἐφ' οὗ κατόπιν ἐκτίσθη τὸ νῦν ἀνάλημμα»². Ὁ WACE ἀπεκάλυψεν ἐκ νέου τὸ θεμέλιον ἐκεῖνο καὶ παρατήρησεν ὅτι τοῦτο «follows on the outside the curve of the supporting wall, to which it acts as a kind of footing». Μονολότι προσέθεσεν ὅτι «its object is not clear», ἐν τούτοις ὅμως συνεπέρανεν ὅτι «it is obviously connected with the supporting wall of the ring of slabs, and only slightly if at all older. Most probably it was built to protect and strengthen the base of the supporting wall during the construction of the latter»³.

Ἡ ἐκ νέου ἀποκάλυψις ὁλοκλήρου τοῦ διασωθέντος μήκους τοῦ θεμελίου πιστεύω ὅτι ἀποδεικνύει τὸν πραγματικὸν του σκοπὸν (πίν. 23α, **ακ**). Μόνον ὁ ἀκραῖος ὀγκόλιθος τοῦ θεμελίου, ὁ καταφανὴς εἰς τὸν πίνακα, δὲν εἶναι εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν, ἀλλ' ἐτέθη ἐκεῖ ἀπὸ προγενεστέρας ἀνασκαφῆς. Τὸ θεμέλιον «**ακ**» προφανῶς δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐκ μικρῶν λίθων στρῶμα, τὸ χρησιμοποιηθὲν εἰς τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ δυτικῆς κυκλωπέου τείχους. Παραβολὴ τῶν δύο τούτων λειψάνων, ὡς φαίνονται εἰς τὸν πίνακα 23α. β, καθιστᾷ φανερὰν τὴν διαφορὰν των. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ θεμελίου «**ακ**», διασωζομένη εἰς ὕψος μέγιστον 0.80 μ., εἶναι κατεσκευασμένη ἀπὸ μίαν σειρὰν ὀγκολίθων στεροῶς τεθειμένων ἐπὶ τοῦ βράχου. Πέραν τῆς ὄψεως ταύτης ἔχομεν γέμισμα ἀπὸ μικροτέρους λίθους. Τὸ θεμέλιον κατὰ τὸ διασωθὲν ἀνατολικὸν του ἄκρον ἐξέχει περὶ τὰ 1.25 μ. ἀπὸ τῆς ὄψεως

¹ SCHLIEMANN, Mycenae, 1878. CARL SCHUCHHARDT, 152 Schliemann's Ausgrabungen, 1890, σ. 178 ἐξ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 96 ἐξ. G. KARO, Die Schachtgräber von Mykenai, 1930. WACE, BSA 25, 1921-1923,

σ. 103 ἐξ. καὶ Mycenae, σ. 59 ἐξ. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ancient Mycenae, σ. 103 ἐξ.

² ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 107.

³ WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 105.

τοῦ ἀναλήμματος, τὸ ὁποῖον εἶναι τεθεμελιωμένον ἐπὶ τοῦ γεμίματος του καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου. Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου πρὸς Δυσμὰς τὸ προεξέχον τμήμα τοῦ θεμελίου «**ακ**» βαίνει ἐλαττούμενον καὶ τέλος, κατὰ τὸ ἕνατον μέτρον τοῦ διασωθέντος μήκους του, προχωρεῖ κάτωθεν καὶ χάνεται ἐντὸς τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου (πίν. 23β). Ἐὰν ἀρχικῶς τὸ θεμέλιον «**ακ**» εἶχε κατασκευασθῆ διὰ τὴν χρησιμεύσῃ ὡς ὑποθεμελίωσις τοῦ ἀναλημματικοῦ, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ συνεχίζετο καθ' ὅλην τὴν περίμετρον τοῦ ἀναλήμματος καὶ θὰ ἦτο στερεώτερον καὶ ἴσως θὰ προεξείχε περισσότερον εἰς τὴν περιοχὴν ἰδίᾳ, ὅπου ὁ ἀναλημματικὸς θὰ ἔφθανε τὸ μεγαλύτερον βάθος. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς περιοχῆς τοῦ μεγαλύτερου βάθους τὸ θεμέλιον προχωρεῖ καὶ χάνεται κάτωθεν τοῦ ἀναλημματικοῦ. Ἡ φορὰ του ἀποδεικνύει ὅτι τὸ θεμέλιον «**ακ**» εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ ἀναλημματικοῦ καὶ προφανῶς ἀρχαιότερον ἐκείνου. Ἀσφαλῶς ἀπετέλει τμήμα τοῦ πρώτου καὶ ἀρχικοῦ περιβόλου τοῦ βασιλικοῦ νεκροταφείου, τμήμα δηλαδὴ τοῦ ἀρχικοῦ κύκλου.

Ἡ διαφορὰ τῆς περιμέτρου τοῦ ἀναλημματικοῦ καὶ τοῦ θεμελίου γίνεται ἔτι μᾶλλον καταφανὴς κατὰ τὸ διασωθὲν ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ θεμελίου (πίν. 23α). Ἐκεῖ ὁ ἀναλημματικὸς εἰσέχει περισσότερον, θεμελιοῦται εἰς τὸν βράχον καὶ ἀκολουθεῖ διάφορον πῶς φορᾷν. Ἡ συνέχεια τοῦ θεμελίου, μολοντί δὲν διεσώθη, ἐν τούτοις ὅμως εἶναι καταφανὴς ἀπὸ τὰ ἴχνη τῆς κατεργασίας διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν λίθων του, τὰ διασωθέντα εἰς τὸν ἀποτόμως πρὸς Δυσμὰς κλίνοντα βράχον παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τῆς θεμελιώσεως τοῦ σιτοβολῶνος. Τὸ θεμέλιον «**ακ**» καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου ἴχνη τῆς συνεχείας του¹ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ περίβολος, τοῦ ὁποῦ ἀπετέλει μέρος, ἦτο κατὰ πολὺ εὐρύτερος τοῦ ὑστερωτέρου κύκλου κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν του τμήμα. Θὰ περιελάμβανε δὲ ἀνέτως ὄχι μόνον τὸν τάφον VI, τοῦ ὁποῦ ἡ γωνία τέμνεται ὑπὸ τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου, ἀλλὰ καὶ τὸν χῶρον, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἀείμνηστος ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ἀνεκάλυψε τὸ 1955 καὶ ἀνέσκαψε τὸ 1956 τὸν λακκοειδῆ εἰς τὸν βράχον τάφον κάτωθεν τῶν πλακῶν τοῦ περιβόλου, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς θὰ ἦτο ἐντὸς τοῦ κύκλου². Κατὰ ταῦτα τὸ θεμέλιον «**ακ**» εἶναι ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου τοῦ κύκλου Α, ὁ ὁποῖος εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ἐκ πλακῶν κτίσματος.

Οἱ χρόνοι τοῦ ἀρχικοῦ τούτου περιβόλου εἶναι δυνατὸν νῦν νὰ ὁρισθοῦν. Τομὴ εἰς τὸ γέμισμα τοῦ θεμελίου «**ακ**», γενομένη τὸ 1961 ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς Ἐπιμελητρίας Ὀλγας Ἀλεξανδροῦ, ἀπέδωκεν 22 μικροσκοπικὰ ὄστρακα. Ἐκ τούτων 4 εἶναι μινύεια φαιά, 11 εἶναι μινύεια κίτρινα καὶ 7 φέρουν ἀμαυρόχρωμον, ἐν δὲ λευκοῦ χρώματος γραπτὴν διακόσμησιν. Ὁστρακα νεωτέρων μυκηναϊκῶν χρόνων δὲν εὐρέθησαν. Τὰ ἀνευρεθέντα ὄστρακα ἀποδεικνύουν ὀριστικῶς ὅτι ὁ τοίχος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει τὸ θεμέλιον «**ακ**», ἰδρύθη εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν καὶ

¹ Ὁ ἀείμνηστος ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ἀνέφερεν ὅτι «κατὰ τὴν ἔξω σειρὰν τῶν πωρίνων ὀρθίων πλακῶν βορείως τοῦ νῦν ἀποκαλυφθέντος τάφου», δηλαδὴ τοῦ λακκοειδοῦς τάφου τοῦ ἀνευρεθέντος περὶ τὰ 1.30 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς εἰσόδου, ἀνεῦρε

«σκάμμα εἰς τὸν βράχον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐθεμελιοῦτο ὁ ἀρχαιότερος περίβολος», ΠΑΕ 1957, σ. 106.

² ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1955, σ. 228 - 229 καὶ 1957, σ. 106 - 108. Ὅρα καὶ Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΝ, Ἔρρον 1957, σ. 63 - 65.

εἰς τὸ β' ἡμισυ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ πολὺ περισσότερα κίτρινα μινύεια ὄστρακα καὶ τὰ ἀμαυρόχρωμα. Προφανῶς ὁ ἀρχικὸς αὐτὸς περίβολος εἶναι σύγχρονος τῶν ἀρχαιοτέρων τάφων τοῦ κύκλου Α καὶ κατὰ τὴν τοιχοδομίαν ὁμοιάζει πρὸς τὸν περίβολον τοῦ κύκλου Β.

Ἡ χρονολογικὴ ἀκολουθία τῶν κτισμάτων τῆς περιοχῆς τοῦ κύκλου Α ἀποδεικνύεται ἡ ἐξῆς: Εἰς τὸ ὑπάρχον ΜΕ νεκροταφεῖον, κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου τῶν Μυκηνῶν, πρὸς τὸ τέλος τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς περιορίσθη κυκλικὸς χώρος διὰ περιβόλου τοίχου, τμήμα τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ ἀποκαλυφθὲν θεμέλιον «ακ». Ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ χώρου ἐλαξεύθησαν, ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, οἱ ἐξ κάθετοι λακκοειδεῖς τάφοι καὶ οἱ ἄλλοι μικρότεροι, οἱ γνωστοὶ ἐκ τῶν δημοσιεύσεων τοῦ SCHLIEMANN, τοῦ SCHUCHHARDT, τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, τοῦ WACE καὶ τοῦ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. Εἰς μεταγενεστέρους, ὑστεροελλαδικούς χρόνους, ὡς ἐδίδαξεν ὁ WACE, ἡ περιοχὴ τοῦ κύκλου ἐξωραίσθη, ὁ χώρος τοῦ ἰσοπεδώθη καὶ περιορίσθη διὰ τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου¹. Κατὰ τὴν διασκευὴν αὐτὴν τοῦ χώρου οἱ οἰκοδόμοι τοῦ εἶχον ὡς ὁδηγὸν τὸν ἀρχαιότερον περίβολον, τὴν περίμετρον τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἠκολούθησαν πλήρως, ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων περιοχὴν. Ἐκ τοῦ σχεδίου, παρὲνθ. πίν. Α, εἶναι καταφανές, ὅτι ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ τάφου V ἡ περίμετρος τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου κάμπτεται ἀποτόμως πρὸς τὴν εἴσοδον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ περίβολος ἐκεῖνος διέρχεται ἄνωθεν τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ τάφου VI, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀδύνατον, ἐὰν ὁ ἐκ τῶν πλακῶν περίβολος ἦτο σύγχρονος πρὸς τοὺς τάφους².

Τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου καὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων καὶ πρὸς τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος πρέπει καὶ πάλιν νὰ μελετηθῇ. Ὁ WACE ἐδίδαξεν ὅτι τὰ κτίσματα αὐτὰ ἦσαν σύγχρονα³. Ὁ ADLER καὶ μετ' αὐτὸν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ὑπέθεσαν ὅτι ὁ ἐκ πλακῶν περίβολος ἦτο ἀρχαιότερος τοῦ δυτικοῦ κυκλωπειοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, τοῦτο δὲ «ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἐν τῷ σχεδίῳ καταφανὴς καμπή, ἣν τὸ τεῖχος σχηματίζει ἐκεῖ, ὅπου πλεῖστον προσεγγίζει πρὸς τὸ ἀνάλημμα-καμπή, μὴ ἐξηγουμένη ἄλλως ἢ διὰ τῆς παραδοχῆς ὅτι προὔπηρχε τὸ ἀνάλημμα καὶ ὅτι ἔνεκα αὐτοῦ ἠναγκάσθη τὸ τεῖχος νὰ ἀλλάξῃ γραμμὴν, ὅπως ἀφήσῃ μεταξὺ τείχους καὶ ἀναλήμματος διόδον χρῆσιμον εἰς τοὺς μαχητὰς κατὰ τὰς πολιορκίας»⁴. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο χάνει τὸ βᾶρος του τῶρα, ὅτε ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς ἀρχαιοτέρου περιβόλου. Διότι εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ οἰκοδόμοι τοῦ δυτικοῦ κυκλωπειοῦ τείχους εἶχον ὑπ' ὄψει τὸν ἀρχαιότερον περίβολον, πρὸς τὴν περίμετρον τοῦ ὁποίου ἐνηρμόνισαν τὴν φορὰν τοῦ τείχους των.

1 WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 121-124. Πολὺ πρὸ τοῦ WACE ὁ ADLER ἐν SCHLIEMANN, Tiryns, σ. XXVII, ὑπέθεσε τὴν ὑπαρξίαν δύο περιόδων εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κύκλου Α. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ancient Mycenae, σ. 114-118.

2 Ἀκόμη καὶ οἱ WACE καὶ STUBBINGS ἐδέχθησαν (BSA 49, 1954, σ. 247) ὅτι εἶναι πιθανὸν ὅτι ὑπῆρ-

χε περίβολος σύγχρονος τῶν τάφων.

3 WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 13, 18, 67, 105-106, 108-109, καὶ Mycenae, σ. 134. ΜΥΛΩΝΑΣ, ΑΕ 1958, σ. 173-179.

4 ADLER, ἔ. ἀ. σ. XXVII. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 106.

Ἐλέχθη ἐπίσης ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ κύκλου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ δεύτερος περίβολος ἐγένετο ἀφ' οὗ ἰδρύθη ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ κατὰ συνέπειαν ἀφ' οὗ ἰδρύθη τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος, διότι ἡ εἴσοδος ἐκείνη εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὴν πύλην. Καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εἶναι ὀριστικόν, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ νέα διαμόρφωσις τοῦ κύκλου Α, ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ διασωζόμενον δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν συγχρόνως. Εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ κύκλου, ὅπως διασώζεται, ἦτο μεταγενεστέρα διασκευὴ καὶ προσθήκη, γενομένη ἀφ' οὗ εἶχεν ἰδρυθῆ ἡ πύλη τῶν λεόντων, ὅτι κατὰ τὸν ἐξωραϊσμὸν τοῦ κύκλου ἡ εἴσοδος του ἐγένετο εἰς ἄλλην περιοχὴν καὶ ὅτι κατόπιν ἡ εἴσοδος ἐκείνη ἐκλείσθη καὶ ἐδημιουργήθη ἡ ὑπάρχουσα. Νομίζω ὅτι τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τῆς περιοχῆς ἦτο τὸ ὑπὸ τοῦ πετρώματος ὑποδεικνυόμενον μέρος διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς εἰσόδου εἰς τὴν ἰσοπεδωθεῖσαν ἔκτασιν τοῦ κύκλου, διὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖ κατασκευάσθη. Πάντως ἡ θέσις τῆς εἰσόδου ἀποδεικνύει στενὴν σχέσιν τοῦ ἐξωραϊσθέντος κύκλου πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων καὶ ἐνισχύει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πύλη καὶ ὁ ἐξωραϊσμὸς ἐσχεδιάσθησαν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους.

Ἴσως τὰ ἐκ τῶν κτισμάτων τούτων προελθόντα ὄστρακα νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Τὰ σπουδαιότερα ὄστρακα διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ νεωτέρου ἐκ πλακῶν περιβόλου προέρχονται ἀπὸ τομὴν εἰς τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν ὁ WACE καὶ ὁ STUBBINGS τὸ 1953¹. Εἰκὼν τῶν ὄστράκων καὶ βραχὺ διὰ τὴν ἔρευναν σημείωμα ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ BSA 49, 1954, σ. 244 - 247 καὶ πίν. 41. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνάγονται ὑπὸ τῶν ἀνασκαψάντων γενικῶς εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΒ περίοδον: «If any conclusion can be drawn from these tests», συμπεραίνουν, «it would be that the walling examined was all of one date, most probably L. H. ΠΙΒ»². Εἶναι νῦν δυνατὸν νὰ γίνῃ παραβολὴ τῶν ὄστράκων αὐτῶν πρὸς τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς πύλης καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους. Ἡ παραβολὴ πρὸς ταῦτα καὶ ἰδίως πρὸς τὰ ἐκ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους προελθόντα θὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ ὄστρακα αὐτὰ εἶναι σύγχρονα, ἂν καὶ ἐλέχθη ὅτι τὰ ἐκ τοῦ κύκλου προερχόμενα δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι κατὰ τι ἀρχαιότερα. Τὸ ἐκ τῶν ὄστράκων δυνατὸν συμπέρασμα ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ὅτι ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ ἡ περιοχὴ τῆς, τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος καὶ ἡ διασκευὴ τοῦ κύκλου, ἐσχεδιάσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν περιόπου χρόνον. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει τὸ περὶ τῆς χρονολογίας τῶν κτισμάτων τούτων συμπέρασμα τοῦ WACE.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ἀνακάλυψις σκαπτοῦ τάφου περὶ τὰ 1.30 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ κύκλου ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ μελετηθῆ ἡ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου κάπως καλύτερον. Τὸ 1957 μάλιστα ἠρεύνησε διὰ σκαφῆς τὴν ἀνατολικὴν περιοχὴν τοῦ κύκλου καὶ τὸν γῶρον τὸν μεταξὺ τῆς ἐξωτερικῆς

¹ Ἡ τομὴ τὴν ὁποίαν ἔκαμαν εἶναι ἀκόμη καταφανής, διότι μετὰ τὴν ἔρευνάν των τὴν ἐπλήρωσαν διὰ χόματος καὶ τοῦτο βεβαίως διαφέρει τῆς λοιπῆς ἐκ

λίθων ὄψεως τοῦ ἀναλήματος. Ἡ τομὴ αὕτη ἐγένετο περὶ τὰ 0.45 μ. ἄνωθεν τοῦ ἀρχαιότερου θεμελίου.

² BSA 49, 1954, σ. 246.

σειράς τῶν κατακορύφων πλακῶν καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀνόδου. Ἡ ἀνασκαφή του ἐκείνη «ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος τῆς πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς ἀκροπόλεως προσβάσεως εἶναι μεταγενέστερος καὶ οὐχί, ὡς μέχρι σήμερον ἐπιστεύετο ὑπὸ πολλῶν, σύγχρονος τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου, τοῦ ὁποίου αἱ ὄρθιαι πλάκες τῆς ἐξωτερικῆς σειρᾶς προωθήθησαν πρὸς Δ. κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναλήμματος»¹.

Τὴν ἔρευναν τοῦ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ συνέχισα τὸ 1958. Τότε ἀπεκάλυψα καὶ

Εἰκ. 68. Στρῶμα λατύπης κάτωθεν τοῦ θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως (Ramp).

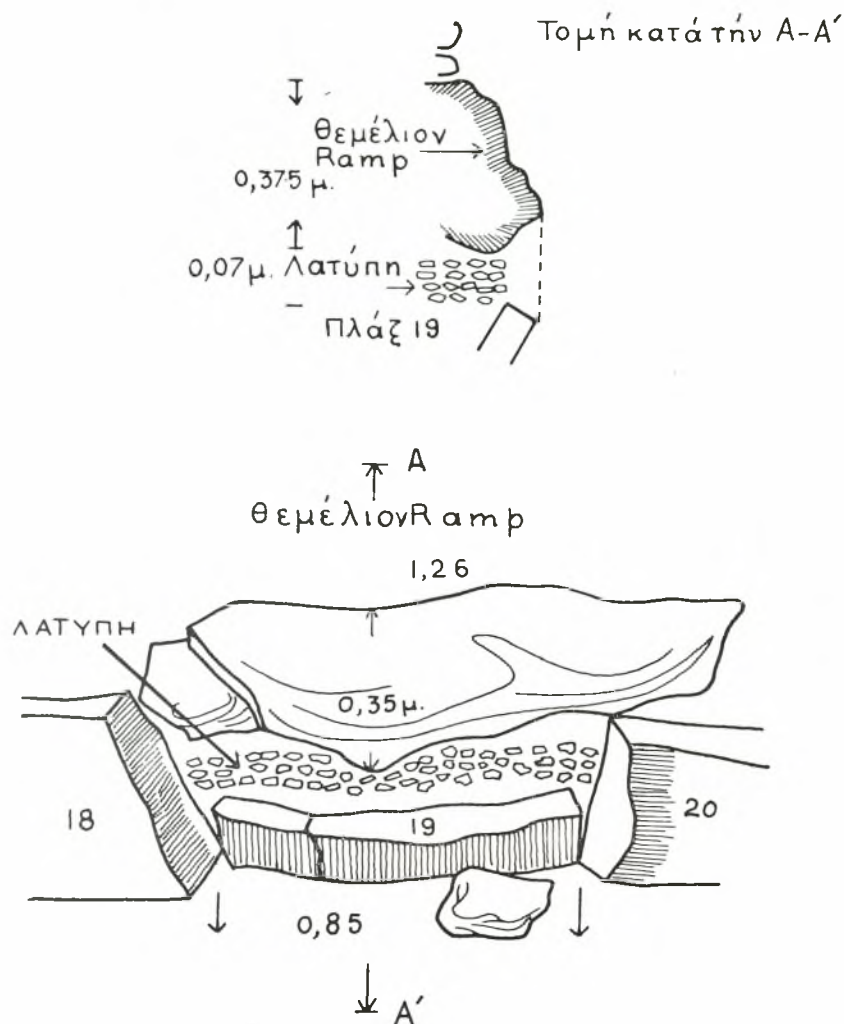
πάλιν τὴν ὑπ' αὐτοῦ σκαφεῖσαν περιοχὴν καὶ τὴν ἔκτασιν τὴν κατεχομένην ὑπὸ τῶν πλακῶν τῆς ἐξωτερικῆς σειρᾶς, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ὡς ἐὰν εἶχον προωθηθῆ ὑπὸ τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀναλημματικοῦ. Καὶ κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ 1957 καὶ κατὰ τὴν τοῦ 1958 παρατηρήθη ὅτι οἱ λίθοι τοῦ θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ κατὰ τὴν περιοχὴν αὐτὴν πατοῦν εἰς στρῶμα λατύπης ψαμμίτου καὶ κογχυλίου λίθου, σχηματισθέντος προφανῶς κατὰ τὴν κατασκευασίαν καὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν κατακορύφων πλακῶν τοῦ νεωτέρου κυκλικοῦ περιβόλου². Ὁ τιτανόλιθος, π.χ. τοῦ θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 19, ἀπὸ τῆς νοτίας

¹ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΠΑΕ 1957, σ. 108 - 109.

² Ὁ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ἀναφέρει καὶ τὴν εὑρεσιν «ὄστράκων ὑστεροελλαδικῶν χρόνων κάτωθεν τοῦ στρώ-

ματος τῆς λατύπης, προελθούσης ἀσφαλῶς ἐκ τῆς κατασκευασίας τῶν πορτίνων πλακῶν», ΠΑΕ 1957, σ. 106.

παραστάδος τῆς εἰσόδου, ἐξωτερικῆς πλακὸς πατεῖ εἰς στρώμα λατύπης μέσου πάχους 0.07 μ. (εἰκ. 68). Κατὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ ὑπολείμματος τῆς πλακὸς παρατηρήθη ὅτι ἡ κατακόρυφος ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς προεξοχῆς τοῦ τιτανολίθου πρὸς τὴν πλάκα πίπτει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς πλακὸς (σχέδιον εἰκ. 69). Πρὸς τούτοις ἡ πλήρης σκαφή τοῦ χώρου ἀπέδειξεν ὅτι αἱ πλά-

Εἰκ. 69. Τὰ θεμέλια καὶ αἱ πλάκες τοῦ κύκλου.

(Σχέδιον Ἰακωβίδου)

κες ὑπ' ἀριθμὸν 21 καὶ 22 εἶχον θοισυθῆ ὀλίγον ὑπεράνω τῆς βάσεώς των καὶ ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμημὰ των εἶχε κλίνει πρὸς τὰ ἔσω. Τὸ μικρότερον καὶ κατώτατον τμημὰ εἶχε παραμείνει ἐμφανόμενον εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς πλακὸς θέσιν καὶ εἰς τὴν κοίτην, τὴν ὁποίαν εἶχον λαξεύσει εἰς τὸν βράχον οἱ κτίσται τοῦ περιβόλου¹. Ἐπὶ τῶν μικροτέρων τούτων τμημάτων τῶν διατηρουμένων εἰς τὴν ἀρ-

¹ Διὰ τὸν τρόπον τῆς ιδρύσεως τῶν πλακῶν ὄρα Mysenae, εἰκ. 20-21. WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 111 καὶ πιν. XVI,

χικήν θέσιν τῆς πλακός, πολλαχοῦ ἐπικάθηνται οἱ λίθοι τοῦ θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου (εἰκόνες 70, 71 καὶ σχέδιον εἰκ. 72).

Κατὰ τὴν περιοχὴν τῶν πλακῶν 21 καὶ 22 τὸ θεμέλιον ἐξέχει τῆς καθέτου

Εἰκ. 70. Σχέσις θεμελίου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως πρὸς τὰς πλάκας τοῦ ΥΕ ΠΙΒ περιβόλου.

ὄψεως τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου κατὰ 0.25 μέχρι 0.45 μ.: ἀσφαλῶς ὁμως ἀνήκει εἰς τὸν τοῖχον ἐκεῖνον καὶ εἶναι σύγχρονόν του. Εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς τεχνοτροπίας τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς ἢ προέκτασις θεμελίων πέραν τῆς κα-

τακορύφου εἰς τμήματα τοίχων, τὰ ὅποια ἐχρειάζοντο μεγαλυτέραν ὑποστήριξιν¹. Προφανῶς τὸ θεμέλιον καὶ ὁ ὑπὸ τούτου ὑποβασταζόμενος ἀναλημματικός τοῖχος εἶναι μεταγενέστερα κτίσματα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου, ἥτοι τῆς διασκευῆς καὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τοῦ κύκλου Α².

Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ θραῦσις τῶν πλακῶν ἐγένετο ὅτε ἐκτίζετο ὁ ἀναλημματικός τοῖχος καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπροσεξίαν τῶν κτιστῶν. Νομίζω ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εὐσταθεῖ. Διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ εἴχομεν

Εἰκ. 71. Ὅγκολιθοὶ τεθειμένοι ἐπὶ τοῦ κατὰ χώραν τμήματος τῶν πλακῶν τοῦ ΥΕ ΠΙΒ περιβόλου (ἐκ τῶν ἄνω).

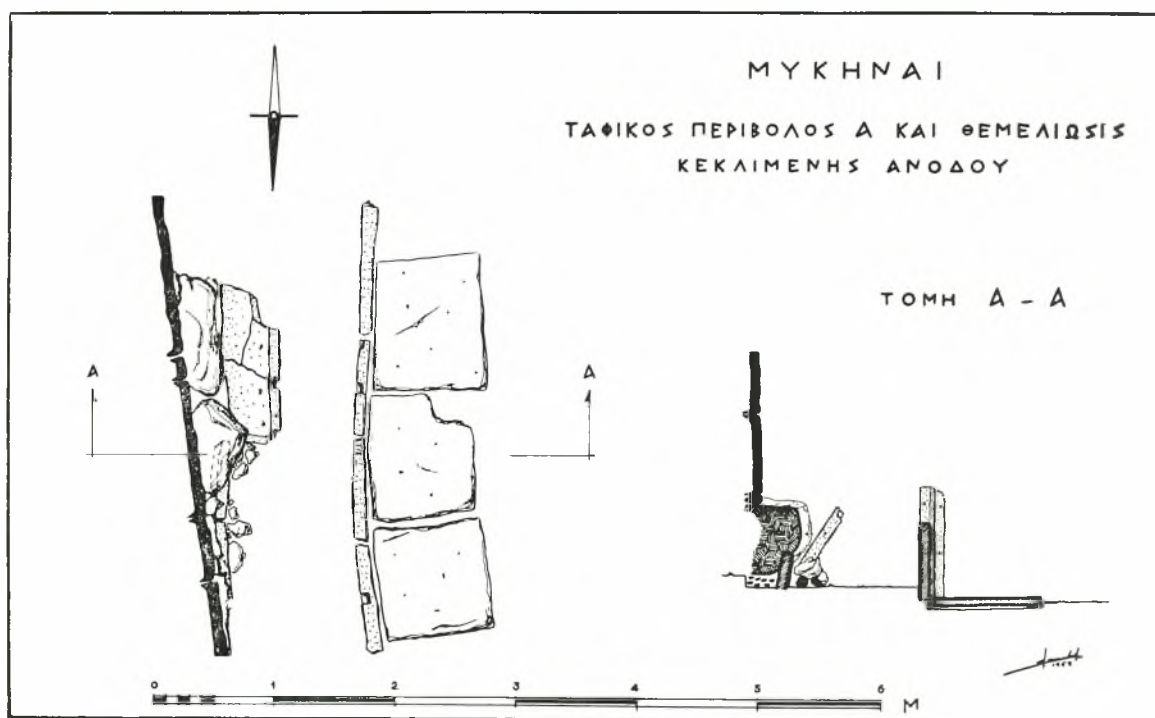
ἐπὶ τῆς ὄψεως τοῦ ψαμμίτου ἢ τοῦ κογχυλιάτου λίθου τὴν ἔνδειξιν τοῦ κτυπήματος, τὸ ὅποιον θὰ ἐπέφερε τὴν ὀριζοντίαν σχεδὸν κοπήν τῶν πλακῶν. Τοιαύτη ἔνδειξις δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ ὄψις τῶν πλακῶν εἶναι ὁμοιόμορφος καὶ λεία εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν. Οἱ κτίσται τῆς θεμελιώσεως δὲν φαίνεται ὅτι ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τὴν θραῦσιν τῶν πλακῶν. Πῶς καὶ διατὶ αἱ πλάκες ἐθραύσθησαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

¹ Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ ἀναλημματικοῦ πέραν τῆς ἐξοχῆς προεξέχει τῆς καθέτου μέχρι καὶ 0.95 μ.

² Τὸ συμπέρασμα τοῦ WACE ὅτι «the Ramp . . . , like the Lion Gate and the fortifications, would fall at the beginning of the fourteenth century

B. C.» (BSA 25, 1921 - 1923, σ. 67) ἀποδεικνύεται ὡς μὴ ὀρθῶς ἔχον, διότι ὁ ἀναλημματικός ὁ ὑποβασταζὼν τὸ Ramp εἶναι μεταγενέστερος τῆς διασκευῆς τοῦ κύκλου Α καὶ τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου του, ὁ ὅποιος, κατὰ τὸν WACE (αὐτ. σ. 109), εἶναι σύγχρονος πρὸς τὴν πύλην καὶ τὰ κυκλώπεια τεῖχη.

όρισθῆ¹. Πιστεύω ὅμως ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐθραύσθησαν, ἀφ' οὗ παρῆλθε καιρὸς ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ περιβόλου. Διότι νομίζω ὅτι ἐὰν ἐθραύοντο ὀλίγον μόνον χρόνον μετὰ τὴν ἴδρυσίν του, οἱ μυκηναῖοι, οἱ ὅποιοι κατέβαλον τόσους κόπους καὶ φροντίδας διὰ τὴν διασκευὴν τοῦ κύκλου καὶ τὸν ἐξωραϊσμόν του, θὰ τὰς ἐπιδιώρθωνον. Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι μεταξύ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἐν τῇ κοίτῃ κατακορύφου ὑπολείμματος τῆς πλακῶς καὶ τοῦ ὑπὲρ αὐτὸ ὀγκολίθου εὑρέθη εἰς τρεῖς περιπτώσεις χῶμα μέσου πάχους 0.03 μ. Ἴσως τοῦτο νὰ εἶχεν εἰσδύσει μεταγενεστέρως, ὑπάρχει ὅμως πιθανότης ὅτι ἐπεσωρεύθη ἐκεῖ προ- τοῦ κτισθῆ τὸ θεμέλιον τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου.

Εἰκ. 72.

(Σχέδιον Σ. Ἰακωβίδη)

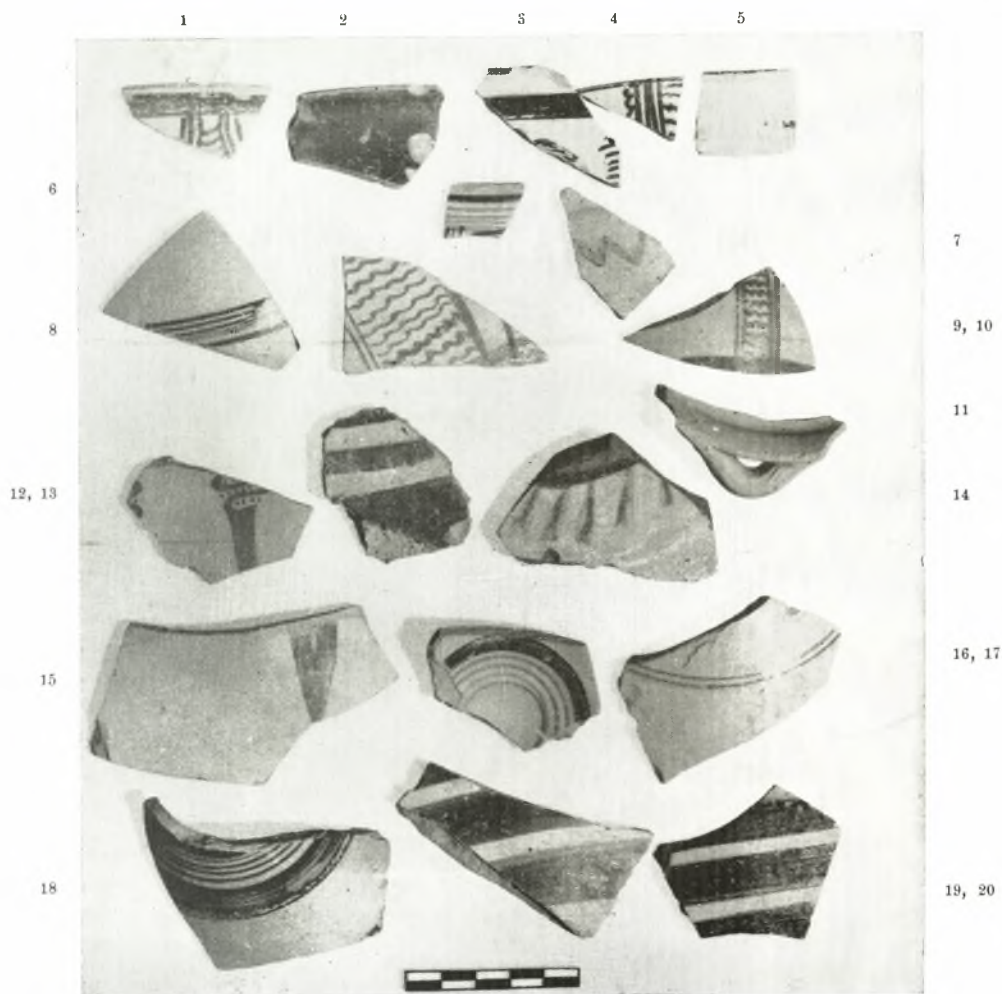
Ἀκόμη ἄλλη μία σχετικὴ παρατήρησις εἶναι δυνατή. Ὁ WACE ἐδέχθη ὅτι ἀρχικῶς ὁ μεταξὺ τῶν παραλλήλων πλακῶν χῶρος εἶχε πληρωθῆ μέχρι τῆς κορυφῆς ὅτι μετὰ πάροδον χρόνου τὸ χῶμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπληρώθη ὁ χῶρος, ἐκάθισε καὶ τοῦτο συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῆ κενὸς χῶρος ἀμέσως κάτωθεν τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκάλυπτον τὴν μεταξὺ τῶν κατακορύφων, παραλλήλων πλακῶν ἔκτασιν. Τὸ κενὸν τοῦτο, ὡς ἐτόνισεν ὁ KARO, συνέτεινεν εἰς τὴν θραῦσιν τῶν καλυπτῆρων πλακῶν². Ἡ ἐπικλινῆς θέσις τῶν πλακῶν ὑπ' ἀριθμὸν 21 καὶ 22

¹ Ἴσως νὰ ἐκόπησαν κατόπιν ἰσχυρᾶς πιέσεως εἰς ὀλόκληρον τὴν ἐξωτερικὴν των ὄψιν, ἢ ὁποία ὁμοιόμορφως ἐβάρυνε τὸ ὅλον πλάτος τῆς ἐπιφανείας καὶ διὰ τοῦτο αἱ πλάκες ἐκόπησαν κατὰ τὴν γραμμὴν τῆς κοίτης, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἐντεθῆ. Μονομερῆς δυνα-

τὸν κτύπημα, προερχόμενον ἐκ τῆς ἀπροσεξίας τῶν κτιστῶν τοῦ ἀναλημματικοῦ, δὲν θὰ ἐπέφερε τὴν παρατηρουμένην κοπήν τῶν πλακῶν, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ συνετέλει εἰς μίαν ἀνώμαλον κοπήν.

² WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 111 - 112.

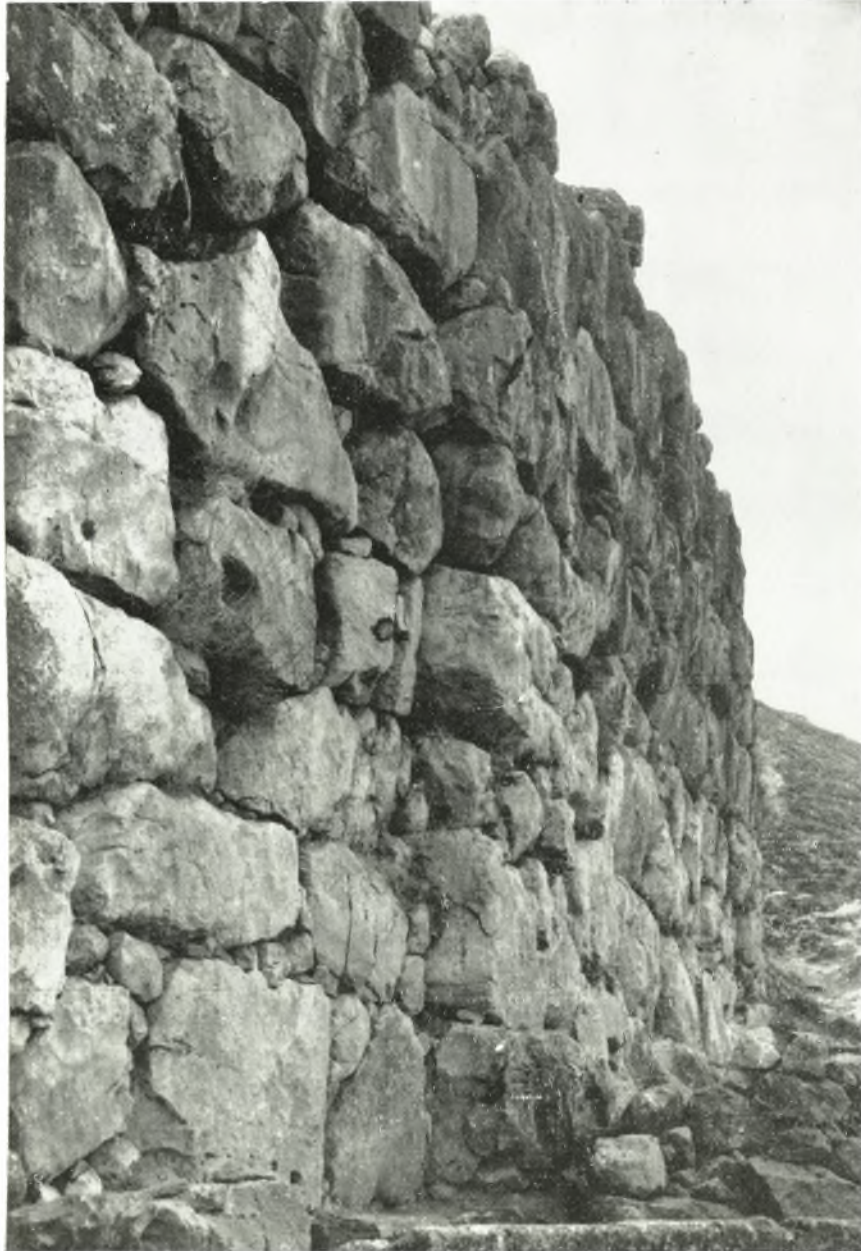
ὀφείλεται εἰς τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὸ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν πλακῶν τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς διάστημα. Τὸ χῶμα ἐκεῖνο τὰς συνεκράτησε καὶ δὲν τὰς ἄφησε νὰ κλίνουν περισσότερο, νὰ πλησιάσουν δηλαδὴ τὴν ἐσωτερικὴν σειρὰν. Αἱ πλάκες θὰ ἔκλιναν πρὸς τὰ μέσα μόνον, ἀφ' οὗ τὰ ὀριζόντια ξύλα, τὰ ὁποῖα εἶχον τεθῆ εἰς τὴν κορυφὴν των εἶχον σαπίσει καὶ ἀφ' οὗ αἱ καλύπτουσαι τὴν ἀπόστασιν καλυπτῆρες πλάκες εἶχον θραυσθῆ. Τοῦτο θὰ ἐγένετο μετὰ πάροδον ἀρκετοῦ

Εἰκ. 73. Ἄφ. 1 - 7. Ὅστρακα ἐκ τῶν ἀρμῶν τῶν ὀγκολίθων τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Τὰ λοιπὰ ἐκ τοῦ στομίου τοῦ ὑπονόμου.

χρόνου ἀπὸ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἀρχικῶς τὰ θραυσθέντα τμήματα ἔκλινον ὀλιγώτερον πρὸς τὰ ἔσω καὶ ὅτι βαθμηδόν, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν χωμάτων τῶν συσσωρευθέντων μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ἢ κλίσις των ηὔξηθη, διότι, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς εἰκόνας 72, αἱ προεξοχαὶ τῶν ὀγκολίθων τοῦ θεμελίου δὲν ἐπιτρέπουν μικροτέραν πρὸς τὰ ἔσω κλίσιν. Αἱ ἐξωτερικαὶ πλάκες λοιπὸν ἦσαν εἰς τὴν ἐπικλινῆ θέσιν, τὴν ὁποῖαν ἔχουν σήμερον, ὅτε ἰδρῦετο ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς ἐπικλινούσας ἀνόδου.

Νομίζω ότι αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις ὑποβάλλουν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύεται μεταγενέστερος τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου, ἰδρῦθη μετὰ παρέλευσιν χρόνου ἀπὸ τῆς διασκευῆς καὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τοῦ κύ-

Εἰκ. 74. Ἐξοχή ἀναλημματικοῦ τοῖχου τῆς ἐπικλινοῦς ἀναβάσεως.

κλου Α καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου. Ἄφ' οὗ δὲ ὁ ἐκ πλακῶν περιβόλος εἶναι σύγχρονος τῆς πύλης τῶν λεόντων, τότε ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος εἶναι μεταγενέστερος τῆς πύλης καὶ ἡ ἐπικλινῆς ἄνοδος (τὸ Ramp), τὴν ὁποίαν

υποβαστάζει, πρέπει να αναχθῆ εἰς χρόνους ὑστερωτέρους τῶν μέσων τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου.

Αἱ περὶ τὸν κύκλον ἔρευναι δὲν ἀπέδωσαν ἀρκετὰ εἰς ἀριθμὸν καὶ βαρῦτητα στοιχεῖα, δυνάμενα νὰ ὀρίσουν ἐπακριβῶς τὴν χρονικὴν διαφορὰν, ἢ ὁποῖα ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινούσ ἀνόδου καὶ τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου καὶ ἢ ὁποῖα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα. Ἡ προσπάθεια ἀνευρέσεως ὀστράκων εἰς τοὺς ἀρμούς τῶν ὀγκολίθων τοῦ τοίχου καὶ εἰς τὴν ὑποθεμελίωσίν του δὲν ἀπέδωσε θετικὰ ἀποτελέσματα.

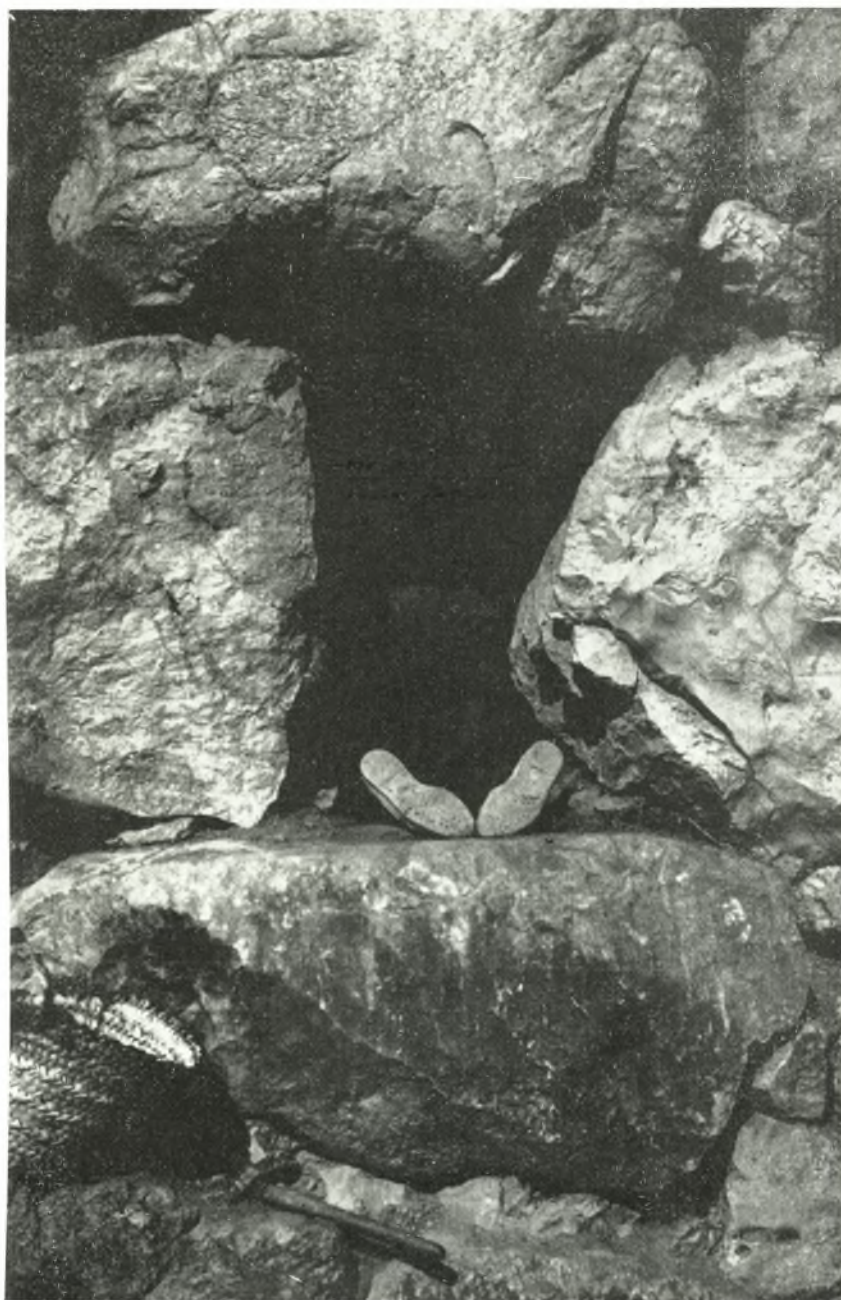
Εἰκ. 75. Τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου.
Τὸ σκοτεινὸν τμῆμα εἶναι πλάκες περιφερείας τοῦ κύκλου Α.

Διότι πολὺ ὀλίγα ὀστρακα εὑρέθησαν καὶ ταῦτα κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι μικρὰ καὶ ἀκαθόριστα¹. Τὰ μόνα γραπτὰ τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 73 ὑπ' ἀριθμὸν 1 - 7. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 3 καὶ 7 πιστεύω ὅτι ἀνήκουν πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2 καλύπτεται ὑπὸ ἐρυθρᾶς οὐχὶ πολὺ στιλπνῆς ἀλοιφῆς χαρακτηριστικῆς ἐπίσης τῶν τελευταίων χρόνων τῆς περιόδου. Καὶ ἡ ποιότης τοῦ ὑλικοῦ τῶν ὀστράκων, ἰδίᾳ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 1, 5, 6 καὶ 7, εἶναι χονδροειδῆς καὶ ἀτελής.

Ἡ ἔρευνά μας ὅμως αὐτὴ μᾶς ἐβοήθησε νὰ μελετήσωμεν προσεκτικώτερον τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον καὶ νὰ πεισθῶμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δύο ἀναλημμά-

¹ Καὶ ὁ WACE εἶχε προηγουμένως ἐρευνήσει τοὺς ἀρμούς καὶ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 67.

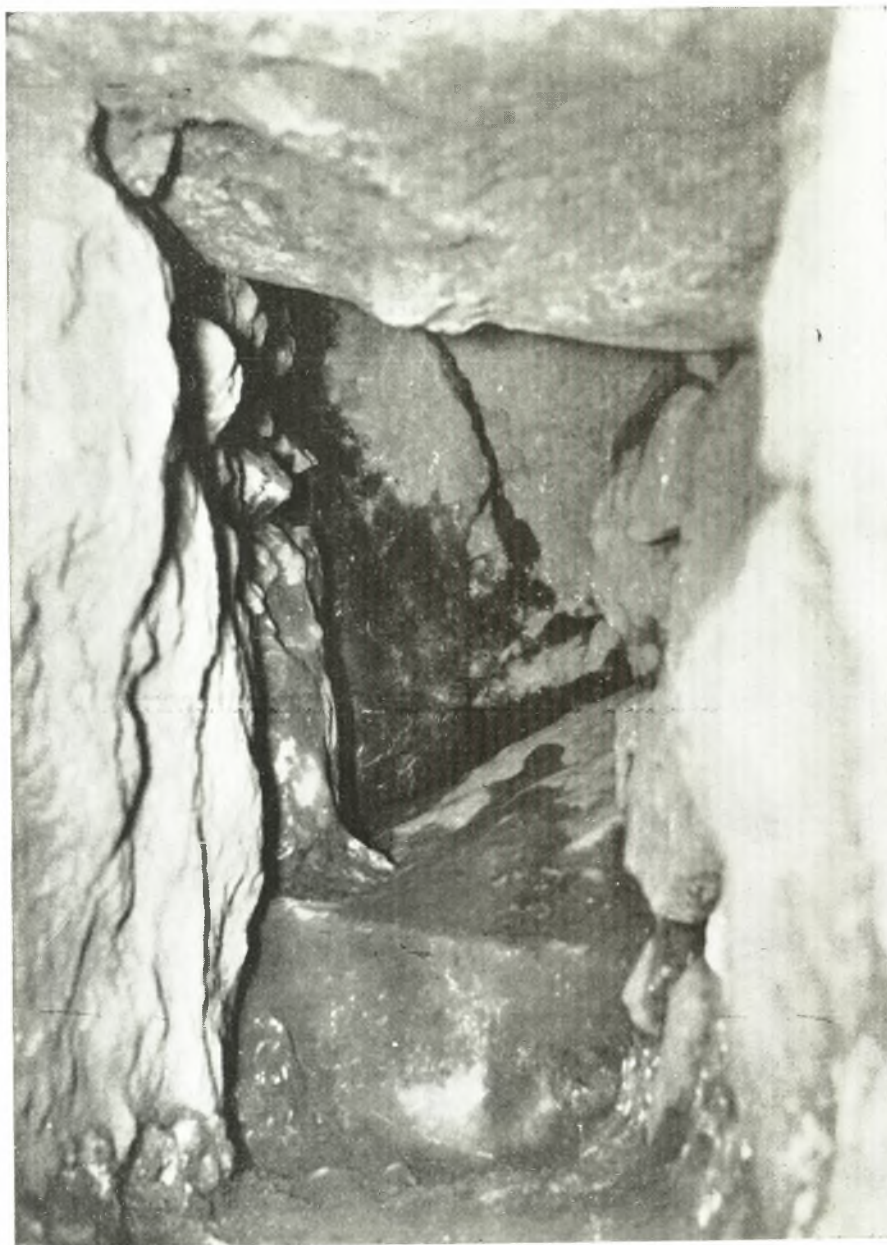
των, ενός αρχαιότερου και άλλου νεωτέρου, αλλά περιέχει ένα και μόνον τοίχου. Η έξοχή, την οποίαν παρουσιάζει περιττό μέσον του διασωθέντος μήκους του

Είχ. 76. Οί τὸ στόμιον δημιουργοῦντες ὀγκόλιθοι τοῦ τοίχου.

(εἰχ. 74), συμπίπτει μὲ τὴν ἐλαφρὰν στροφὴν πρὸς Ἀνατολὰς τῆς ἐπικλινούσας ἀνόδου καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν μικρὰν ἀλλαγὴν τῆς κατευθύνσεως τοῦ Rainp. Πρὸς τούτοις ἡ ἔρευνά μας ἀπεκάλυψεν ὑπόνομον, ὃ ὁποῖος εἶχε κατασκευασθῆ εἰς τὸ πλά-

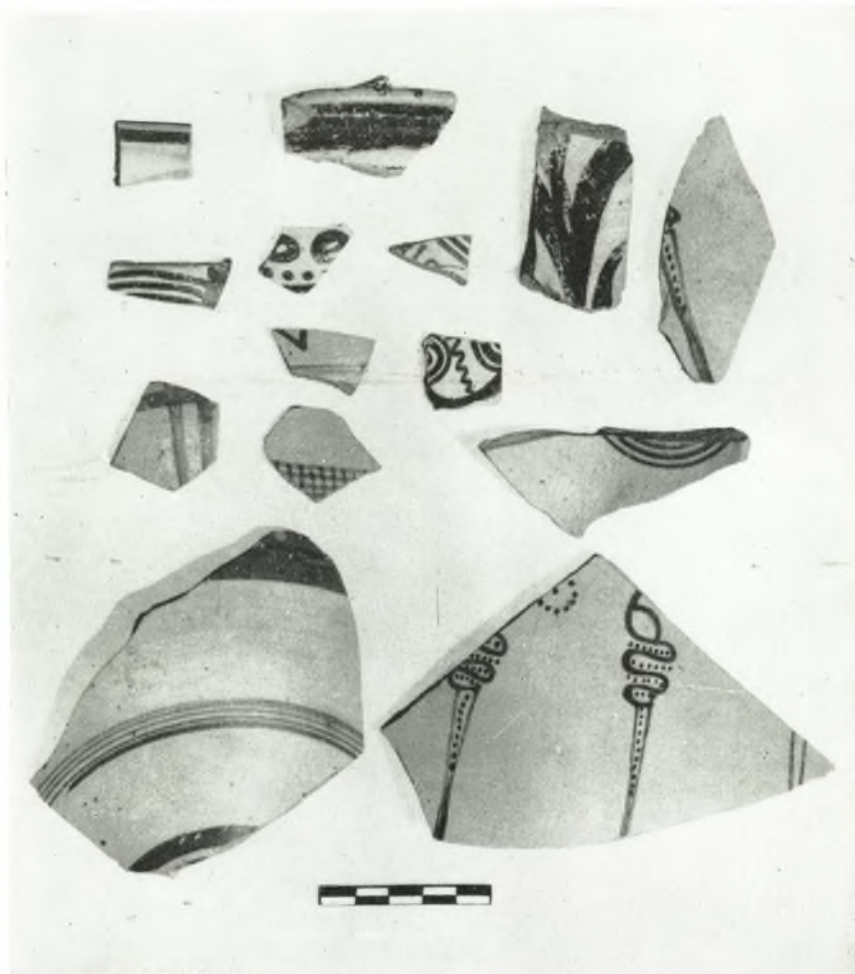
τος τοῦ ἀναλημματικοῦ καὶ εἶχε παραμείνει ἄγνωστος καὶ ἀνεξερευνήτος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (εἰκ. 75). Τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου, ὕψους 1 μ. καὶ πλάτους

Εἰκ. 77. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑπονόμου καὶ τὸ τέρμα τῆς ὀριζοντίας φορᾶς τῆς αὐλάκος.

0.45 μ., ἐκλείετο μὲ μικροὺς λίθους· διὰ τοῦτο ἴσως δὲν ἐγένετο προηγουμένως ἀντιληπτόν. Ἡ αὐλάξ του εἶναι κατασκευασμένη ἐκ μεγάλων πεπλατυσμένων λίθων κατακορύφως τεθειμένων καὶ τὸ δάπεδόν του, ὡς καὶ ἡ στέγη του, καλύπτονται

ἀπὸ ὁμοίους πεπλατυσμένους λίθους¹. Σημειωτέον ὅτι ἡ στέγη του εἶναι ὀριζοντία καὶ δὲν εἶναι καμαρωτή. Ἡ ἀύλαξ τοῦ ὑπονόμου εὐρέθη πλήρης χώματος περιέχοντος πολλὰ ὄστρακα γραπτά καὶ ἄγραφα. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ στομίου μέχρι μήκους 0.60 μ. εὐρέθησαν τὰ γραπτά ὄστρακα 8-20 τῆς εἰκόνας 73. Ἐκτὸς τούτων εὐρέθησαν πολλὰ ἄγραφα ἀνήκοντα εἰς ὑψίποδας κύλικας, εἰς πι-

Εἰκ. 78. Γραπτά ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὑπονόμου.

νάκια μετὰ ὀριζοντίων λαβῶν ὑπὸ τὸ χεῖλος τύπου 295, εἰς πρόχους καὶ ὑδρίας τύπων 69 καὶ 128, εἰς ποτήρια τύπων 226 καὶ 227, ὡς καὶ εἰς χονδροειδεῖς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ χυτροειδῆ ἀγγεῖα. Ἡ ἀναλογία τῶν γραπτῶν πρὸς τὰ ἄγραφα ἦτο 1:25.

Ὁ ὑπόνομος προχωρεῖ σχεδὸν ὀριζοντίως ὑπὸ τὴν ἐπικλινῆ ἄνοδον ἐπὶ 2.75 μ. μὲ κάπως ἡλαττωμένον ὕψος καὶ πλάτος, οὐχὶ ὅμως τόσοσ ὥστε νὰ καταστήσῃ

¹ Οἱ ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν τὴν στέγην, ὀργανικὸν μέρος τοῦ τοίχου καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ τὰς πλευρὰς καὶ τὸ δάπεδον τοῦ στομίου, ἀποτελοῦν ὑπόνομος κατεσκευάσθη ὅταν ἐκτίζετο ὁ τοῖχος.

ἀδύνατον τὴν ἐργασίαν τοῦ καθαρισμοῦ καὶ τῆς ἐρεῦνης (εἰκ. 76). Εἰς τὸ μῆκος ἐκεῖνο ἡ ὀριζοντία φορὰ τοῦ ὑπονόμου διακόπτεται ἀποτόμως ἀπὸ μέγαν ὀγκόλιθον (εἰκ. 77) καὶ ἡ αὐλαξ συνεχίζεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ διαγωνίως πρὸς τὸ λοι-

Εἰκ. 79. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὑπονόμου.

πὸν πλάτος τῆς ἐπικλινούσ ἀνόδου διὰ νὰ εὔρη ἔξοδον παρὰ τὸ νοτιανατολικὸν ἄκρον τῆς διασωθείσης κορυφῆς τῆς ἀνόδου. Μέρος καὶ τοῦ διαγωνίου τμήματος τῆς αὐλακὸς ἐκαθαρίσθη τοῦ χῶματος, τὸ ὁποῖον τὸ ἐπλήρου καὶ μέχρι σημείου ἐπιτρέποντος εἰς τὸν ἐργάτην νὰ σταθῇ ὄρθιος. Φοβούμενοι μήπως τὸ χῶμα, τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὸ ὑπόλοιπον τμήμα τῆς αὐλακὸς, τὸ ὁποῖον ὠμοίαζε πρὸς «κα-

πνοδόχην», καταπέση και καλύψη τὸν ἐργάτην, ἐγκατελείψαμεν τὴν περαιτέρω ἐρευνάν του. Σχετικῶς πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι τὰ ὄστρακα κατὰ κανόνα εὐρίσκοντο εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ὄχετοῦ ἢ καὶ ὀλίγον ἄνωθεν αὐτοῦ· τὸ ὑψηλότερον σημεῖον παρουσίας ὄστράκων ἦτο συνήθως περὶ τὰ 0.20 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου. Πέραν τοῦ ὕψους ἐκείνου μέχρι τῆς στέγης ἡ ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἀπὸ χῶμα ἀμμώδες (ἀμμουδερό) καὶ συνήθως δὲν περιεῖχεν ὄστρακα.

Τὰ ἀπὸ μήκους 0.60 μέχρι 1 μ. εὐρεθέντα γραπτὰ ὄστρακα παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 78. Ἀπὸ μήκους 1 μ. μέχρι μήκους 2.70 μ. εὐρέθησαν τὰ γραπτὰ ὄστρακα ὑπ' ἀριθμὸν 1-12 τῆς εἰκόνας 79. Τὰ λοιπὰ γραπτὰ ὄστρακα ὑπ' ἀριθμὸν 13-33 τῆς ἰδίας εἰκόνας εὐρέθησαν εἰς τὸ ἐρευνηθὲν τμήμα τοῦ ὄχετοῦ, τὸ βαῖνον διαγωνίως πρὸς τὰ ἄνω. Πλὴν τῶν γραπτῶν αὐτῶν ὄστράκων ἔχομεν καὶ πλῆθος ἀγράφων τῶν σημειωθέντων ἤδη σχημάτων, τὰ γραπτὰ ὅμως παρέχουν πιστὴν εἰκόνα τῶν χρονολογικῶν ὁρίων τοῦ ὑπονόμου.

Ἡ χρῆσις ὄστράκων εὐρεθέντων εἰς ὑπόνομον διὰ χρονολογικοὺς σκοποὺς εἶναι δύσκολος καὶ ἐν πολλοῖς ἐπικίνδυνος. Διότι εἶναι προφανές, ὅτι ὄστρακα ἀρχαιοτέρων χρόνων τῆς κατασκευῆς του κείμενα εἰς ἐπίχωσιν καλύπτουσιν τὰ πλευρὰ τῆς κλιτύος ἦτο δυνατόν νὰ παρασυρθοῦν τυχαίως πρὸς τὸν ὑπόνομον ἀπὸ τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν εἰς πολὺ ὑστερωτέρους χρόνους. Τὰ ὄστρακα ὅμως, τὰ ὅποια εὐρέθησαν εἰς τὸ διαγώνιον τμήμα τῆς αὐλάκος, θὰ ἔμειναν ἐκεῖ, ἀφ' οὗ τὸ ὀριζόντιον μέρος εἶχεν ἤδη πληρωθῆ, ἀφοῦ τὸ στόμιον εἶχε κλεισθῆ, διότι ἄλλως ἢ φορὰ τοῦ ὕδατος θὰ τὰ παρέσυρε πρὸς τὸ ὀριζόντιον τμήμα. Τὰ ἐκ τοῦ τμήματος ἐκείνου ὄστρακα φανερόνουν τοὺς χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ὑπόνομος ἔπαυσε νὰ ἐξυπηρετῆ τὴν ἀποχέτευσιν, διότι τὸ στόμιόν του εἶχεν ἀποκλεισθῆ εἴτε τυχαίως εἴτε ἐσκεμμένως. Ἀποδεικνύουν δηλαδὴ ὅτι ὁ ὑπόνομος ἔπαυσε νὰ λειτουργῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ΥΕ ΙΙΙ'-1 περιόδου, διότι τὰ ὄστρακα ὑπ' ἀριθμὸν 13, 14, 18, 23, 24, 32, 33 τῆς εἰκόνας 79 ἀνάγονται, νομίζω, εἰς τοὺς χρόνους τῆς περιόδου ἐκείνης. Δυστυχῶς τὰ γραπτὰ ὄστρακα δὲν ὀρίζουν τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους κατεσκευάσθη ὁ ὑπόνομος καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι πέραν τοῦ στομίου τοῦ ὑπονόμου πρὸς τὰ Νοτιοδυτικὰ δὲν φαίνεται ὅτι ἐλήφθη φροντίς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ἐξ αὐτοῦ καταρρεόντων ὑδάτων. Ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τοῦ ὀγκολίθου, ὁ ὁποῖος σχηματίζει τὸ δάπεδον τοῦ στομίου, τὸ ὕδωρ ἔρρεε πρὸς τὰ κάτω (εἰκ. 76). Εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ ἀναλημματικοῦ καὶ ἀμέσως πέραν αὐτοῦ δὲν ἀνεύρομεν ἔχνη ὑπονόμου ἢ ἄλλου μέσου ἀποχετεύσεως. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ βεβαίως ἐσκάφη προηγουμένως, ἴσως ὑπὸ τοῦ SCHLIEHMANN, καὶ ἡ ἀρχικὴ τῆς μορφῆς ἴσως κατεστράφη. Κατόπιν ἐσκάφη ὑπὸ τοῦ WACE¹. Τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου ἀνοίγει εἰς τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη ὁ ἀριθμὸς 36 καὶ 37 εἰς τὰ σχέδια τοῦ DE YONG. Ἡ περιοχὴ 36 ἀναφέρεται ὅτι «was composed of a sloping mound of earth. We excavated this»,

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 71 - 72.

γράφει ο WACE, «to the rock and found quantities of pottery; it was dug in three levels, but they shewed no stratification, thus indicating that the soil here was packed in as fill to make the bottom of the Ramp». Καὶ τὸν τοῖχον τῆς περιοχῆς 37 ἔδοκίμασε δι' ἀνασκαφῆς καὶ τὸν ἀνήγαγε «to the same period as the two Ramps», διότι αἱ ὑπ' αὐτὸν γινόμεναι τομαὶ ἀπέδωσαν ΥΕ III ὄστρακα¹. Ὁ πρὸς τὰ Νοτιοδυτικὰ καὶ πέραν τοῦ στομίου χώρος ἐπίσης ἠρευνήθη ὑπὸ τοῦ WACE τὸ 1922, ὅταν ἀνέσκαψε τὴν οἰκίαν τὴν γνωστὴν ὡς Ramp House². Φαίνεται ὅτι εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ἔκτασιν εὐδὲ ἴχνος ὄχετοῦ εὐρέθη, διότι οὐδὲν τοιοῦτον ἴχνος ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐκθέσεις τῆς ἐρεῦνης. Κατὰ τὸν WACE τὸ «Little Ramp» κατεσκευάσθη συγχρόνως πρὸς τὴν ἐπικλινῆ ἄνοδον, πρὸς τὸ Ramp δηλαδή. Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀληθεύῃ, τότε παραμένει ἀνεξήγητον διατὶ δὲν κατεσκευάσθη συνέχεια τοῦ ὑπονόμου, ὁ ὁποῖος εἶναι σύγχρονος καὶ πέραν τοῦ ἀναλημματικοῦ ἀλλ' ἀφέθησαν τὰ ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα ὕδατα νὰ κατακλύζουν τὴν ἀρχὴν τοῦ Little Ramp, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπιφάνεια ἦτο ἐκ πεπατημένης γῆς. Τὸ πρόβλημα εἶναι δύσκολον· μία εὐκολὸς λύσις του θὰ ἐδίδετο ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι ὁ ὑπόνομος ἠχρηστεύθη καὶ τὸ στόμιόν του ἐπληρώθη, ὅταν ἡ πρὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ πρὸς τὰ Νοτιοδυτικὰ περιοχὴ μετεσχηματίσθη εἰς οἰκόπεδα οἰκιῶν καὶ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Little Ramp. Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις εἶναι δυνατὴ, τότε τὸ πρόβλημα τῶν χρονολογιῶν τῆς κατασκευῆς τοῦ Little Ramp καὶ τοῦ οἰκήματος τοῦ γνωστοῦ ὡς Ramp House πρέπει νὰ ἐξετασθῆ καὶ πάλιν.

Ἡ μελέτη τῶν σχεδίων τῶν ὑπονόμων, ὡς παρέχονται ὑπὸ τοῦ WACE³, προβάλλει τὸ ἐρώτημα: Ποῖον σκοπὸν εἶχεν ὁ κατὰ μῆκος τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τῆς Ramp House βαίνων ὑπόνομος γ (παρένθ. πίν. Α)· τὰ ὕδατα τὰ ὁποῖα θὰ ἀπωχέτευε καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἤρχοντο ἀπὸ τὰ Νοτιοανατολικά, εὐκολώτερον θὰ ἀπωχετεύοντο διὰ τοῦ ὑπονόμου δ, ὁ ὁποῖος βαίνει πρὸς τὸ τεῖχος διὰ τῆς περιοχῆς τῆς Νοτίας Οἰκίας. Καὶ συντομώτερον ροῦν θὰ εἶχεν ἡ ἀποχέτευσις καὶ καλύτερον, διότι, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὸ σχέδιον, παρένθ. πίν. Α, ὁ ροῦς τοῦ ὑπονόμου βαίνει πρὸς τὸν κύκλον, εἶτα κάμπτεται πρὸς Δυσμᾶς καὶ τέλος φέρει πρὸς τὸ τεῖχος μεταξὺ δύο ἑλληνιστικῶν τοίχων. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ ὑπόνομος γ προὔπηρχε τῆς κατασκευῆς τῆς Ramp House καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ἐφέροντο τὰ ὕδατα ἐκ τοῦ ὑπονόμου τοῦ ἀναλημματικοῦ ὅτι εἶχε τμῆμα, τὸ ὁποῖον ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν καμπὴν πλησίον τοῦ χώρου, ὅπου ὁ ΔΡΟΣΙΝΟΣ ἀνεκάλυψε τὸν περίφημον ΥΕ I-II θησαυρὸν καὶ τὸ ὁποῖον ἔφερε πρὸς τὰ Βορειοανατολικά καὶ πρὸς τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου. Τὸ τμῆμα τοῦτο κατεστράφη ὅτε ἐκτίσθη ἡ Ramp House καὶ ὅτε ἐκλείσθη τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου. Βεβαίως ἡ ὅλη ἐξήγησις παραμένει εἰς τὸ ὑποθετικὸν πεδῖον, ἕως ὅτου διὰ νέας σκαφῆς ἴσως ἐξακριβωθοῦν οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέβαλον τὴν διευθέτησιν τῶν ὑπονόμων, ὡς φαίνονται σήμερον. Τὸ μόνον δυνατὸν συμπέρασμα ἐπὶ τοῦ

¹ BSA 25, 1921 - 1923, σ. 74.

² Ταύτην εἶχε μερικῶς ἀνασκάψει καὶ ὁ SCHLIEMANN τὸ 1876, πρβ. BSA αὐτόθι σ. 74.

³ Αὐτ. πίν. I, σχέδιον DE YONG, καὶ Mysenae, εἰκ. 3, ὅπου ἀναδημοσιεύεται τὸ αὐτὸ σχέδιον.

παρόντος είναι ότι ο υπόνομος της επικλινούς ανόδου ήχρηστεύθη κατά τὰς ἀρχὰς ἴσως τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου.

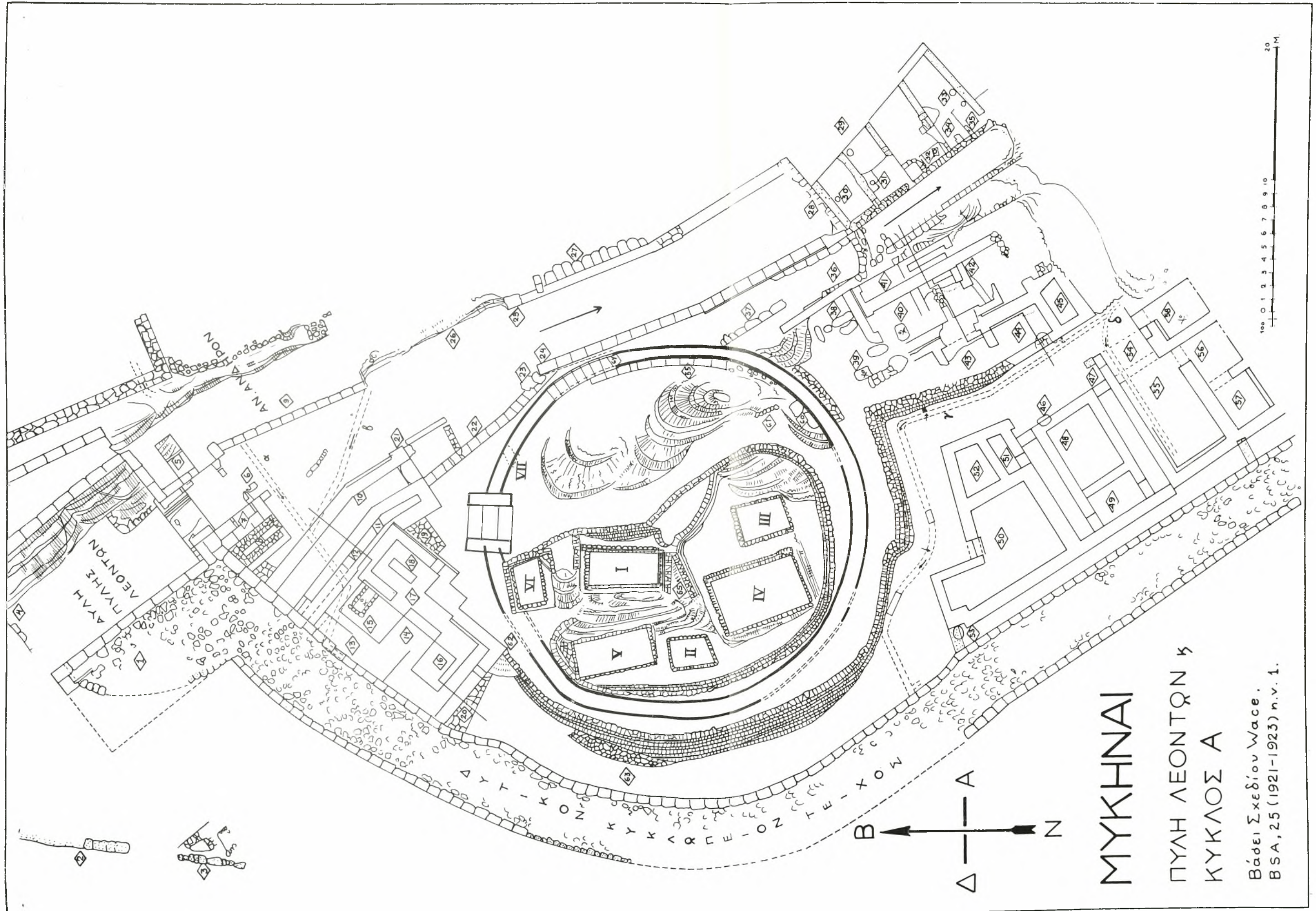
Ἡ μελέτη τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς επικλινούς ανόδου καὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν ἐκ πλακῶν περιβόλον τοῦ κύκλου Α κατέστησε φανερόν καὶ ἄλλο τι. Ἡ ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κύκλου δίοδος πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά ἀπεκόπη πλήρως, ὅτε ἐκτίσθη ὁ ἀναλημματικὸς τοίχος. Φαίνεται ὅτι καὶ ἡ πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους δίοδος ἀπεκόπη ὑπὸ τοῦ σιτοβολῶνος. Ἡ ἐξέτασις τοῦ σχεδίου τοῦ κύκλου Α, παρὲνθ. πίν. Α, θὰ φανερώσῃ ἀμέσως ὅτι ἡ πρὸς τὸν περιδρομον εἴσοδος διεκόπη ὑπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ σιτοβολῶνος. Καὶ εἶναι μὲν δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ πλάτος τοῦ ἀναλήματος τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου ἐπέτρεπε τὴν δημιουργίαν δρομίσκου περιθέοντος τὸν περιβόλον, ὁ δρομίσκος ὅμως αὐτὸς θὰ εἶχε παρὰ πολὺ μικρὸν πλάτος, ἐνιαχοῦ μόλις 0.70 μ., διὰ νὰ εἶναι χρήσιμος καὶ θὰ ἔφερε μόνον εἰς τὴν λεγομένην Ramp House. Αἱ οἰκίαι τοῦ κρατῆρος τῶν πολεμιστῶν, ἡ νοτία οἰκία, ἀκόμη καὶ αἱ οἰκίαι τοῦ WACE¹ καὶ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ δὲν θὰ εἶχον ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν πύλην τῶν λεόντων. Εἶναι δὲ καὶ ἀμφίβολον ἐὰν ἡ κορυφή τοῦ ἀναλήματος θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς δρομίσκος. Μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σιτοβολῶνος καὶ τῆς διατηρηθείσης επικλινούς ανόδου προφανῶς ἐδημιουργήθη τὸ πρόβλημα τῆς ἐκ τῆς πύλης τῶν λεόντων προσόδου εἰς τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχομεν τὰς διαφόρους οἰκίας τῆς κάτω ἀκροπόλεως. Ἴσως τότε νὰ κατασκευάσθῃ τὸ λεγόμενον Little Ramp διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ μίαν κάθοδον εἰς τὰς οἰκίας ἐκεῖνας. Ἐὰν οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, τότε τὸ Little Ramp, τὸ ὁποῖον εἶναι πράγματι επικλινῆς κάθοδος, εἶναι κάπως μεταγενέστερον τοῦ μεγάλου, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδομεν, εἶναι μεταγενέστερον κτίσμα τῆς διασκευῆς τοῦ κύκλου Α καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ διὰ πλακῶν περιβόλου. Ὁ WACE ὑπέθεσεν ὅτι «the two Ramps» πρέπει νὰ τεθοῦν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου ἢ «soon after 1400 B. C.»². Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀποδεικνύεται ὡς μὴ ὀρθῶς ἔχουσα, διότι ἡ κατασκευὴ τῆς πύλης τῶν λεόντων, τοῦ διατηρουμένου δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους καὶ τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου τοῦ κύκλου Α, κτισμάτων δηλαδὴ τὰ ὁποῖα ἰδρύθησαν πρὸ τῆς μεγάλης καὶ τῆς μικρᾶς επικλινούς ανόδου, τίθεται εἰς τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, ἤτοι περὶ τὸ 1250 π. Χ. Ἡ ἐκ τῶν παρατηρήσεών μας προερχομένη ἀκολουθία τῶν κτισμάτων τῆς περιοχῆς τοῦ κύκλου Α καὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς:

1. Πρῶτον ἐγένετο ἡ διασκευὴ καὶ ὁ ἐξωραϊσμός τοῦ κύκλου Α, συγχρόνως ἰδρύθη ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ διατηρούμενον δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος.

2. Κατόπιν ἰδρύθη ὁ σιτοβολῶν, τὸ Granary δηλαδὴ εἰς τὴν πρώτην του μορφήν.

¹ Οἰκίαν WACE ἀποκαλῶ τὴν λεγομένην Citadel House.

² BSA 25, 1921 - 1923, σ. 74.

ΜΥΚΗΝΑΙ

ΠΥΛΗ ΛΕΟΝΤΩΝ κ
ΚΥΚΛΟΣ Α

Βάσει Σχεδίου Wace.
BSA, 25 (1921-1923) π.ν. 1.

3. Ἠκολούθησεν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς ἐπικλινουῦς ἀνόδου (τοῦ Ramp).

4. Τέλος κατεσκευάσθη (τὸ Little Ramp) ἡ μικρὰ ἐπικλινῆς κάθοδος.

Πότε ἀρχικῶς ἐκτίσθη ὁ σιτοβολῶν (the Granary) δὲν ἐξηκριβώθη ἀπὸ τὰς ἐρεῦνας μας. Πιστεύω ὅμως ὅτι ὁ WACE ὀρθῶς ἐδέχθη, εἰς τὴν τελευταίαν του μελέτην¹, ὅτι τὸ κτήριο τοῦτο, εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ μορφὴν, εἶναι σύγχρονον ἢ κατὰ τι μόνον μεταγενέστερον τῆς κατασκευῆς τῆς πύλης. Σχετικῶς πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους ὀλίγον πρὸ τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ σιτοβολῶνος παρουσιάζει ἐσοχὴν, ἡ ὁποία ἀλλοιώνει τὴν κυκλικὴν του φορᾶν. Καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, διατὶ οἱ κτίσται τοῦ τείχους καὶ τῆς πύλης δὲν παρηκολούθησαν μέχρι τέλους τὴν καμπύλην τοῦ κύκλου, ἀλλ' ἐξέφυγον αὐτῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σιτοβολῶνος; Ἡ διαμόρφωσις τοῦ βράχου εἰς τὴν περιοχὴν εἶναι ἢ αὐτὴ καὶ πύλη ἦτο δυνατόν νὰ ἰδρυθῇ μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν καὶ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὀλίγον πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά τῆς γραμμῆς, τὴν ὁποίαν κατέχει, εἰς τὴν γραμμὴν περιῖπου τοῦ ὑπονόμου, ὅπου θὰ κατέληγεν ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ τείχους, ἐὰν οἱ κτίσται ἠκολούθουν μέχρι τέλους τὴν καμπύλην τοῦ κύκλου. Πρὸς τούτοις ὁ ἐκ πλακῶν νεώτερος περίβολος κατὰ τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν περιμέτρον τοῦ ἀρχαιοτέρου περιβόλου, ἔχει κτισθῇ δυτικώτερον αὐτῆς, ἂν καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα διὰ τῆς παρεκκλίσεως φορᾶ τὸν ἔθετεν ἄνωθεν τῆς γωνίας τοῦ τάφου VI καὶ τοῦ λακκοειδοῦς τάφου, τὸν ὁποῖον ἀνεκάλυψεν ὁ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ. Εἶναι ἄρα γε δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ σχεδιασταὶ τῶν ΥΕ IIIΒ κτισμάτων τούτων ἐσκεμμένως ἐξέφυγον τῆς φορᾶς τῆς ὑποδεικνυομένης ὑπὸ τῆς περιμέτρου τοῦ ἀρχαιοτέρου κυκλικοῦ περιβόλου διὰ νὰ ἐξοικονομηθῇ χώρος, μετὰξὺ τοῦ διασκευασθέντος κύκλου καὶ τοῦ κυκλωπέου τείχους, διὰ τὴν κατασκευὴν δημοσίου κτηρίου, τοῦ σιτοβολῶνος; Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ εὐσταθῇ, τότε ὑποβάλλεται τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ σιτοβολῶν εἰς τὴν πρώτην του μορφὴν ἀπετέλει μέρος τοῦ σχεδίου τῆς πύλης καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους.

Ἡ προσπάθειά μας ὅπως χρονολογήσωμεν ἀκριβέστερον τὴν πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς ἀκροπόλεως ἀνάβασις, ἡ ὁποία ἀπεδείχθη ὑστερωτέρα τῆς διασκευῆς τοῦ κύκλου Α, ἐπέβαλε τὴν ἔρευναν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἀνόδου. Τὸ 1958, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ κ. Τ. Leslie Shear, Jr., ἐγένοντο 3 τομαὶ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ δυτικὸν ἡμισυ τῆς ἐπιφανείας τῆς. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 1 τομὴ (1.80 × 2.40 μ.), κατὰ τὸ δυτικὸν ἡμισυ, συνέπεσε πρὸς προηγουμένως σκαφεῖσαν τάφρον. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 2 τομὴ (2.30 × 2.55 μ.) κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀναβάσεως συνέπεσε πρὸς στενωτέραν τάφρον ἴσως σκαφεῖσαν ὑπὸ τοῦ WACE. Καὶ εἰς τὰς δύο τομάς εἰς βάθος 0.40 μ. περίπου ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας ἀπεκαλύφθησαν μεγάλοι ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ γέμισμα

¹ WACE, *The Last Days of Mycenae*, εἰς *The Aegean and the Near East*, σ. 128: «The Granary must be approximately contemporary with or somewhat later than the walls».

τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως. Ἡ τρίτη τομὴ (2×2.70 μ.) ἐγένετο κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀναβάσεως καὶ περὶ τὰ 4 μ. πρὸς Βορρᾶν τῆς τομῆς 2. Ὁ χῶρος αὐτὸς ἐξελέγη, διότι τὸ λιθόστρωτον, τὸ ὁποῖον τὸν ἐκάλυπτε, δὲν ἔφερεν ἴχνη τσιμέντου, διὰ τοῦ ὁποίου ἀλλαχοῦ τὸ λιθόστρωτον εἶχε στερεωθῆ εἰς σύγχρονον ἐποχὴν. Ἀμέσως ὑπὸ τὸ λιθόστρωτον εὐρέθη στρῶμα καλῶς πεπατημένης γῆς, βάθους 0.35-0.40 μ., περιεχοῦσης λιθάρια, χάλικας καὶ ὄστρακα. Ὑπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ τῆς γῆς ἀπεκαλύφθησαν καὶ πάλιν οἱ ὀγκολίθοι, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ γέμισμα τῆς ἀναβάσεως.

Τὰ εὐρεθέντα ὄστρακα εἰς τὰς διαφόρους τομὰς ἔχουν ὡς ἐξῆς:

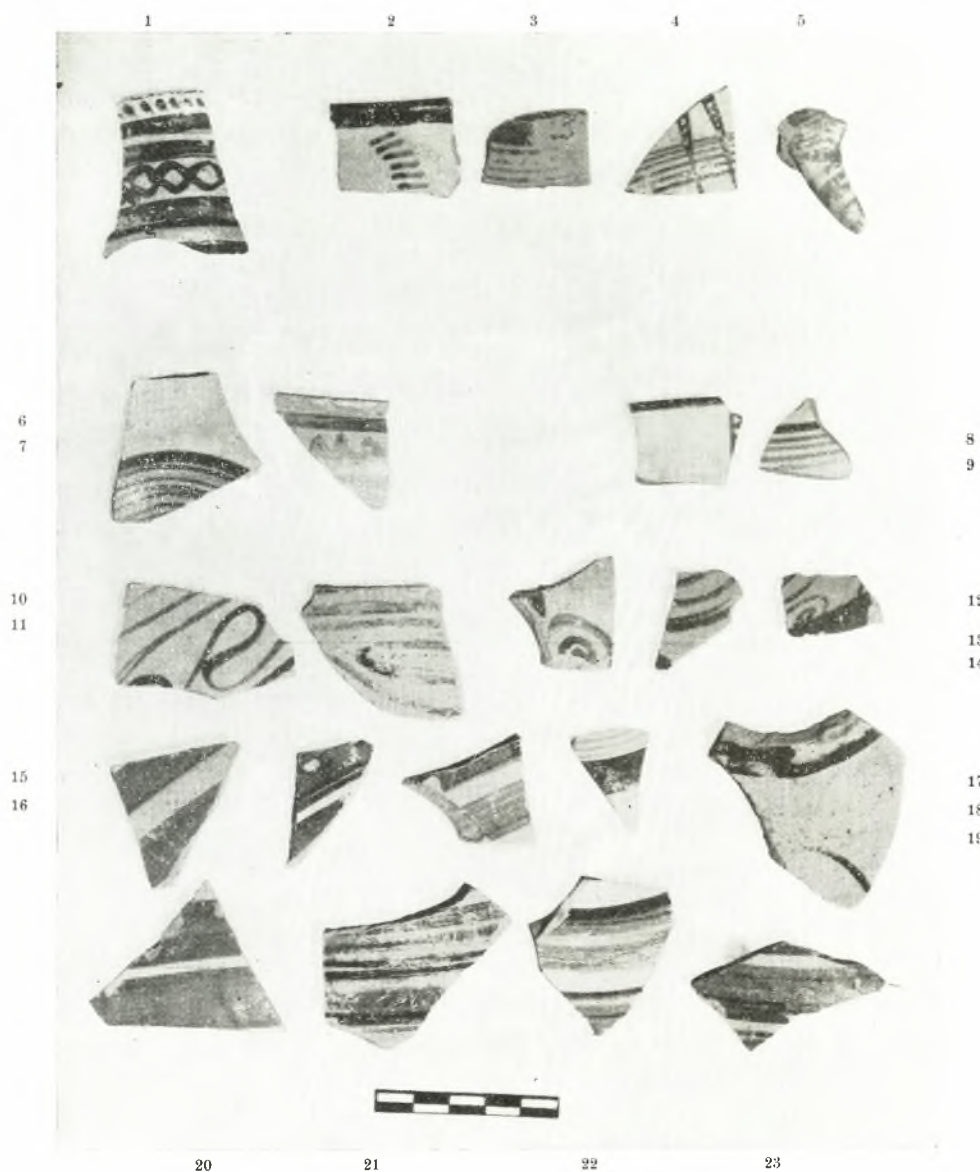
Τομὴ 1: Τὰ ὄστρακα ἦσαν ἀνάμεικτα καὶ περιελάμβανον 28 ΥΕ III ὄστρακα, 14 μεσοελλαδικά, 4 ἑλληνιστικά, 2 σύγχρονα. Ἡ συνύπαρξις ἑτερογενῶν στοιχείων ὀφείλεται εἰς προγενεστέρην σκαφὴν καὶ πλήρωσιν τοῦ χώρου.

Τομὴ 2: Τὰ ἐκ τοῦ ἡμίσεος μέρους τῆς τομῆς ὄστρακα, τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ προγενεστέρως σκαφέντος χώρου, ἦσαν βεβαίως ἀνάμεικτα. Ἐκ τοῦ μέρους τῆς τομῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς μὴ ἀνασκαφὴν προηγουμένως, προέρχονται ὀλίγα μικροσκοπικὰ γραπτὰ ὄστρακα καὶ τεμάχιον εἰδωλίου. Ἐκτὸς τούτων εὐρέθησαν καὶ 18 ἄγραφα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 6 ἀνήκουν εἰς πινάκια μὲ δύο λαβὰς τύπου 295, 4 εἰς πρόχους τύπου 69, 3 εἰς ὑδρίας τύπου 129, 1 εἰς ὑψίποδα μόνωτον κύλικα τύπου 267, 2 εἰς χυτροειδῆ ἀγγεῖα καὶ 2 εἰς ἀβέβαια σχήματα.

Τομὴ 3: Εἰς τὴν τομὴν αὐτὴν ἐπετύχομεν ἀδιατάρακτον χῶρον καὶ ἐπίχωσιν, ἣ ὁποία ἀπέδωσε 4 γραπτὰ (εἰκ. 80, ἀρ. 1-4) καὶ 42 ἄγραφα ὄστρακα. Τὰ 11 τῶν ἀγράφων ἀνήκουν εἰς πινάκια μετὰ λαβῶν τύπων 295 καὶ 296, 7 εἰς ὑδρίας τύπου 129, 5 εἰς πρόχους τύπου 69, 6 εἰς ὑψίποδας μονώτους κύλικας τύπου 267, 3 εἰς κιάθους τύπου 214-215, 2 εἰς ποτήρια τύπου 228, 2 εἰς χονδροειδεῖς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ 6 εἰς ἀβέβαια σχήματα. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 5, εἰκ. 80, τεμάχιον εἶναι τμῆμα μυκηναϊκοῦ ζφδίου.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ δὲν ἐθεωρήσαμεν ἱκανοποιητικά, διὰ τοῦτο τὸ 1959 ὑπὸ τὴν ἐποπείαν τοῦ κ. Σπυρ. Ἰακωβίδου ἠνοίχθη τάφος κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως ἀπὸ τοῦ βορείου ἄκρου τῆς τομῆς ὑπ' ἀριθμὸν 3, τοῦ 1958, μέχρι σχεδὸν τοῦ κροκαλοπαγοῦς ὀγκολίθου τοῦ σημειουμένου εἰς τὸ σχέδιον, παρὲνθ. πίν. Α, μὲ τὸν ἀριθμὸν 25. Τὸ μῆκος τῆς τάφου ἀνήρχετο εἰς 5.50 μ., τὸ πλάτος, βαθμηδὸν πρὸς Δυσμὰς ἐπεκτεινόμενον καθὼς συνεχίζετο ἡ σκαφὴ εἰς βάθος, ἔφθασε τὰ 3.45 μ. Τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τῆς τάφου ἠλαττοῦτο ὡς ἡ ἐργασία προὔχωρει εἰς βάθος καὶ ἡ ἐρευνηθεῖσα ἔκτασις εἰς τὸ βάθος τῆς τάφου εἶχε πλάτος μὲν 2.20 μ. μῆκος δὲ 2.10 μ. Τὸ ὀλικὸν βάθος τῆς τομῆς ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνήλθεν εἰς 3.00-3.10 μ., τούτου δὲ τὰ 1.50 μ. περίπου κατέχονται ὑπὸ τῶν ὀγκολίθων τοῦ γεμίματος τῆς ἀναβάσεως. Ἡ ἐξαγωγή τῶν ὀγκολίθων αὐτῶν κατέστη δυνατὴ μόνον, διότι εἶχομεν τὴν πρόθυμον βοήθειαν καὶ τὰς ὑπηρεσίας τῶν τεχνιτῶν τῆς ἀναστηλώσεως, τοὺς ὁποίους προθύμως ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὁ διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως κ. Εὐστάθιος Στίκας, τὸν ὁποῖον καὶ

ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ θεομῶς. Οἱ τεχνῖται τῆς ὑπηρεσίας κατεσκεύασαν στερεὰ ἱκρία (σκαλωσιὰν) καὶ τῇ βοήθειᾳ μηχανημάτων ἀφήρσαν τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον τοὺς ὀγκολίθους τοῦ γεμίματος καὶ οὕτω κατέστησαν δυνατὴν τὴν μελέτην τῶν στρωμάτων τῆς ἀναβάσεως. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐρεύνης ἔθεσαν τοὺς ὀγκολίθους εἰς τὴν

Εἰκ. 80. Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἐπικλινοῦς ἀναβάσεως (Ramp).

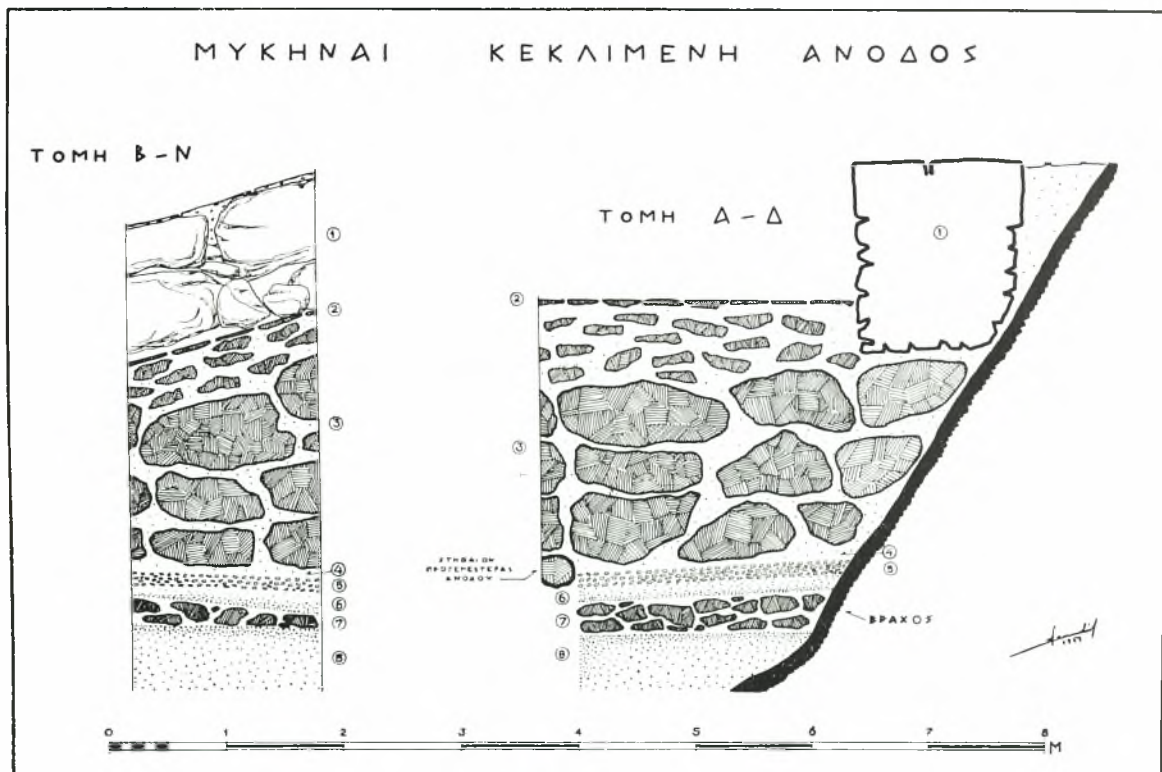
ἀρχικὴν τῶν θέσιν καὶ ἐπανάφερον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀναβάσεως εἰς τὴν πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς μορφήν της. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἦτο λεπτοτάτη καὶ δύσκολος, ἀπῆται μεγάλῃν προσοχὴν καὶ ἰκανότητα, ἐγένετο ὅμως μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιτυχίας¹. Διὰ

¹ Ἐγένετο πρὸς τούτοις μὲ πολλὰς διακοπὰς λόγῳ τῶν πολλῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τοῦ χώρου, τοὺς ὁποίους ἐνίοτε ἦτο ἀδύνατον νὰ συγκρατήσωμεν εἰς τὰ θεμιτὰ ὄρια τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς.

τοῦτο ὀφείλονται ἴδιαι εὐχαριστίαι εἰς τοὺς τεχνίτας καὶ τοὺς ἐργάτας τοὺς χρησιμοποιοῦντας εἰς τὴν ἔρευναν.

Τὸ ὅλικόν βάθος τῆς τομῆς διαίρεται εἰς καλῶς διακρινόμενα στρώματα, τὰ ὁποῖα ἀριθμοῦμεν ἐκ τῶν ἄνω, ἐκ τῆς σημερινῆς δηλαδή ἐπιφανείας, πρὸς τὰ κάτω. Τὸ σημερινὸν λιθόστρωτον ἀποκαλοῦμεν Στρώμα 1^{ον}.

Στρώμα 2^{ον}. Βάθος 0.50 - 0.45 μ. Ἡ ἐπίχωση τοῦ στρώματος τούτου, ἢ ἀμέσως κάτωθεν τοῦ λιθοστρώτου (σχέδιον, εἰκ. 81, ἀρ. 2), ἀποτελεῖται ἀπὸ χῶμα περιέχον πολλούς, μικροὺς λίθους καὶ χάλικας. Εἰς τοῦτο εὐρέθησαν ἐν ὅλῳ

Εἰκ. 81.

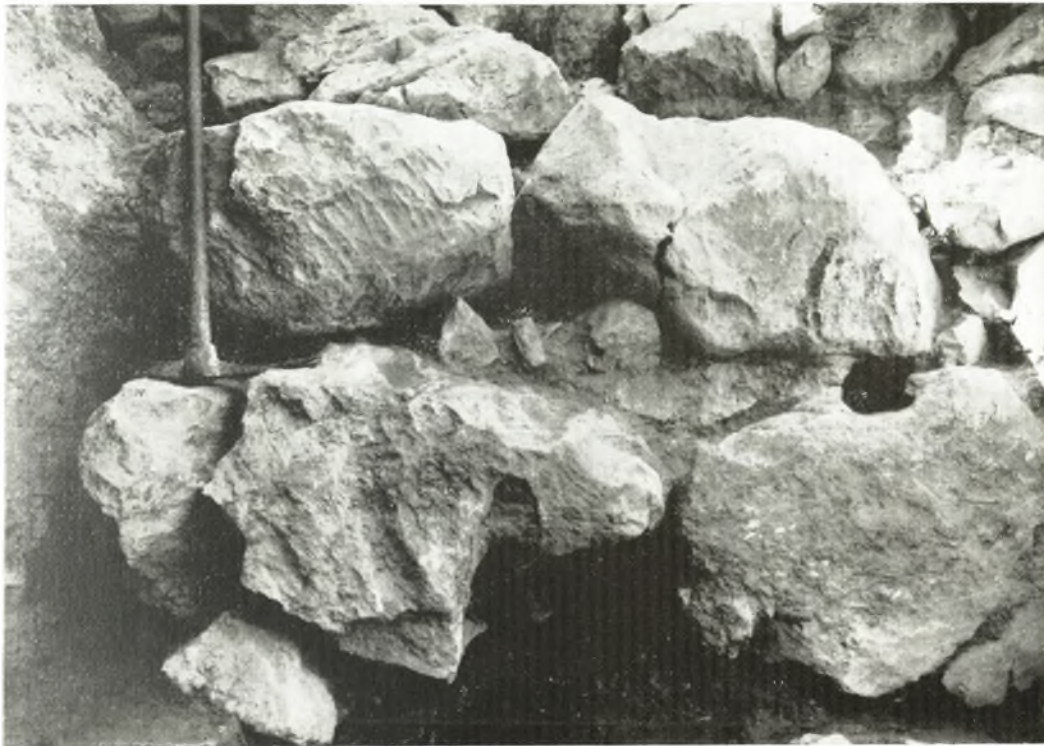
(Σχέδιον Σπ. Ἰακωβίδου)

63 ὄστρακα, ἐξ ὧν τὰ 9 ἦσαν γραπτά. Τὸ στρώμα τοῦτο τερματίζεται ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ ἐξ ὀγκολίθων γέμισματος.

Στρώμα 3^{ον}. Βάθος 0.40 μ. - 1.90 μ. Τοῦτο περιλαμβάνει τὸ ἐξ ὀγκολίθων γέμισμα τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως. Εἰς τὸ ἀνασκαφὲν τμήμα, τὸ γέμισμα ἐσηματίσθη ἀπὸ τρεῖς ἐπαλλήλους σειρὰς τιτανολίθων ἀκατεργάστων καὶ ἀνωμάτων σχημάτων (σχέδιον εἰκ. 81, ἀρ. 3) τεθέντων ἀραιῶς, οὕτως ὥστε σχηματίζονται μεταξύ των πολλὰ καὶ μεγάλα κενὰ (εἰκ. 82). Τὰ κενὰ αὐτὰ εἶχον πληρωθῆ με χῶμα καὶ μικροτέρους λίθους. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀναβάσεως τὸ στρώμα τῶν ὀγκολίθων φθάνει μέχρι τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος πίπτει σχεδὸν καθέτως πρὸς Δυσμὰς (πίν. 24, εἰκ. 82 καὶ σχέδιον εἰκ. 81). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ βράχου αὐτοῦ παρουσιάζει κοίλωμα, μεγίστης διαμέτρου περὶ τὰ 0.85 μ., τὸ

ὁποῖον εὐρέθη πλήρες μελανοῦ καμένου χώματος καὶ ὀστράκων μεσοελλαδικῶν (11 μινύεια κίτρινα, 9 φαιὰ καὶ 7 ἀμαυρόχρωμα). Τὸ χῶμα ἄνωθεν τοῦ κοιλώματος δὲν ἔφερεν ἴχνη καύσεως καὶ τὰ ἕξ αὐτοῦ ὀστρακα (μόνον 8) ἦσαν μυκηναϊκά (ΥΕ ΠΙΒ προφανῶς).

Ἐπὶ τοῦ ἐκ τιτανολίθων γεμίματος πατεῖ ὁ ἀνατολικός, πλευρικός τοῖχος τῆς ἀναβάσεως (σχέδιον, εἰκ. 81, ἀρ. 1), ἀμέσως δὲ ὀπισθεν αὐτοῦ διασώζεται σειρὰ κροκαλοπαγῶν κύβων (εἰκ. 83, κ). Τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν κύβων ὁ WACE ἔξέλαβεν ὡς δευτέρον τοῖχον καὶ προφανῶς τὸν κύριον τοῖχον τῆς ἀναβάσεως, τοῦ ἔδωκε τὸν ἀριθμὸν 27 καὶ ἐδέχθη ὅτι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους τὸν ἐκάλυ-

Εἰκ. 82. Ὀγκόλιθοι τοῦ γεμίματος τῆς ἐπικλινοῦς ἀναβάσεως (Ramp).

ψαν «by a rubble wall with a wooden frame - work set in it, to hold the superstructure of crude brick»¹. Ἡ ἔρευνά μας ἀπέδειξεν ὅτι οἱ κροκαλοπαγεῖς κύβοι δὲν σχηματίζουν τοῖχον, ὅτι πατοῦν εἰς μικροὺς λίθους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ ὀπισθεν τοῦ πλευρικοῦ τοῖχου (τοῦ ἀποκληθέντος rubble wall) γέμισμα. Ὁ πλευρικός αὐτός τοῖχος (εἰκ. 83, π) εἶναι ἐκτισμένος μὲ τιτανολίθους, οἱ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀρμοὶ ἐπληρώθησαν μὲ ἀσπρόχρωμα διὰ νὰ τὸν προστατεύσουν ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν. Ἴσως καὶ ἡ σειρὰ τῶν κροκαλοπαγῶν κύβων «κ» νὰ ἐτέθη διὰ νὰ προφυλάξῃ τὸν πλευρικὸν τοῖχον «π» ἀπὸ τὴν ἀπὸ τῆς κλιτύος πίεσιν καὶ ἀπὸ τὰ καταρρέοντα ἐν καιρῷ βροχῆς ὕδατα. Ὁ μεταξὺ τῶν κροκαλοπαγῶν κύβων

¹ WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 67 καὶ πίν. XVIa.

καὶ τοῦ βράχου τῆς κλιτύος χώρος εἶχε πληρωθῆ ἡχώματος. Τὰ ἐκ τοῦ τρίτου στρώματος προσελθόντα ὄστρακα ἀνέρχονται εἰς 42.

Στρώμα 4^{ον} (σχέδιον, εἰκ. 81, ἀρ. 4). Βάθος 1.90 - 2.00 - 2.05 μ. Ἡ τρίτη καὶ κατωτάτη σειρὰ τῶν ὀγκολίθων τοῦ γεμίματος κεῖται ἐπὶ στερεᾶς ἐπιφανείας ἡχώματος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἄνω ἐπίπεδον στρώματος πάχους κυμαινομένου μεταξὺ 0.10 καὶ 0.15 μ. Τὸ στρώμα αὐτὸ ἐσχηματίσθη ἀπὸ συμπαγῆς ἡχώμα ὑποκίτρινον, ὀφειλόμενον εἰς τὴν προσθήκην ἀσπροχώματος, πλήρες μικρῶν χαλίκων καὶ περιεῖχε πολὺ ὀλίγα ὄστρακα (σύνολον 18). Ἡ ἐπιφάνειά του, σκληρὰ καὶ καλῶς πεπατημένη, δὲν εἶναι ὀριζοντία ἀλλ' ἔχει κλίσιν ἀνερχομένην ἀπὸ

Εἰκ. 83. Σειρὰ κροκαλοπαγῶν λίθων (Κ) ὀπισθεν τοῦ πλευρικοῦ τοίχου (II - II) τῆς ἐπικλινοῦς ἀναβάσεως.

Βορρᾶ πρὸς Νότον, ἦτοι κλίσιν παράλληλον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ διατηρηθεῖσα ἐπικλινῆς ἀνάβασις. Περὶ τὰ 2.50 μ. πρὸς Δυσμὰς τοῦ βράχου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀναβάσεως, ἀπεκαλύφθη σειρὰ λίθων ἄργων ἐσφηνωμένων εἰς τὸ κράσπεδον τοῦ στερεοῦ αὐτοῦ ἡχώματος. Τὸ ἄνω ἄκρον τῶν λίθων αὐτῶν ἐξέχει κατὰ 0.04 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ στρώματος, ἐν ᾧ τὸ κάτω τμήμα των βυθίζεται περὶ τὰ 0.06 μ. κάτωθεν τοῦ στρώματος. Προφανῶς ἡ γραμμὴ αὐτῆ τῶν λίθων ἀπετέλει στηθαῖον, τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἀναβάσεως, διότι πέραν αὐτῆς πρὸς Δυσμὰς ἡ σκληρὰ ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος καὶ τὸ στρώμα αὐτὸ δὲν συνεχίζεται. Ἡ ἀπὸ τοῦ στηθαίου τούτου μέχρι τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου ἀπόστασις ἀνέρχεται εἰς 3.50 μ. περίπου.

Στρῶμα 5^{ον}. Βάθος 2.00 - 2.05 - 2.17 μ. Κάτωθεν τοῦ 4^{ου} εὐρέθη καὶ ἕτερον σκληρὸν ἐπίπεδον, ἐτέρα στρῶσις καλῶς πεπατημένη καὶ ὁμαλή (σχέδιον, εἰκ. 81, ἀρ. 5). Ἡ στρῶσις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν στρώματος πάχους κυμαινομένου ἀπὸ 0.05 μέχρι 0.17 μ. σχηματισθέντος ἀπὸ συμπαγῆς ἐρυθροπὸν χῶμα, κοκκινόχωμα, ἀνάμεικτον μὲ μικροὺς χάλικας. Ὀλίγα σχετικῶς ὄστρακα εὐρέθησαν εἰς τὸ στρῶμα. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος τούτου παρουσιάζει κλίσιν, ἀλλ' ἡ κλίσις αὕτη ἔχει ἀντίθετον φορὰν τῆς τοῦ 4^{ου} στρώματος, ἦτοι βαίνει ἀνιούσα ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Εἰς μῆκος 1.80 μ. ἡ ἀνιούσα αὕτη κλίσις ἀνέρχεται εἰς 0.20 μ., ἦτοι ἀνέρχεται εἰς 10% περίπου. Ἡ κλίσις αὕτη συνεχίζεται πρὸς Βορρᾶν καὶ κάτωθεν τῶν ὄγκολίθων τοῦ γεμίματος, τοὺς ὁποίους δὲν ἐξηγάγομεν¹, φαίνεται δ' ὅτι τὰ 10% ἀξάνουν ὡς τὸ στρῶμα προχωρεῖ κάτωθεν τῶν ὄγκολίθων ἐκείνων.

Στρῶμα 6^{ον}. Εἰς βάθος 2.17 μ. ἀπεκαλύφθη καὶ ἄλλη σκληρὰ στρῶσις, ἐκ καλῶς πεπατημένης γῆς, σχηματίζουσα τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν σχετικῶς λεπτοῦ ἀλλὰ σκληροῦ στρώματος χώματος μέσου πάχους 0.07 μ. Τὸ στρῶμα τοῦτο ὑπέρεται γεμίματος, ἀργῶν λίθων καὶ χώματος μέσου πάχους 0.25 - 0.28 (σχέδιον, εἰκ. 81, ἀρ. 6+7 καὶ πίν. 24). Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἐκ λίθων γέμισμα εἶναι ὑπόστρωμα δρόμου, τοῦ ὁποίου τὸ ἐπίστρωμα ἐσχηματίσθη ἀπὸ συμπαγῆς χῶμα. Ἡ στρῶσις εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δρόμου καὶ αὕτη παρουσιάζει κλίσιν ἀνιούσαν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὸ στρῶμα τοῦ χώματος καὶ μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ ὑποστρώματος, ἦσαν ὅλα μεσοελλαδικά.

Στρῶμα 7^{ον}. Ἀπὸ βάθους 2.50 μ. μέχρι τοῦ βράχου, τὸν ὁποῖον εἰς ἓν σημεῖον μόνον ἀπεκαλύψαμεν (βάθος 2.98 μ.), τὸ στρῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ χῶμα καστανομελανὸν σχετικῶς μαλακόν (σχέδιον, εἰκ. 81, ἀρ. 8). Περιεῖχε πολὺ ὀλίγους μικροὺς λίθους καὶ ὄστρακα μεσοελλαδικά. Εἰς τὰ τελευταῖα 0.10 μ. τοῦ βάθους τοῦ περίπου καὶ ἐπὶ τοῦ βράχου εὐρέθησαν καὶ 5 πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα.

Ἡ ἔρευνα τῆς ἐπικλινούσ ἀναβάσεως (τοῦ Ramp δηλαδὴ) παρουσίασε πολλὰς τεχνικὰς δυσκολίας, ἀλλὰ συνέβαλε πολὺ εἰς τὰς περὶ τῆς περιοχῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων γνώσεις μας. Ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν στρωμάτων ἔγινε φανερόν ὅτι τὸ Ramp διεφύλαξε τέσσαρας διαφόρους ἐπικλινεῖς ἀναβάσεις, αἱ ὁποῖαι διεδέχθησαν ἢ μία τὴν ἄλλην. Ἡ γνωστὴ ἀνάβασις μὲ τὸ λιθόστρωτόν της, ἡ χρησιμοποιουμένη καὶ σήμερον, εἶναι ἡ νεωτάτη πασῶν, ἡ τελευταία κατὰ χρονικὴν διαδοχὴν καὶ ἡ ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 1 ἐκ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Ὑπ' αὐτὴν ἔχομεν τὴν δευτέραν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνάβασις, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 4 στρῶμα. Αὕτη φαίνεται ὅτι εἶχε πλάτος 2.50 περίπου μέτρων καί, ὡς ἡ πρώτη, ἔβαινε ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Κάτωθεν αὐτῆς ἀπεκαλύφθη τρίτη ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνάβασις, τοῦ στρώματος ὑπ' ἀριθμὸν 5, τῆς ὁποίας ἡ ἀνιούσα κλίσις ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν τῆς δευτέρας, ἦτοι ἔβαινε ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Κάτωθεν

¹ Ἐξηκριβώσαμεν ὅμως τὴν συνέχειαν τοῦ στρώματος καὶ τὴν κλίσιν του διὰ σύριγγος πλάτους 0.50 μ., τὴν ὁποίαν ἐσκάψαμεν εἰς μῆκος 1.25 μ. κάτωθεν τῶν ὄγκολίθων.

της τρίτης εύρέθη ή αρχαιοτάτη πασών άνοδος, ή τετάρτη από της έπιφανείας, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 6 στρώμα, της οποίας ή κλίσις εβαινεν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν ὡς καὶ ή της τρίτης. Ὑπὸ τὴν άνοδὸν αὐτὴν ἔχομεν τὸ χῶμα της κλιτύος τοῦ λόφου, ὡς διατηρεῖτο εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν καὶ τέλος τὸν βράχον. Τὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα εύρέθησαν εἰς τὰ 8 διάφορα στρώματα, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὸ βάθος της ἐπιχώσεως, παρέχουν τὰς μόνας χρονολογικὰς ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν διὰ τὰς άνόδους αὐτάς.

Εἰς τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν δεύτερον στρώμα, τὸ λιθόστρωτον δηλαδὴ, εύρέθησαν ἐν ὄλῳ 63 ὄστρακα. Ἐκ τούτων τὰ 54 ἦσαν ἄγραφα καὶ τὰ 9 γραπτά. Τὰ ἄγραφα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγονται καὶ 6, τῶν ὁποίων καὶ ή ἐσωτερικὴ καὶ ή ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἦσαν κεκαλυμμένα διὰ λεπτῆς μελανῆς βαφῆς, ἀνήκουν εἰς τὰ ἀκόλουθα σχήματα ἄγγειων. 18 ὄστρακα ἀνήκουν εἰς ὑψίποδας κύλικας τύπων 267 καὶ 274 (ἐκ τούτων 8 εἶναι πόδες κυλικῶν, 6 συμπαγεῖς καὶ 2 μὲ κοιλότητα εἰς τὸ κέντρον της βάσεως), 10 εἰς πινάκια μὲ δύο λαβὰς τύπων 295 καὶ 296, 10 εἰς ὑδρίας καὶ πρόχους τύπων 69 καὶ 129, 6 εἰς κυάθους τύπων 214, 215, 4 εἰς χονδροειδεῖς ψευδοστόμους ἀμφορεῖς καὶ τὰ λοιπὰ 6 εἰς ἀβέβαια σχήματα. Τὰ γραπτά ὄστρακα παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 80, ἀρ. 6-14.

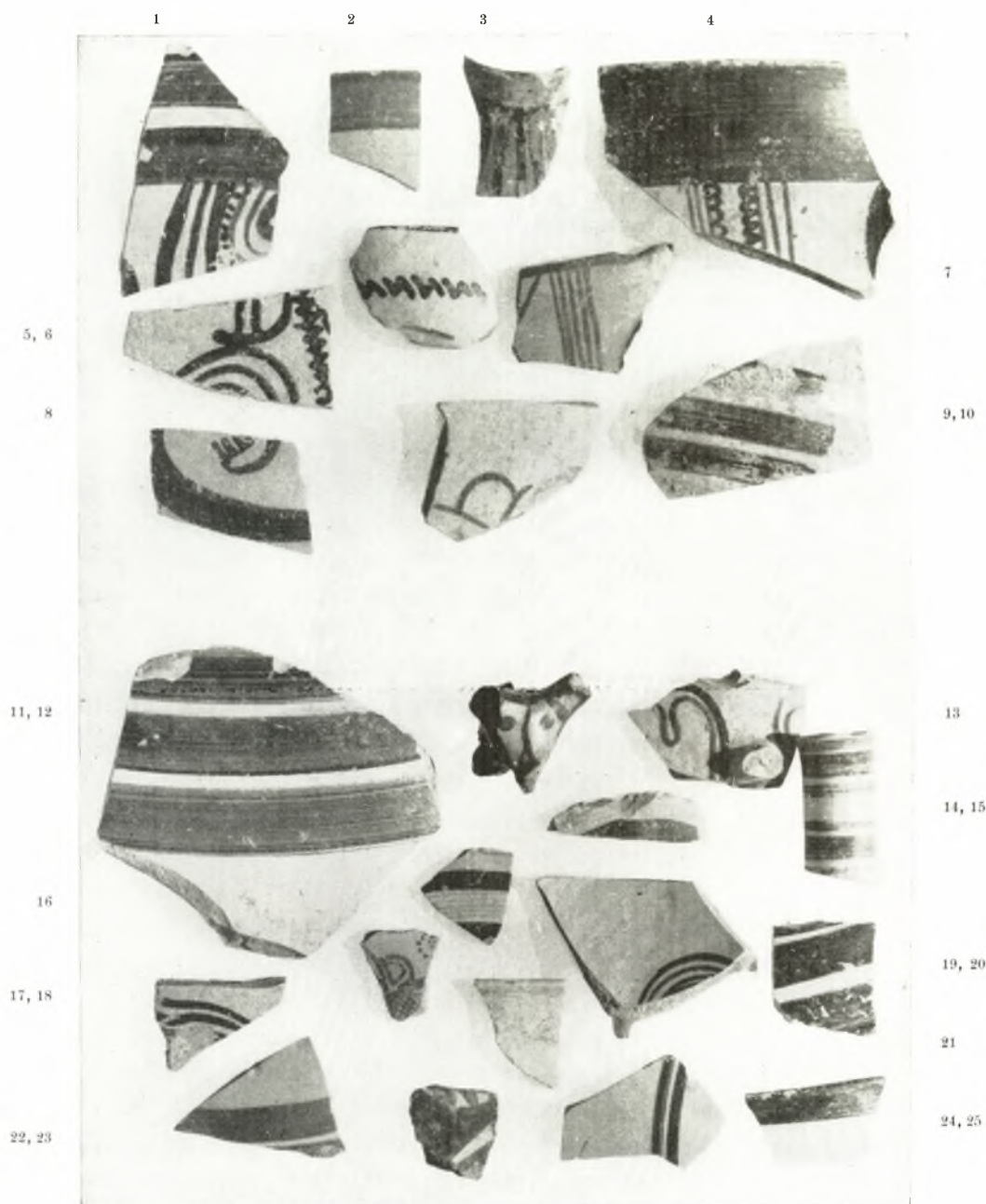
Εἰς τὸ τρίτον στρώμα τοῦ γεμίματος τῶν ὀγκολίθων εύρέθησαν ἐν ὄλῳ 42 ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 14 ἦσαν γραπτά. Τὰ ἄγραφα περιλαμβάνουν καὶ δύο μελαμβαφῆ καὶ ἀνήκουν εἰς σχήματα ὅμοια τῶν ἀπαριθμηθέντων διὰ τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου στρώματος προερχόμενα ἀβαθῆ ὄστρακα καὶ εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἀναλογίαν. Τὰ γραπτά παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 84 ὑπ' ἀριθμὸν 11-25. Μεταξὺ αὐτῶν καταλέγεται καὶ κεφαλὴ μυκηναϊκοῦ ζυφιδίου, ἀρ. 12. Εἶναι κατεσκευασμένη ἐκ πηλοῦ κιτρινωποῦ καὶ φέρει διακόσμησιν μελανοξανθοῦ στιλπνοῦ χρώματος. Ἡ διὰ χρώματος δήλωσις της γραμμῆς της ρινὸς καὶ τοῦ μετώπου εἶναι χαρακτηριστικὴ νεωτέρων μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 1-5 γραπτά ὄστρακα της εἰκόνας 84 προέρχονται ἀπὸ τὸν χῶρον τὸν μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ πλευρικοῦ τοίχου «π» καὶ τῶν κροκαλοπαγῶν κύβων «κ» (εἰκ. 83) καὶ ἀπὸ τοὺς λίθους, ἐπὶ τῶν ὁποίων πατοῦν οἱ κύβοι.

Εἰς τὸ τέταρτον στρώμα, τὸ περιλαμβάνον τὴν δευτέραν ἀνάβασιν, εύρέθησαν 18 μόνον ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 13 ἦσαν ἄγραφα καὶ ἀνήκουν εἰς σχήματα ὡς τὰ ἐκ τοῦ 2^{ου} καὶ τοῦ 3^{ου} στρώματος, καὶ 5 γραπτά. Εἰς τὴν εἰκόνα 84, ἀρ. 6-10, δίδω τὰ ἐκ τοῦ στρώματος γραπτά.

Τὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ πέμπτου στρώματος, τοῦ περικλείοντος τὴν τρίτην ἀπὸ της ἐπιφανείας άνοδὸν, περιλαμβάνουν 20 μυκηναϊκὰ καὶ 5 μεσοελλαδικὰ ὄστρακα. Τὰ γραπτά μυκηναϊκὰ ὄστρακα ἀνέρχονται εἰς 9 καὶ εἰκονίζονται ὑπ' ἀριθμὸν 15-23 εἰς τὴν εἰκόνα 80. Τὰ μεσοελλαδικὰ εἶναι 3 κίτρινα μινύεια καὶ 2 ἀμαυρόχρωμα.

Ὅλα τὰ ὄστρακα τοῦ ἔκτου στρώματος, πλὴν τῶν ἐκ τῶν 0.10 μ. ἄνωθεν τοῦ βράχου, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἶναι μεσοελλαδικὰ καὶ περιλαμβάνουν φαιὰ μινύεια 11, κίτρινα μινύεια 14, ἀμαυρόχρωμα 9. Ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ βράχου εύρέθησαν 5 πρωτοελλαδικὰ ἄγραφα ὄστρακα.

Τὰ μυκηναϊκὰ ὄστρακα τῶν στρωμάτων 2 - 4 ἀνήκουν εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΒ περίο-
δον καὶ εἰς τοὺς πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου χρόνους. Ἰδίᾳ τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 10 καὶ

Εἰκ. 84. Ὅστρακα ἐκ τῶν στρωμάτων 3 καὶ 4 τῆς τάφρου τῆς ἐπικλινοῦς ἀναβάσεως.

11 ὄστρακα τῆς εἰκόνης 80 ἐκ τοῦ δευτέρου στρώματος δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν
λόγῳ τῆς διακοσμήσεως καὶ τῆς ποιότητός των εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ πε-
ριόδου. Τὰ μυκηναϊκὰ γραπτὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ 5^{ον} στρῶμα, τὸ στρῶμα δηλαδὴ
τῆς τρίτης ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας ἀνόδου, εἶναι τόσον γενικὰ καὶ ἀνήκουν εἰς τμήματα

ἀγγείων τόσον ἀκαθορίστων κατὰ τὸ σχῆμα, ὥστε δὲν ἐπιτρέπουν τὴν τοποθέτησιν των εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους ρυθμοὺς τῆς ΥΕ III κεραμεικῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν κᾶπως ὠρισμένην χρονολόγησιν. Τὰ ὄστρακα παρέχουν χρονολογικὰς ἐνδείξεις μόνον διὰ τὰς ὑπ' ἀριθμὸν 1, 2 καὶ 4 ἀνόδους. Διὰ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνοδὸν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ βασισθῶμεν εἰς συλλογισμοὺς μᾶλλον ἢ εἰς θετικὰ κεραμεικὰ στοιχεῖα.

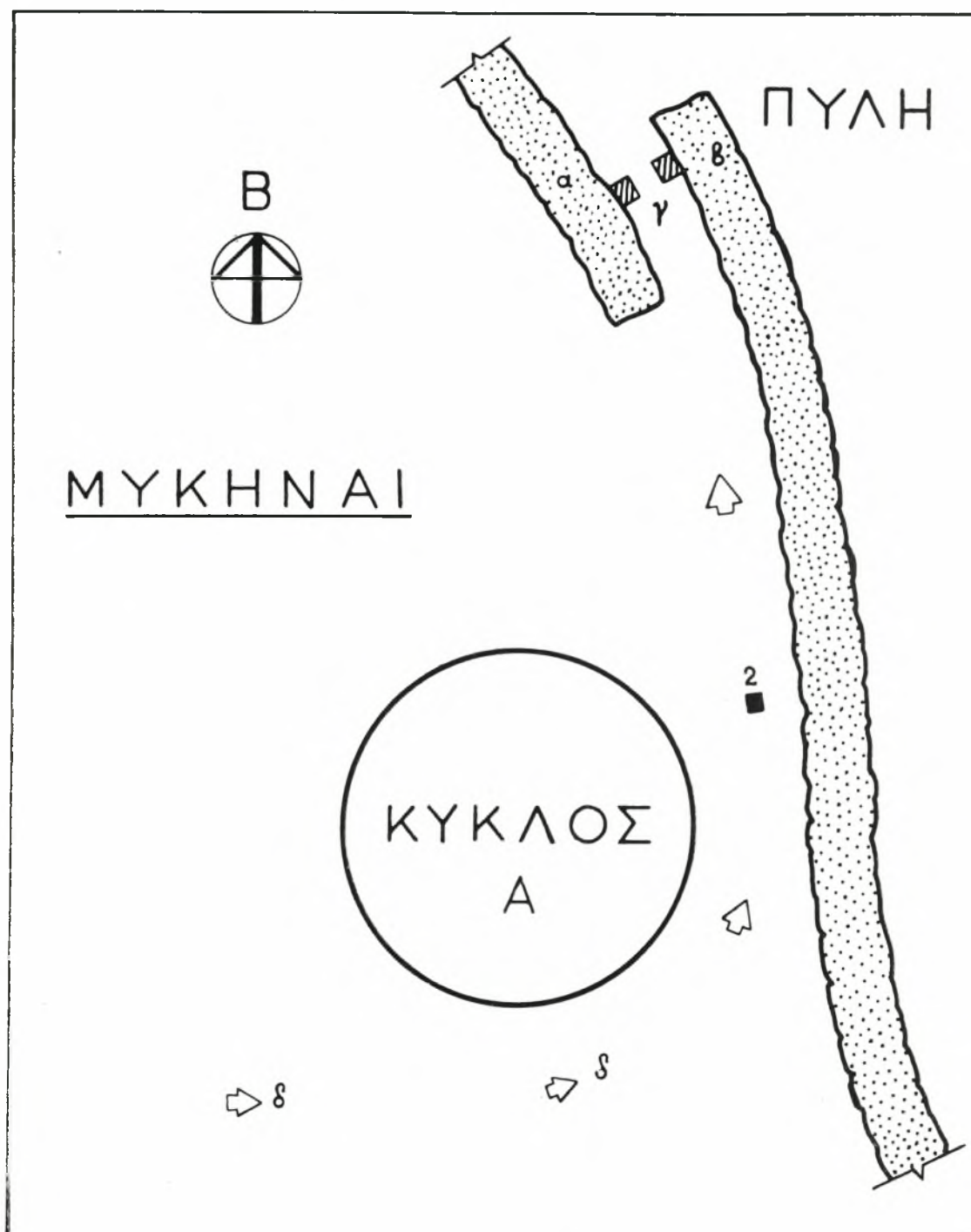
Τὰ δυνατὰ σχετικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν ἐπικλινῆ ἀνάβασιν, εἰς τὰ ὁποῖα προάγει ἡ ἔρευνα καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς στοιχεῖα ἔχουν ὡς ἑξῆς: Ἡ ἐπικλινῆς ἀνάβασις, ἡ ὁποία διασώζεται καὶ τὴν ὁποῖαν ὑποβαστάζει ὁ ἄνωθεν τοῦ κύκλου Α ὑψούμενος ἀναλημματικὸς τοῖχος, ἦτο ἡ τελευταία καὶ ἡ ἐν χρήσει μέχρι τῆς τελικῆς καταστροφῆς τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως. Ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοῦ τοίχου, ἡ ἀνάβασις αὕτη, ὑπ' ἀριθμὸν 1, ἦτο μεταγενεστέρη τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου τῆς διασκευῆς τοῦ κύκλου Α, τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους καὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων. Κατεσκευάσθη εἰς τὸ β' ἡμισυ τῆς ΥΕ IIIB περιόδου καὶ προφανῶς πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἐκείνης. Ἡ ἀνάβασις αὕτη κατεσκευάσθη διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ προγενεστέρην, τὴν ἐπικλινῆ ἀνάβασιν ὑπ' ἀριθμὸν 2, ἡ ὁποία ἦτο κατὰ πολὺ στενωτέρη, εἶχε πλάτος μόνον 2.50 περίπου μέτρων καὶ ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον μνημειώδης. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 2 ἀνοδος θὰ ἦτο ἡ κατασκευασθεῖσα, ὅταν ἐδημιουργήθη ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος. Ἐγένετο εἰδικῶς διὰ νὰ φέρῃ ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἀνάκτορον. Μεταξὺ τῆς ἀναβάσεως αὐτῆς καὶ τοῦ περιβόλου τοῦ κύκλου ἀφείθη γῶρος περὶ τὰ 3.50 μ. διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ νοτιοανατολικοῦ χώρου, ὅπου ἰδρύθησαν αἱ διάφοροι οἰκίαι, μετὰ τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 2 ἀνάβασις εἶχε τὴν αὐτὴν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον φορὰν ὡς ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 1.

Πρὸ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 2 ἐπικλινούσας ἀναβάσεως ὑπῆρχεν ἐτέρα, ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 3. Ἐκ τῆς κλίσεώς της ἡ ἀνάβασις αὕτη ἀποδεικνύεται, ὅτι δὲν ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν τῆς πύλης τῶν λεόντων, οὐδὲ προῦχώρει κατὰ τὴν φορὰν τῶν δύο μεταγενεστέρων τῆς ἀνόδου. Τοῦτο ὑποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπικλινῆς ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἦτο προγενεστέρη τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἀφ' οὗ δὲ ἀνάγεται εἰς μυκηναϊκοὺς, προφανῶς ΥΕ III χρόνους, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἐξ αὐτῆς γραπτὰ ὄστρακα, πρέπει νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάβασις εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου εἰς χρόνους προγενεστέρους μὲν τῆς πύλης τῶν λεόντων ὑστερωτέρους δὲ τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, ἦτοι εἰς χρόνους πρὸ τῶν μέσων τῆς ΥΕ IIIB περιόδου. Ἡ ἐπικλινῆς ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνοδος πρέπει νὰ σχετισθῆ πρὸς προϋπάρχουσαν τῆς πύλης τῶν λεόντων εἴσοδον εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ἡ κλίσις της καὶ τὰ ὀλίγα μεσοελλαδικὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα τὸ στρωμὰ της περιελάμβανεν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀνάβασις αὕτη ἐδημιουργήθη διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀρχικὴν εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ λόφου ἀνοδὸν, ἡ ὁποία εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων τοῦλάχιστον, τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 4 δηλαδὴ ἀνάβασιν. Ἡ ἔλλειψις ὄστράκων ΥΕ I καὶ II χρόνων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνάβασις ἐγένετο εἰς ΥΕ III

χρόνους καὶ ἐτέθη ἀμέσως ἄνωθεν τῆς μεσοελλαδικῆς, ἡ ὁποία εἶχε παραμείνει ἐν χρήσει μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνοδος ἔφερε πρὸς τὴν βορειοανατολικὴν περιοχὴν τοῦ λόφου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν θὰ ἦτο ἡ εἴσοδος ἑνός, ὡς θὰ ἴδωμεν, πρώτου περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως. Γεννᾶται νῦν τὸ ἐρωτήμα, πόθεν ἤρχιζεν ἡ ἀνάβασις αὐτὴ καὶ πῶς κατέληγεν εἰς αὐτὴν ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος θὰ συνέδεε τὴν ἀκρόπολιν μὲ τὴν ἐκτὸς αὐτῆς περιοχὴν. Εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἐρωτήματος βοηθεῖ ἡ ἀρχαιοτάτη, ὑπ' ἀριθμὸν 4, ἐπικλινῆς ἀνάβασις, ἡ ἀνήκουσα εἰς τοὺς μεσοελλαδικούς χρόνους. Ἡ ἀνάβασις αὐτὴ ὑφίστατο εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ περιοχὴ τῆς, καθὼς καὶ ὁ κύκλος Α ἔκειντο ἔξω τοῦ τετειχισμένου τμήματος τοῦ λόφου, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οὔτε ἡ πύλη τῶν λεόντων ἀλλ' οὔτε καὶ τὰ κυκλώπεια τεῖχη εἶχον ἀκόμη οἰκοδομηθῆ. Πρὸς τὴν ἀνάβασιν αὐτὴν θὰ ἔφερε δρόμος ἀπὸ τὴν περιοχὴν, ἡ ὁποία ἐκτείνεται πέραν τοῦ κύκλου πρὸς Δυσμᾶς καὶ πρὸς Νότον. Εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ ἔρευναι τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, τοῦ WACE καὶ αἱ ἰδικαί μας τοῦ 1961 ἀπέδειξαν ὅτι ἀρχικῶς ὁ χώρος τῶν βασιλικῶν τάφων τοῦ κύκλου Α περιεκλείετο ὑπὸ κυκλικοῦ τοίχου, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησαν εἰς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους διὰ τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου. Εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιοτάτης πασῶν ἀναβάσεως λοιπὸν ὑπῆρχε κυκλικὸς περιβόλος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐξετείνεται ὀλίγον περισσότερον πρὸς τὰ Βορειοανατολικά. Πρέπει τώρα νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ βόρειος κλιτύς τοῦ λόφου τῶν Μυκηναίων, πρὸς τὴν ὁποίαν φέρει ἡ ἀρχαιοτάτη ὑπ' ἀριθμὸν 4 ἐπικλινῆς ἀνάβασις, εἶναι ἡ μᾶλλον βατὴ κλιτύς καὶ ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴν ἀνοδὸν πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου. Πρὸς τούτοις πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ γραμμὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος τῆς ἀνόδου εἶναι σχεδὸν παράλληλος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ κύκλου Α. Ἡ θέσις τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 4 ἐπικλινούσ ἀναβάσεως, ἡ σχέσις τῆς πρὸς τὸν κύκλον Α καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν, ἡ ὁποία ἐκτείνεται πέραν τῆς νοτιοδυτικῆς κλιτύος τοῦ λόφου, καὶ ἡ ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν κατεύθυνσις τῆς ὑποδεικνύουσι ὅτι ὁ δρόμος, ὁ ὁποῖος κατέληγεν εἰς τὴν ἀνάβασιν αὐτὴν, θὰ ἤρχετο ἀπὸ Νότου καὶ Δυσμῶν, ἀφ' οὗ παρέκαμπε τὸ νότιον καὶ τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα τοῦ κύκλου Α, ὡς ὑποδεικνύεται διὰ βελῶν εἰς τὸ σχεδιάσμα εἰκ. 85.

Δρόμος περὶ τὸν κύκλον Α ὑπετέθη ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν ὅτι «αἱ στῆλαι ἔβλεπον πρὸς Δυσμᾶς, διότι ἐστήθησαν ἐκεῖ πρὶν κατασκευασθῆ καὶ ἐπιχωσθῆ ὁ ἐκ πλακῶν περιβόλος, ὥστε καὶ πρὶν κτισθῆ τὸ δυτικὸν τῆς ἀκροπόλεως τεῖχος· τότε πρέπει νὰ ὑπῆρχε δυτικῶς τῶν τάφων λεωφόρος πολύβατος, βεβαίως αὐτὴ ἡ κυρία ὁδὸς ἢ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἄγουσα καὶ πρὸς αὐτὴν ἦσαν ἐστραμμέναι αἱ στῆλαι»¹. Τὴν γνώμην του διὰ τὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν θέσιν τοῦ δρόμου ἐστήριξεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ εἰς δύο στοιχεῖα: 1) Εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ SCHLIEMANN, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ στῆλαι εἶχον ἐστραμμένην πρὸς Δυσμᾶς τὴν ἀνάγλυφον ὄψιν των καὶ 2) εἰς τὴν ἀντίληψίν του ὅτι καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου ἀνάβασις εἶχε κατεύθυνσιν ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νό-

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 108.

Είκ. 85. Αναπαράσταση κατόψεως τῆς πύλης τοῦ πρώτου περιβόλου.
2. Τμήμα ἐπικλινὸς πρὸς Βορρᾶν ἀναβάσεως ἀρ. 3 καὶ 4.

τον¹, τὴν αὐτὴν δηλαδὴ κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει καὶ ἡ ἐν χρήσει

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, αὐτ. σ. 109 - 110.

σήμερον. Εἶδομεν ὁμῶς ἀνωτέρω, ὅτι ἡ πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς ἀκροπόλεως ἀνάβασις, ἢ ἐν χρήσει πρὸ τῆς κατασκευῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους, εἶχεν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ τελευταία ἀνάβασις καὶ εἶχε θέσιν, ἢ ὁποία καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κύκλου καὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων πρόσδοον. Πρὸς τούτοις, καὶ ἐὰν ἀκόμη δεχθῶμεν ὅτι αἱ παρατηρήσεις τοῦ SCHLIEMANN διὰ τὴν πρὸς Δυσμᾶς στροφὴν τῆς ἀναγλύφου ὄψεως τῶν στηλῶν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἀκόμη καὶ τότε θὰ πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ στηλαὶ αὐταὶ εἶχον τεθῆ μετὸν αὐτὸν ἀκριβῶς προσανατολισμόν, τὸν ὁποῖον ἀρχικῶς εἶχον, ὅτε μετετοπίσθησαν τῆς θέσεώς των διὰ νὰ ἰδρυθῶν ἐκ νέου εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ κύκλου εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους. Καὶ ἐὰν πράγματι αἱ ἀνάγλυφοι ὄψεις ἔπρεπε νὰ ἦσαν ἐστραμμέναι πρὸς τὴν ὁδὸν διὰ νὰ τὰς βλέπουν οἱ διερχόμενοι, τότε θὰ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ, ἐν ἀκολουθίᾳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ ἀνάγλυφος ὄψις τῶν στηλῶν, ὅτε ἀνυψώθησαν εἰς τὸ νέον ἐπίπεδον, θὰ ἐστρέφετο πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ κύκλου, διότι ἄλλως θὰ ἦτο ἀθέατος εἰς τοὺς διερχομένους ἢ ἀκόμη καὶ τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὸν κύκλον. Ἡ ἀμφιβολία διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν σχετικῶν παρατηρήσεων τοῦ SCHLIEMANN, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ ὁ συλλογισμὸς αὐτός, στερεῖ τὰς στηλας τῆς ἀποδεικτικῆς βαρύτητος, ἢ ὁποία ἀπεδόθη εἰς αὐτάς.

Πρὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ ὁ F. ADLER¹, ὑπέθεσεν ὅτι ἡ ἀρχαιότερα ἄνοδος ἀνέβαινεν ἀπὸ τὰ Νοτιοανατολικά πρὸς τὴν πύλην τῆς ἀκροπόλεως καὶ ὅτι μόνον κατόπιν τῆς ὑστερωτέρας κατασκευῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων ἐδημιουργήθη τὸ Ramp. Πιστεύω ὅτι ἡ γνώμη αὕτη τοῦ ADLER εἶναι ὀρθὴ καὶ ὅτι ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἀνακαλυφθέντος τμήματος τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 4 ἀρχαιοτάτης ἀναβάσεως. Ἴσως εἶναι δυνατόν νὰ ἐπισημάνωμεν τὸν δρόμον, ὁ ὁποῖος ἔφερε πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 4 καὶ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνάβασις. Τὸ 1962, περὶ τὰ 120 μ. πρὸς τὰ Νοτιοδυτικὰ τῆς ἀκραίας νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως καὶ εἰς καμπήν, τὴν ὁποίαν σχηματίζει ὁ Χάβος, παρετήρησα σαφῆ ἔχνη μυκηναϊκοῦ γεφυρώματος καὶ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἤρχετο ἀπὸ τὰ Νοτιοανατολικά καὶ ἀπὸ τὴν κατεύθυνσιν ἴσως τῆς Τίρυνθος (εἰκ. 86, Γ). Ἐπὶ τῆς βορείας ὄχθης τοῦ Χάβου διακρίνονται σαφῶς τὰ ἔχνη τῆς συνεχείας τοῦ δρόμου (εἰκ. 86, Δ), ὁ ὁποῖος φέρει πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ὁ ὁποῖος ἀνέρχεται βαθμηδὸν τὴν κλιτὸν μετὰ κατεύθυνσιν τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως. Ἐπίσης λείψανα τοῦ ἀναλήμματος τοῦ δρόμου εἰς τὴν νοτίαν ὄχθην τοῦ Χάβου εἶναι καταφανῆ. Τὰ ἔχνη αὐτὰ περιλαμβάνουν ἐπεξεργασίαν τοῦ βράχου διὰ τὴν ὑποδοχὴν θεμελίων εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν καὶ διὰ τὴν βαθμιδωτὴν κάθοδον πρὸς τὸ ρεῦμα, καὶ ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε θὰ ἐσχημάτιζον τὸ γεφύρωμα. Ἐπὶ τῆς βορείας ὄχθης πρὸς τούτοις διασώζονται κατὰ χώραν λίθοι τοῦ ἀναλήμματος τοῦ δρόμου.

Τὸ γεφύρωμα ἐσχηματίσθη ἀπὸ μεγάλους τιτανολίθους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν παρασυστῆ ἀπὸ τὸ ρεῦμα καὶ παρουσιάζει διάφορον μορφήν καὶ τρόπον οἰκοδομίας

¹ ADLER, ἔ. ἀ. σ. XV.

ἀπὸ τὸν χρησιμοποιηθέντα διὰ τὴν λεγομένην γέφυραν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου¹. Ἐὰν ἡ γέφυρα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνάγεται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου, ὡς συνήθως πιστεύεται, τότε τὸ σημειωθὲν γεφύρωμα τοῦ Χάβου θὰ ἐγένετο ἀσφαλῶς εἰς ἀρχαιότερους χρόνους, διότι παρουσιάζει μορφήν καὶ τρόπον ἐργασίας πολὺ ἀρχαιότερον. Δὲν εἶναι δὲ διόλου ἀπίθανον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἐξυπηρετεῖ πολὺ ἀρχαῖον δρόμον, ὁ ὁποῖος ἀπὸ Νότου ἔφερε πρὸς τὴν δυτικὴν κλιτὴν τοῦ λόφου τῶν Μυκηνῶν ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ δυτικῶν κυκλωπέου τείχους καὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων.

Συνοψίζοντες τὰς παρατηρήσεις μας ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἀρχικῶς καὶ μέχρι

Εἰκ. 86. Γενικὴ ἄποψις τοῦ Χάβου πέραν τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς ἀκροπόλεως.
Γ, λείψανα γεφύρας. Δ, λείψανα δρόμου.

τῆς κατασκευῆς τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου τῶν Μυκηνῶν ἔφερον ἐπικλινῆς ἀνάβασις, ἡ ὁποία ἤρχιζεν ἀπὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ τμήματος τοῦ κύκλου Α καὶ εἶχε κατεύθυνσιν ἀνιούσαν ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Εἰς τὴν ἀνάβασιν αὐτὴν κατέληγε δρόμος, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἀμέσως πρὸς τὰ Νοτιοδυτικὰ περιοχῆς τοῦ Χάβου ἔφερε πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, παρακάμπτων πρὸς τὸ τέλος του τὸ Νότιον καὶ τὸ Νοτιοανατολικὸν τμήμα τοῦ κύκλου Α (ᾄρα καὶ σχεδιάγραμμα εἰκ. 85, δ). Ἡ ἐπικλινῆς ἀνάβασις παρέμεινε ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐποχῆς, ὅποτε ἐπεσκευάσθη, ἴσως δὲ καὶ ἠδυνήθη, διὰ νὰ σχηματίσῃ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνάβασιν. Μετὰ τὴν κατα-

¹ WACE, Mycenae, σ. 27 καὶ εἰκὼν 38.

σκευὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τῆς διακοπῆς τοῦ δρόμου ὑπὸ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους, ἢ ὑπ' ἀριθμὸν 3 ἀνάβασις, ὡς ἔχουσα κατεύθυνσιν ἀκατάλληλον διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς πύλης, ἠχρηστεύθη καὶ ἐδημιουργήθη νέα ἐπικλινῆς ἀνάβασις, ἢ ὑπ' ἀριθμὸν 2, ἢ ὁποῖα εἶχεν ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πύλην. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὰ μέσα τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου. Ἡ ἀνάβασις αὐτὴ ἀντικατεστάθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 1 μεγαλοπρεπεστεράς ἀνόδου πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964 ἐξήτασα διὰ σκαφῆς, τῇ βοήθειά τῆς Κ^{αε} Ροζαλίνδης Παπαντωνίου, τὰ κατάλοιπα τῆς μεγάλης τάφρου τοῦ SCHLIEMANN τοῦ 1876, ἢ ὁποῖα κατέληγεν εἰς τὸν κύκλον Α. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπέδειξεν ὅτι εἰς τὴν γραμμὴν ὑπ' ἀριθμὸν 26 (παρένθ. πίναξ Α) εἶχεν ἰδρυθῆ πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου, εἰς τοὺς χρόνους δηλαδὴ κατὰ τοὺς ὁποίους κατεσκευάσθη καὶ ἡ μεγάλη ἐπικλινῆς ἀνοδος ὑπ' ἀριθμὸν 1, ἀναλημματικὸς τοῖχος ὑποβαστάζων γέμισμα ἐκ λίθων ἀργῶν, διὰ τοῦ ὁποίου εἶχε πληρωθῆ τὸ κενὸν τὸ μεταξὺ τῶν βράχων καὶ τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς τοῦ ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων δρόμου. Ὑπεράνω τοῦ τοίχου τούτου εἰς ἑλληνιστικoὺς χρόνους εἶχεν ἰδρυθῆ ἡ γνωστὴ μεγάλη δεξαμενὴ. Μεταξὺ τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ τοίχου τούτου καὶ τοῦ νοτίου τοῦ τοίχου ὑπ' ἀριθμὸν 9 εἶχε δημιουργηθῆ ἀνοδος πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄνδηρον καὶ πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν κλιτὸν τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ ἀνεπίσημος αὐτὴ ἀνοδος θὰ ἐξυπηρέτει τὸ ἄνδηρον καὶ τὰ κτίσματα τῆς βορειοδυτικῆς κλιτύος — τοὺς διαδρόμους καὶ τὰς ἀποθήκας τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους καὶ τὰ περὶ τὸ κτήριον Μ κτίσματα, τὰ ἀποκαλυφθέντα τὸ 1962, 1963 καὶ 1964.

Z. Η ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΙΣ

Τὸ 1895 ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ὑπέδειξεν, ὅτι ἡ βορειοανατολικὴ ἄκρη τοῦ διασωθέντος περιβόλου τῶν Μυκηνῶν ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη¹, περιλαμβάνουσα χώρον 18 περίπου μέτρων ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά πρὸς τὰ Νοτιοδυτικά καὶ 33 μέτρων ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Ὁ χώρος οὗτος περικλείεται ὑπὸ κυκλωπείου τείχους πάχους κυμαινομένου μεταξὺ 5.50 μ. καὶ 7.25 μ. Ἡ γραμμὴ τοῦ τείχους τούτου καὶ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς διατηρεῖται εἰς ὅλοκληρον τὸ ἀρχικόν της μῆκος, μολονότι εἰς διάφορα τμήματα ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις ἐπεσκευάσθη εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Ἡ ἐπισκευὴ αὐτὴ εἶναι κατάδηλος κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν βορειοανατολικὴν καμπὴν τοῦ τείχους ἀπὸ τὸν πολυγωνικὸν τρόπον τῆς δομῆς της, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, χαρακτηρίζει τὴν ἑλληνιστικὴν τειχοδομίαν (πίν. 25). Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τὸ τεῖχος διεσκευάσθη κατὰ τὴν καμπὴν τοῦ νοτίου σκέλους ἀπὸ τοῦ 6^{ου} μέτρου μήκους του καὶ ἐξῆς. Οἱ οἰκοδόμοι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων εἰς τὸ τμήμα τοῦτο δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὸν πολυγωνικὸν τρόπον, ἀλλ' ὀγκολίθους κυκλωπείους, τοὺς ὁποίους ἔθεσαν εἰς εὐθείαν γραμμὴν διαγωνίως πρὸς τὴν ἀρχικὴν καμπὴν τοῦ τείχους, μέγα μέρος τῆς ὁποίας εἶχε καταρρεύσει μετὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Τρεῖς τῶν ὀγκολίθων τῆς ἐπισκευῆς διεσώθησαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς νέας ἐκείνης ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου σκέλους.

Τὰ καλύτερον διατηρηθέντα τμήματα τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως εἶναι τὸ νότιον σκέλος, καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του ὄψιν, καὶ τὸ νοτιοανατολικὸν σκέλος, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν του ὄψιν, τὸ περιλαμβάνον τὴν λεγομένην «πυλῖδα ἐξορμήσεως» (Sally Port) ἢ σύριγγα. Τὸ νότιον σκέλος διεσώθη εἰς ὕψος μέγιστον 8 μ. ἀπὸ τοῦ βράχου (πίν. 26α), ἐν ᾧ τὸ νοτιοανατολικὸν εἰς 7.50 μ. (εἰκ. 87). Οὐδεμίαν ἀναστήλωσιν ἐγένετο εἰς τὸ νότιον σκέλος, ἐν ᾧ ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ νοτιοανατολικοῦ καὶ ἰδίᾳ ἡ ἀνατολικὴ γωνία του ἀνεστηλώθη εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Εὐστ. Στίκα.

Ἡ δομὴ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως, ὡς αὕτη φαίνεται εἰς τὸ νότιον σκέλος, τὸ ὁποῖον παραμένει ἀνέπαφον, παρουσιάζει ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον. Κατὰ κανόνα εἰς τὴν κατασκευὴν του ἔχουν χρησιμοποιηθῆ μεγάλοι ὀγκολίθοι ἀκανονίστων σχημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὄψις ἔχει ὀμαλυνθῆ διὰ σφύρας. Εἰς τοὺς κατωτάτους δύο ἢ τρεῖς δόμους ἐγένετο χρῆσις ὀγκολίθων σχήματος σχεδὸν τετραπλεύρου, οἱ ὁποῖοι προσδίδουν τάσιν ὀριζοντιότητος εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ τείχους. Οἱ ὀγκολίθοι τοῦ κατωτάτου δόμου πατοῦν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ βράχου, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια παρουσιάζει ἔγνη ὀμαλισμοῦ καὶ πηλοῦ. Οἱ λίθοι τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως ἔχουν τοποθετηθῆ, οὕτως ὥστε νὰ ἀφήνουν μεγάλα κενὰ μεταξὺ των (ἀπὸ 0.23 μ. μέχρι 0.30 μ.), ταῦτα δὲ πληροῦνται μὲ μικροὺς λίθους καὶ χῶμα.

¹ CHR. TSOUNTAS, Zur einigen mykenischen Streitfragen, JdI 10, 1895, σ. 143 ἐξ.

Ἐνίοτε μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων ἀφείθησαν μεγαλύτερα κενά, τὰ ὁποῖα ἐπληρώθησαν διὰ τετραπλεύρων πλακοειδῶν λίθων τεθειμένων κατακορύφως καὶ εἰσχωρούντων διὰ τοῦ μήκους των εἰς τὸ πλάτος τοῦ τείχους. Οὕτω, κατὰ τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ νοτίου σκέλους διασώζεται καλῶς ἡ τοιαύτη διάταξις (εἰκ. 88) καὶ τὸ πληρούμενον κενὸν ἔχει πλάτος 0.33 μ. καὶ ὕψος 0.75 μ. Ἄλλο κενὸν ἔχει διαστάσεις

Εἰκ. 87. Ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ νοτιοανατολικοῦ σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἡ νοτιοανατολικὴ σὺριγγις, ἡ λεγομένη Sally Port.

0.42 μ. ἐπὶ 0.60 μ. καὶ τρίτον 0.40 μ. ἐπὶ 0.70 μ. Μεγάλα σχετικῶς μεταξὺ ὀγκολίθων κενὰ παρουσιάζει καὶ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος τῶν Μυκηνῶν (εἰκ. 63) καὶ τὸ βόρειον τεῖχος τῆς ἐπεκτάσεως τῆς Τίρυνθος (πίν. 26β). Ἡ διάταξις ὅμως μεγάλων τετραπλεύρων κενῶν μεταξὺ ὀγκολίθων, ἡ παρατηρουμένη εἰς τὸ τεῖχος τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως τῶν Μυκηνῶν, φαίνεται ὅτι ἰδιάζει εἰς τοῦτο καὶ ἴσως ὑποδεικνύει κάπως ὑστερώτερον τρόπον δομῆς.

Οἱ ὀγκόλιθοι, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ

περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως, εἶναι σημαντικῶν διαστάσεων καὶ κατὰ πολὺ μεγαλύτεροι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου, τοῦ νοτίου καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους. Αἱ διαστάσεις τριῶν ὀγκολίθων, τὰς ὁποίας ἀναφέρω ὡς παράδειγμα, 2.40 μ. ἐπὶ 1.20 μ., 2.35 μ. ἐπὶ 1.10 μ. καὶ 2 μ. ἐπὶ 1.35 μ., δικαιολογοῦν τὰ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου λεχθέντα διὰ τοὺς ὀγκολίθους τοῦ τείχους τῆς Τίρυνθος¹.

Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν τειχῶν τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως πλησιάζει περισσότερο τὴν ὄψιν καὶ τὸν τρόπον δομῆς, τὸν ὅποιον παρυσιάζει τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τείχος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Οἱ ὀγκολίθοι τῆς ὄψεως αὐτῆς εἶναι μικρότεροι εἰς διαστάσεις, ἢ ἐξωτερικῆ των ἐπιφάνεια εἶναι περισσότερο δμαλή καὶ οἱ ἄρμοί των δὲν εἶναι τόσο πλατεῖς (εἰκ. 87). Ἴσως τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν ἐχρησιμοποιήθησαν ὀγκολίθοι, οἱ ὅποιοι ἀνῆκον εἰς τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τείχος τοῦ περιβόλου, τὸ ὅποιον ἐκρημνίσθη, ὅταν προσετέθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἢ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις.

Εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ πυρῆνος τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως φαίνεται ὅτι οἱ κτίσται των ἠκολούθησαν ἴδιον τρόπον. Ἀπὸ τοῦ βράχου μέχρις ὠρισμένου ὕψους ἐχρησιμοποίησαν μεγάλους σχετικῶς ἀκατεργάστους λίθους. Εἰς τὰ ὑψηλότερα τμήματα ἐχρησιμοποίησαν πολὺ μικροτέρους λίθους καὶ σχετικῶς περισσότερο γῶμα. Εἰς τμήμα τοῦ νοτίου σκέλους, ὅπου ἠρευνήθη ἔκτασις 2 μ. ἐπὶ 1.75 μ., οἱ μικροὶ λίθοι τοῦ γεισίματος τοῦ πυρῆνος φθάνουν μέχρι βάρους 2.40 μ. ἀπὸ τῆς διασωθείσης ἐπιφανείας τοῦ τείχους· κάτωθεν τοῦ βάρους τούτου καὶ προφανῶς μέχρι τοῦ βράχου ἔχουν τετῆ μεγάλοι λίθοι, ἢ ἐξαγωγή τῶν ὁποίων ἦτο δυσκολωτάτη, διὰ τοῦτο δὲ ἢ ἀφαίρεσις των προὐχώρησε μόνον εἰς βάθος 0.52 μ. (εἰκ. 89). Ἡ ἔρευνα αὕτη σκοπὸν εἶχε τὴν ἀνεύρεσιν ὀστράκων, τὰ ὅποια θὰ ἦτο δυνατόν νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους.

Τὸ νότιον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως ἐξωτερικῶς μὲ ὠραίαν καὶ ἀριστοτεχνικῶς κατασκευασμένην καμπύλην βαίνει πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά καὶ κατὰ τὰ 19.50 μ. μήκους του στρέφεται πρὸς Ἀνατολὰς (πίν. 26α καὶ σχέδιον, παρένθετος πίναξ Β). Κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ μήκους ἐκείνου οἱ κατώτατοι δύο δόμοι συνεχίζουν τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν τοῦ θεμελίου, ἐν ᾧ ἀπὸ τοῦ τρίτου δόμου καὶ περὶ τὸ 17^{ον} μ. μήκους ἢ ἀνωδομὴ εἰσέχει τῆς κατακορύφου τοῦ θεμελίου καὶ δημιουργεῖ κυρτὴν ὄψιν, ἢ ὁποία προσδίδει κυκλικὴν περίμετρον εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου (εἰκ. 90). Οἱ κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν βαίνοντες δύο κατώτατοι δόμοι ἐξέχουν τῆς κυκλικῆς περιμέτρου περὶ τὰ 2 μ., πέραν δὲ τοῦ σημείου, ὅπου νῦν τερματίζονται, εὐρέθη γῶρος 2.60 μ., ὁ ὁποῖος καλύπτεται μὲ πηλὸν καὶ μικροὺς λίθους χαρακτηριστικῶς τοῦ τρόπου σκαρώματος τῶν θεμελιῶν. Πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ γῶρου αὐτοῦ εὐρέθησαν τρεῖς ὀγκολίθοι θεμελιωμένοι ἐπὶ τοῦ βράχου κατὰ τὸν συνήθη κυκλώπειον τρόπον (πίν. 27α). Ὁ δυτικώτερος, «α», εἶναι ὁ μεγαλύτε-

¹ Το δὲ τείχος, ὃ δὴ μόνον τῶν ἐρειπίων λείπεται, ἦν κινηθῆναι τὸν μικρότερον ὑπὸ ζεύγους ἡμίονων, Κυκλώπειον μὲν ἔργον, πεποιήται δὲ ἀργῶν λίθων, ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ II 25. 8. μέγεθος ἔχων ἕκαστος λίθος ὡς ἀπ' αὐτῶν μηδ' ἂν ἀρ-

ρος τῶν ὀγκολίθων καὶ εἰς τὴν γραμμὴν του διασώζονται τὰ σκαρώματα, τὰ ὁποῖα φέρουν πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ τείχους διὰ τοῦ χώρου τοῦ καλυπτομένου ὑπὸ τοῦ πηλοῦ¹. Οἱ δύο ὀγκόλιθοι «α» καὶ «β» εἶναι τεθειμένοι εἰς εὐ-

Εἰκ. 88. Λεπτομέρεια τειχοδομίας τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως.

θεϊαν γραμμὴν, ἐν ᾗ ὁ «γ» ἐξέχει αὐτῆς μὲ καταφανῆ κυρτότητα (πίν. 27β). Πέραν τοῦ «γ» ὁ γῶρος κατέχεται ὑπὸ καταπεσόnton ἐκ τοῦ τείχους μεγάλου ὀγκο-

¹ Αἱ διαστάσεις τῶν ὀγκολίθων ἔχουν ὡς ἑξῆς: «β», $0,75 \times 0,78 \times 0,77$ μ. «γ», $1,00 \times 0,76 \times 0,54$ μ. «α», μήκος 1,50, ὕψος 0,76 καὶ πλάτος 0,75 μ.

λίθου. Μετ' αὐτὸν ὁ βράχος ἔχει ὕμαλυνθῆ δια σφύρας, ὡσάν νὰ ἐπρόκειτο νὰ ὑποδεχθῆ ὀγκολίθους τείχους.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι οἱ τρεῖς ὀγκολίθοι «*α*», «*β*» καὶ «*γ*» εἶναι εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν. Ὁ πρὸς Ἀνατολὰς τούτων χώρος, ὁ καλυπτόμενος ὑπὸ πηλοῦ, ἴσως κατείχεται ἀπὸ δύο ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι δὲν διεσώθησαν ἀλλὰ κατέρρευσαν πρὸς τὴν φάραγγα καὶ μόνον τὰ σκαρώματα καὶ ἡ κοίτη τῶν παρέρμεναν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καταφανὲς εἶναι ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐξυ-

Εἰκ. 89 Τομὴ εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ νοτίου τείχους τῆς νοτιοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.

πηρέτουν οἱ κατὰ χώραν διατηρηθέντες ὀγκολίθοι ὡς καὶ ἡ κατ' εὐθειαν γραμμὴν προέκτασις τοῦ θεμελίου τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς ἐπεκτάσεως. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἀρχικῶς οἱ κτίσται τοῦ τείχους ἐπεχείρησαν νὰ περιλάβουν μεγαλύτερον χώρον εἰς τὴν ἐπέκτασιν, ἀλλὰ κατόπιν μετέβαλον σχέδια, ἔκτισαν ἐπὶ τῆς εὐθυγράμμου θεμελιώσεως τὴν κυρτὴν γωνίαν καὶ οὕτω περιώρισαν τὸν χώρον τῆς ἐπεκτάσεως. Ἀλλὰ τότε παραμένει ἀνεξήγητος ἡ παραμονὴ εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν θέσιν τῶν τριῶν ὀγκολίθων «*α*», «*β*» καὶ «*γ*», διότι εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι οἱ ὀγκολίθοι αὐτοί, οἱ ὁποῖοι πλέον δὲν θὰ ἐξυπηρέτουν κανένα πρακτικὸν σκοπὸν, θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους. Ἡ λατόμησις καὶ ἡ μεταφορὰ ὀγκολίθων δὲν ἦτο τόσον εὐκόλος, ὥστε νὰ ὑποτεθῆ ὅτι οἱ καθ' ὅλα κατειργασμένοι λίθοι, οἱ κείμενοι τόσον πλησίον τοῦ κτιζομένου τείχους, θὰ ἐγκατελείποντο ὡς ἀχρηστον ὑλικόν. Θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ δοθῆ ἄλλη ἐξήγησις εἰς τὰ κατάλοιπα αὐτά.

Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι οἱ ὀγκόλιθοι «*α*», «*β*» καὶ «*γ*» εἶναι τὰ ὑπολείμματα ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ὑπεβάσταζεν ἄνδηρον ἐκτεινόμενον πρὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἡ λεγομένη «πύλη

Εἰκ. 90. Ἡ νοτιοανατολική γωνία τοῦ τοίχου τῆς ἐπεκτάσεως.

ἐξορμήσεως», τὸ «Sally Port». Ἡ μελέτη τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τοῦ βραχώδους χώρου τοῦ ἐκτεινομένου πρὸ τῆς σύριγγος καὶ πέραν τῆς ἀνατολικῆς καμπῆς τοῦ τοίχου εἶναι πολὺ διδακτικὴ καὶ ἐνισχυτικὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ὁ χώρος αὐτὸς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν του πλευρὰν τερματίζεται εἰς

σειράν συνεχόμενων βράχων, οί οποῖοι πίπτουν ἀποτόμως καί σχεδόν κατακορύφως πρὸς τὸ σημερινὸν ἐπίπεδον ἀγροῦ (πίν. 28). Ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἐπικλινούσας πλευρᾶς τῶν εἶναι λεία καί δύσκολος πρὸς ἀναρρίχῃσιν. Οἱ βράχοι ἄνευ διακοπῆς φέρονται πρὸς Βορρᾶν καί εἰς τὴν κορυφὴν τῶν βορειοτέρων ἐξ αὐτῶν οἱ κτίσται τῆς ἐπεκτάσεως ἐθεμελίωσαν τὸ τεῖχος (πίνακες 29, 30). Τὸ δύσκολον τῆς ἀναβάσεως κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν καί γωνίαν τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως ἔχει μετριασθῆ ἀπὸ τὰ χῶματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, τὰ ὅποια καλύπτουν τὰς πλευρὰς καί τὴν ρίζαν τῶν βράχων ἀρχικῶς ὅμως οἱ βράχοι θὰ ὑψοῦντο ἀποτόμως τοῦλάχιστον 7 ἕως 8 μέτρα ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ πρᾶνου.

Ἐὰν μελετήσωμεν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως, ἀκόμη καί ἀπὸ μικρὰν ἀπόστασιν, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ διαμόρφωσις τῶν βράχων δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὑψηλοῦ ἀνδρήρου ὑποβασταζομένου ὑπ' αὐτῶν καί ἐκτεινομένου πρὸ τῆς σύριγγος, τῆς Sally Port δηλαδὴ (πίν. 30). Οἱ μυκηναῖοι ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἄφηναν ἀνεκμετάλλευτον μίαν περιοχὴν περριουκισμένην ἐκ φύσεως μὲ ἐξαιρετικὰ προσόντα. Ὁ χῶρος ὅμως, ὁ ὅποιος φαίνεται ὅτι ὑποβαστάζεται ὑπὸ τῆς σειρᾶς τῶν βράχων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ πλευρᾶν, κλίνει ἀποτόμως πρὸς Δυσμᾶς οὕτως ὥστε εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ θεμελίου τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς ἐπεκτάσεως καί τῶν ὀγκολίθων «α», «β» καί «γ» τὸ ἐπίπεδον εἶναι 4.20 μ. χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου τῆς σύριγγος, τὸ ὅποιον ὑπέγκειται τῆς κορυφῆς τῆς σειρᾶς τῶν βράχων μόνον κατὰ 0.90 μέτρα. Ἐὰν ὄντως πρὸ τῆς σύριγγος ἐξετείνετο ἀνδρῶν, τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπεβαστάζετο κατὰ τὴν δυτικὴν τοῦ πλευρᾶν ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου. Εἰς τοιοῦτον ἀναλημματικὸν τοῖχον πιστεύω ὅτι ἀνήκουν οἱ ὀγκολίθοι «α», «β» καί «γ».

Ἡ σειρά τῶν βράχων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου προχωρεῖ κατ' εὐθεῖαν σχεδόν γραμμὴν μέχρις ἀποστάσεως 20.23 μ. ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς ἐπεκτάσεως. Πέραν τοῦ μήκους τούτου τὸ ὕψος τῶν ἐλαττοῦται ἀποτόμως κατὰ 2 μέχρι 2.50 μ., ἀλλ' ἡ γραμμὴ τῶν συνεχίζεται περὶ τὰ 14 ἀκόμη μέτρα καί τερματίζεται ἀποτόμως εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ Χάβου, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ὑψοῦται περὶ τὰ 17.50 μ. Ἡ πλευρά, ἡ ὑποδεικνυμένη ὑπὸ τῶν ὀγκολίθων «α», «β» καί «γ», δεσπόζει τῆς διαβάσεως τοῦ Χάβου, ἡ ὁποία εἶναι περίοπτος ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν περιοχὴν ἐκείνην κορυφὴν τῶν καθέτως σχεδόν πρὸς τὴν φάραγγα κατερχομένων βράχων.

Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι οἱ ὀγκολίθοι «α», «β» καί «γ» ἀνήκουν εἰς ἀναλημματικὸν τοῖχον ἐνισχύεται καί ἀπὸ τρεῖς ἀκόμη παρατηρήσεις. Τομὴ γενομένη κατὰ μῆκος τοῦ θεμελίου τοῦ νοτιοανατολικοῦ σκέλους ἀπὸ τῆς «σύριγγος» μέχρι τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τῆς ἐπεκτάσεως ἔφερον εἰς φῶς γέμισμα ἐκ λίθων ἀργῶν διήκον ἀπὸ τοῦ βράχου μέχρις ὕψους 1.20 μ. Τὸ γέμισμα αὐτὸ βεβαίως ἀνήκεν εἰς τεχνητὴν ἐπίχωσιν, τὴν ὁποίαν ἀνάγουν εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐν γένει ἐποχὴν τὰ ὀλίγα ὄστρακα, τὰ ὅποια εὐρέθησαν εἰς αὐτήν. Οἱ ὀγκολίθοι τῶν κατωτάτων δόμων τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς παρουσιάζουν ἀνώμαλον καί ἀκατέργαστον ὄψιν. Τοῦτο ὑποδεικνύει ὅτι δὲν θὰ ἦσαν ὄρατοι καί διὰ τοῦτο ἀφέθησαν εἰς τὴν μορφήν πού εἶχον ὅταν ἐλατομήθησαν. Οἱ ἐκ τοῦ τείχους καταπεσόντες ὀγκολίθοι εἶναι κατεσπαρ-

μένοι εἰς ἕκτασιν πλάτους τοῦλάχιστον 15 ὄλων μέτρων. Τοῦτο ὑποδεικνύει ὅτι κατὰ μῆκος τοῦ τείχους θὰ ὑπῆρχεν ἐπίπεδος ἐπιφάνεια ἀρκετῶν διαστάσεων, ἄλλως οἱ λίθοι θὰ ἐκρημνίζοντο πρὸς τὴν φάραγγα. Ἡ ἐπίπεδος αὕτη ἐπιφάνεια θὰ ἦτο ἢ τοῦ ἀνδῆρου. Πιστεύω ὅτι τὰ ἀνωτέρω προάγουν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι ἡ εὐθύγραμμος κατεύθυνσις τῶν δύο κατωτάτων δόμων τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας, ὡς καὶ οἱ κατὰ χώραν εὐρεθέντες τρεῖς ὀγκόλιθοι, ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξιν ἀνδῆρου πρὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως. Τὸ ἀνδρῶν αὐτὸ θὰ εἶχε μῆκος ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς περὶ τὰ 23.50 μ. καὶ πλάτος περὶ τὰ 10 μ.

Τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ ἀνδῆρου ὡς καὶ ὁ πέραν τούτου χώρος μέχρι τοῦ Χάβου καλύπτεται ὑπὸ βράχων, αἱ κορυφαὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦνται ἀνυψηραὶ ἀποτόμως πρὸς τὰ ἄνω. Οὐδεμία προσπάθεια πρὸς ἰσοπέδωσιν ἐγένετο καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ, ἐὰν τὰ μεταξὺ τῶν βράχων τμήματα ἐπληροῦντο κάποτε ὑπὸ χώματος. Εἰς τμήματα διασώζονται μικροὶ τεχνητοὶ τετράπλευροι χώροι, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οὗτοι ὀφείλονται εἰς τὴν λατόμησιν τῶν βράχων κατὰ τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους. Ἡ ἀνώμαλος ἐπιφάνεια καὶ οἱ πολλοὶ βράχοι μὲ τὰς ἀνυψηράς των κορυφᾶς ἐκ προθέσεως ἴσως ἀφῆθησαν ὡς ἔχουν, διότι ἐχρησίμευον ὡς φυσικοὶ προμαχῶνες, ὅπισθεν τῶν ὁποίων θὰ ἐκρύπτοντο οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ ἀνδῆρου. Ἀθέατοι οἱ πολεμισταὶ θὰ ἐκινουῦντο ὅπισθεν τῶν βράχων μὲ σχετικὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς «σύριγγος» μέχρι τοῦ Χάβου.

Τὸ ἀνδρῶν ἐξηγεῖ πλήρως καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς νοτιοανατολικῆς «σύριγγος». Ὑπετίθειτο μέχρι σήμερον ὅτι ἡ «σύριγγος» αὕτη ἦτο μία μυστικὴ «πύλη ἐξορμήσεως» — Sally Port —, διὰ τῆς ὁποίας οἱ ὑπερασπισταὶ ἐξερχόμενοι θὰ ἐπέπιπτον αἰφνιδιαστικῶς ἐναντίον ἐχθροῦ πολιορκουῦντος τὴν ἀκρόπολιν ἢ προσπαθοῦντος νὰ προσβάλλῃ τὴν βορείαν πύλην. Δύο παρατηρήσεις καθιστοῦν ἀμφίβολον τὴν ἐξήγησιν αὐτήν. Ἡ δίοδος δὲν ἦτο μυστικὴ, διότι εἶναι καταφανὴς εἰς οἷονδήποτε πλησιάζοντα τὴν ἀκρόπολιν ἀπὸ Ἀνατολῶν καὶ ἀπὸ Νότου. Ἡ ὑπόστασις τῆς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κρατηθῇ μυστικὴ καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀπὸ τὸν πρῶτον πρόσκοπον ἐχθροῦ θὰ ἦτο ἄμεσος. Εἰς καὶ μόνος σκοπὸς ἐπὶ τοῦ ἔναντι τῆς ἀνατολικῆς γωνίας τῆς ἐπεκτάσεως λοφίσκου θὰ ἐξήρκει διὰ νὰ ἐπιτηρῇ τὴν περὶ τὴν «σύριγγα» κίνησιν. Θὰ εἶχε δὲ ἀρκετὸν καιρὸν νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς συναδέλφους του διὰ μίαν ἐπικειμένην ἐξοδὸν προτοῦ αὕτη πραγματοποιηθῇ. Ἐξόρμησις ὀπλιτῶν ἀπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν καὶ τὴν σύριγγά τῆς ἀποδεικνύεται ἀπίθανος ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν, ἢ ὁποία τὴν χωρίζει ἀπὸ τὴν βορείαν πύλην. Διότι οἱ ὀπλιταὶ αὐτοὶ θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παρακάμψουν τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς ἐπεκτάσεως, νὰ κατέλθουν τὴν ἀποτόμως πίπτουσαν καὶ τελείως καταφανῆ σειρὰν τῶν βράχων, νὰ διανύσουν τὴν ἕκτασιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως πρὶν ἢ καταστῆ εἰς αὐτοὺς δυνατὸν νὰ προσβάλουν τὸν πολιορκουῦντα ἐχθρὸν. Ἰδίως δύσκολος θὰ ἦτο ἡ κατάβασις κατὰ τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν, σχεδὸν ἀδύνατος ἐν καιρῷ νυκτός, καὶ ἔτι δυσκολωτέρα ἢ ἀνάβασις τῶν ἐπανερχομένων ὀπλιτῶν διωκομένων πιθανῶς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ κατὰ χώραν ἀνα-

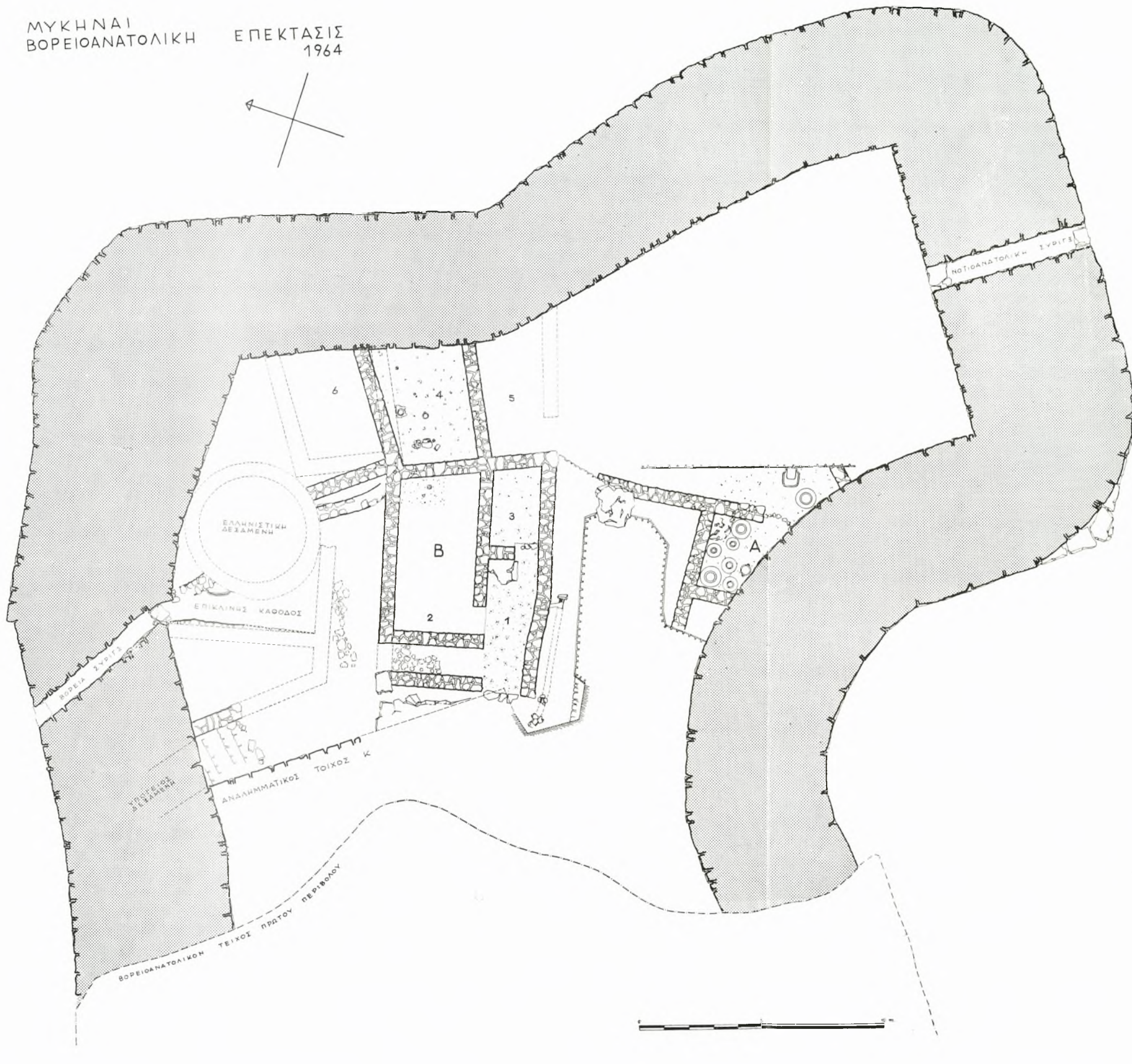
παράστασις τοιαύτης ἐξόδου, ἀφ' οὗ μόνον μέρος τῶν χωμάτων τῶν καλυπτόντων τοὺς βράχους εἶχεν ἀφαιρεθῆ, ἀπέδειξε τὸ ἀμφίβολον τῆς ἐπιτυχίας μιᾶς ἐξορμῆ- μῆσεως ἐκ τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς. Πρὸς τούτοις, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἐπεκτάσεως ὑπῆρχεν ἑτέρα «σῦριγξ», διὰ τῆς ὁποίας ἐξόρμησις αἰφνιδιαστικῆ κατὰ ἐχθροῦ προσπαθοῦντος νὰ προσβάλλῃ τὴν βορείαν πύλην ἢ ἀποκλείοντος αὐτήν, ἦτο δυνατή. Ἡ «σῦριγξ» τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς δὲν ἦτο Sally Port, μία «πυλὶς ἐξορμῆσεως.» Ἡ διὰ τοῦ τείχους διάβασις αὐτὴ ἐγένετο διὰ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς ἀκροπόλεως μετὰ τὸ ἄνδηρον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τῆς διόδου τοῦ Χάβου διὰ τοῦτο καὶ ἡ φορὰ τῆς εἶναι εὐθεῖα. Πρὸ

Εἰκ. 91. Ἡ κάθοδος πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν καὶ ἡ βορεία σῦριγξ· «τ» τὸ μεταξὺ τούτων ἄνδηρον.

τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ ἀνδῆρου διηνοίγετο ἡ θεὰ μεγάλου τμήματος τῆς φάραγγος ταύτης. Τὸ ὕψος τοῦ ἀνδῆρου ἄνωθεν τῆς κοίτης τοῦ Χάβου καθίστα εὐχερῆ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὸν ἀποκλεισμόν τῆς διόδου ὑπὸ ὀλίγων ἀνδρῶν χρησιμοποιούντων λίθους μόνον. Πρὸς τούτοις ἐχθρικὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς φάραγγος δὲν θὰ ἔφθαναν ἀποτελεσματικῶς τοὺς ὑπερασπιστάς. Οἱ κατακορύφως πίπτοντες βράχοι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καθίστων πολὺ δυσχερῆ τὴν ἀπὸ Ἀνατολῶν προσβολὴν τοῦ ἀνδῆρου. Οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ ἐπεκινῶντος διὰ τῆς σῦριγγος μετὰ τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει συναδέλφων των καὶ ἡ εἰς τὸν περιβόλον καταφυγὴ των ἐν περιπτώσει ἐσχάτου κινδύνου ἦτο εὐχερῆς. Διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν ἄνδηρον ἐξετείνεται πρὸ τῆς νοτιο-

ΜΥΚΗΝΑΙ
ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ
ΕΠΕΚΤΑΣΙΣ
1964

(Σχέδιον Κωστή Λασκαλάκη καὶ Λουκιανῶ Παγώνη)

ανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ὅτι ἡ μετ' αὐτοῦ ἐπικοινωνία ἀπετέλει τὸν μόνον σκοπὸν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν πλευρὰν ἐκείνην ὑπάρχουσα σῦριγξ.

Εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἐπεκτάσεως ἐκτὸς τῆς διόδου πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν τῶν Μυκηνῶν ὑπάρχει καὶ ἐτέρα διαγώνιος πρὸς τὸ τεῖχος σῦριγξ (εἰκ. 91 καὶ παρένθ. πίν. Β). Ταύτην ὑπέθετον ὡς ὑπόνομον ἐξυπηρετοῦντα τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐπεκτάσεως συσσωρευομένων ὑδάτων. Καὶ τοῦτο διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ περὶ τὸ ἐσωτερικὸν στόμιον τῆς σύριγγος περιοχὴ δὲν εἶχε σκαφῆ πλήρως, ἀφ' ἐτέρου δὲ διότι ἐπιστεύετο ὅτι εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ὁ χώρος τῆς ἐπεκτάσεως ἦτο ἀνοιχτὴ αὐλή. Ἡ πλήρης ἔρευνα τοῦ χώρου τὸν Ἰούλιον καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964 ἀπέδειξεν ἀβασίμους τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας ὑποθέσεις.

Ἡ μορφή καὶ αἱ διαστάσεις τῆς σύριγγος εἶναι διάφοροι τῶν διαστάσεων καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῶν ὑπονόμων τοῦ β' ἡμίσεος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Ἡ σῦριγξ ἔχει μῆκος 6.90 μ., κατὰ τι μεγαλύτερον τοῦ πλάτους τοῦ τεύχους. Τὸ ὕψος τῆς εἰς μὲν τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ τεύχους ὄψιν, ὡς ἀνεστηλώθη, ἀνέρχεται εἰς 1.95 μ., εἰς δὲ τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν εἰς 0.92 - 1.02 μ. Περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους τὸ ὕψος τῆς ἀνέρχεται εἰς 1.45 μ., βαίνει δὲ ἀξανάμενον πρὸς τὴν ἔξοδον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ διάστασις τοῦ στομίου εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ τεύχους, τὸ ὁποῖον τοῦ λοιποῦ θὰ ἀποκαλῶ ἔξοδον, ὡς ἀνεστηλώθη, εἶναι ὀρθή. Τὸ πλάτος τῆς σύριγγος κυμαίνεται μεταξὺ 0.60 μ. καὶ 0.90 μ. Τὸ ἄνοιγμα τῆς ἐξόδου ἀνέρχεται εἰς 0.90 μ., ἐν ᾧ τὸ τῆς εἰσόδου, τοῦ στομίου δηλαδὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τεύχους, εἶναι 0.65 - 0.83 μ. Αἱ διαστάσεις αὐταὶ εἶναι πολὺ μεγάλαι δι' ὑπόνομον.

Τὸ δάπεδον τῆς σύριγγος κλίνει πρὸς τὴν ἔξοδον τερματίζεται δ' εἰς ὀγκόλιθον, τοῦ ὁποῖου ἡ λειανθεῖσα ἐπιφάνεια συνεχίζει τὴν κλίσιν τοῦ δαπέδου. Ἐτερος ὀγκόλιθος ἐχρησιμοποιήθη ὡς κατώφλιον εἰς τὴν εἴσοδον τῆς σύριγγος. Καὶ αὐτοῦ ἡ ἐπιφάνεια ἔχει λειανθῆ. Ἡ λειάνσις αὐτῆ προφανῶς ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν ροὴν ὕδατος ἀλλ' εἰς ἀνθρώπινα πέλματα. Ὁ ὀγκόλιθος τῆς ἐξόδου ἔχει μῆκος 0.90 μ., ὕψος 0.45 μ. καὶ πλάτος 0.90 μ. Ὁ τῆς εἰσόδου ἔχει μῆκος μέγιστον 0.77 μ., ὕψος 0.42 μ. καὶ πλάτος 1.15 μ. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ ὀγκολίθου τῆς εἰσόδου πατοῦν οἱ δόμοι τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ τεύχους. Οὕτω ἀποδεικνύεται ὅτι τεῖχος καὶ σῦριγξ εἶναι σύγχρονα κατασκευάσματα.

Τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἄνοιγμα τῆς ἐξόδου τῆς σύριγγος ἐκλείετο ὑπὸ δύο ὀγκολίθων τεθειμένων ἐκφορικῶς ἐπὶ τῶν πλαγίων τοίχων καὶ οὕτω ἡ ἔξοδος ἄνω ἀπολήγει εἰς τρίγωνον. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου ἐκλείετο ἄνω ὑπὸ ἐνὸς ὀγκολίθου τεθειμένου ὡς ὑπερθύρου ἐπὶ τῶν πλαγίων τοιχωμάτων μὲ ἀρκετὴν κλίσιν πρὸς τὰ δεξιὰ (εἰκ. 92, β). Τὸ ὑπερθύρον αὐτὸ ἔχει μῆκος 1.52 μ., ὕψος 0.55 μ. καὶ πλάτος 0.87 μ. Ἡ στέγη τῆς σύριγγος ἐσχηματίσθη κυρίως μὲ πλάκας, αἱ ὁποῖαι ἐτέθησαν ὀριζοντίως ἀπὸ τοιχώματος εἰς τοίχωμα. Εἰς ἐν μόνον μέρος ἀντὶ πλακῶν ἐτέθη σφηνοειδῆς ὀγκόλιθος ἀκανόνιστου σχήματος μὲ τὴν αὐχμηρὰν τριγωνικὴν κορυφὴν του προεξέχουσαν κάτωθεν τῆς ὀριζοντίας γραμμῆς τῆς στέγης. Ἀκανόνιστοι

ὄγκολιθοὶ μὲ τὴν κορυφὴν των πρὸς τὰ κάτω ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν στέγασιν τῆς σύριγγος τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐπεκτάσεως.

Τὸ ἐπικλινὲς δάπεδον τῆς σύριγγος ἔχει εὐθείαν φορὰν κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα τοῦ μήκους του. Ἄλλὰ κατὰ τὸ πρὸς τὴν εἴσοδον ἄκρον ἢ μὲν πρὸς τὰ

Εἰκ. 92. Ἡ εἴσοδος τῆς βορείας σύριγγος.

α. κατώφλιον, — β. ὑπέρθρον, — γ. κυκλώπειον τείχος, — δ. δυτικὸς πλάγιος τοίχος, — ε. ἀνατολικὸς πλάγιος τοίχος.

ἀριστερά, ἢ ἀνατολικὴ δηλαδή, πλευρὰ καμπυλοῦται, ἢ δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ, ἢ δυτικὴ πλευρὰ, κάμπτεται (εἰκ. 92). Ἡ καμπὴ ἀποκρύπτει ἀπὸ τοὺς εἰσερχομένους τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς προσβάσεως τῆς σύριγγος καὶ τὸν τυχὸν εἰς τὴν πλευρὰν ἐκείνην ἰστάμενον σκοπὸν. Βέλη καὶ ἀκόντια βαλλόμενα διὰ τῆς ἐξόδου τῆς σύριγγος, τὰ ὅποια βεβαίως θὰ εἶχον εὐθείαν φορὰν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διεισδύσουν μέχρι τοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ θὰ ἔπληττον τοὺς πλάγιους τοίχους τῆς εἰσόδου καὶ θὰ κατεστρέφοντο ἄνευ ἀποτελέσματος. Τὸ μικρὸν ὕψος τῆς εἰσόδου, τοῦ στομίου δη-

λαδὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν τοῦ τείχους, καὶ ἡ διάταξις τῆς καθίστα δύσκολον τὴν παραβιάσιν τῆς. Ὁ εἰσερχόμενος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ κύψη καὶ νὰ εἰσέλθῃ μὲ τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην καὶ προέχουσαν. Πρὸς τούτοις ἢ πρὸς Ἀνατολὰς κλίσις τοῦ κατωφλίου τῆς εἰσόδου (τὸ ἀπὸ τοῦ διαπέδου ὕψος του εἰς τὸ ἀνατολικὸν

Εἰκ. 93. Ἡ ἐπικλινὴς κάθοδος πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς βορείας σύριγγος.

ἄκρον εἶναι 0.36 μ., ἐν ᾧ εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον εἶναι 0.52 μ., εἰκ. 92, α) τὸν ὑπερρέωνε νὰ ἀνέλθῃ τὸ κατώφλιον μὲ τὸν ἀριστερὸν πόδα καὶ τοῦτο μοιραίως τὸν ἠνάγκαζε νὰ προβάλλῃ τὸν ἀπροσιτάτευτον δεξιὸν του ὤμον καὶ νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς τὰ πλήγματα τῶν φρουρῶν. Ἡ διάταξις τῆς σύριγγος ἐγένετο μὲ μεγάλην στρατηγικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἡ ἄμυνά τῆς ἦτο εὐκολωτάτη.

Ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς σύριγγος χώρος εἶχε ταραχθῆ εἰς τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ὅτε ἐκτίσθη ἡ μεγάλη ἀνοικτὴ δεξαμενὴ παρὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τείχους καὶ εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς σύριγγος ἀπόστασιν. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1964

ἀπέδειξεν ὅτι μικρὸς χώρος πρὸ τῆς εἰσόδου εἶχε παραμείνει ἀδιατάρακτος¹. Εἰς τὸν χώρον αὐτὸν ἀπεκαλύφθη ἐπικλινῆς κάθοδος τεχνητῶς δημιουργηθεῖσα πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς σύριγγος. Γέμισμα ἀμελῶς σχηματισθὲν ἐκ λίθων ἀργῶν ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα τῆς καθόδου (εἰκ. 93). Τὰ μεταξὺ τῶν λίθων πολλὰ κενὰ εἶχον πληρωθῆ με γῶμα. Τὸ ὑπόστρωμα τοῦτο ἐκαλύπτετο ὑπὸ στρώματος γῆς, μέσου πάχους 0.05 - 0.10 μ., μεμειγμένης μετὰ ἀσπροχώματος, μικρῶν χαλίκων καὶ χονδροκόκκου ἄμμου. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς ἐπικλινοῦς καθόδου πλαισιοῦται ὑπὸ ἰσχυροῦ τοίχου (εἰκ. 92, δ), ὁ ὁποῖος συγχρόνως ὑπεβάσταζε ἀνδρον ἐκτεινόμενον πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς (εἰκ. 91, τ). Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς καθόδου κατεστράφη ὑπὸ τῶν κτιστῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς δεξαμενῆς. Ἄλλ' εἰς τὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς σύριγγος περιοχὴν εὐρέθησαν ὑπολείμματα τοῦ πρὸς Ἀνατολὰς πλευρικοῦ τοίχου τῆς καθόδου (εἰκ. 92, ε). Ὁ πλευρικὸς αὐτὸς τοῖχος δὲν εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν δυτικὸν οὔτε καὶ κάθετος πρὸς τὴν σύριγγα ἀλλὰ βαίνει διαγωνίως πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς εἰσόδου. Πρὸς τούτοις, τὸ νότιον ἄκρον τῆς καθόδου, ὡς σώζεται, ἔχει πλάτος 2 μέτρων ἐν ᾧ τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τέλος τῆς, τὸ ὀριζόμενον ὑπὸ τῶν πλευρικῶν τοίχων ἀνέρχεται μόνον εἰς 1.02 μ. Ἡ διαφορὰ αὐτή, ὡς καὶ ἡ διαγώνιος φορὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπικλινῆς κάθοδος εἶχε τριγωνικὸν σχῆμα με βάσιν πρὸς Νότον, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐπεκτάσεως, καὶ με τὴν κορυφὴν πρὸς τὴν εἴσοδον τῆς σύριγγος. Εἶχε σχῆμα δηλαδὴ τριγωνικῆς χοάνης, κατάλληλον διὰ τὴν συγκέντρωσιν σεβαστοῦ ἀριθμοῦ ἀνδρῶν καὶ τὴν προώθησίν των διὰ τῆς σύριγγος.

Ἡ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐπεκτάσεως νοτία κατάληξις τῆς ἐπικλινοῦς καθόδου θὰ παραμείνῃ ἀβεβαία, διότι ἡ πρὸς Νότον φορὰ τῆς διεκόπη ὑπὸ τοίχου κτισθέντος εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (εἰκ. 93, λ) καὶ ὀλόκληρος σχεδὸν ὁ πρὸς Νότον τοῦ τοίχου χώρος ἐσκάφη μέχρι τοῦ βράχου εἰς προγενεστέραν ἀνασκαφήν. Ἡ ἐπικλινῆς κάθοδος διεσώθη εἰς μῆκος 5.80 μ. Ἡ πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς σύριγγος ἐπιφάνειά τῆς εἶναι κατὰ 1.28 μ. χαμηλότερα τῆς ἐπιφανείας τοῦ διασωθέντος νοτίου τῆς ἄκρου ἢ κλίσις τῆς δηλαδὴ ἀνέρχεται εἰς 0.22 μ. κατὰ μέτρον. Φαίνεται ὅτι τὸ ἐπίπεδον τοῦ καταστραφέντος νοτίου τμήματος τῆς καθόδου δὲν θὰ ἦτο κατὰ πολὺ ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τῆς διασωθείσης νοτίας πλευρᾶς, διότι οἱ λίθοι τοῦ γεμίσματος τῆς πλευρᾶς αὐτῆς παρουσιάζουν μικρὰν μόνον κλίσιν καὶ τείνουν πρὸς τὴν ὀριζοντιότητα. Πρὸς τούτοις, κατὰ τὸν τελικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου πρὸς Νότον τοῦ τοίχου «λ», εὐρέθησαν ἴχνη λιθοστρώτου δρομίσκου, ὁ ὁποῖος κατευθύνεται πρὸς τὴν ἐπικλινῆ κάθοδον καὶ τούτου ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κατὰ 0.10 μ. ὑψηλιότερα τῆς ἐπιφανείας τῆς διασωθείσης νοτίας πλευρᾶς τῆς καθόδου.

1 Εἰς τὴν ἔρευναν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ἐπέβλεψαν ὡς βοηθοὶ μου αἱ Λίδες Νίκη Σκουφοπούλου, Ναυσικά Μπουζίδου, Μαρία Κουτρομπάζη καὶ Ἀργυρῶ Τατάκη· ὁ κ. Κωνστ. Δασκαλάκις ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἀνασκαφῆς ὡς ἐργοδηγὸς εἰργάσθη ὁ Παναγιώτης Βλάχος ἐκ Μυκηνῶν. Αἱ φωτογραφίαι τῶν εἰκόνων 92, 93 καὶ τοῦ πίν. 29 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ

κ. Σημηριώτη τοῦ Φωτογραφικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ τμήματος τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης τοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν. Αἱ λοιπαὶ φωτογραφίαι εἶναι τοῦ κ. Ν. Τομπάζη. Πρὸς τὰς συνεργάτιδας καὶ συνεργάτας τοῦ 1964, ὡς καὶ πρὸς τὸν συνάδελφον κ. Ἀ. Προκοπίου, διευθυντὴν τοῦ ἐργαστηρίου, ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν θεομᾶς εὐχαριστίας.

Πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερος ὅτι εἰς τὸν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς σύριγγος χώρον δὲν εὐρέθη αὐτὰς ὑπονόμου· τοιαύτη δὲν ὑπῆρχε ποτέ. Τοῦτο, ὡς καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς ἐπικλινούσας καθόδου — τὸ ἐκ λίθων γέμισμα μὲ τὰ πολλὰ κενά, τὸ ἐκ χόματος ἐπίστρωμα, τὸ πλάτος τοῦ γεμίματος κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν — ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κάθοδος καὶ ἡ σύγχρονός της σύριγξ δὲν ἐγένοντο διὰ νὰ ἀποχετεύουν ὕδατα. Σημειωτέον ὅτι ὁ μόνος ὑπόνομος, ὁ ὁποῖος εὐρέθη εἰς τὸν χώρον τῆς ἐπεκτάσεως, κεῖται κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς καθόδου ἐκ τῆς ἀκροπόλεως, μικρὸν τμήμα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964, στρέφεται πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά καὶ πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τῆς ἐπεκτάσεως καὶ εὐρίσκει διέξοδον διὰ τοῦ τείχους περὶ τὰ 7.50 μ. ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς σύριγγος. Πρὸς τούτοις ἡ μέχρι τοῦδε γενικῶς διδασκομένη ὑπόθεσις, ὅτι ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις περιέκλειε μίαν μεγάλην, ἐλευθέραν κτηρίων, αὐλήν, ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη.

Τὸ παρὰ τὸ βόρειον σκέλος τῆς ἐπεκτάσεως τμήμα, ἀνερχόμενον εἰς τὸ ἡμισυ περίπου τοῦ περικλεισθέντος χώρου, κατέχεται ἀπὸ σημαντικὸν οἰκοδόμημα, τὸ κτήριον Β, ὡς θὰ τὸ ἀποκαλοῦμεν τοῦ λοιποῦ, καὶ ἀπὸ τὴν γνωστὴν ἀνοικτὴν δεξαμενὴν. Ἡ ὄψις τῶν λειψάνων τοῦ κτηρίου τούτου μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1964 φαίνεται εἰς τὸν πίνακα 2. Ὑπετίθετο καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη ὅτι καὶ ἡ δεξαμενὴ καὶ τὸ κτήριον Β ἀνήκον εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν περιόδον τῆς ζωῆς τῶν Μυκηναίων — ἀφ' οὗ μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀνεκάλυψε θησαυρὸν 3.786 ἀργυρῶν νομισμάτων τοῦ 3ου π. Χ. αἰῶνος εἰς τρία ἄγραφα ἀγγεῖα¹ — ἐπίσης ὅτι καὶ ἡ δεξαμενὴ καὶ τὸ κτήριον Β ἰδρῦθησαν εἰς τὴν ἀνοικτὴν αὐλήν τῆς ἐπεκτάσεως. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1964 ἀπεφάσισα νὰ ἐρευνήσω καὶ πάλιν τὸ κτήριον Β καὶ τὴν περιοχὴν του, διότι εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς ἐκείνου ἀνεπίστως ἀπεκάλυψα τμήμα μυκηναϊκοῦ οἰκοδομήματος, τὸ κτήριον Α, εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τῆς ἐπεκτάσεως. Ἡ νέα ἐρευνα ἀπέδειξεν ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κτηρίου Β, τὸ κύριον δωμάτιόν του καὶ τοῦλάχιστον τρία ἀκόμη δωμάτια ἀποτελοῦν μέρος οἰκοδομήματος τῶν τελευταίων χρόνων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων οἱ κτίσται τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ἐθεμελίωσαν τὸ κτήριόν των, προσθέσαντες εἰς τὰ ὑπάρχοντα διαμερίσματα πλατὺν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς διάδρομον, τοῦ ὁποῖου ὁ βόρειος τοίχος ἀπέκοψε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπικλινούσας καθόδου. Τὰ μυκηναϊκὰ δάπεδα τοῦ κτηρίου Β εὐρέθησαν περὶ τὰ 0.40 μ. κάτωθεν τῶν ἑλληνιστικῶν, ἐνὸς δὲ τῶν δωματίων (τοῦ ὑπ' ἀρ. 3) τὸ μυκηναϊκὸν δάπεδον διατηρεῖται εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν. Εἰς τὰ δάπεδα αὐτὰ εὐρέθη πλῆθος ὀστράκων μυκηναϊκῶν, ἀγγεῖα τεθραυσμένα, ὡς καὶ δοχεῖα ἐκ μολύβδου, ἀποδεικνύοντα πλήρως τὴν ὑστεροελλαδικὴν των κατασκευὴν (πίν. 31 καὶ εἰκ. 94).

Πρὸς Δυσμᾶς τοῦ μυκηναϊκοῦ κτηρίου Β ἀπεκαλύφθη τμήμα λιθοστρώτου δρομίσκου, μέσου πλάτους 1.10 μ., ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὴν ἐπικλινὴ κάθοδον. Οἱ τοῖχοι τῶν δω-

¹ ΑΛ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΕ 1896, σ. 137 - 199.

ματίων υπ' αριθμόν 4, 5 και 6 εκτείνονται και μέχρι του βορειοανατολικού σκέλους της επέκτασως, επί του οποίου εδράζονται. Προφανώς τὸ κτήριο Β καὶ ὁ δρομίσκος ἀπέκλειε τὴν περιοχὴν τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς καὶ τῆς παρ' αὐτὴν βορείας σύριγγος ἀπὸ τὸν λοιπὸν χώρον τῆς επέκτασως καὶ βεβαίως καθίστα ἀδύνατον εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τὴν συσσώρευσιν ὑδάτων, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ ἀποχετευθοῦν. Οὕτω ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων τῶν βροχῶν διὰ τῆς βορείας σύριγγος ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη· ἐὰν αὕτη ἠλήθευε τότε θὰ ὑπῆρχεν ὑπόνομος κάτωθεν τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου Β κατευθυνόμενος πρὸς τὴν βορείαν

Εἰκ. 94. Ἀγγεία καὶ μολύβδινον σκεῦος ἐπὶ τοῦ δαπέδου 4 (ψευδόστομος ἀμφορεύς ἄνω ἀριστερᾷ).

σύριγγα. Τοιοῦτος ὑπόνομος δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἐγένετο ποτέ. Τὰ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964 προελθόντα στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ βορεία σύριγγς κατεσκευάσθη κυρίως διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μία μικρὰ ἀσφαλῆς ἔξοδος, διὰ τῆς ὁποίας οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς ἀκροπόλεως ἐξερχόμενοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιπέσουν αἰφνιδιαστικῶς κατὰ ἐχθροῦ προσπαθοῦντος νὰ κατασκάψῃ τὴν πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν κάθοδον. Ἦτο πρὸς τούτοις δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ δι' αἰφνιδιαστικὰς ἐξόδους ἐναντίον ἐχθροῦ ἀποσκοποῦντος τὴν προσβολὴν καὶ ἐκπόρθῃσιν τῆς βορείας πύλης. Ἡ σύριγγς αὐτὴ τῆς βορείας πλευρᾶς ἦτο μία πραγματικὴ πύλις ἐξορμήσεως, Sally Port. Ἡ ὑπαρξίς της δὲν ἦτο ἐπικίνδυνος διὰ τὸ ὄχρωματικὸν σύστημα τῆς ἀκροπόλεως, διότι ἡ ὑπεράσπισίς της ἦτο εὐκολωτάτη ἀκόμη καὶ ἐναντίον πολυπληθοῦς ἐχθροῦ.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιωθῇ πόσον μέρος καὶ τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ χώρου τῆς ἐπεκτάσεως ἦτο ἐλεύθερον κτισμάτων. Μέγα μέρος τοῦ τμήματος αὐτοῦ κατεσκάφη ὑπὸ τοῦ SCHLIEMANN τὸ 1874 καὶ τὰ εἰς αὐτὸ τυχόν ὑπάρχοντα κτίσματα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθεθῇ ὅτι τότε κατεστράφησαν¹. Τὴν δυνατότητα αὐτὴν ὑποδεικνύει ἡ ἀνεύρεσις τμήματος πηλίνου λουτήρος (ἀσαμίνθου) εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν καὶ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς τάφρου τοῦ SCHLIEMANN, τὸ τρίτον μέρος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκοπῆ καὶ προφανῶς ἀπορριφθῆ μετὰ τῶν ζωμάτων ὑπὸ τῶν ἐργατῶν του (εἰκ. 95). Ὁ λουτήρ

Εἰκ. 95. Τμήμα λουτήρος παρὰ τὸ χεῖλος τῆς τάφρου Schliemann καὶ πῖθοι κατὰ χώραν εἰς τὸ ἰσόγειον δωμάτιον τοῦ κτηρίου Α.

αὐτὸς φαίνεται ὅτι ἦτο εἰς τὸ κέντρον δωματίου, μικρὸν μέρος τοῦ τοίχου τοῦ ὁποίου διεσώθη. Πρὸς Δυσμὰς τοῦ δωματίου αὐτοῦ εὐρέθη τὸ ἰσόγειον δωμάτιον διωρόφου προφανῶς κτηρίου, τοῦ κτηρίου Α, τὸ ὁποῖον ἦτο προσκεκολλημένον εἰς τὸ νότιον τεῖχος τῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς τὸ ἰσόγειον δωμάτιον εὐρέθησαν τεθραυσμένοι ἕξ πῖθοι καὶ πλῆθος ὑστεροελλαδικῶν ὀστράκων (εἰκ. 95, ἄνω ἀριστερᾶ). Ἀπὸ τοῦ κτηρίου Β μέχρι τῆς σύριγγος τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ βορειοανατολικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου ὁ φυσικὸς βράχος δὲν παρουσιάζει ἴχνη τοίχων ἀλλ' εἶναι ὠμαλισμένος σχεδὸν εἰς ὅλον τὸ μῆκος του.

¹ Ἡ θέσις τῆς τάφρου τοῦ SCHLIEMANN ὀρίζεται STEFFEN, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ εἰς τὰ τοπογραφικὰ σχέδια τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ καὶ τοῦ ἐρευνητοῦ.

Ίσως ἐχρησίμευεν ὡς μικρὰ αὐλὴ ἢ καὶ ὡς εὐρεῖα πρόσβασις πρὸς τὴν νοτιο-ανατολικὴν σύριγγα.

Οἱ λόγοι, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλον τὴν κατασκευὴν τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ὁ σκοπός, τὸν ὅποιον ἐξυπηρέτει, εἶναι πλέον καταφανεῖς. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐξασφαλίσεως ἀνέτου προμηθείας ὕδατος εἰς πλῆθος λαοῦ καὶ μαχητῶν ἀποκεκλεισμένων εἰς τὴν ὄχυρὰν ἀκρόπολιν ἦτο σοβαρώτατον. Ὁ μυκηναϊκὸς λόφος δὲν ἔχει φυσικὴν πηγὴν τὰ δὲ ὀλίγα φρέατα (τρὶα τὸν ἀριθμὸν ἐξηκριβωμένα μυκηναϊκὰ φρέατα ἔχομεν) καὶ αἱ δεξαμεναί (ἀγνώστου ἀλλὰ πάντως περιορισμένου ἀριθμοῦ), εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἀπεθηκεύετο τὸ ὕδωρ τῶν βροχῶν, δὲν θὰ ἐξήρκουν διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ὑπερασπιστῶν καὶ τῶν καταφευγόντων εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐν καιρῷ εἰσβολῆς καὶ πολιορκίας. Ἡ οἰκοδομὴ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως, σπουδαῖον μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ, σκοπὸν εἶχε νὰ θεραπεύσῃ σοβαρὰν ἀδυναμίαν τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἀπορθητοῦ φρουρίου, νὰ ἐξασφαλίσῃ δηλαδὴ μίαν ἀσφαλῆ καὶ ἄνετον προμήθειαν ὕδατος.

Εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ, ὡς ἤδη ὑπετέθη, ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς ἐπεκτάσεως ἀπεσκοπεῖ τὴν ἐξασφάλισιν χώρου διὰ τὴν παραμονὴν τῶν κατοικούντων ἔξω τῆς ἀκροπόλεως ἐν καιρῷ πολιορκίας ἢ ἐπιδρομῆς. Ἡ ἔκτασις ὅμως, τὴν ὁποίαν ἡ προσθήκη αὐτὴ περιλαμβάνει, εἶναι σχετικῶς μικρὰ καὶ ἀποδεικνύεται τώρα ὅτι τὸ μεγαλύτερον τμῆμά της κατεῖχτο ὑπὸ κτηρίων, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἦσαν δημόσια. Διότι κατὰ κανόνα κατὰ μῆκος τοῦ τείχους εἰς τὰς μυκηναϊκὰς ἀκροπόλεις ἀφήνετο διάδρομος καὶ τοῦτο δέ, ὡς ὑπέδειξεν ὁ WACE, διὰ νὰ ἀποφενχθῆ προδοσία, ἀκόμη καὶ ὁ πειρασμὸς προδοσίας κατοίκων, τῶν ὁποίων αἱ οἰκίαι ἔφθανον καὶ ἐστηρίζοντο εἰς τὸ τεῖχος¹. Κατ' ἀκολουθίαν κτήρια, εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιήθη τὸ τεῖχος ἢ τὰ ὁποῖα καταλήγουν εἰς τὸ τεῖχος, δὲν ἦσαν ἰδιωτικὰ ἀλλὰ δημόσια ἀνήκοντα εἰς τὴν πολιτείαν. Ὁ παρὰ τὴν πύλην τῶν λεόντων σιτοβολῶν, ὁ λεγόμενος Granary, εἶναι παράδειγμα τοιοῦτου δημοσίου κτηρίου. Τὸ κτίσμα Α καὶ τὸ κτήριο Β εἶναι ἰδρυμένα κατὰ μῆκος τοῦ τείχους, τὸ ὅποιον σχηματίζει μίαν τῶν πλευρῶν των καὶ προφανῶς θὰ ἦσαν δημόσια κτήρια. Ὁ ὑπολειπόμενος εἰς τὴν ἐπέκτασιν χώρος, καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν κατεῖχτο ὑπὸ ἄλλων κτηρίων, τὰ ὁποῖα κατεστράφησαν χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἴχνη, εἶναι πολὺ μικρὸς διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς καταφύγιον πληθυσμοῦ.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἢ ἐπέκτασις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἐχρησίμευε διὰ τὴν καταφυγὴν τῶν ποιμνίων καὶ τῶν ἵππων τοῦ ἄρχοντος ἐν καιρῷ πολέμου². Τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τῆς ἐπεκτάσεως κατεῖχτο ὑπὸ κτηρίων. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς νῦν ἐλεύθερος χώρος ἔχει ἐπιφάνειαν μόνις 160 τετραγωνικῶν μέτρων. Εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιφάνειαν θὰ πρέπει νὰ τεθῆ μία πρόσβασις πρὸς τὴν σύριγγα τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς, ἀκόμη δὲ νὰ ἀφεθῆ καὶ χώρος χρῆσιμος διὰ τὴν συγκέντρωσιν πολεμιστῶν ἐμπειστευμένων μὲ τὴν προάσπισιν τῆς μικρᾶς ἐκείνης εἰσόδου καὶ τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Δὲν ὑπολείπεται ἢ ἐλάχιστος ἐλεύθερος

¹ A. J. B. WACE, Mycenae, σ. 57.

τῆς μυκηναϊκῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ΣΠΥΡ.

² ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου περὶ

ΙΑΚΩΒΙΔΗ, σ. 13.

χώρος, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἦτο ἀρκετὸς διὰ νὰ παράσχη καταφύγιον εἰς ζῶα. Πρὸς τούτοις πρόσβασις εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἐκ τῆς βορείας σύριγγος ἀπεκλείετο ὑπὸ τοῦ κτηρίου Β, ἐν ᾧ ἢ διὰ τῆς νοτιοανατολικῆς σύριγγος εἴσοδος εἶναι ὅλως ἀδύνατος εἰς ζῶα καὶ δὴ ἵππους. Διότι βράχοι ἀπότομοι ὑψοῦνται εἰς τὴν ἀνατολικὴν γωνίαν τῆς ἐπεκτάσεως, τὴν ὁποίαν ἄνθρωποι καὶ ζῶα θὰ παρέκαμπτον διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν σύριγγα. Ἡ ἀφαίρεσις καὶ ὀλίγων μόνον χωμάτων τῶν προγενεστέρων ἀνασκαφῶν, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τοὺς βράχους, ἀπέδειξε τὸ ἀδύνατον τῆς διαβάσεως (εἰκ. 96). Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν ὑπῆρχε μία ἐπικλινῆς ἄνοδος, τὴν ὁποίαν θὰ ἐχρησιμοποιοῦν οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν σύριγγα καὶ τὰ ποιμίνα τῶν. Ἡ ἄνοδος αὕτη θὰ ἦτο τεχνητὴ καὶ κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν συνήθειαν θὰ ὑπεβαστάζετο ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀρκετῶν διαστάσεων καὶ ἰσχύος. Οὐδὲ ἴχνος τοιοῦτου ἀναλημματικοῦ τοίχου ἀνευρέθη κατὰ τὸν μερικὸν καθαρισμὸν τοῦ χώρου καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἐπικλινῆς ἄνοδος κατὰ τὴν πλευρὰν ταύτην ποτὲ δὲν ὑπῆρχεν. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐπεκτάσεως διὰ ποιμίνα καὶ ἵππους ἀποκλείεται ἐκ τῶν πραγμάτων.

Κατέστη, πιστεύω, προφανὲς ὅτι ἡ βορειοανατολικὴ προέκτασις ἐκτίσθη διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἄνετον προμήθειαν ὕδατος εἰς τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει¹. Ὅτε ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις τῆς κατασκευῆς τῆς ἐπεκτάσεως τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος καὶ τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος ἴσταντο εἰς ὅλον τῶν τὸ ὕψος. Θὰ ἦτο παρὰ πολὺ δύσκολον, ἐὰν μὴ ἀδύνατον, νὰ δημιουργηθῆ δίοδος διὰ τῆς βάσεως τοῦ τείχους, νὰ λαξευθῆ ὁ ὑπ' αὐτὸ σκληρὸς βράχος εἰς βάθος ἀρκετὸν διὰ νὰ δημιουργηθῆ δεξαμενὴ, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ κατέληγε τὸ ὑπὸ τὴν γῆν ὑδραγωγεῖον, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ λαξευθῆ ἡ αὐλαξ τοῦ ὑδραγωγείου ἐκείνου εἰς τὸν βράχον τῆς κλιτύος. Ἡ δεξαμενὴ αὕτη, λόγῳ τῆς σκληρότητος τοῦ βράχου, θὰ ἔπρεπε νὰ λαξευθῆ ἔξω τῆς ὑπὸ τοῦ πρώτου περιβόλου περικλειομένης περιοχῆς, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπικοινωνῆ μὲ τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Ἡ μόνη δυνατὴ καὶ ὀλιγώτερον ἐπίπονος λύσις ἦτο ἡ παρεχομένη ὑπὸ μιᾶς ἐπεκτάσεως τοῦ περιβόλου εἰς περιοχὴν, ἢ ὁποῖα παρουσίαζε στοιχεῖα βοηθητικὰ διὰ τὴν κατασκευὴν ὑπογείων διόδων καὶ δεξαμενῶν.

Ἡ διάταξις τοῦ πετρώματος εἰς τὴν πέραν τοῦ πρώτου περιβόλου βορείαν πλευρὰν τοῦ λόφου εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐνδεικτικὴ. Ἡ περιοχὴ αὕτη καταλαμβάνεται ἀπὸ βράχους διαφόρου σκληρότητος, μεταξὺ τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται πτυχαί, ἄλλοτε μὲν μικρότεραι ἄλλοτε δὲ μεγαλύτεραι, αἱ ὁποῖαι φαίνονται ὡς εὐρεῖαι αὐλακες, διὰ τῶν ὁποίων εὕρισκον φυσικὸν ροῦν τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν (πίν. 25 καὶ 29). Αἱ πτυχαὶ αὗται πληροῦνται μέχρις ἐνὸς βάθους ὑπὸ χώματος ἢ καὶ ὑπὸ μαλακοῦ πετρώματος, τὸ ὁποῖον κατέστησε, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐπιφάνειάν του, μαλακώτερον ἢ ροῆ τῶν ὑδάτων. Ἴσως διὰ τὸν λόγον αὐτὸν οἱ δημιουργοὶ τοῦ πρώτου περιβόλου δὲν συνέχισαν τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ λόφου ἀλλὰ ἴδρυσαν τὴν βορειοανατολικὴν αὐτοῦ γω-

¹ Ὅρα σχετικῶς καὶ ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΝ, ἔ. ἀ. σ. 226 ὑποσ. 425.

νίαν 23 ὄλα μέτρα ἀπὸ τοῦ ἄκρου ἐκείνου. Ἡ διαμόρφωσις ὅμως αὕτη τοῦ πετρώματος ἦτο βοηθητικὴ διὰ τὴν τοποθέτησιν μιᾶς ὑπογείου καθόδου καὶ δεξα-

Εἰκ. 96. Ἡ διαμόρφωσις τῶν βράχων κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καμπὴν τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως.

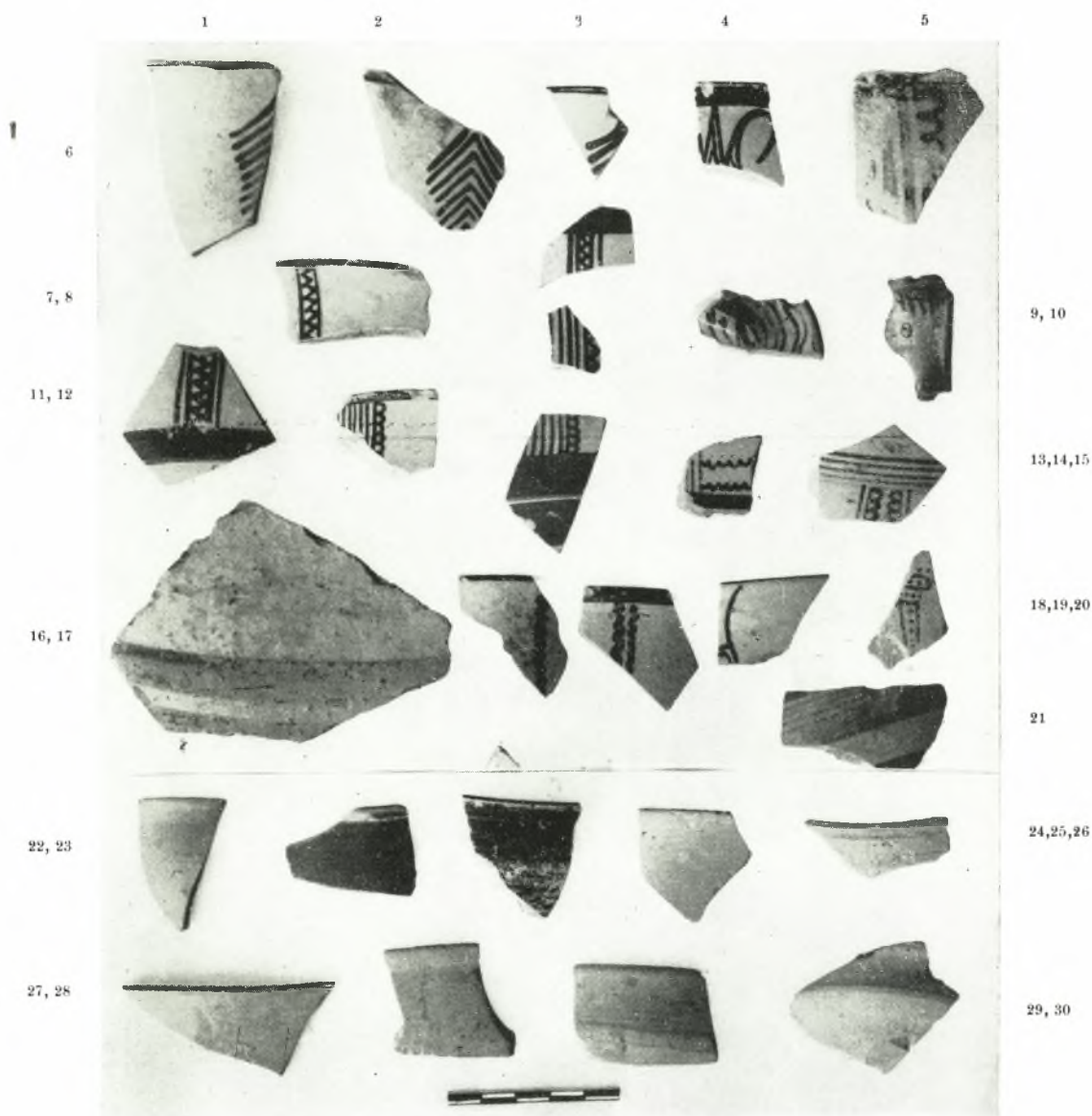
μενῆς εἰς μίαν τῶν μεταξὺ τῶν σκληρῶν βράχων πτυχὴν καὶ φυσικὴν σχεδὸν ἀπόδοον. Εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου ἀπόστα-

σιν ὑπάρχει ἡ πρώτη πτυχὴ καὶ εἰς αὐτὴν ἐτοποθέτησαν τὴν κάθοδον πρὸς τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν¹. Πρὸς τούτοις αἱ χαμηλότεραι κλιτύες τοῦ λόφου καὶ κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον του σχηματίζονται ἀπὸ μαλακώτερον ἢ ὁ λοιπὸς λόφος πέτρωμα, ὡς τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἡ λάξευσις αὐλακος ὑπογείου ὑδραγωγείου εἰς τὴν χαμηλότεραν αὐτὴν πλευρὰν τοῦ λόφου, ὡς καὶ ἡ λάξευσις καθόδου καὶ δεξαμενῆς εἰς βάθος, δὲν παρουσίαζε τὰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας, τὰς ὁποίας θὰ εἶχεν ἡ ἐγκατάστασις τοῦ συστήματος εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ πρώτου περιβόλου περικλειόμενον χώρον. Ἡ κάθοδος περιετειχίσθη κατὰ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον ἔχομεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν, καὶ ἡ λαβυρινθώδης φορὰ τῆς καὶ τὸ βάθος τῆς ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ πετρώματος καὶ τῶν πτυχώσεων τῆς περιοχῆς. Τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον θὰ περιέκλειε τὴν πρὸς τὴν δεξαμενὴν κάθοδον, ἐξασφαλίζον οὕτω τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς μὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀκροπόλεως, θὰ ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν φυσικὴν διαμόρφωσιν τῆς βραχώδους περιοχῆς κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν συνήθειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐξετάθη μέχρι τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ λόφου, ὅπου ἡ στροφὴ τῶν βράχων δημιουργεῖ τὴν κατάλληλον συνθήκην διὰ τὴν βορειοανατολικὴν καμπὴν τῆς ἐπεκτάσεως. Πέραν τῆς καμπῆς ἐκείνης περιεκλείσθη μόνον χώρος ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνετον χρῆσιν τῆς ἐγκαταστάσεως, διὰ τοῦτο ἡ προέκτασις δὲν ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ Χάβου. Ἐὰν ἐξετείνετο μέχρι τοῦ Χάβου, τότε θὰ περιέκλειε πολὺν χώρον ἄχρηστον διὰ τὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς τῆς, ὁ ὁποῖος ἀποδεικνύεται ὅτι ἦτο ἡ ἐξασφάλισις ἀνέτου προμηθείας ὕδατος εἰς τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει. Ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ καὶ ἡ ἐξασφαλίζουσα αὐτὴν ἐπέκτασις ἐθεράπευσαν τὴν μόνην ἀδυναμίαν, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ κυκλώπειος ἀκρόπολις τῶν Μυκηνῶν.

Οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους ἰδρύθη ἡ ἐπέκτασις, ὑποδεικνύονται ὑπὸ τῶν ὀστράκων, τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν εἰς τὴν περιοχὴν καὶ εἰς τὰ τεῖχη τῆς. Ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων τῶν τειχῶν κενῶν ὡς καὶ τομαὶ γενόμεναι εἰς τρία διάφορα σημεῖα τοῦ πυρῆνός των ἀπέδωσαν ὀλίγα ὀστρακα ἀρκετὰ διὰ νὰ ὑποδείξουν τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως. Πρὸ παντὸς ἡ γενομένη τομὴ εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ τείχους κατὰ τὸ νοτιοανατολικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου σκέλους του (εἰκ. 89) ἀπέδωκεν ὀστρακα, ἐπὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ στηριχθοῦν χρονολογικὰ συμπεράσματα. Διότι τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους ὑπέρχεται τῆς γραμμῆς τῆς νοτιοανατολικῆς κλιτύος τοῦ λόφου καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατος ἢ εἰς τὸν πυρῆνά του διείσδυσις χωμάτων καὶ ὀστράκων ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων τμημάτων τῆς κλιτύος εἰς μεταγενεστέρους τῆς οἰκοδομῆς χρόνους. Διὰ περισσοτέραν ἀσφάλειαν τὰ ὀλίγα ὀστρακα τὰ εὗρεθέντα μέχρι βάθους 0.70 μ. δὲν περιελήφθησαν εἰς τὰ ἀπεικονιζόμενα. Εἰς τὴν εἰκόνα 97 παρέχω ὅλα τὰ γραπτὰ καὶ ὀλίγα ἀπὸ τὰ ἄγραφα ὀστρακα, τὰ ὁποῖα εὗρέθησαν εἰς περιοχάς, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν ἀδύνατοι μεταγενέστεροι διεισδύσεις. Εἶναι προ-

¹ Εἰς μίαν τοιαύτην μεταξὺ τῶν βράχων πτυχὴν ἀνασκαφεῖσα κρήνη τῆς Ἀκροπόλεως, Hesperia 7, ἐτοποθετήθη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. BRONNER 1938, σ. 168 - 170. 8, 1939, σ. 317 - 433.

φανές ότι όλα τα ὄστρακα ἀνάγονται εἰς τὸ β' ἡμισυ τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν νεώτερα, ὡς τὰ ὑπ' ἀρ. 4, 5, 13, 14, 17, 18, 24, 25, 30, ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἐκείνης. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 13 καὶ 14 ὄστρακα ἔχουν

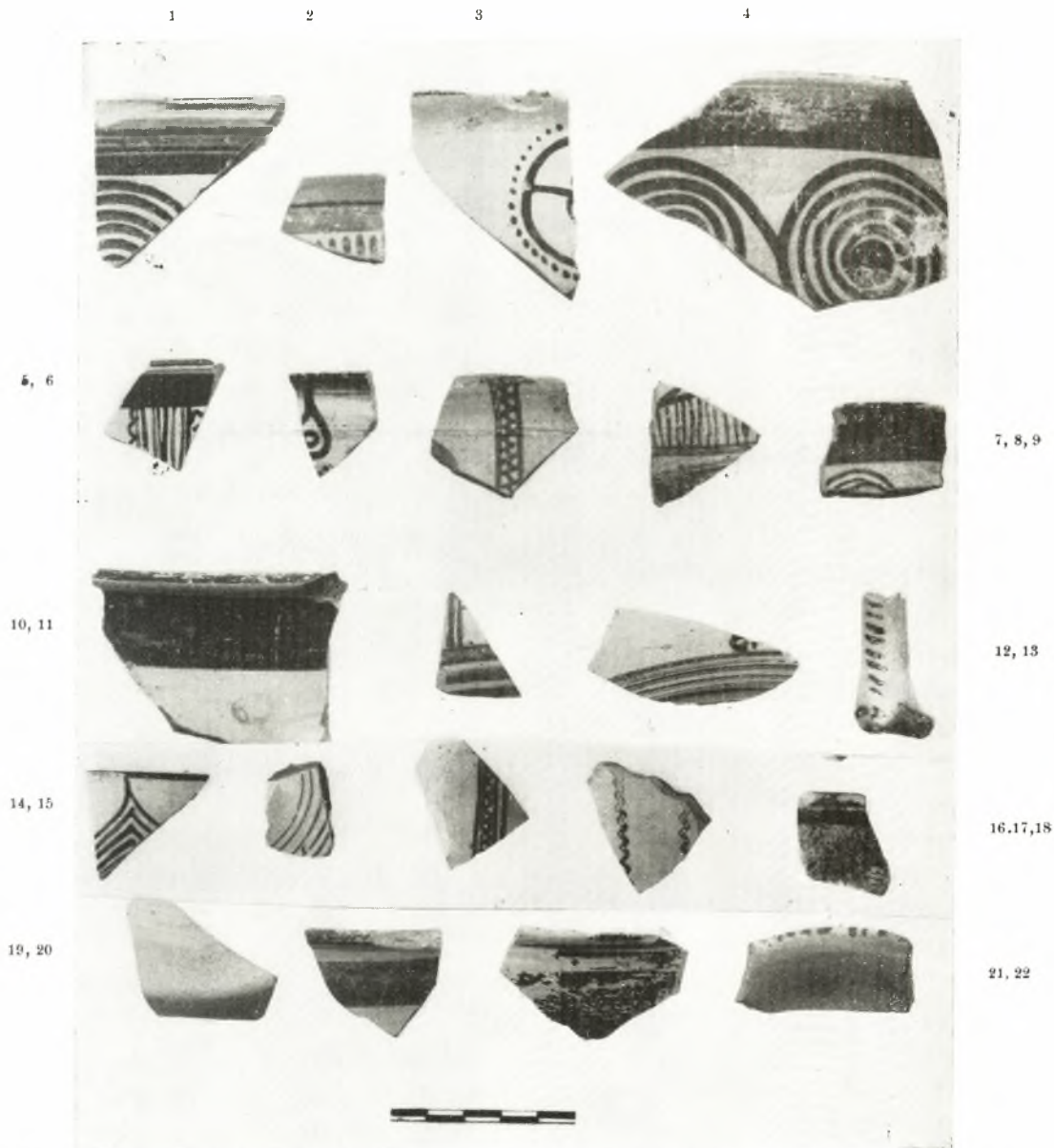

Εἰκ. 97. Ὅστρακα ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.

Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 13, 15, 17, 19, 20, 21, 27 καὶ 28 προέρχονται ἀπὸ τὴν τομὴν εἰς τὸν πυρῆνα τοῦ νοτίου σκέλους

ἐσωτερικὴν ὄψιν κεκαλυμμένην τὸ μὲν 13 ὑπὸ ἀραιοῦ μελανοῦ χρώματος, τὸ δὲ 14 ὑπὸ ἐρυθρᾶς ἀλοιφῆς. Ἀμφότερα ἀνήκουν εἰς βαθεῖς διώτους σκύφους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκουν πολλὰ τῶν εἰκονιζομένων γραπτῶν ὄστράκων. Φαίνεται ὅτι τὸ σχῆμα τοῦτο ἦτο τότε τὸ ἐπικρατέστερον. Ἀλλὰ καὶ μόνωτοι κύαθοι ἀπολήγοντες εἰς ὄξυ καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἀποκλίνον χειλὸς ἦσαν κοινοὶ καὶ ψευδόστομοι

ἀμφορείς με σφαιρικὸν σῶμα καὶ μεγάλα κωνικὰ ἀγγεῖα, ἀρ. 16, φέροντα ὑπόλευκον ἐπίχρῖσμα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐγράφησαν πλατεῖαι ταινίαι ἐρυθροῦ χρώματος. Καὶ αἱ συνήθεις τῶν ὑστεροελλαδικῶν χρόνων κύλικες ἀντιπροσωπεύονται με

Εἰκ. 98. Ὅστρακα ἀπὸ τὴν ἐπικλινῆ καθόδον πρὸς τὴν βορείαν σύριγγα καὶ ἀπὸ τοὺς τοίχους τῆς.

ὀλίγα ἄγραφα ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποῖων 4 ἀνήκουν εἰς πόδας με πλατὺν γῦρον. Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 9 καὶ 10 τεμάχια, εἰκῶν 97, εἶναι τμήματα γυναικείων εἰδωλίων πεποικιλμένων με τὴν γνωστὴν γραπτὴν διακόσμησιν.

Ὅστρακα ἐπίσης εὐρέθησαν εἰς τὸ ἐπίστρωμα καὶ τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τῆς ἐπικλινοῦς καθόδου πρὸς τὴν βορείαν σύριγγα τῆς ἐπεκτάσεως καὶ εἰς τοὺς πλευ-

ρικούς της τοίχους· τὰ ἐκ τούτων γραπτὰ παρέχω εἰς τὴν εἰκόνα 98· ἅπαντα ἀνάγονται εἰς τὸ β' ἡμισυ τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν νεώτερα, ὡς τὰ ὑπ' ἀρ. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 16, 17, 21, ἀνήκουν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς περιόδου ἐκείνης. Κύαθοι μὲ ὀξέα χεῖλη ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω ἀποκλίνονται, καλυπτόμενα ἐξωτερικῶς ὑπὸ λεπτῆς γραμμῆς καὶ ἐσωτερικῶς ὑπὸ πλατείας ταινίας, κάτωθεν τῆς ὁποίας συνήθως ἐγράφη ἐτέρα, ἢ ἄγραφοι κύαθοι μὲ στιγμὰς εἰς τὸ χεῖλός των, βαθεῖς δίωτοι σκύφοι, ἀνοικτὰ κρατηρόσημα ἄγγεῖα μὲ πλατέα, σχεδὸν τετράπλευρα εἰς τομὴν χεῖλη καὶ ψευδόστομα ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὰ εὐρεθέντα ὄστρακα. Μεταξὺ τῶν ἀγράφων εἶναι καὶ 7 ὄστρακα, ἀνήκοντα εἰς ὑψίποδας κύλικας (2 ἐξ αὐτῶν ἔχουν γωνιῶδες περίγραμμα). Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 13 παράδειγμα εἶναι τμήμα ζυφίου μὲ ἐπιμήκη κορμὸν καὶ ὑποτυπώδη διακόσμησιν χρώματος ἐρυθροῦ.

Τὰ νεώτερα τῶν εὐρεθέντων ὄστράκων ὑποδεικνύουν τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τῶν τειχῶν τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, ἢ ὁποία εἶναι σύγχρονος πρὸς αὐτά. Οἱ χρόνοι αὐτοὶ ἀποδεικνύονται ὅτι ἦσαν οἱ τελευταῖοι τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου, ἤτοι οἱ τελευταῖοι χρόνοι τῆς 13^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οὐδὲν ὄστρακον τῆς ΥΕ ΠΙΒ1 ἀκόμη καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ΥΕ ΠΙΒ2 περιόδου εὐρέθη εἰς τὸν χώρον, ὁ ὁποῖος περικλείεται ὑπὸ τῆς ἐπεκτάσεως καὶ τὸν ὁποῖον ἠρεύνησα πλήρως τὸ 1964. Τοῦτο βεβαίως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ χώρος ἐκεῖνος ἦτο ἔξω τοῦ περιβόλου καὶ παρέμεινεν ἀχρησιμοποίητος μέχρι τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἐπεκτάσεως, ἢ ὁποία καὶ πάλιν ὑποδεικνύεται ὡς ἀναγομένη εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου. Τὰ εἰς τὸν χώρον τῆς ἐπεκτάσεως εὐρεθέντα κτήρια καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προελθόντα ὄστρακα, ἄγγεῖα καὶ λοιπὰ ἔργα τέχνης, βεβαίως θὰ δημοσιεύσω εἰς προσεχῆ μελέτην, ἀφ' οὗ τὰ ἐξ αὐτῶν προελθόντα ἀντικείμενα συγκολληθούσιν καὶ μελετηθούσιν.

Συνοψίζων τὰ ἀναπτυχθέντα ἀνωτέρω διὰ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως συμπεραίνω ὅτι ἡ ἐπέκτασις αὕτη κατεσκευάσθη πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου.

Η. ΟΙ ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μυκηναϊκῆς ἐρεῦνης ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἐδίδαξεν ὅτι ὁ διασωθεὶς περίβολος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἀνήκεν εἰς δύο διαφόρους ἀρχιτεκτονικὰς περιόδους καὶ ὅτι ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις προσετέθη εἰς τὸν δεύτερον καὶ νεώτερον περίβολον. Πρὸ αὐτοῦ ὁ F. ADLER ἐδέχθη ὅτι ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος ἦσαν μεταγενέστεραι προσθῆκαι καὶ ἐσχημάτιζον ἐπέκτασιν ἑνὸς ἀρχαιοτέρου περιβόλου. Ὁ ἀείμνηστος ALAN J. B. WACE ἐδίδαξεν ὅτι, πλὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως, ὅλα τὰ κυκλώπεια κτίσματα ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν¹. Αἱ ἐρευναι τῶν τελευταίων ἐτῶν, ὡς εἶδομεν, ἔφερον εἰς φῶς στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλουν τὴν παραδοχὴν τῶν ἀπόψεων τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ τοῦ ADLER. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ἀρχιτεκτονικὰ καὶ κεραμεικὰ.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ βορεία πύλη εἶναι νεωτέρα τοῦ βορείου κυκλωπείου τεύχους καὶ ἐσχηματίσθη ὅταν τὸ τεῖχος διεσπάσθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς. Ἡ βορεία πύλη ὅμως εἶναι κατὰ τι μεταγενεστέρα τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἡ ὁποία ὀργανικῶς συνδέεται καὶ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος, πρὸς τὸν προασπίζοντα αὐτὴν πύργον καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἐπέκτασιν. Ἡ χρῆσις ἀσπροχώματος καὶ ἐνίοτε στρώματος μικρῶν λίθων καὶ ἀσπροχώματος εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ κατωτάτου δόμου τοῦ δυτικοῦ τεύχους, τῆς πύλης τῶν λεόντων, τοῦ πύργου καὶ τῆς βορείας πύλης, δὲν συναντᾶται εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ βορείου κυκλωπείου τεύχους, εἶναι νεώτερον ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον καὶ ἀποτελεῖ σοβαρὰν διαφορὰν τευχοδομίας. Τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ὑποδεικνύουν ὅτι τὰ κυκλώπεια κτίσματα, πλὴν τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως, ἀνήκουν εἰς δύο διαφόρους περιόδους, εἰς ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν. Εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀρχαιοτέραν ἀνήκει τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος, ὁ πύργον τοῦ κυκλωπείου τεύχους ὁ εὐρισκόμενος ὀπισθεν τῆς ἀνατολικῆς ἐπέκτασεως καὶ τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον ἐκρημνίσθη μεταγενεστέρω, μὲ τὸ ὁποῖον συνδέεται ὀργανικῶς τὸ τε βόρειον καὶ τὸ νότιον κυκλώπειον τεῖχος. Εἰς τὴν δευτέραν ἀνήκει ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ ὁ πύργος τῆς, ἡ ἀνατολικὴ ἐπέκτασις, τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος καὶ ἡ βορεία πύλη.

Τὰ κεραμεικὰ στοιχεῖα φανερόνουν ὅτι τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος ἀνάγεται εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἦτο ἐν χρήσει ὁ κεραμεικὸς ρυθμὸς, ὁ γνωστὸς ὡς ΥΕ IIIA2. Τὰ ὄστρακα τὰ χαρακτηρίζοντα τὴν οἰκοδομὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τεύχους ἀνήκουν εἰς τὰ μέσα τοῦ ρυθμοῦ τῆς ΥΕ IIIB περιόδου. Τὰ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς βορείας πύλης ὄστρακα τὴν θέτουν εἰς κάπως μεταγενεστέρους τῶν μέσων τῆς ΥΕ IIIB περιόδου χρόνους. Τὸ βόρειον τεῖχος εἶναι ἀρχαιοτέρον τῶν πυλῶν καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τεύχους.

¹ ADLER, ἔ.ἀ. σ. XV. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἔ.ἀ. σ. 109-110 καὶ JdI 10, 1895, σ. 143 ἐξ. WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 12-13

Τὰ ἐκ τῶν πυλῶν καὶ τοῦ δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους ὄστρακα ἐπιβάλλουν τὸ συμπέρασμα τῆς ὑπάρξεως ἀρχαιότερου περιβόλου, εἰς τὸν ὁποῖον προσετέθησαν τὰ κτίσματα ἐκεῖνα εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, διότι εἶναι ὅλως ἀπαράδεκτον καὶ νὰ φαντασθῶμεν ἂν ὅτι αἱ Μυκῆναι εἶχον παραμείνει ἀτείχιστοι μέχρι τῶν μέσων τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου, ὅτε ἐκτίσθησαν ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος, ἐν ᾧ ἡ Τίρυνς εἶχε τειχισθῆ κατὰ τὴν ΥΕ ΠΙΑ περίοδο. Τὰ διασωθέντα λείψανα ἐπιτρέπουν τὸν σαφῆ καθορισμὸν τῶν περιβόλων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 99. Τοῖχος κατὰ τὴν ΒΔ. κλιτὴν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηναίων.

Πρῶτος περίβολος. Ὁ ἀρχαιότερος περίβολος, τμήματα τοῦ ὁποίου διεσώθησαν, ἀνάγεται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΑ-2 περίοδο. Ἀρχαιότερα λείψανα τειχῶν δὲν ἀνεκαλύφθησαν μέχρι τοῦδε. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης μου ἐτόνισα ὅτι οὐδὲν θετικὸν στοιχεῖον εὑρέθη δυνάμενον νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τεῖχος ἰδρυθὲν κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν περιέβαλλε μίαν ἀρχικὴν καὶ περιορισμένην ἀκρόπολιν (τὸ Original Citadel τοῦ WACE)¹. Ὁ τοῖχος, τὸν ὁποῖον ὁ WACE ἐθεώρησεν ὡς μέρος τοῦ μεσοελλαδικοῦ περιβόλου (εἰκ. 99, Α) ἀπεδείχθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1961 ἀπλοῦς ἀναλημματικὸς τοῖχος, ὁ ὁποῖος ὑποβαστάζει τὴν πρὸ τῆς βορειοδυτικῆς εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου αὐλήν (εἰκ. 100 καὶ 101). Πρὸς τούτοις ἡ ἀνα-

¹ WACE, *Mycenae*, σ. 69, 84, 86 καὶ εἰκ. 18. ΜΥΛΩΝΑΣ, ΑΕ 1958, σ. 156 - 158.
 Ὅρα καὶ ROWE, *BSA* 49, 1954, σ. 248 - 253.

σκαφή ἀπέδειξεν ὅτι ἰδρύθη εἰς τμήματα κατὰ διαφόρους χρόνους τῆς ΥΕ III ἐποχῆς. Τομαὶ γενόμεναι ὀπισθεν τῆς σειρᾶς τῶν ὀγκολίθων τῆς ὄψεώς του ἔφερον εἰς φῶς τὸ ἐξ ἀργῶν λίθων γέμισμα τῶν ἀνδῆρων, τὰ ὅποια ὑπεβάσταξε (εἰκόνες 100 καὶ 101). Τὰ ὀλίγα ὄστρακα ἐκ τοῦ γεμίματος, τὸ ὅποιον εἰς πολλὰ τμήματα διήκει μέχρι τοῦ βράχου, εἶναι ΥΕ III. Οὐδὲν ἀρχαιότερον ὄστρακον εὑρέθη. Πρὸς τούτοις, τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἐπὶ τῶν βράχων ἴχνη του, προτοῦ καταστραφῆ εἰς τοὺς ἐλληνιστικoὺς χρόνους, ἔτερματίζετο εἰς τὴν βορείαν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου, ἐν ᾧ τὸ νότιον ἄκρον του καμ-

Εἰκ. 100. Γέμισμα λίθων ὑποβασταζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Α τῆς εἰκόνας 99.

πτόμενον κάτωθεν τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς τοῦ προπύλου τῆς βορειοδυτικῆς εἰσόδου ἔτερματίζετο εἰς τὰ θεμέλια τῆς εἰσόδου αὐτῆς. Ὁ ἀναλημματικὸς αὐτὸς τοῖχος δὲν περιβάλλει τὴν κορυφὴν τοῦ λάφου.

Ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα δὲν ἔφερεν εἰς φῶς τμήματα περιβόλου καὶ τειχῶν ἀρχαιοτέρων τῶν ΥΕ III χρόνων. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως ἡ πιθανότης ὅτι τοιαῦτα ἴσως ἀνακαλυφθῶν εἰς τὸ μέλλον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως τὰ ἀρχαιότερα λείψανα ἑνὸς πρώτου περιβόλου ἀνάγονται εἰς τὴν ΥΕ IIIA-2 περίοδον. Καὶ τὰ κατάλοιπα αὐτὰ παρέχουν σαφῆ γνῶσιν τῆς περιμέτρου του, τὴν ὁποίαν παρέχω εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνας 102, ἀρ. 1. Τὸ κρημνισθὲν τείχος, τοῦ ὁποίου ἡ φορὰ ἀπεκαλύφθη τὸ 1959, ἐσχημάτιζε τὴν βορειοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου. Τὸ νότιον τείχος, ὡς τοῦτο διεσώθη, μέχρι τῆς πρὸς τὸ ἀρχικὸν βορειο-

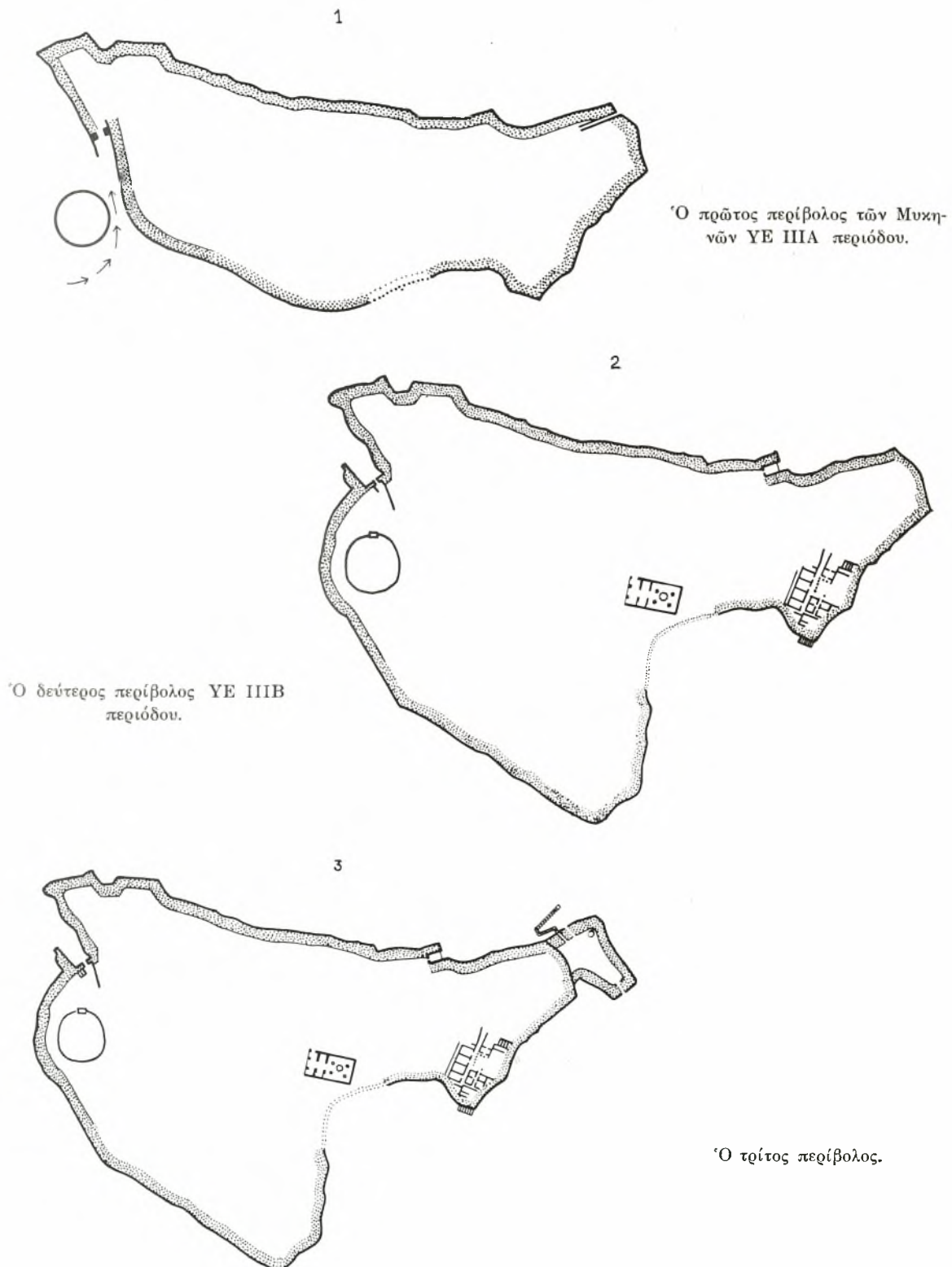
ανατολικόν τείχος στροφῆς του (πίν. 3α) ἔκλειε τὸν πρὸς τὸν Χάβον χώρον τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς τὸ τείχος τοῦτο καὶ εἰς χρόνους μεταγενεστέρους προσετέθη ὁ λεγόμενος ἰσόδομος πύργος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Τὸ βόρειον σκέλος τοῦ περιβόλου ἀπετέλει τὸ διασωθὲν βόρειον κυκλώπειον τείχος ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν ὑπόγειον δεξαμενὴν στροφῆς του (πίν. 6α), τῆς ἀποτελούσης τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον, μέχρι τῆς ΒΔ. γωνίας τῆς ἀκροπόλεως, πρὸς τὴν πύλην τῶν λεόντων. Πρὸ ἐτῶν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἐδίδαξεν ὅτι ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἀρχαιοτέ-

Εἰκ. 101. Γέμισμα πρὸ τῆς βορειοδυτικῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου ὑποβασταζόμενον ὑπὸ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Α τῆς εἰκόνας 99.

ρου περιβόλου «ἤρχιζε φαίνεται ἀπὸ τῆς καὶ νῦν ΒΔ. γωνίας τῆς ἀκροπόλεως καὶ συνέπιπτε μέχρι τῆς θέσεως τῆς πύλης τῶν λεόντων μετὰ τοῦ σημερινοῦ τείχους· κατόπιν ὅμως ἠκολούθει σχεδὸν εὐθεῖαν γραμμὴν πιθανῶς μέχρι τοῦ Χάβου»¹. Ἀπὸ τοῦ Χάβου ἤρχιζε τὸ νότιον σκέλος. Τὸ ἀπὸ τῆς ΒΔ. γωνίας τῆς ἀκροπόλεως τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἐκείνου τείχους μέχρι τῆς πύλης τῶν λεόντων διασώζεται ὀπισθεν τῆς ἐκ κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων ἰσοδόμου ἐπενδύσεως. Τὸ πρὸς Νότον τῆς πύλης τμήμα τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ τείχους δὲν διεσώθη. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ ἀπερρίφθη, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ διατύπωσις τῆς παρηρημενύθη² καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι οὐδὲν κατάλοιπον τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ δυτικοῦ

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 109. ² ΜΥΛΩΝΑΣ, ΑΕ 1958, σ. 186 - 187.

Εἰκ. 102.

τείχους διεσώθη. Καί ἡ μὲν παρερμηνεία δὲν καταδικάζει τὴν ὑπόθεσίν του, ἀλλ' ἡ διαπίστωση ὅτι οὐδὲν ὑπελείφθη τοῦ τείχους εἶναι σοβαρά. Εἰς ἀντίκρουσμα τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ὑπέθεσεν ὅτι τὸ τμήμα τοῦ τείχους ἐκηρμίσθη, ὅτε ἰδρύθη τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται. Ἡ δικαιολογία αὐτὴ δὲν ἐγένετο δεκτὴ. Ἀλλὰ τώρα ὁπότε ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν αὐτὴν τύχην εἶχε τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος, ὅτι δηλαδὴ καὶ ἐκεῖνο ἐκηρμίσθη, ὅτε ἐγένετο ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις, ἐν ᾧ μέρος αὐτοῦ τοῦλάχιστον θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀνάλημμα, καὶ ἡ δευτέρα ἀντίρρησης κατὰ τῆς ὑποθέσεως τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρά.

Τὰ στοιχεῖα πρὸς τούτοις, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψαν αἱ νεώτεροι ἔρευναι, ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος εἶναι κατὰ πολὺ ἀρχαιότερον τοῦ διασωθέντος δυτικοῦ καὶ βεβαίως θὰ ἀνῆκεν εἰς ἀρχαιότερον περίβολον, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ εἶχε δυτικὸν σκέλος. Τὸ διασωθὲν δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ σκέλος ἐκεῖνο, διότι χρονολογικῶς εἶναι μεταγενέστερον. Κατ' ἀκολουθίαν ἢ ἀποδοχὴ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ἀρχικοῦ δυτικοῦ τείχους, ἀνήκοντος εἰς τὸν πρῶτον περίβολον, τείχους τὸ ὁποῖον δὲν διεσώθη, διότι θὰ ἐκηρμίσθη, καθίσταται ἀναντίρρητος. Γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα, ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ μὲ περισσοτέραν θετικότητα ἢ γραμμὴ τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ τείχους ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἐπὶ τῇ βάσει τυχόν διασωθέντων λειψάνων καὶ ἰχνῶν. Ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ εἰς τὴν ὑπόθεσίν του διὰ τὸ τεῖχος τοῦτο προσέθεσεν ὅτι «ἴχνη ὀλίγα αὐτοῦ (τοῦ δυτικοῦ τείχους δηλαδὴ) νομίζω ὅτι σώζονται ἀριστερὰ τῷ ἀνερχομένῳ τὴν μεγάλην ἀνάβασιν» καὶ ὅτι ἀνεκαλύφθησαν «25 περίπου μέτρα μεσημβριοανατολικῶς τοῦ πέρατος τῆς ἀναβάσεως, ἐν τῇ διὰ τοῦ στοιχείου Γ δηλωθείσῃ θέσει τοῦ σχεδίου πίν. 1, λίθοι τινὲς συντετριμμένοι, οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι λείψανα τῆς πύλης»¹, διὰ τῆς ὁποίας εἰσῆρχοντο εἰς τὸν περίβολον.

Τὰ ἴχνη αὐτὰ καὶ τοὺς συντετριμμένους λίθους δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω, μολονότι ἐξήτασα τὴν περιοχὴν ἐπανειλημμένως καὶ ἐξονυχιστικῶς. Ἀλλ' εἰς τὴν γραμμὴν, τὴν ὁποίαν θὰ ἠκολούθει τὸ τεῖχος ἀπὸ τοῦ σημείου ὅπου εἶχεν ἀποκοπῇ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου, οἱ βράχοι εἰς πλεῖστα τμήματα παρουσιάζουν λαξεύματα χαρακτηριστικὰ τῆς τειχοδομίας τοῦ βορείου καὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθοῦν ὡς κοῖται τοῦ κατωτάτου δόμου τείχους. Πρὸς τούτοις, ἀμέσως πρὸς Νότον τοῦ σημερινοῦ δρομίσκου, ὁ ὁποῖος φέρει πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, καὶ μόλις 9 μ. πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά τοῦ τέρατος τῆς ἐπικλινούσας ἀναβάσεως διατηρεῖται βράχος, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου παρουσιάζει κατεργασίαν διὰ τὴν ὑποδοχὴν ὀγκολίθων. Ὁ βράχος αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ δυτικοῦ τείχους, δὲν εἶναι μόνος, ἀλλὰ πέραν αὐτοῦ πρὸς τὸν Χάβρον ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, φέροντες ἴχνη τῆς ἰδίας κατεργασίας. Καὶ ὁ STEFFEN εἰς τὸ σχέδιόν του σημειώνει τέσσαρας κυκλωπεῖους ὀγκολίθους, οἱ ὁποῖοι συμπίπτουν πρὸς τοὺς βράχους μας. Σημειωτέον ὅτι

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἔ. ἀ. σ. 109 - 110. ΤΣΟΥΝΤΑΣ - ὅπου διὰ τοῦ γράμματος Ε δηλοῦται ποῖον μέρος τῶν ΜΑΝΑΤΤ, *The Mysenean Age*, σ. 113 καὶ πίν. IX, κτισμάτων ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀπεκάλεε ἀνάβασιν.

καὶ ἐγὼ ἐξέλαβον τοὺς βράχους αὐτοὺς ὡς ὀγκολίθους κυκλωπείου τείχους κατὰ χώραν κειμένους καὶ μόνον ὅταν ἀνέσκαψα τὸ περὶ αὐτοὺς χώμα, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο αἱ κορυφαὶ των, ἀντελήφθην ὅτι δὲν ἦσαν ὀγκόλιθοι ἐκτισμένοι ἀλλὰ βράχοι. Ἐλυσίς τοιούτων βράχων φέρει πρὸς τὸ ἄκρον κυκλωπείου τοίχου, τὸν ὁποῖον ὁ STEFFEN ἐσημείωσεν εἰς ὑψόμετρον 251.6 - 250.6 - 251.4 καὶ ἐχαράκτηρισεν ὡς kyklopische Stützmauer (πίν. 32, β). Τὸν τοῖχον τοῦτον ἐκαθάρισε καὶ ἐξηρεύνησεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ καὶ εἰς τὴν ἔκθεσίν του τοῦ 1895 καὶ 1896 ἐδέ-

Εἰκ. 103. Τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ τοίχου TW.

χθη ὡς ἀναλημματικὸν τοῦ δρόμου, ὁ ὁποῖος ἔφερε πρὸς τὴν μεγάλην νοτίαν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου. Τὴν γνώμην αὐτὴν ἐδέχθη καὶ ὁ WACE¹.

Τὸν τοῖχον τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἀποκαλῶ TW εἰς μνήμην τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ τοῦ WACE, καὶ πάλιν ἀπεκάλυψα εἰς ὀλόκληρον αὐτοῦ τὸ μῆκος τὸ 1962. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἐφανέρωσεν ὅτι ὁ τοῖχος TW παρουσιάζει ἀνομοιογενῆ κατασκευὴν. Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον του (εἰκ. 103) διασώζεται μέχρις ὕψους 3 μέτρων. Οἱ τρεῖς κατώτατοι δόμοι τοῦ ἄκρου τούτου, κατασκευασμένοι ἐκ μεγάλων τιτανολίθων, διαφόρων σχημάτων, εἶναι ὁμοιογενεῖς καὶ κυκλώπειοι τὸν χαρακτήρα,

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΠΑΕ 1895, σ. 24 καὶ 1896, σ. 29. WACE, BSA 25, 1921 - 1923, σ. 148.

διασώζονται δὲ εἰς μῆκος 9 μ.¹. Οἱ ἄνωθεν τῶν τιτανολίθων τούτων δόμοι σχηματίζονται ἀπὸ πολὺ μικροτέρους λίθους, οἱ ὅποιοι εἶναι τεθειμένοι εἰς γραμμὴν διάφορὸν πὼς τῆς τῶν κατωτέρων δόμων. Ἐν ᾧ ἡ κατασκευὴ τῶν ἐν λόγῳ τριῶν κατωτάτων δόμων εἶναι συμπαγῆς καὶ κυκλωπεῖα, ἡ τῆς πρὸς Νότον συνεχείας τοῦ τοίχου γίνεται βαθμηδὸν ἀμελεστέρα, μεγαλύτερα κενὰ ἀφίνονται μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶναι κροκαλοπαγεῖς. Τοῦτο, βεβαίως, δύναται

Εἰκ. 104. Στροφὴ ΑΑ, τοῦ τοίχου ΤW πρὸς Βορρᾶν.

νὰ ἀποδοθῆ εἰς μεταγενεστέρως ἐπισκευάς. Ὁ τοῖχος ΤW εἶναι ἰδρυμένος καθέτως πρὸς τὴν ἀποτόμως κατωφερῆ δυτικὴν κλιτὴν τοῦ λόφου καὶ αἱ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων τμημάτων πρὸς τὰ κάτω πιέσεις θὰ ἦσαν ἰσχυρόταται, ἡ πιθανότης κατολισθήσεων ὄγκων χωμάτων καὶ λίθων μεγάλη καὶ ἡ φορὰ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καταστρεπτικὴ. Ἐὰν δὲ ὁ τοῖχος παρέμεινεν ἐν χρήσει ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, ἐπιδιορθώσεις θὰ ἦσαν ἀπαραίτητοι.

Εἰς τὸ 41^{ον} μέτρον τοῦ διασωθέντος ἀπὸ τὰ Βορειοδυτικὰ πρὸς τὰ Νοτιο-

¹ Οἱ χρησιμοποιηθέντες εἰς τοὺς τρεῖς αὐτοὺς δόμους ὀγκολίθοι ἔχουν μῆκος κυμαινόμενον ἀπὸ 0.65 μέτρους ἕως 1.05 μ. καὶ ὕψος ἀπὸ 0.48 μέτρους ἕως 0.72 μ.

ανατολικά μήκους του, ὁ τοῖχος TW στρέφεται κατ' ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν πρὸς Βορρᾶν, προφανῶς ἀκολουθῶν τὴν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο καμπὴν τοῦ πετρώματος¹. Ἡ στροφή του αὐτὴ διεσώθη καλῶς (εἰκ. 104, **AA**) καὶ εἶχε προγενεστέρως ἀποκαλυφθῆ ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ. Ἐκ τῆς γωνίας αὐτῆς ὁ τοῖχος βαίνει πρὸς Βορρᾶν περὶ τὰ 10 μέτρα· ἀντὶ ὅμως νὰ τερματισθῆ εἰς τὸν βράχον κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο καὶ πάλιν στρέφεται κατ' ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν καὶ βαίνει, περὶ τὰ 7 ἀκόμη μέτρα, πρὸς Ἀνατολάς (εἰκ. 105, **B**). Ἐκεῖ καὶ πάλιν κάμπτεται πρὸς Βορρᾶν καὶ δημιουργεῖ δευτέραν ἔσοχὴν βάθους περίπου 2 μέτρων

Εἰκ. 105. Δευτέρα στροφή ἀπὸ τοῦ **B** πρὸς Ἀνατολάς τοῦ τοῖχου TW.
K, ἡ θέσις τῆς νοτιοδυτικῆς κλιμακῆς τοῦ ἀνακτόρου.

(εἰκ. 106, **Γ**). Πέραν τῆς τρίτης καμπῆς του βαίνει πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά περὶ τὰ 5 μέτρα καὶ πάλιν, καμπτόμενος πρὸς Βορρᾶν, δημιουργεῖ καὶ τετάρτην γωνίαν καὶ ἔσοχὴν βάθους 2.80 μ., ἐκ τῆς ὁποίας φέρεται πρὸς τὸ σημερινὸν χεῖλος τοῦ Χάβου (εἰκ. 106). Κατὰ ταῦτα ὁ τοῖχος TW δὲν τερματίζεται εἰς τὴν γωνίαν **A** ἀλλὰ συνεχίζεται, οὐχὶ ὅμως κατ' εὐθείαν γραμμὴν ἀλλὰ κλιμακωτά, ἕως ὅτου συναντήσῃ τὸ χεῖλος τοῦ Χάβου. Εἰς τὸ χεῖλος αὐτὸ θὰ ὑπῆρχεν ἀρχικῶς τὸ νότιον κυκλώπειον τεῖχος, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ὁ τοῖχος TW.

Καθ' ὄλην τὴν ἔκτασίν του ὁ τοῖχος TW ἀκολουθεῖ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σκληροῦ πετρώματος τῆς κλιτύος τοῦ λόφου, εἰς τὴν διαμόρφωσιν δὲ αὐτὴν ὀφείλονται αἱ γωνίαι καὶ ἔσοχαι αἱ προσδίδουσαι τὴν κλιμακωτὴν του φορᾶν. Ἀμέσως πρὸ

¹ Εἰς τὸ τοπογραφικὸν σχέδιον ὁ STEFFEN, Karten von Mykenai, πίν. II, σημειῶνει τὸ ἄκρον τοῦ τοῖχου καὶ τὴν στροφήν τοῦ βράχου εἰς ὑψόμετρον 252.64.

τοῦ τοίχου ὁ βράχος πίπτει ἀποτόμως πρὸς Δυσμὰς καὶ πρὸς Νότον. Εἰς μεταγενεστέρους, προφανῶς ἑλληνιστικούς, χρόνους καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ τοίχου ἐκτίσθησαν καὶ προσεκολλήθησαν εἰς αὐτὸν διάφορα κτίσματα. Εἰς τὴν εἰκόνα 106 φαίνεται καθαρὰ ἑλληνιστικὸν δάπεδον ἐκ σκληροῦ καὶ παχέος κονιάματος.

Πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς φύσεως τοῦ τοίχου ΤW ἐσκάψαμεν τομὰς ὀπισθεν τῆς ὄψεώς του καὶ εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ μήκους του. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς τομὰς ἀπεκαλύφθη γέμισμα ἐκ λίθων ἀργῶν καὶ χώματος, τὸ ὁποῖον διήκει ἀπὸ τῆς ὄψεως τοῦ τοίχου μέχρι τοῦ βράχου, τοῦ ὑψουμένου ὀπισθεν αὐτοῦ. Τὸ πλάτος τοῦ γεμίματος ποικίλλει ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως τῶν βράχων ἀπὸ τοῦ

Εἰκ. 106. Ἐσοχαὶ Γ καὶ Δ τοῦ τοίχου ΤW καὶ τέρμα τοῦ Ε παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ Χάβου.
ἐλ. δάπεδον ἑλληνιστικοῦ κτίσματος.

τοίχου. Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν διασωθὲν ἄκρον τὸ πλάτος τοῦτο ἀνήρχετο εἰς 4 περίπου μέτρα· κατὰ τὴν γωνίαν Α, εἰς 5.50 μ., κατὰ τὴν στροφὴν Β εἰς 7 μέτρα, κ.ο.κ.ε. Οὐδαμοῦ εὐρέθη κτίσμα δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐσωτερικὴ ὄψις κυκλωπείου τείχους. Ὑπολείμματα τοίχου δὲν διεσώθησαν εἰς τὴν ὄφρυν τοῦ λόφου, εἰς τὴν ὁποίαν περατοῦται τὸ ὑπὸ τοῦ τοίχου ΤW βασταζόμενον γέμισμα, ἢ ὄφρυν ὅμως ἐκείνη πρὸ πολλοῦ ἔχει γυμνωθῆ τῶν ἐπ' αὐτῆς τυχόν ἰδρυθέντων κτισμάτων. Εἰς τὴν ὄφρυν ἐκείνην βεβαίως θὰ ἐθεμελιόυτο ἢ ἐσωτερικὴ ὄψις τείχους, τοῦ ὁποίου ὁ τοῖχος ΤW θὰ ἀπετέλει τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν. Πάντως αἱ τομαὶ μας ἀπέδειξαν ὅτι καθ' ὅλον του τὸ διασωθὲν μῆκος ὁ τοῖχος ΤW ὑποβαστάζει γέμισμα τεχνητόν. Τοῦτο προφανῶς χαρακτηρίζει τὸν ἐν λόγῳ τοῖχον ὡς ἀναλημματικόν. Δὲν ἀποκλείει ὅμως καὶ τὴν πιθανότητα μιᾶς ἀρχικῆς χρήσεως τοῦ γεμίματος τουλάχιστον ὡς πυρῆνος κυκλωπείου τείχους, τοῦ ὁποίου ὁ τοῖχος ΤW,

εἰς τὴν ἀρχικὴν τοῦ κατάστασιν, διότι, ὡς εἶδομεν, πολλὰ τμήματά τοῦ ἐπεσκευάσθησαν εἰς ὑστέρους χρόνους, ἀπετέλει τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν.

Ἐλάχιστα ὄστρακα εὐρέθησαν εἰς τὸ γέμισμα, ὡς ἀπεκαλύφθη εἰς τὰς διαφοροὺς τομάς. Ταῦτα εἶναι τόσον μικρὰ καὶ ἀβέβαια ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ὀριστικὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα. Φαίνεται ὅτι ἀνάγονται ἐν γένει εἰς τὴν ΥΕ III ἐποχὴν. Ἐν τῶν γραπτῶν φέρει τὴν γνωστὴν διακόσμησιν κελύφους φῶυ πτηνοῦ καὶ ἕτερον σχέδιον πορφύρας πλαγίως τεθειμένης. Τὰ δύο αὐτὰ ὄστρακα ὑποδεικνύουν κἄπως ἀρχαιοτέρους χρόνους τῆς ΥΕ IIIB ἐποχῆς, δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετὰ διὰ νὰ χαρακτηρίσουν χρονολογικῶς τὸ γέμισμα.

Τὸ μόνον θετικὸν συμπέρασμα τῆς ἐρεύνης εἶναι ὅτι ὁ τοῖχος TW, ὡς διασώζεται, εἶναι ἀναλημματικός. Ποῖον ὅμως σκοπὸν θὰ ἐξυπηρετεῖ; Εἶδομεν ὅτι ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ὑπέθεσεν ὅτι ὑπεβάσταζε τὸν ἀπὸ τῆς ἐπικλινούσας ἀναβάσεως δρόμον πρὸς τὴν μεγάλην νοτιοδυτικὴν κλίμακα. Κατόπιν ὅμως τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ ὄλου μήκους τοῦ τοίχου, κατὰ τὸν ὅποιον «ἀπεδείχθη, ὅτι ἐξακολουθεῖ τὸ ἀνάλημμα καὶ πέραν τῆς εἰσόδου τοῦ ἀνακτόρου», ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ συνεπέρανε τελικῶς ὅτι ὁ τοῖχος «φαίνεται ὅτι εἶχε διπλὸν σκοπὸν, ὅτι δηλαδὴ μέχρι μὲν τινος ἐβάσταζε τὴν ὁδόν, κατόπιν ὅμως ἐχρησίμευε μόνον ὅπως συγκερατῆ ἐπίχωσιν τεχνητὴν σχηματισθεῖσαν πρὸς ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου, ἐφ' οὗ ἦσαν ὀκδομημένα διάφορα οἰκίματα, πιθανῶς παραρτήματα τοῦ ἀνακτόρου»¹.

Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὁ WACE ἐδέχθη τὴν ἀρχικὴν γνώμην τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ ὅτι ὁ τοῖχος TW εἶναι ἀναλημματικὸς τοῦ δρόμου, ὁ ὅποιος ἔφερεν εἰς τὴν νοτιαν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι «the road does not actually approach the entrance to the staircase, but passes some little distance below it». Τοῦτο ὁ WACE ἐξηγεῖ μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι «probably it ran past the entrance at a lower level, and then turned back and reached the level of the entrance by a series of zigzags. This cannot now be ascertained, as the space between the entrance to the staircase and the road below has been disturbed and built over in Archaic Greek and in Hellenistic times»².

Τὸ 1896, ὅτε ἔγραφε τὴν ἔκθεσίν του ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἡ μεταξὺ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου TW τῆς νοτίας κλίμακος καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου ἔκτασις δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐξερευνηθῆ. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ WACE καὶ ἡ ἰδική μας ἀπέδειξαν ὅτι εἰς τὴν ἔκτασιν αὐτὴν «δὲν ἦσαν ὀκδομημένα» ἀλλὰ οἰκίματα μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὸ μόνον κτίσμα εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ ἀνακτόρου εἶναι ἡ μεγάλη νοτιοδυτικὴ κλίμαξ καὶ ἡ εἰσόδός της. Κατ' ἀκολουθίαν δρόμος πρὸς τὴν νοτιοανατολικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου θὰ ἐξυπηρετεῖ μόνον τὴν νοτιοδυτικὴν κλίμακα. Ὁ WACE ἀπέδειξεν ὅτι ἡ κλίμαξ αὐτὴ εἶναι μεταγενέστερον κτίσμα, τὸ ὅποιον προσετέθη εἰς τὸ προϋπάρχον νοτιοδυτικὸν τμήμα τοῦ ἀνακτόρου, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ μεγάρου, τῆς αὐλῆς του καὶ τοῦ ξενῶνος. Δρόμος λοιπὸν πρὸς τὴν κλίμακα ἐκ τῆς ἐπικλινούσας ἀναβάσεως (τοῦ Ramp) θὰ κατεσκευά-

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΠΑΕ 1896, σ. 29.

² WACE, BSA 25, 1921-1923, σ. 148. Mycenae, σ. 68-69.

ζετο, ὅτε ᾠκοδομεῖτο καὶ ἡ κλίμαξ. Καὶ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, διατι ὁ πρὸς τὴν κλίμακα δρόμος δὲν ἐσχεδιάσθη οὕτως ὥστε νὰ ἐναρμονίζεται μὲ τὸ σχέδιον τῆς κλίμακος, διατι δηλαδὴ ὁ δρόμος αὐτὸς δὲν ἐσχεδιάσθη οὕτως ὥστε νὰ καταλήξῃ ἀμέσως πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς κλίμακος, τὴν ὁποῖαν, μόνην, θὰ ἐξυπηρέτει; Ἦδη τὸ 1922 ὁ WACE ἐτόνισεν ὅτι «the road does not actually approach the entrance to the staircase, but passes some little distance below it». Ἐὰν ὁ δρόμος κατεσκευάζετο διὰ τὴν κλίμακα καὶ ὅταν ἡ κλίμαξ ᾠκοδομεῖτο, δὲν θὰ ἐφέρετο πρὸς τὴν εἰσοδὸν τῆς;

Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος TW, ὡς εἶδομεν, ὄχι μόνον δὲν τερματίζεται κάτωθεν τῆς εἰσόδου τῆς κλίμακος, ἀλλὰ βαίνει πέραν αὐτῆς περὶ τὰ 14 μέτρα. Ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ τὸ ὑποτεθὲν τέρμα του (κατὰ τὸ σημεῖον A τῆς εἰκόνας 104) συνεχίζεται πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά, εἰς γραμμὴν τεθλασμένην, περὶ τὰ 16 ἀκόμη μέτρα καὶ μέχρι τοῦ χεῖλους τοῦ Χάβου. Πρὸς τούτοις ἢ ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς κλίμακος μέχρι τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ τοίχου ἀπόστασις εἶναι ὄχι μόνον ἀρκετὰ μεγάλη, ἀνερχομένη εἰς 15.50, ἀλλὰ παρουσιάζει ὑψομετρικὴν διαφορὰν κατὰ τὰ δύο ἄκρα τῆς περὶ τὰ 4.50 μέτρα. Ἡ ὑψομετρικὴ αὐτὴ διαφορὰ, ἔστω καὶ ἐὰν εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἦτο κατὰ τι μικροτέρα, διότι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ τοῖχος TW δὲν διεσώθη εἰς τὸ ἀρχικόν του ὕψος, εἶναι ἀνεξήγητος καὶ ἀσύγνωστος διὰ δρόμον σχεδιασθέντα εἰδικῶς διὰ νὰ ἐξυπηρευθῆ τὴν κλίμακα. Ἡ προέκτασις τοῦ τοίχου TW καὶ πέραν τῆς γωνίας B (εἰκ. 105) δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ μὲ τὴν ὑπόθεσιν μιᾶς ἀνόδου μὲ ἐλικοειδῆ φορὰν zigzag, ὅπως ὑπέθεσεν ὁ WACE.

Παραβολὴ τῆς νοτιοδυτικῆς κλίμακος καὶ τοῦ πρὸς αὐτὴν φέροντος δρόμου πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν μας ἀποκαλυφθεῖσαν βορείαν κλίμακα εἶναι διδακτικωτάτη. Εἰς τὴν βορείαν κλιτὺν οἱ μυκηναῖοι κατεσκεύασαν κλίμακα εἰς τὴν ὄψιν τῶν ἀποτόμως ὀρθουμένων βράχων. Ἡ βορεία ἐκείνη κλίμαξ φέρει εἰς δρόμον ἀνηφορικόν, τεχνητῶς ὑποβασταζόμενον, ὁ ὁποῖος καταλήγει εἰς τὴν βορειοδυτικὴν εἰσοδὸν τοῦ ἀνακτόρου. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ἢ νοτία κλίμαξ κατεσκευάσθη πρὸ τῆς καθέτου ὄψεως τοῦ ἀνδῆρου τοῦ ξενῶνος καὶ τῆς αὐλῆς του. Εἰς τὴν βορείαν κλίμακα φέρουν δύο δρόμοι, ὁ πρῶτος ἐκ τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ ὁ δεύτερος ἀπὸ τὴν βορείαν πύλην. Οἱ δρόμοι αὐτοὶ κατεσκευάσθησαν εἰδικῶς διὰ νὰ ἐξυπηρευθῶν τὴν βορείαν κλίμακα. Οἱ δρόμοι αὐτοὶ καταλήγουν εἰς τὴν βᾶσιν τῆς κλίμακος. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐὰν εἰδικὸς νέος δρόμος εἶχε σχεδιασθῆ καὶ κατασκευασθῆ διὰ νὰ ἐξυπηρευθῆ τὴν νοτιοδυτικὴν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου, θὰ κατέληγε πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς. Ἀλλ' ὁ δρόμος, τὸν ὁποῖον ὑποβαστάζει ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος TW, διέρχεται πολὺ μακρὰν καὶ χαμηλότερον τῆς εἰσόδου, τῆς κλίμακος. Διαιτί;

Ἡ μελέτη τῶν δρόμων, τοὺς ὁποῖους οἱ μυκηναῖοι κατεσκεύαζον εἰς τοὺς ΥΕ ΠΙΒ χρόνους πέραν τῆς ἀκροπόλεως των φανερῶν πόσον ἐπιμελῶς ἀπέφευγον ἀποτόμους ὑψομετρικὰς μεταβολὰς καὶ πτώσεις καὶ μὲ πόσῃ φροντίδα ἔκτιζον ἰσχυρότατα ἀναλήματα εἰς ἀποτόμους πλευρὰς τῶν κλιτύων τῶν λόφων διὰ

νὰ ἐξασφαλίσουν ἤρεμον φορὰν. Ἡ ἀπότομος νοτία κλιτῆς τῆς ἀκροπόλεως ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐδυσκόλευε τοὺς τεχνίτας νὰ κατασκευάσουν ἀναλήμματα εἰς τὴν ἀπαιτουμένην γραμμὴν, ἐπιτρέποντα εἰς νεόδμητον δρόμον νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς εἰσόδου τῆς μεγαλοπρεποῦς κλίμακος, χάριν τῆς ὁποίας καὶ ὁ δρόμος κατεσκευάζετο. Ἀφ' οὗ πολὺ δυσκολώτερα ἀναλήμματα κατεσκεύαζον εἰς ἀποτόμους κλιτῆς λόφων καὶ βουνῶν διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν φορὰν τῶν δρόμων τῶν, δὲν θὰ ἔκαμνον τὸ αὐτὸ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν διὰ τὸν δρόμον, ὁ ὁποῖος ἔφερε πρὸς τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάκτορον τοῦ ἀνακτος;

Νομίζω ὅτι καὶ ἄλλη λεπτομέρεια παραμένει ἀνεξήγητος. Ἡ μεγάλη ἐπικλινῆς ἀνάβασις (τὸ Ramp) τερματίζεται νῦν ἀποτόμως καὶ ἡ συνέχειά της πρὸς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου παραμένει ἀκαθόριστος. Ὑποτίθεται ὅτι ἐκ τῆς περιοχῆς ὅπου διασώζεται ἡ ἀνάβασις, στρεφομένη κατ' ὀρθὴν περίπου γωνίαν, ἐφέρετο πρὸς τὰ ἄνω. Ἐὰν ἀφ' ἑνὸς μὲν σχεδιάσωμεν κατὰ συνθήκην αὐτὴν τὴν καμπὴν καὶ συνεχίσωμεν τὴν πρὸς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου ἀκόμη καὶ κατ' εὐθεΐαν φορὰν τὴν ἀνάβασιν καὶ ἀφ' ἑτέρου συνεχίσωμεν τὴν πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ γραμμὴν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου TW, θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ γραμμαὶ τῆς ἀνόδου καὶ τοῦ τοίχου διασταυροῦνται περὶ τὰ 9 μέτρα ἀπὸ τοῦ διασωθέντος τέρματος τοῦ Ramp. Ἡ συνέχεια τῆς γραμμῆς τοῦ τοίχου TW εἶναι φανερά, διότι συμπίπτει πρὸς τὴν ἄλυσιν τῶν βράχων, τῶν ὁποίων ἡ ἄνω ἐπιφάνεια φέρει σαφῆ ἴχνη κατεργασίας διὰ τὴν ὑποδοχὴν ὀγκολίθων. Πρέπει τώρα νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ βράχοι μὲ ἐπεξεργασμένην ἐπιφάνειαν δὲν σταματοῦν εἰς τὴν πλευρὰν τῆς ἀναβάσεως, τὴν ὁποίαν ἐσχεδιάσαμεν, ἀλλὰ συνεχίζουν καὶ διασταυροῦν τὴν φορὰν τῆς. Ὁ τοίχος, τὸν ὁποῖον θὰ ὑπεβάσταζον, θὰ διέκοπτε τὴν ἀνάβασιν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ κατεργασία τῶν βράχων ἐγένετο ὅτε ἐδημιουργεῖτο ἡ ἀνάβασις, διότι ἀσφαλῶς οἱ κατασκευασταὶ τῆς δὲν θὰ ἔκτιζον τοίχον νὰ τὴν διακόπτη. Οὔτε καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους θὰ ἐγένετο αὐτὴ ἡ κατεργασία, διότι καὶ πάλιν δὲν θὰ εἶχε λόγον. Θὰ πρέπει νὰ τεθῆ εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατασκευῆς τῆς ἀναβάσεως, εἰς χρόνους εἰς τοὺς ὁποίους ὁ τοίχος TW ἐξετείνετο πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ καὶ κατὰ πλάτος τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον θὰ κατελάμβανεν ἀργότερον ἡ ἀνάβασις. Τοῦτο, νομίζω, ὑποδεικνύει ὅτι ὁ τοίχος TW προὔπηρχε τῆς ἀναβάσεως, ὅτι δὲν ἐσχεδιάσθη καὶ ἐδημιουργήθη ἀφ' οὗ ἐγένετο ἡ ἀνάβασις καὶ ἡ νοτιοδυτικὴ κλιμαξ καὶ ἐπήγασεν ἡ ἀνάγκη ἀμέσου ἐπικοινωνίας τῶν δύο τούτων κτισμάτων.

Τὰ ἐρωτήματα καὶ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θέτει ἡ σχέσις τοῦ τοίχου TW πρὸς τὴν νοτιὰν κλίμακα ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸ διασωθὲν τμήμα τῆς ἐπικλινοῦς ἀναβάσεως, νομίζω ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρουν εὐλογον ἀπάντησιν, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἀκόλουθον ὑπόθεσιν. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν κλίμακα, τὸν ὁποῖον ὑποβαστάζει ὁ τοίχος TW, κατεσκευάσθη εἰς τὴν γραμμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν διασώζεται, διότι ἠκολούθησε προϋπάρχοντα θεμέλια, τὰ ὁποῖα εἶχον διάφορον σκοπὸν καὶ χρῆσιν. Οἱ κτίσται δηλαδὴ τοῦ TW ἐχρησιμοποίησαν γραμμὴν, ἡ ὁποία διεγράφετο ἀπὸ προγενεστέρων χρῆσιν τῆς κλιτύος, ἀπὸ προ-

γενέστερον τοίχον. Τὰ θεμέλια αὐτά, διήκοντα δι' ὅλης τῆς κλιτύος καὶ ἰδρυμένα εἰς τὴν ὄφρυν τοῦ σκληροῦ πετρώματος, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν πιστῶς, πιθανώτατα ἀνήκον εἰς τὸ ἀρχικὸν δυτικὸν σκέλος τοῦ πρώτου περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς κατέληγεν εἰς τὸν Χάβον. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ θὰ ἐξηγήσῃ τὴν συνέχειαν τοῦ τοίχου ΤW καὶ πέραν τῆς εἰσόδου τῆς κλίμακος μέχρι τοῦ Χάβου, τὴν δίοδόν του τόσο μακρὰν καὶ τόσο χαμηλὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδον ἐκείνην, τὴν παρουσίαν βράχων μὲ ἐπεξεργασμένην τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν εἰς τὸ πλάτος τῆς ὑποθετικῆς φορᾶς τῆς ἀναβάσεως ὡς καὶ τὴν πιστὴν παρακολούθησιν τῆς γραμμῆς τοῦ ἐκ σκληροῦ τιτανολίθου πετρώματος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον τοῦ βορείου, τοῦ βορειοανατολικοῦ καὶ τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ πρώτου περιβόλου. Τὸ δυτικὸν αὐτὸ σκέλος ἐκρημνίσθη, ὅτε ἐγένετο ἡ προσθήκη τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ διασωζομένου δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ ὀγκόλιθοί του εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νεωτέρου ἐκείνου τείχους. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν τεῖχος κατηδαφίσθη, ὅτε ὠκοδομήθη ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις. Ἰχνη τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους διασώζονται ἐπιβεβαιουῦντα καὶ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν φορὰν του. Πιστεύω ὅτι οἱ τρεῖς ἐκ τιτανολίθων κατώτατοι δόμοι τοῦ διασωθέντος βορειοδυτικοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου ΤW ἀνήκουν εἰς τὸ ἀρχικὸν τεῖχος καὶ ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχικὴν φύσιν τοῦ ΤW. Οἱ μεγάλοι ὀγκόλιθοι, οἱ χρησιμοποιηθέντες εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν δόμων αὐτῶν, οἱ μικροὶ λίθοι, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν ὡς σφῆνες μεταξὺ τῆς κάτω ἐπιφανείας τῶν καὶ τοῦ βράχου, ὡς καὶ ἡ ἔλλειψις ἀσπροχώματος εἰς τοὺς ἀρμούς, εἶναι στοιχεῖα ὑποδεικνύοντα παλαιότεραν κατασκευὴν. Ἡ ὄψις τῶν ὀγκολίθων αὐτῶν δὲν παρουσιάζει τὴν σχεδὸν ὁμαλὴν ἐπιφάνειαν ἀντιστοιχῶν ὀγκολίθων τοῦ βορείου τείχους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ τεῖχος ἐκεῖνο ὑπάρχουν μικρὰ τμήματα, ὡς τὸ τῆς περιοχῆς τὴν ὁποίαν ἐδηλώσαμεν διὰ τοῦ γράμματος Ε (εἰκ. 28), τῶν ὁποίων οἱ ὀγκόλιθοι παρουσιάζουν ἀνώμαλον καὶ περισσότερον ἀύχμηρὰν ὄψιν, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τῶν δόμων τοῦ ΤW. Ἀφέθησαν δὲ οἱ δόμοι αὐτοὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν καὶ οἱ ὀγκόλιθοί των δὲν ἀφῆρθησαν διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ νεωτέρου δυτικοῦ τείχους, διότι κατὰ τὴν περιοχὴν τῶν ἢ κλιτύς εἶναι πολὺ ἀπότομος καὶ ὁ κίνδυνος κατολισθήσεως χωμάτων καὶ λίθων πολὺ μεγαλύτερος ἢ εἰς τὴν λοιπὴν ἔκτασιν τῆς νοτίας κλιτύος· ἀφέθησαν δηλαδὴ διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς προστατευτικὸν ἀνάλημμα. Ἡ μεταγενεστέρα διάσπασις τῶν δόμων, ἡ ὁποία εἶναι καταφανὴς ἀκόμη καὶ σήμερον, καὶ οἱ ὀγκόλιθοι τοὺς ὁποίους ἢ ἐκ τῶν ἄνω πίεσις ἐξέβαλε τῆς ἀρχικῆς τῶν θέσεως, οἱ ὅποιοι καὶ τώρα εἶναι σκορπισμένοι εἰς τὴν ἔκτασιν τοῦ βορειοδυτικοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου, ἀποδεικνύουν πόσον ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφέθησαν οἱ δόμοι καὶ δικαιολογοῦν τὴν φροντίδα αὐτήν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλεται ἡ διατήρησις των.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὄχι μόνον οἱ διασωθέντες τρεῖς δόμοι ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη γραμμὴ τοῦ κρημνισθέντος σκέλους τοῦ δυτικοῦ τείχους τοῦ πρώτου περιβόλου διετηρήθη μέχρι καὶ τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τῆς νοτιοδυτικῆς κλίμακος. Ἴσως

καὶ μέρος τοῦ γεμίσματος τοῦ πυρῆνός του νὰ διεσώζετο πολλαχού καὶ αὐτὸ ἐχρησιμοποίησαν ἐκ νέου. Διειτήρησαν δὲ ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἀρχικοῦ τείχους μέχρι τοῦ Χάβου, διότι κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν διεχωρίζετο ἡ περιοχὴ τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ τὴν ἄλλην ἔκτασιν τὴν προστεθεῖσαν εἰς τὸν ἀρχικὸν περίβολον, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ κάτω πόλις.

Κατὰ ταῦτα πιθανώτατα ὁ τοῖχος ΓW δίδει τὴν γραμμὴν τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους τοῦ πρώτου περιβόλου τῆς ἀκροπόλεως καὶ κλείει τὴν διὰ τειχῶν περιβαλλομένην περιοχὴν τῶν Μυκηνῶν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ὁ περίβολος ὅμως θὰ εἶχε πύλην, διὰ τῆς ὁποίας εἰσήρχοντο εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ ἡ θέσις τῆς κυρίας ταύτης πύλης τοῦ περιβόλου; Εἶδομεν ἀνωτέρω τὴν πιθανότητα ὑπάρξεως πυλίδος κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ὑπέθεσεν ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα κυρία εἴσοδος ἔκειτο κατὰ τὸ μέσον τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ τείχους καὶ περὶ τὰ 25 μέτρα «μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ πέρατος τῆς ἀναβάσεως», ὅπου ὑπάρχουν «λίθοι τινὲς συντετριμμένοι, οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι λείψανα τῆς πύλης ταύτης»¹. Ἡ ὑπόθεσις του αὐτὴ ἐστηρίχθη εἰς τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἐσχημάτισεν ὅτι ἡ διασωζομένη ἐπικλινῆς ἀνάβασις ἦτο καὶ ἡ ἀρχικὴ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἀνοδος. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπικλινούσας ἀναβάσεως τοῦ 1959 ἀπέδειξεν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ διασωζομένη ἀνάβασις, ὑπ' ἀριθμὸν 1, εἶναι ἡ νεωτάτη πασῶν καὶ ἰδρύθη ἀφ' οὗ εἶχε τελειώσει ἡ διασκευὴ τοῦ κύκλου Α. Ἡ ἀνάβασις, ἡ ὁποία θὰ ἀνῆκεν εἰς τὸν πρῶτον περίβολον, θὰ ἦτο ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 3. Ἄλλ' ἡ ἀνάβασις αὐτὴ ἔχει φορὰν ἀντίθετον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 1 καὶ 2 ἀναβάσεις· ἦτοι προχωρεῖ ἀνιούσα ἀπὸ Νότου πρὸς Βορρᾶν. Ἡ φορὰ αὐτὴ ἀποδεικνύει ἀδύνατον τὴν ὑπαρξίν πύλης περὶ τὸ μέσον τοῦ μήκους τοῦ ἀρχικοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους. Προφανῶς οἱ «συντετριμμένοι λίθοι», τοὺς ὁποίους εἶδεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ἀνῆκον εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ τείχους καὶ ἐπιβεβαιοῦν τὰ ἐκ τῆς κατεργασίας τῶν βράχων συναχθέντα συμπεράσματα.

Ἡ κατεύθυνσις τῆς ἀρχαιοτέρας ὑστεροελλαδικῆς ἀνόδου ὑπ' ἀριθμὸν 3 καὶ ἔχνη τῆς λειάνσεως τοῦ βράχου τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδῆρου, τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἤδη σημειώσει, ὑποδεικνύουν τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περιβόλου, ὡς τὴν περιοχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπῆρχε πύλη. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς ἀκροπόλεως μέχρι τῆς πύλης τῶν λεόντων κυκλώπειον εἶδος δὲν παρουσιάζει ἐνδείξεις πύλης, ἡ μόνη πιθανὴ περιοχὴ εἶναι ἡ πρὸς τὰ βορειοανατολικά τῆς πύλης τῶν λεόντων ἔκτασις. Πρὸς τὴν ἔκτασιν αὐτὴν φέρουν τὰ ἔχνη τοῦ βράχου καὶ ἡ κατεύθυνσις τῆς ἀρχαιοτέρας ὑστεροελλαδικῆς ἐπικλινούσας ἀναβάσεως ὑπ' ἀριθμὸν 3. Δυστυχῶς οὐδεμίαν ἐνδειξίν ὑπάρξεως πύλης εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν διεσώθη, οὐδὲ καὶ ἔχνος αὐτῆς ἔφερον εἰς φῶς ἡ λεπτομερὴς καὶ προσεκτικὴ ἔρευνα τοῦ 1959 καὶ τοῦ 1961. Ἄνωθεν τοῦ χώρου τῆς ἰδρύθησαν εἰς ὑστερωτέρους μυκηναϊκοὺς χρόνους κτίσματα, τὰ ὁποῖα κατέστρεψαν πλήρως τὰ μέχρι τοῦ βράχου προϋπάρχοντα λείψανα. Νομίζω ὅμως ὅτι

¹ ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Μυκῆναι καὶ μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 109.

είναι δυνατόν να υποτεθῆ ὅτι ἡ κυρία πύλη τοῦ πρώτου περιβόλου εἶχε τὴν κάτοψιν, τὴν ὁποίαν προτείνω εἰς τὸ σχεδιογράφημα, εἰκ. 85. Εἶναι δυνατόν να υποτεθῆ ὅτι τὸ ἀπὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τῆς ἀκροπόλεως ἐρχόμενον κυκλώπειον τεῖχος, τοῦ ὁποίου ὁ πυρὴν διεσώθη, προὐχώρει καὶ πέραν τοῦ διασπασθέντος ἄκρου του περὶ τὰ 4 μέτρα (εἰκ. 85, α): ὅτι περὶ τὰ 3 ἢ 4 μέτρα πρὸς τὰ Βορειοανατολικά του ἤρχιζε νέον σκέλος τοῦ δυτικοῦ τείχους (εἰκ. 85, β), τὸ ὁποῖον παρακολουθοῦν τὴν ὄψιν τοῦ σκληροῦ πετρώματος τῆς κλιτύος ἔφερε πρὸς τὸν Χάβον ὅτι μεταξὺ τῶν δύο τούτων σκελῶν ἀφέθη ἡ εἴσοδος καὶ πύλη «γ» μὲ μικρὰν πρὸ αὐτῆς ἀψήν· ὅτι εἰς τὴν πύλην αὐτὴν ἔφερον ἡ ἐπικλινῆς ἀνοδος ὑπ' ἀριθμὸν 3, μικρὸν τμήμα τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη (εἰκ. 85, ἀρ. 2)· εἰς τὴν ἀνοδὸν ταύτην κατέληγεν ὁ ἐξωτερικὸς δρόμος (εἰκ. 85, δ) ἀπὸ τὴν Τίρυνθα καὶ τὴν ἔξω πόλιν, ὁ ὁποῖος διήρχετο ἀπὸ τὴν νοτιοανατολικὴν πλευρὰν τοῦ κύκλου. Ἐπιτιθέμενοι τυχὸν ἐχθροὶ θὰ ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰ πλήγματα τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ δυτικοῦ τείχους, πρὸς τούτοις δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναγκαστικῶς θὰ ἠλαττοῦτο πρὸ τῆς πύλης ὑπὸ τοῦ μικροῦ χώρου τῆς ἀψῆς τῆς προστατευομένης ὑπὸ δύο τειχῶν, τοῦ «α» καὶ τοῦ «β». Ἡ διαμόρφωσις αὐτὴ εἶναι προάγγελος τῆς χρησιμοποιηθείσης εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὴν αὐτὴν περὶ πού περιοχὴν, ἀλλ' εἰς χώρον χαμηλότερον, ὅταν ἠρηστεύθη ἡ ἀρχικὴ πύλη λόγφ τῶν προσθηκῶν. Βεβαίως αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἀρχικῆς πύλης εἶναι ὑποθετικά, ἀλλ' ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου καὶ τὰ μικρὰ λείψανα τῆς ἀναβάσεως ὡς καὶ ἡ λείανσις καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν βράχων ὑποδεικνύουν τὴν θέσιν τῆς.

Εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνας 102, ἀρ. 1 παρέχω τὸν πρῶτον διασωθέντα περίβολον τῶν Μυκηνῶν.

Περίβολος δεύτερος (εἰκ. 102, ἀρ. 2). Ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν οἰκοδομικὴν περιόδον τῶν τειχῶν καὶ ἐδημιουργήθη ὅταν ἐκτίσθη ἡ βορεία πύλη, ἡ πύλη τῶν λεόντων, ὁ πύργος τῆς, καὶ τὸ δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος. Ὁ κύκλος Α διασκευασθεὶς καὶ ἐξωραϊσθεὶς περιελήφθη εἰς τὸν περίβολον. Τὸ ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς πύλης μέχρι τοῦ Χάβου σκέλος τοῦ πρώτου περιβόλου ἐρημνίσθη καὶ τὸ ὑλικὸν του ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ διασωθέντος δυτικοῦ κυκλώπειου τείχους. Τότε κατεσκευάσθη ἡ ἀπὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἀνάκτορον ἐπικλινῆς ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 2. Βραδύτερον, ἴσως πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΠΙΒ περιόδου, ἰδρύθη ἡ μνημειώδης ἐπικλινῆς ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 1.

Εἰς τὸ νότιον σκέλος τοῦ πρώτου περιβόλου προσετέθη ὁ ἀποκληθεὶς «νότιος πύργος». Καὶ αὐτός, ὡς γνωστόν, εἶναι κατεσκευασμένος μὲ κροκαλοπαγεῖς τετραπλεύρους ὀγκολίθους κατὰ τὸν ἰσόδομον τρόπον, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν βορείαν πύλην καὶ τὴν πύλην τῶν λεόντων. Ὁ τρόπος αὐτὸς καὶ τὸ χρησιμοποίηθῆν ὑλικὸν ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ πύργος εἶναι σύγχρονος τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τῆς βορείας πύλης. Οὐδὲν ἕτερον στοιχεῖον εἶναι γνωστόν, δυνάμενον νὰ ὑποβοηθήσῃ εἰς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν. Ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ἰδρύθη ὁ «πύργος» εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ περιβόλου, δὲν εἶναι σαφής. Ὁ WACE

ὑπέθεσεν ὅτι «since the tower stands at a prominent corner of the wall, where it overlooks the precipice, it probably owes its strength at what they considered to be a critical point in the defences. The top of the tower..... is a magnificent vantage point from which to survey the country immediately below the citadel, for there is no foreground to impede the outlook»¹. Ὑπέθεσε δηλαδὴ ὅτι ὁ πύργος ἰδρύθη διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τμήματος κρισίμου διὰ τὴν ἄμυναν τῆς ἀκροπόλεως καὶ ὅτι συγχρόνως ἦτο χρήσιμος ὡς σκοπιὰ ἐποπτεύουσα τὴν πρὸ τῆς ἀκροπόλεως περιοχὴν. Νομίζω ὅτι τὸ τμήμα τοῦ τείχους, εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθη ὁ «πύργος», δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐνισχύσεως, διότι ὑπέρκειται ἀποτόμου καὶ βραχώδους κλιτύος, τὴν ὁποῖαν οὐδεὶς ἐχθρὸς θὰ ἀνελάμβανε νὰ προσβάλῃ. Τὸ κυκλώπειον τεῖχος ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν ἄμυναν. Ἴσως ὁ πύργος ἐχρησίμευεν ὡς ἐνδιάμεσος σκοπιὰ μεταξὺ τοῦ ἀνδῆρου τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως καὶ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ περιβόλου, διότι εἶναι ἰδρυμένος ὑπεράνω τῆς δυτικῆς καμπῆς τοῦ Χάβου, ἡ ὁποία ἀποκλείει τὴν θέαν τῆς εἰσόδου τῆς φάραγγος ἀπὸ τὸ ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τότε θὰ πρέπει νὰ ὑποθεθῇ ὅτι ὁ «πύργος» εἶναι κατὰ τι ὑστερώτερος τοῦ ἀνδῆρου καὶ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπιτήρησις τῆς εἰσόδου τῆς φάραγγος ἀπὸ ἄλλο σημεῖον τοῦ νοτίου τείχους. Πρὸς τούτοις θὰ μείνῃ ἀνεξήγητος ἡ ἰσχὺς τοῦ πύργου καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἐκ κρουκαλοπαγῶν λίθων ἰσοδόμου τρόπου τειχοδομίας εἰς τὴν κατασκευὴν του. Ὁ τρόπος οὗτος ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι ὑστερώτερος τοῦ κυκλώπειου τοῦ χρησιμοποιηθέντος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ βορείου καὶ τοῦ νοτίου τείχους. Τὰ διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἰκοδομηθέντα κτίσματα ἀποδεικνύονται ὅτι εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ προγενέστερον βόρειον κυκλώπειον τεῖχος. Καὶ ὁ πύργος πρέπει νὰ εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ προγενέστερόν του νότιον κυκλώπειον τεῖχος. Νομίζω ὅτι διάφορος τῶν προταθεισῶν ἀνάγκη ἐπέβαλε τὴν οἰκοδομὴν του.

Ἡ περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποῖαν «ἡ οἰκία τῶν κίωνων» εἶναι ἰδρυμένη, σχηματίζει πλατεῖαν ἐπιφάνειαν, εἰς τὴν ὁποῖαν θὰ συνεσωρεύοντο πολλὰ ὕδατα ἐκ τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ λόφου. Ἡ ἀποχέτευσις τῶν ὑδάτων αὐτῶν κατέστη περισσότερον ἀναγκαία, ὅταν ἐκτίσθη ἡ «οἰκία τῶν κίωνων». Ἴσως καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τῆς τὸ εἰς τὴν περιοχὴν τμήμα τοῦ τείχους νὰ εἶχε πάθει βλάβας ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ὀρμητικῶν ὑδάτων τῶν βροχῶν, τὰ ὁποῖα θὰ εὗρισκον δι' αὐτοῦ φυσικὴν ἔξοδον πρὸς τὴν φάραγγα, καὶ τὰ ὁποῖα τὰ μικρὰ ἀνοίγματα τῶν ὀχετῶν τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς ἠδυνάτουσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀποτελεσματικῶς. Πρὸς τούτοις τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ τείχους ὑπεβάσταζε τὸ ἀνδρῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μέρος τῆς οἰκίας ἦτο ἰδρυμένος. Συσσώρευσις ὑδάτων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν μετὰ ἐκάστην βροχὴν δὲν θὰ ἦτο ἀνεκτὴ. Διὰ τοῦτο ἐγένετο νέος ὑπόνομος διήκων διὰ τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιορθωθῇ καὶ διευθετηθῇ καταλλήλως. Τὴν ἐπισκευὴν καὶ διευθέτησιν ταύτην τοῦ τείχους, ἀφ' οὗ ἐγένετο ὁ ὑπόνομος, ἐκτίσθη διὰ νὰ καλύψῃ ὁ πύργος. Διὰ τοῦτο εὐρίσκομεν εἰς τὴν ὄψιν του τὸ στόμιον τοῦ ὑπονόμου. Ἐπειδὴ δέ, λόγῳ τῆς ὀρμῆς καὶ τοῦ

¹ WACE, Mycenae, σ. 97.

όγκου τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπωχετεύοντο διὰ τοῦ ὑπὸ νόμου, ἀπαιτεῖτο στερεωτέρα τῆς συνήθους ἐργασία, διὰ τοῦτο μετεχειρίσθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου τὸν ἐκ κροκαλοπαγῶν, τετραπλεύρων λίθων ἰσόδομον τρόπον, ὁ ὁποῖος δίδει τὴν ἐντύπωσιν ἰσχύος, ἴσως δὲ καὶ πραγματικὴν ἰσχὺν εἰς τὸ κτίσμα, ἰσχὺν ἢ ὁποῖα ἐπεβάλλετο ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποῖαν ὁ πύργος θὰ ἐξυπηρέτει.

Περίβολος τρίτος (εἰκ. 102, ἀρ. 3). Ὅτε εἰς τὸν δεῦτερον περίβολον προσετέθη ἡ βορειοανατολικὴ ἐπέκτασις μὲ τὰ κτίσματά της, ἐδημιουργήθη ὁ καὶ νῦν διασωζόμενος τρίτος περίβολος. Τότε ἐκηρηνίσθη τὸ ἀρχικὸν βορειοανατολικὸν κυκλώπειον τεῖχος τοῦ πρώτου περιβόλου, ἐκτίσθη ἡ ὑπόγειος δεξαμενὴ καὶ διεσκευάσθη ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τοῦ βορείου κυκλωπείου τείχους ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς βορειοανατολικῆς του στροφῆς μέχρι τῆς περιοχῆς τῆς βορείας πύλης. Τότε ἐδημιουργήθη καὶ ὁ ἀνατολικὸς δρόμος τῆς ἀκροπόλεως καὶ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς μὲν βασιάζει τὴν ἀρχὴν τοῦ δρόμου ἀφ' ἑτέρου δὲ προστατεύει τὴν εἴσοδον τῆς ὑπογείου κρήνης ἀπὸ τὰ ἐκ τῆς κλιτύος καταρρέοντα ὕδατα.

Ἡ ἐπέκτασις αὕτη ἐγένετο πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου, πρὸς τὸ τέλος δηλαδὴ τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος καὶ ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν ἐπιβλητικὴν ἐργασίαν, ἢ ὁποῖα ἐπεχειρήθη εἰς τὰς Μυκήνας.

Ἡ βαθμιαία διεύρυνσις τοῦ χώρου τοῦ μυκηναϊκοῦ λόφου τοῦ περιβαλλομένου ὑπὸ τειχῶν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν βαθμιαίαν καὶ συνεχῆ αὔξησιν τῆς ἰσχύος τῶν ἀρχοντικῶν μυκηναϊκῶν οἰκογενειῶν καὶ πρὸς τὴν βαθμιαίαν διεύρυνσιν τῶν ὀρίων τῆς ἀκροπόλεως τῆς Τίρυνθος, τὴν ὁποῖαν τόσον ἐπιτυχῶς ὥρισεν ὁ καθηγητὴς KURT MÜLLER ¹.

Θὰ ἦτο ἴσως χρήσιμον νὰ παρατεθῆ ἐν εἴδει κατακλεῖδος τῶν ἀναπτυχθέντων θεμάτων εἰς κατάλογος τῶν τειχῶν καὶ τῶν πυλῶν τῶν Μυκηνῶν κατὰ τὴν χρονολογικὴν τάξιν τὴν ὑποδεικνυομένην ὑπὸ τῶν ἀποκαλυφθέντων στοιχείων κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπταετίαν. Ἡ κατασκευὴ τῶν κτισμάτων αὐτῶν παρουσιάζει τὴν ἐξῆς ἀκολουθίαν:

1. Πρῶτος περίβολος: ἦτοι, τὸ βόρειον, τὸ νότιον, τὸ βορειοανατολικὸν καὶ τὸ ἀρχικὸν δυτικὸν κυκλώπειον τεῖχος. Εἴσοδος κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν καμπὴν τοῦ περιβόλου πρὸς τὰ Νοτιοανατολικά τῆς πύλης τῶν λεόντων. Ἐπικλινῆς ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 3.
Χρόνοι: Ὑστεροελλαδικὴ ΙΙΑ-2 περίοδος.
2. Διασκευὴ τοῦ Κύκλου Α καὶ κατασκευὴ τοῦ ἐκ κατακορύφων πλακῶν περικλειομένου περιβόλου του. Δημιουργία τοῦ δευτέρου περιβόλου: ἦτοι κατασκευὴ τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ πύργου της, τῆς ἀνατολικῆς ἐπενδύσεως τοῦ τοίχου τῆς ἀλλῆς της, τοῦ διατηρουμένου ἀκόμη δυτικοῦ κυκλωπείου τείχους. Ἐπικλινῆς ἀνάβασις πρὸς τὸ ἀνάκτορον ὑπ' ἀρ. 2.
Χρόνοι: περὶ τὰ μέσα τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΒ περιόδου.

¹ κ. MÜLLER, Tiryns III, πίν. 4.

3. Κατασκευὴ τῆς Βορείας πύλης πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ νοτίου πύργου.
Χρόνοι: μετὰ τὰ μέσα τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΒ περιόδου.
4. Κατασκευὴ τῆς ὑπ' ἀρ. 1 μνημειώδους πρὸς τὸ ἀνάκτορον ἐπικλινούσας ἀναβάσεως, τῆς μικρᾶς ἐπικλινούσας καθόδου (Small Ramp), τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδρήρου καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου ὑπ' ἀρ. 9. Μετασκευὴ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους τοῦ πρώτου περιβόλου εἰς ἀναλημματικὸν τοίχον τοῦ πρὸς τὴν Νοτιοδυτικὴν κλίμακα τοῦ ἀνακτόρου δρόμου.
Χρόνοι: Μετὰ τὰ μέσα τῆς Ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΒ περιόδου καὶ ἴσως εἰς τὸ τελευταῖόν της τέταρτον.
5. Κατασκευὴ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως, τῆς ὑπογείου δεξαμενῆς, τῶν δύο συρίγγων καὶ τοῦ ἀνδρήρου τῆς νοτιοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἐπεκτάσεως.
Χρόνοι: Πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου.

Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 4 καὶ 5 ἔργα ἐκτίζοντο συγχρόνως καὶ ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως ἠκολούθησεν ἀμέσως τὴν οἰκοδομὴν τῆς βορείας πύλης.

Ἐσκεμμένως δὲν παρέθεσα ἀπολύτους χρονολογίας ἀλλὰ μόνον περιόδους διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν μυκηναϊκῶν περιβόλων, διότι, ὡς ἐτόνισα εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς περὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν μελέτης μου¹, ἀκόμη δὲν ἐπετεύχθη συμφωνία μεταξὺ τῶν εἰδικῶν διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου. Ἐγὼ πιστεύω ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου πρέπει νὰ τεθῇ περὶ τὸ 1300 π. Χ., ὅπως ἀρχικῶς ἐδίδαξεν ὁ FURUMARK, καὶ τὸ τέλος περὶ τὸ 1190 π. Χ.², μέχρις ὅτου νεώτερα στοιχεῖα δι' ἀνασκαφῶν ἀνακαλυπτόμενα ἐπιβάλλουν μεταβολὴν τῶν χρονικῶν αὐτῶν ὁρίων.

Ἡ κατὰ τὸ 1958 ἀρξαμένη ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχῶν ἀπεδείχθη ἀναγκαία καὶ ἀπέβη, πιστεύω, ἐπιτυχής. Παρέσχε θετικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴν ἐρεῦνης, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποδίδῃ ἐνδιαφέροντα καὶ πολύτιμα ἀποτελέσματα. Ταῦτα, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, θὰ δημοσιεύσω τμηματικῶς καὶ εὐθὺς ὡς περατοῦται ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐκάστου τμήματος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

¹ ΑΕ 1958, σ. 207.

² F. H. STUBBINGS, Cambridge Ancient History, Revised edition τόμ. I καὶ II, κεφ. VI, σ. 75, θέτει

τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΒ περιόδου καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ΥΕ ΙΙΓ περὶ τὸ 1180 π. Χ.

Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Η

Εἰς τὸ ἀρχεῖόν μου φωτογραφιῶν τῶν Μυκηνῶν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀπεικονίσεις τῶν κυκλωπέων τειχῶν πρὸ τῆς ἀναστηλώσεώς των. Κατ' εὐτυχῆ σύμπτωσιν τέσσαρες τούτων, ληφθεῖσαι τὴν 7^{ην} Σεπτεμβρίου 1954, ἦσαν συνεχόμεναι καὶ ἦτο δυνατόν νὰ συνδεθοῦν καὶ νὰ σχηματίσουν πλήρες πανόραμα τῆς ἐπενδύσεως τοῦ πρὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἀνατολικοῦ τείχους τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς (πίν. 33α). Τὸ πανόραμα τοῦτο παρέχει ἀρίστην εἰκόνα τῆς καταστάσεως τοῦ τμήματος τούτου τοῦ περιβόλου ὡς εἶχε μέχρι τοῦ 1954. Οἱ ὀγκολίθοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον παραμείνει εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν, ὡς καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν κενά, τὰ ὁποῖα ἐπληρώθησαν ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν τῆς ἀναστηλώσεως, διακρίνονται σαφῶς. Γενικὴν ἄποψιν τοῦ ὅλου τμήματος παρέχει φωτογραφία ληφθεῖσα τὴν 8^{ην} Σεπτεμβρίου 1954 (πίν. 34), ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἐξακριβῶσιν ὅλων τῶν ὀγκολίθων, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν.

Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1964 ὁ κ. Νικ. Τομπάζης ἐφωτογράφησε καὶ πάλιν κατὰ τμήματα τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς πρὸ τῆς πύλης τῶν λεόντων αὐλῆς ὡς ἔχει σήμερον ἀπὸ τῶν αὐτῶν περιῶν σημείων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐλήφθησαν αἱ προγενέστεραι φωτογραφίαι καὶ ἐφιλοτέχνησε τὸ πανόραμα τοῦ πίνακος 33β. Ἡ παραβολὴ τῶν δύο πανοραμάτων καθιστᾷ εὐκόλον τὴν διάκρισιν τῶν ὀγκολίθων τοῦ ἀναστηλωθέντος τείχους εἰς προσθέτους καὶ ἀρχικούς. Εἰς τὸ σχεδιογράφημα, τὸ φιλοπονηθὲν ὑπὸ τῆς Δίδος Μαρίας Κουτρουπάκη, τὸ διάγραμμα τῶν διατηρηθέντων εἰς τὰς θέσεις των λίθων ἐπληρώθη διὰ παραλλήλων γραμμῶν. Ἡ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ περιβόλου, ὡς εἶχε πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως, φαίνεται εἰς τὸν πίνακα 34α. Μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν, ἡ γωνία αὐτὴ ἔχει ὡς παρουσιάζεται εἰς φωτογραφίαν ληφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ κ. Τομπάζη τὴν 20^{ην} Ἰουλίου 1964 (πίν. 34β).

Πιστεύω ὅτι ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῶν προστεθέντων ὀγκολίθων κατὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἀναστηλώσεως, ὡς ὑποδεικνύεται ὑπὸ τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ σχεδιογράφηματος, θὰ ἀποβῆ χρησιμώτατος εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ μέλλοντος.

Κατόπιν αἰτήσεώς μου εἰδικαὶ ἀπὸ ἀέρος φωτογραφίαι τῆς περιοχῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ἐλήφθησαν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας. Μερικὰς τούτων παρέχω εἰς τοὺς πίνακας 35-37, διότι δίδουν, πιστεύω, ἀπαράμιλλον εἰκόνα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Πρὸς τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Ἀεροπορίας, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι συνέβαλον εἰς τὴν λήψιν καὶ ἐκτύπωσιν τῶν φωτογραφιῶν, ἐκφράζω τὴν βαθεῖάν μου εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν πρόθυμον συμβολὴν των εἰς τὴν μελέτην μιᾶς τῶν κοιτίδων τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ συνάμα τοῦ Δυτικοῦ μας πολιτισμοῦ.

THE AKROPOLIS OF MYCENAE. PART II THE WALLS AND GATES OF MYCENAE

SUMMARY

Part I of this study, dealing with excavations and publications on the Akropolis of Mycenae, appeared in the *Ephemeris* 1958, pp. 153 - 207. The present volume contains the results of my excavations carried out from 1958 to 1964 dealing only with walls and gates. In this work I was most ably assisted by collaborators and assistants, whose names appear on pages 1 and 2. Here I want once more to express my gratitude to the Councils of the Archaeological Society and of the Archaeological Service for entrusting to me the excavation of Mycenae. Likewise I am thankful to Chancellors Ethan A. H. Shepley and Thomas H. Eliot, and to Dean Thomas S. Hall for leaves of absence and for their interest in my work and encouragement. To the many real friends of St. Louis, whose generosity made my work possible, I am eternally grateful. Thanks are also due to the Philosophical Society of America for repeated Fellowships and to Professor Henry S. Robinson, Director of the American School of Classical Studies at Athens, for his everready help.

A. THE NORTHEAST CYCLOPEAN WALL

pp. 3 - 26

Tsountas in 1895 proved that the extreme northeast section of the citadel was a late addition and pointed out the southeast corner of that citadel (Plate 3a) from which started the original Northeast Cyclopean wall. The course of that wall, however, was not determined and in our days what were taken to be two Cyclopean retaining walls by early excavators (Fig. 1, *a. β. γ*), were assumed to have belonged to it and its course was indicated by a straight line (Fig. 1, *δ*). Our investigations proved that not only the beginning of that wall at the southeast corner of the citadel was preserved but that also a few of its blocks have remained *in situ*, giving the right direction of its course (Pls. 3, *a. β. γ. δ.* and 4). Two additional blocks (Fig. 3, Nos. 5 and 6) found *in situ*, the surface of the rock worked to receive its foundation blocks (Pl. 5 and Fig. 4) as well as the turn eastward of the North Cyclopean Wall (Pl. 6a) enabled us to deter-

mine the exact course of the original Northeast Cyclopean Wall (Fig. 2). There is a possibility of the existence of a Postern Gate at the north end of that wall (Fig. 2, E the dotted area). The wall was demolished when the extension was built and its stones were used for the construction of that extension. Then the inner face of the North Cyclopean Wall was relined and the area between it and the rock formation to the south was filled with loose stones and earth (Figs. 6 and 7) to form the understructure of a road that, going along the wall, terminated above the Postern Gate.

Some 2 meters to the east of projection Δ exists the retaining wall K (Fig. 2). The north end of that wall was built in Mycenaean times to protect the entrance to the subterranean cistern and to hold the stone fill of the road. We excavated the deep area behind its north end, area ΔK (Fig. 2), and obtained the sherds illustrated in Figures 11 and 12. The study of the layers of this fill proved that the area was filled at one and the same time after the construction of the wall; the lowermost layer therefore was taken from the surface of the area dug to provide the earth used to fill the section behind the wall; the sherds of that layer will indicate the date of its construction. The latest of these sherds, Figure 12, Nos. 7-9 and 11-19, certainly belong to the closing years of LH III B if not to the beginning of LH III C. Thus, in the closing years of LH III B or the early years of LH III C was built the Mycenaean part of retaining wall K. It is impossible to state whether the subterranean cistern was also built at that time. If it was built at the same time as the retaining wall or shortly before it, its construction must be placed at the very end of LH III B.

The other so-called retaining wall in the area of the Northeast Extension (Fig. 1, α and β wall SA) proved not to be a retaining wall at all but stones that fell from the Cyclopean Wall resting on an accumulation of earth some 1.85 m. in depth (Pl. 7). In 1964 below that earth we found the basement of structure A of the closing years of the Mycenaean Age (Plan B and Fig. 95).

The demolition of the original Northeast Cyclopean Wall took place when the Northeast Extension was constructed, at the very end of LH III B. For the construction of the Extension see *infra*.

B. THE POSTERN GATE

pp. 27 - 50

A full description and plans of this Gate are to be found in my study published in the *Charisterion* to A. K. Orlandos, vol. A., pp. 213-227; its details therefore are not repeated here. Our work around the Gate in 1958, supervised by Dr. Sp. Iacovides, disclosed that it is a later addition built in a breach of the North Cyclopean Wall made for the purpose. Originally that wall was continuous in that area. This is proved by three of its original blocks still *in situ* (Pl. 9, β , γ , δ). The fill of the Cyclopean Wall was revealed behind these stones

(Pl. 9, β') and on this fill are based the conglomerate blocks of the bastion. That the Gate and its bastion are a later addition can also be adduced from the way the bastion is attached to the North Cyclopean Wall (Fig. 13) and from the drains I and K (Fig. 14 and Pl. 10) which were built to serve the inner court of the Gate. A comparison of these drains to those originally made in the North Cyclopean Wall (Pl. 11 and Fig. 22) will prove the late date of their construction and of the walls of the Gate in which they were placed. The foundation blocks of the North Wall were laid directly on the rock without the intervention of a clay bedding (Pl. 12 and Fig. 15). Such clay was employed in the construction of the West Cyclopean Wall (Pl. 13) of the Lion Gate and its bastion (Figs. 36 and 37) and in the construction of the Postern Gate and its bastion. This use of clay is a later development in Mycenaean construction and indicates a late date for the Postern Gate. The systematic excavation of the fill of the passage to the Gate (Figs. 16, 17, and 18) revealed undisturbed areas yielding numerous sherds. The painted sherds found under its threshold and in its passage are illustrated in Figures 23 and 24; those found in the fill of the road which originated at the inner façade of the Gate are shown in Figure 27. The latest sherds found belong to a later phase of LH III B and prove that the Postern Gate was constructed after the middle of the thirteenth century B. C. The latest painted sherds are somewhat later than those found in the area of the Lion Gate and indicate that the construction of the Postern Gate followed that of the Lion Gate.

F. THE NORTH CYCLOPEAN WALL AND THE OUTER COURT OF THE LION GATE

pp. 51 - 73

The late Professor A. J. B. Wace, the first to attempt to determine scientifically the date of the walls of Mycenae, concluded that with the exception of the Northeast Extension the walls of Mycenae belong to the same period and could not have been older than the beginning of the fourteenth century B. C., that they were built in that century. Since the Lion Gate and the West Cyclopean Wall seemed to me to be later than the North Cyclopean Wall, I tried to obtain evidence which would date these structures more accurately. In the summer of 1958, helped by Dr. Sp. Iacovides, I examined the interstices of its stones in 11 different sections (Fig. 28, B- Λ') in the hope of finding sherds which could be classified. A good many sherds were found, but they were either too small or not characteristic of sub-periods; all belonged to LH III. Then we examined carefully the foundations of the wall (Pl. 12 α - β) and found that nowhere clay packing was used as bedding, as it was used in the West Cyclopean Wall (Pl. 13 β). At one point (Fig. 28, Z) clay was found covering the rock from the wall to a distance of 1.10 m. On it was set a three-legged stone

phiale used perhaps for offerings (Fig. 29). We may here have a small hypaethral shrine.

In the summer of 1959, taking advantage of the restoration work carried out under the direction of Dr. E. Stikas (Pl. 14), we made sections through the width of the wall at three different areas (Fig. 28, M. N. O). Under the supervision of Dr. Sp. Iacovides the earth covering the ruins of the Wall was removed first (Fig. 30). Then the stone fill of its core was removed in layers and the sherds found in it were kept separately; those that found their way from the top after the abandonment of the Wall (Fig. 33) were eliminated from consideration; those that could be considered contemporary with its construction were studied carefully. At the same time the method followed in the construction of the Wall was studied once more. The large blocks used for the inner and outer faces of the Wall were laid in a system of stretchers and headers (Figs. 31 and 32). The headers bound the faces to the core of loose stones with which the area between them was filled.

The most dependable ceramic evidence was obtained in Section N. Some 85 cm. above rock level and 5 cm. above the top of the blocks of the lowermost course of the outer face of the Wall, among the stones of the core were found remnants of a fire, forming a regular layer some 10 cm. in depth and containing bones of a small animal—presumably of a goat—and sherds. Around the fire other sherds were found. The remnants of the fire could not have penetrated from above and disposed themselves in a layer; evidently they are the remnants of a meal prepared and consumed on the spot by the builders of the Wall. They therefore constitute a «sealed layer» and its sherds date the construction of the Wall. The painted sherds from the section are illustrated in Figure 34. The upper third of the Figure contains the sherds found in the layer of the fire. The balance were found on the rock (the middle rows) and behind the lowermost blocks (the lower third of the Figure). The latest sherds belong to LH III A-2. To the middle of LH III A therefore, or to ca. 1340-30 B.C., must be placed the construction of the North Cyclopean Wall.

The Outer Court of the Lion Gate. The North Cyclopean Wall at its west end presents a quasi ashlar conglomerate construction, which is continued around the corner to the south and to the Lion Gate (Fig. 35). This ashlar construction, the beginning of the West Wall of the citadel, closes the outer court before the Lion Gate, forming its East Wall. In 1955 I observed that the conglomerate construction was built in front of a Cyclopean wall with which it was not bound. Before photographs and plans could be made the walls were sealed and reconstructed. But it was evident that all its preserved conglomerate blocks were stretchers. This was also noted long ago by Tsountas and Adler and can be seen in the upper part of Plate 33. This method was not that followed in the construction of the North Cyclopean Wall (Figs. 31-32), nor in that of the

bastion of the Lion Gate, the blocks of which were laid in the usual header and stretcher technique (Pl. 15 *a*, *β*). This proves that the conglomerate structure of the east wall of the court is but a screen built at a later time in front of a pre-existing Cyclopean wall. The examination of the bastion revealed the fact that its lowermost blocks were laid in a layer of clay and small stones (Figs. 36 and 37 and Pl. 16*α*) while the fill of the court was disturbed in Hellenistic times.

In the summer of 1958, with the help of T. Leslie Shear, Jr., I cleared the south end of the Cyclopean wall under consideration to be found behind the curtain wall of the Lion Gate (Fig. 39 and Pl. 17, *ε*). That end presents neither a finished terminal, nor a turn to the west, as it would have been the case if conglomerate and Cyclopean wall were built at the same time. At that end we found an irregular fill of small stones indicating that at that point the Cyclopean wall was demolished, its end filled again, and a careless face given to it. The painted sherds of Figures 40 and 41 found in the section belong almost in their totality to LH III B and the latest of them belong to the middle of that ceramic phase. Apparently the rearrangement of the end of the Cyclopean wall and the building of the conglomerate construction took place around the middle of LH III B. It seemed clear at the time of the excavation that the Cyclopean wall—the West wall of the citadel—continued westward while the conglomerate screen turned south to form the curtain wall of the Lion Gate (Pl. 17 *α*).

Δ. THE LION GATE

pp. 74 - 100.

Wace in 1922 examined the southeast corner of the outer court of the Lion Gate and also dug a trench in front of its threshold. In July, 1958, under the supervision of T. Leslie Shear, Jr., we dug a trench in three sections along the curtain wall and threshold of the Gate, 1.50 m. in width (Fig. 42). Section I had been dug before by Wace; consequently its fill was found disturbed. However, the removal of that fill revealed the foundations of the curtain wall and of the east end of the threshold (Figs. 43 and 44). That end was found to be supported by small stones set in whitish clay (Pl. 18*α*). In this clay was found sherd No. 1, Figure 45, while sherd No. 2 and 6 plain sherds were found in the foundation stones of the wall. Section II included Wace's trench, and consequently did not yield valid information; sherds Nos. 6 - 8, Figure 45, were found in this section. Section III stretched from Wace's trench to the east wall of the bastion. The depth of its fill ranged from 98 cm. to 1.46 m. The lowermost layer of this fill, ranging in depth from 28 cm. to 41 cm., was made up of stones and earth and yielded the sherds of Figure 46. Some 48 plain sherds belonging to shapes listed on p. 80 were also found in that fill.

The west end of the threshold was also revealed in Section III (Figs. 42,

44 and Pls. 16 and 18). It is supported by small stones placed like wedges. One of these cracked under the pressure of the wall and door jamb, causing the cracking of the threshold block which must have occurred in Mycenaean times. The investigation proved that the threshold block does not rest on rock, as it was assumed before, but for the greater part of its length on a layer of clean earth ranging in thickness from 12 to 27 cm. In that earth we found the painted sherds Nos. 3, 5, 9, 10, 12, 13, 14 and 24, Figure 45, and besides 24 plain sherds listed in p. 81.

The inner side of the threshold block was based in the same way on a layer of clean earth (Pl. 19β). Against that face were piled stones and these were covered with a thick layer of plesia (Pl. 19β, δ) to shield the threshold against moisture. Over the stones and plesia we have the understructure and surface of the road which led from the Lion Gate to the Ramp. The surface of the road was made up of well-pressed earth, coarse grained sand, and small pebbles and contained some sherds and many chips, including chips broken by the saws (saw-bites as the laborers called them), produced when the door jambs and lintel of the Gate were finally finished in place. These chips prove that the Lion Gate and the road were constructed and finished at the same time. In Figure 47 I give the painted sherds and the figurine found in the top layer of the road. Sherds Nos. 1, 2, 6, 7, 8, Figure 48 were found in the earth below the threshold, while Nos. 3, 4, 5 come from the stone fill against its inner side. In Figure 49 are illustrated the painted sherds found in the stone fill of the inner court of the Gate which Mr. Shear investigated. In my study of the Postern Gate in the *Orlandos-Festschrift*, I explained the reasons which imposed the placing of Mycenaean thresholds over a layer of earth rather than directly on the rock; for the threshold of the Postern Gate was similarly placed on earth with its two ends supported by stones (Fig. 21).

The examination of Wall No. 9 beyond the inner court (Figs. 50 and 51) proved that it is a retaining wall supporting a platform, to be known as the East Platform, which to the east extends to the rock formation of the slope. The investigation of the platform, by T. Leslie Shear, Jr., revealed its stratigraphy and composition (Fig. 52, Pl. 21β). The painted sherds obtained in the stone fill of the platform are illustrated in Figures 54 and 55, while those found in the layer of yellowish earth over the stone fill are given in Figure 53. Under the foundation of the north end of Wall No 9 there exists a drain (Fig. 51, υ) known since the days of Schliemann. Wace followed its course beyond the court and under the Granary to the West Cyclopean Wall, but did not investigate its beginning under Wall 9. We did that (Fig. 57) and found it intact. Its roof is made of flat slabs horizontally set from side to side. We cleared a straight course 1.30 m. in length but the drain proceeds eastward at least 50 cm. more, i. e. the drain proceeds beyond the retaining wall and a good deal under the fill of the

platform. It is evident that its use was terminated when the platform was built. Then the diagonally running drain «β» (Plan A) was constructed to take its place. In 1964 we found the beginning of drain «β» in an opening between Walls 9 and 26 which was made after the Great Ramp was built, i. e. towards the end of the 13th century B. C. At first we thought that drain «v» was a continuation of drain «π», Figure 56, which is to be seen above the east side of the platform under the wall of the big LH III C structure revealed by Tsountas. But further investigation revealed no connection and it can be definitely stated that drain «v» (or «a» on Plan A) was blocked and abandoned when the east platform was constructed. The fill of that drain yielded the painted sherds of Figures 58 and 59. These indicate the years in which the drain was abandoned and the platform was built. The latest of the sherds belong to the second half of LH IIIB and almost to its very end.

Summarizing the results obtained we can state: 1) Our investigations brought to light architectural and ceramic evidence which will place the Lion Gate and the conglomerate construction within definite chronological limits. 2) The architectural elements prove that the Lion and Postern Gates are almost contemporary; the use of clay in their foundation and the conglomerate ashlar construction are common elements. 3) The architectural evidence also proves that the East Platform and its retaining Wall No. 9 are later than the Lion Gate. 4) The Lion Gate, its bastion and the conglomerate screen of the east wall of the Outer Court are contemporary and later than the Cyclopean Wall standing behind the screen. That wall ties with the North Cyclopean Wall and forms its continuation to the south. 5) The sherds found and especially the painted sherds are sufficient in number and quality to be classified. 6) The painted sherds in the area of the Lion Gate belong to years a little earlier than those from the Postern Gate. All belong to LH III B times. Older sherds were not found. The latest of the sherds from the Lion Gate area belong to the middle of the ceramic phase LH III B and date the construction of the Gate. The latest sherds from the East Platform will place it at the end of the LH III B period. These sherds indicate the sequence of the constructions carried out at Mycenae in LH III B times. Finally 7) the sherds found in the Lion Gate area belong to later times than those from the North Cyclopean Wall. Consequently the Lion Gate and the conglomerate construction of its court were built in later years than those in which the North Wall was constructed.

E. THE EXISTING WEST CYCLOPEAN WALL

pp. 101 - 109.

Constructed at the same time as the Lion Gate, the existing West Cyclopean Wall reaches a maximum preserved height of 8.25 m. some 12 meters south of the Granary (Fig. 63). Trial pits dug in different sections of its foun-

dations proved the use of yellowish clay in its construction (Pl. 13a. β). Other trenches dug along the foundation courses at 7 different areas yielded sherds (Figs. 60 - 62) indicating that the fill against its outer face had accumulated in LH III B advanced times. The re-examination of the foundations of the inner face of the Wall brought to light a MH cist grave across which the foundations had been carried (Pl. 22), the small stones and clay employed as a bedding for its foundation (Pl. 23) originally noted by Wace, and small cavities in the interstices of the huge blocks employed in the construction of the lowermost course (Fig. 64). In these cavities were found sherds that will date the construction of the Wall. The painted sherds and fragments of figurines found are illustrated in Figure 65. The latest belong to the middle of the ceramic phase LH III B, proving that the wall was built around the middle of the 13th century B. C. Their evidence agrees with that obtained in the Lion Gate area and confirms the late date of the construction of these monuments. The careful workmanship of the Wall and Gate, their monumental quality, and the great relief with which the Gate was embellished, prove the strength and prosperity of Mycenae in the middle of the 13th century B. C.

ΣΤ. GRAVE CIRCLE A AND THE RAMP

pp. 110 - 143.

The clearing of the inner face of the West Cyclopean Wall revealed again the foundation existing below the retaining wall of the parapet of slabs of Grave Circle A (Pl. 23). Its complete clearance proved that it is a segment of a circular wall that originally limited the area of the shaft graves. The investigation of its fill, under the supervision of Miss Olga Alexandri, yielded 22 small sherds dating the wall. Of these 4 were Gray Minyan, 11 Yellow Minyan, 7 matt-painted, one with a geometric decoration painted in dull white color. These sherds prove that the circular wall is contemporary with the earlier shaft graves of Circle A and place it to the second half and towards the end of the MH period.

The clearance, by the late Dr. John Papadimitriou, of a cist grave under the slabs of the parapet some 1.30 m. from the entrance of the Circle enabled him to point out that at places the foundation stones of the Ramp rest over a layer of chips formed when the slabs of the parapet were worked and to conclude that the Ramp was not contemporary with the rearrangement of the Circle as maintained by Wace. The further investigation of the area confirmed that observation (Figs. 68 and 69) and proved that the stones of that foundation in places overlap the base of the broken slabs (Figs. 71, 72, and 73). This proves definitely that the retaining wall of the Ramp was built sometime after the rearrangement of the Circle. The examination of the interstices of the block of that wall (Fig. 74) failed to yield sherds that would determine its date, but brought

to light a drain which had remained undetected (Figs. 75, 76, and 77). Its opening was found closed with small stones and this seems to have occurred at the beginning of LH III C, as the latest sherds found in its fill indicate (Figs. 73, 78, and 79). The drain and its relation to the area immediately to the west of the Grave Circle — to the Little Ramp, the Ramp House, etc. — remain problematical and will be investigated at a later date.

The effort to determine the date of the Great Ramp culminated in a trench some 5.50 m. in length from north to south and 3.45 m. in width from east to west. The present-day cobblestone pavement was considered as Stratum No. 1. Below it a layer of earth containing some small stones was found, Stratum 2, averaging 45-50 cm. in depth; it yielded 54 sherds, 4 of which were painted (Fig. 80, Nos. 6-14). Stratum 3 was composed of a fill of Cyclopean blocks in three superposed rows (Figs. 81, 82, and Pl. 24, **I**) loosely piled. The earth between the stones yielded 42 sherds, 14 of which were painted (Fig. 84 Nos. 11-25). Incidentally, on this fill of stones were based the blocks which form the lateral wall of the Ramp (Fig. 83, $\pi - \pi$). The conglomerate blocks « κ », of the same figure, form but a single row and not another wall as was assumed heretofore, meant to retain the fill to the rocky formation beyond. Below the fill of stones, Stratum 4 was formed of a well-packed layer of earth 10-15 cm. in depth, evidently the surface of an earlier ramp that ascended from north to south (Fig. 81 and Pl. 74); this ramp had an average width of 2.50 m., leaving a free passage to Grave Circle A of ca. 3.50 m. 18 sherds were found in Stratum 4, of which 5 were painted (Fig. 84, Nos. 6-10). Stratum 5 consisted of another hard-surfaced layer, 5-17 cm. in depth, made up of hard reddish earth and pebbles (Fig. 81 and Pl. 24). Evidently it was another ramp which, however, ascended from south to north. It yielded 5 MH and 20 Mycenaean sherds, of which 9 were painted (Fig. 80, Nos. 15-23). Stratum 6 also contained a hard-surfaced ramp ascending from south to north laid over a packing of stones (Fig. 81 and Pl. 24). All the sherds from this stratum belong to the MH period. The lowermost Stratum (No. 7) below the fill of stones of Stratum 6, extended to the rock, was made up of brownish earth, and contained MH sherds; its lowermost 10 cm. yielded also some EH plain sherds.

It is evident from the description of the layers that we have 4 different, superimposed ramps. Ramp No 1 is the existing cobble-covered Ramp that apparently was made towards the end of LH III B. Ramp 2 of Stratum 4 an earlier construction, belongs to the middle of LH III B and evidently was constructed when the Lion Gate was built. Ramp 3, in Stratum 5, with a different direction of ascent (from south to north), also belongs to LH III times, but it preceded the construction of the Lion Gate and led to the entrance of the first citadel (Fig. 85). Ramp 4, in Stratum 6, was the original ascent to the northwest slope and through it to the top of the hill used from MH to LH III A times.

Ramp No 1 covered completely the area to the Grave Circle and thus blocked the passage to the houses and buildings to the west of that Circle. To make access possible the Little Ramp was then built, which thus is indicated to be contemporary with Ramp 1, and should be placed towards the end of LH III B.

Z. THE NORTHEAST EXTENSION

pp. 144 - 166

That the extreme northeast section of the citadel of Mycenae was a later addition was pointed out by Tsountas in 1895, but the date of that addition and the purpose it served remained uncertain. The extension became the subject of our investigation for 1964 and then the method of its construction was especially studied. Its south wall, left in its original state (it is nowhere restored), stands to a height of 8 m. (Fig. 87) and was built of large stones leaving wide interstices between them. Often these spaces are too large and are filled by rectangular blocks set on edge (Fig. 88). The stones of the inner face around the so-called «Sally Port» are smaller, better worked, and present very narrow interstices (Fig. 87); this difference is due to the fact that the inner face was constructed with blocks taken from the demolished Northeast Cyclopean Wall of the first citadel. The removal of the fill of the core of the walls in three areas (Fig. 89) and the investigation of the interstices yielded a number of painted sherds (Fig. 97) sufficient to prove that the Northeast Extension was constructed towards the end of the LH III B period, perhaps at its very end.

The foundation courses of the outer southeast corner of the Extension (Fig. 90), some blocks remaining *in situ* beyond it to the south (Pl. 27), and the formation of the rocks beyond the east corner of the extension (Pls. 28 and 30) indicate the existence towards the ravine of an outer platform along the southeast side of the Extension. The so-called «Sally Port» (Fig. 87) was but a passage to that platform and should therefore be called the «Southeast Passage».

On the north wall of the Extension and some 4.50 m. from the opening of the subterranean cistern (Fig. 91) exists another passage (Plan B) running diagonally through the wall. This was believed to have been a drain. The clearing of the area proved it to be a real «Sally Port», to be known as the «North Sally Port» constructed most strategically (Fig. 92). A ramp from the interior of the Extension led to its entrance (Fig. 93). Further clearing of the area proved that the foundations revealed by Tsountas and believed to belong to the Hellenistic period belonged in the main to Mycenaean times and to a large structure, Building B, Plan B, composed of a number of rooms on the floors of which were found crushed a number of vases and vessels of lead proving its date (Fig. 94). Building B occupies almost half of the area of the extension, while on the south side stood another structure, Building A, of the same Mycenaean period. Of

Building A survive a basement room, actually found below the so-called Cyclopean retaining wall (Fig. 1, α , β), containing the remnants of 6 pithoi and a quantity of shattered pottery, and part of another room in which were found *in situ* three-fourths of a bath tub (Plan B and Fig. 95). Apparently the rest of the tub was destroyed by Schliemann's laborers in 1874 when they dug a trench across the area. The study of the buildings and the pottery will appear at a later time. We can conclude here that these buildings prove that the area of the extension was not an open court where people and animals took refuge in times of war, as it was assumed until today, but that it was occupied by public buildings. This proves that the main reason for the building of the Northeast Extension was to secure an adequate supply of water in times of war or siege. This was attained by the construction of the subterranean cistern with its approach and opening in the citadel. Sherds found in the fill of the ramp to the North Sally Port (Fig. 98) prove that it as well as the Extension and its subterranean cistern were constructed in the closing years of the LH III B period.

H. THE PERIBOLOI OF THE CITADEL OF MYCENAE

pp. 167 - 185

Architectural and ceramic evidence obtained through our investigations proves that the existing remains of the fortification walls are not contemporary, but were built in three different periods of the Mycenaean Age (LH III period). No remains of earlier fortification walls, antedating LH III A, have been found thus far. The First Citadel, dating from LH III A-2, contained the existing North Cyclopean Wall, the older part of the existing South Cyclopean Wall to the beginning of the Extension, the original Northeast Cyclopean Wall, a few stones and the two ends of which survive, part of the West Wall behind the conglomerate curtain from the northwest corner of the citadel to the Lion Gate area. That West Wall, as Tsountas suggested long ago, continued, originally, to the south and to Chavos; but that part of its length was demolished at a later time. I think I demonstrated that it is possible to equate its line with the Cyclopean retaining wall which I call TW in honor of Tsountas and Wace. The 3 lowermost courses of the existing north end of Wall TW are the original courses of the West Cyclopean Wall of the first *enceinte*. Wall TW proceeds in a series of set-backs to the edge of the ravine where the South Cyclopean Wall stood and thus closed the citadel on the west side. The entrance to the First Citadel is not preserved, but it is suggested that it was to be found above and to the southeast of the area where later the Lion Gate was constructed; it had the form suggested by the conjectured plan of figure 85. The sketch plan of the First Citadel is given in Figure 102, No. 1.

The second citadel included a larger area to the southwest of the first, and to

it belongs the Lion Gate and the existing West Cyclopean Wall, Figure 102, No 2.

When the Northwest Extension was added to the Second, resulted the Third and latest Citadel of Mycenae, Figure 102, No. 3.

In a general summary I offer the sequence of construction at Mycenae as indicated by the architectural and the ceramic evidence obtained from 1958 to 1964.

1. The first peribolos was built, i. e. the North, the Northeast, the South and the original West Cyclopean Walls. Ramp No 3 was constructed leading to the entrance as indicated in Figure 85.

Date: LH III A - 2.

2. The Re-arrangement of Grave Circle A, the building of the Lion Gate and the existing West Cyclopean Wall followed. The bastion and the conglomerate screen in front of the Cyclopean Wall were constructed at the same time. Ramp No 2 from the Lion Gate to the Palace on the summit was made.

Date: About the middle of LH III B.

3. The Building of the Postern Gate and of its bastion occurred.

Date: After the middle of LH III B.

4. The Construction of the monumental Ramp No 1, of the Little Ramp, of the East Platform and its retaining Wall No 9, followed. The transformation of the remnants of the West Wall of the Peribolos into the retaining wall TW to the Southwest Staircase was completed.

Date: After the middle of LH III B and perhaps in its last quarter.

5. The Northeast Extension with its subterranean cistern, its North Sally Port and its South Passage to an outside platform was constructed. Buildings A and B were erected.

Date: Towards the end of LH III B.

It is possible to assume that works No 4 and 5 were carried out concurrently and that the construction of the Northeast Extension followed immediately that of the Postern Gate. This gradual expansion of the citadel is in agreement with Mycenaean practices and corresponds to the stages in development of the citadel of Tiryns.

On purpose in this listing I give periods and not dates, because the chronological limits of LH III B have not been established to the satisfaction of all. I believe that the period should be dated from ca. 1300 B. C. to ca. 1190 B. C.

ADDENDUM

p. 186

In Plate 33 α and β I offer a series of consecutive photographs made into a panorama that illustrate the condition of the East Wall of the Outer Court of the Lion Gate (i. e. the screen of ashlar conglomerate) before (α) and after (β) restoration. In the drawing of Plate 33 γ are indicated by hatching the blocks which are preserved in their original position. The others were added by the restorers. We believe that these documents will prove of service in the future to those who may wish to study the walls of Mycenae.

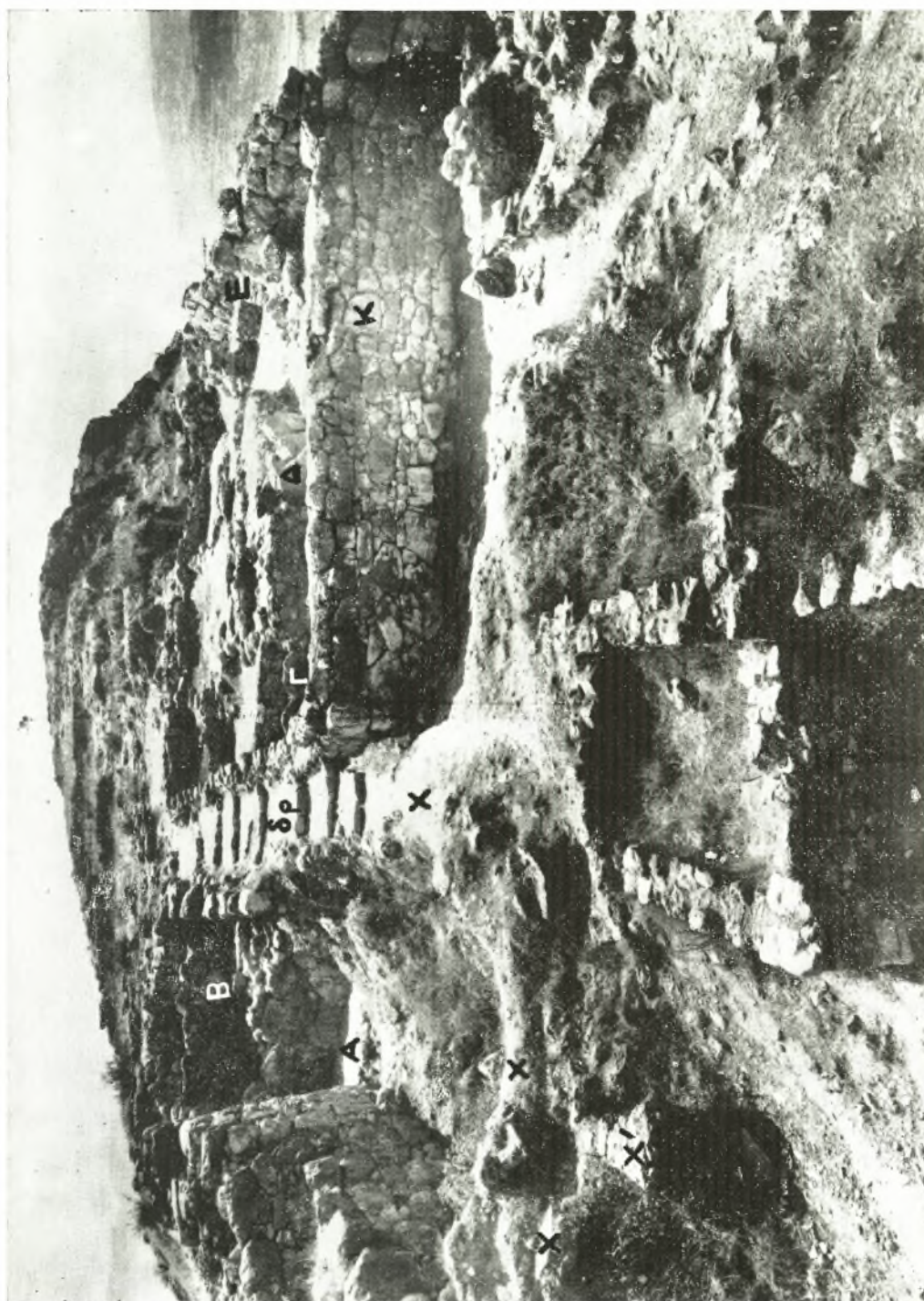
Plates 35 - 37 offer aerial photographs of the citadel made, at my request, by the Royal Hellenic Airforce in the spring of 1964. To the officers and men who with their skill and effort contributed these unique documents to the study of the citadel of Agamemnon I want to express my deep gratitude.

Washington University

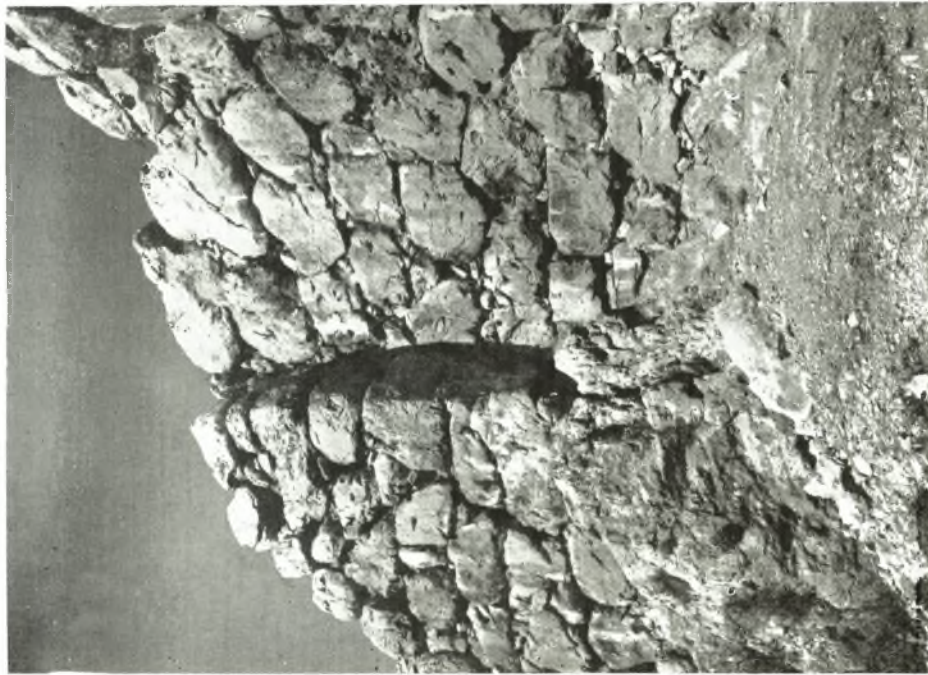
G. E. M.

Γενική άποψη τής ακροπόλεως τών Μυκηνών.
Φωτογραφία τής Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας.

Γενική άποψη της βορειοανατολικής κλιτύς της άκροπόλεως των Μυκηνών.
δρ. σημερινός δρομίσκος προς την αψίδα της βορειοανατολικής επέκτασης.

α 'Η νοτιοανατολική γωνία του νοτίου κυκλωπέτου τείχους.

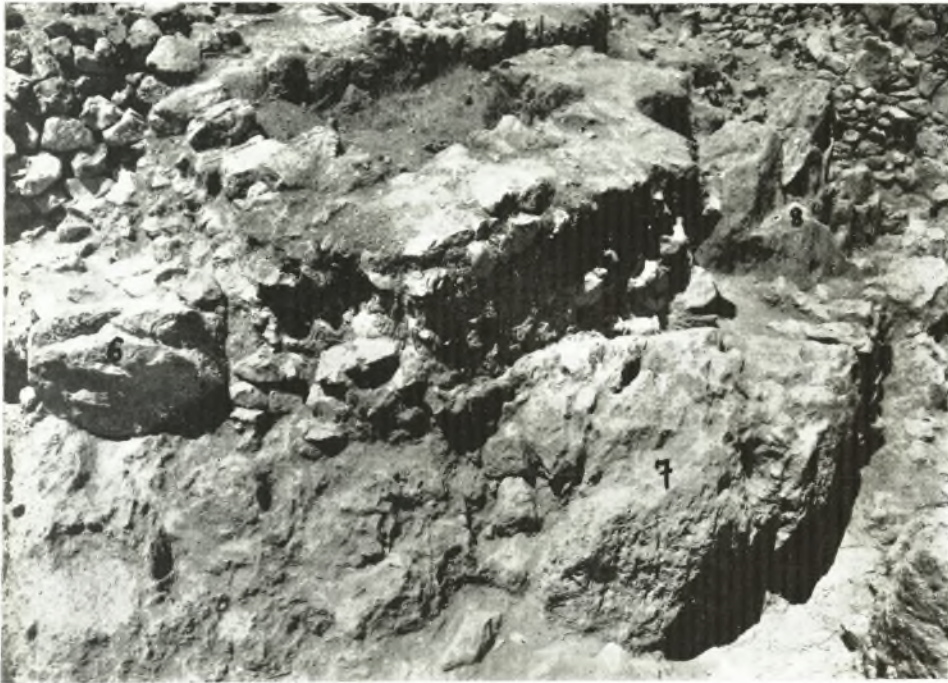
β. Γωνία της εσωτερικής όψους της επεκτάσεως (νε) και του βορειο-ανατολικού τείχους (α - β - γ - δ - ε, 1 - 2 - 3). Πιχτήν τείχους (η - η).

α. Ἀρχή τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, α - α, ἀπὸ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ πρώτου περιβόλου καὶ ἀρχὴ τοῦ νοτίου σκέλους τῆς ἐπεκτάσεως, νε-νε.

β. Κατώτατος δόμος, 1, 2, 3, τοῦ διασωθέντος τμήματος τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους.

α. Συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὑποδεικνυομένη
ὑπὸ τῶν βράχων (7 καὶ 8).

β. Συνέχεια τοῦ βορειοανατολικοῦ τείχους, ὑποδεικνυομένη
ὑπὸ τῶν βράχων (8 καὶ 9).

α. Ἡ πρὸς Ἀνατολὰς στρόφι τοῦ βορείου κυκλωπέιου τείχους (EK).

β. Ἐφ. 10: ἡ ἀρχὴ τοῦ βορείου σκέλους τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως Ἀριστερᾶ, τὸ διασκευασθὲν τμήμα τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ βορείου κυκλωπέιου τείχους.

α. Χώμα κάτωθεν τῆς σειρᾶς τῶν ὀγκολίθων, ἡ ὁποία ἐξελήφθη ὡς τοῖχος (S4).

β. Οἱ τελικοὶ λίθοι τοῦ τοίχου «S4».

Η ανατολική, εξωτερική, πρόσοψη της βορείας τρύπας (α) και (β) μετά την αναστήλωσιν.

β. Πι προς την βορειαν πύλην πρόσοδος μετά την άνασκαφήν.

α. Πι από τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς πρόσόδου τῆς βορείας πύλης περιούρη.

(α) Στόμιον Ι και (β) στόμιον Κ τῶν ὑπονόμων ΙΙ καὶ ΙΙΙ.

Στόμια τῶν ὑπονόμων Ε καὶ Η εἰς τὴν περιοχὴν Ε καὶ Η τοῦ βορείου τείχους πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.

β. Υποθεμελίωσης του βορείου κυκλαπτείου τείχους εις την περιούχην Δ.

α. Υποθεμελίωσης του βορείου τείχους κατά τό δυτικόν άκρον τής κόγχης Β.

α. Χαρακτηριστική υποθεμελίωσις τοῦ δυτικοῦ κυκλωπειοῦ τείχους.

β. Χρῆσις ἀσπροχώματος εἰς τὴν υποθεμελίωσιν τοῦ δυτικοῦ κυκλωπειοῦ τείχους.

Τὸ βόρειον κυκλώπειον τεῖχος. Ἀνασθηλοῦται ἐργασία εἰς τὰ τμήματα *M*, *N* καὶ *O*.

α. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.
Ἡ κλίμαξ ἰσοῦται πρὸς 0.50 μ.

β. Ἡ ἐσωτερικὴ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου.
Ἡ κλίμαξ ἰσοῦται πρὸς 0.50 μ.

α. Λεπτομέρεια τῆς ὑποθεμελίωσης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου τῆς πύλης τῶν λεόντων.

β. Ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ διατειχίσματος τῆς πύλης τῶν λεόντων καὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ πύργου.

α - β

α. Ἡ πρὸς τὴν πύλιν τῶν λεόντων στροφή τῆς ἀνατολικῆς ἐπενδύσεως. ε, σύγγραφον τοίχος.

β. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τὸ 1958 νότιον ἄκρον τοῦ κυκλωπέϊου πυρήνος.

α. Ἡ ὑποθεμελίωσις τοῦ ἄνατολικοῦ ἄκρου τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων.

β. Τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ κατωφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων.

α. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων, ὡς ἀπεκαλύφθη πλήρως.

β. Λεπτομέρεια τῆς πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων περιοχῆς.

α. Ἡ πρὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ καταφλίου τῆς πύλης τῶν λεόντων τάφος Β.

β. Ἡ παρὰ τὸ ΒΔ. ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς ἐσωτερικῆς αὐλῆς τάφος Γ.

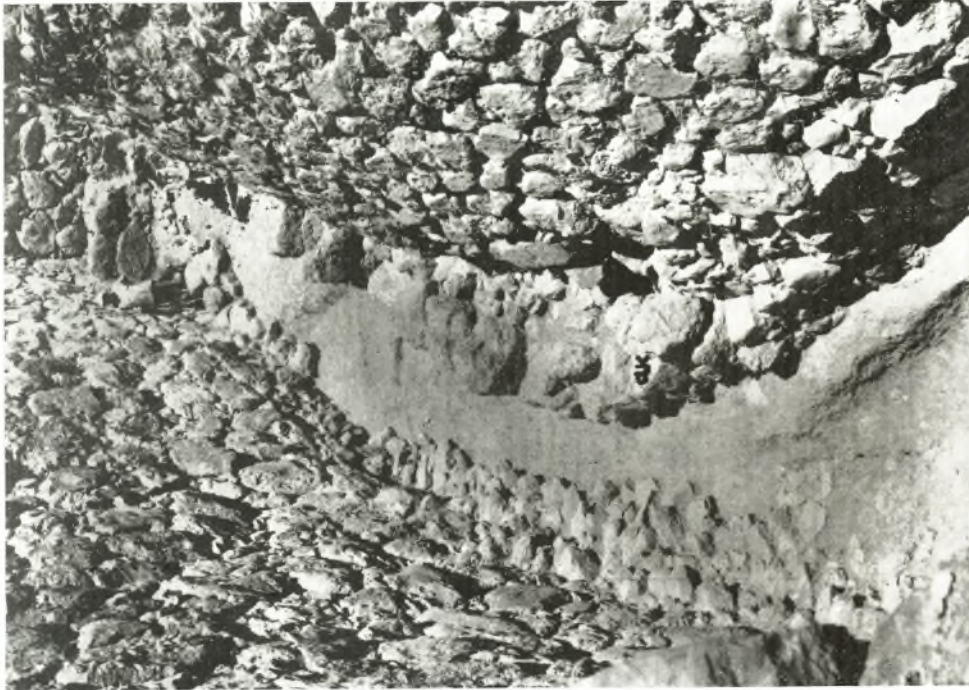
α. Τὸ ἀνατολικὸν ἀνδρῶν ἀπὸ Νότου καὶ ὁ ὑπὲρ τοῦτο ὑψοῦμενος βράχος, ὁ φέρων ἴχνη λειάνσεως.

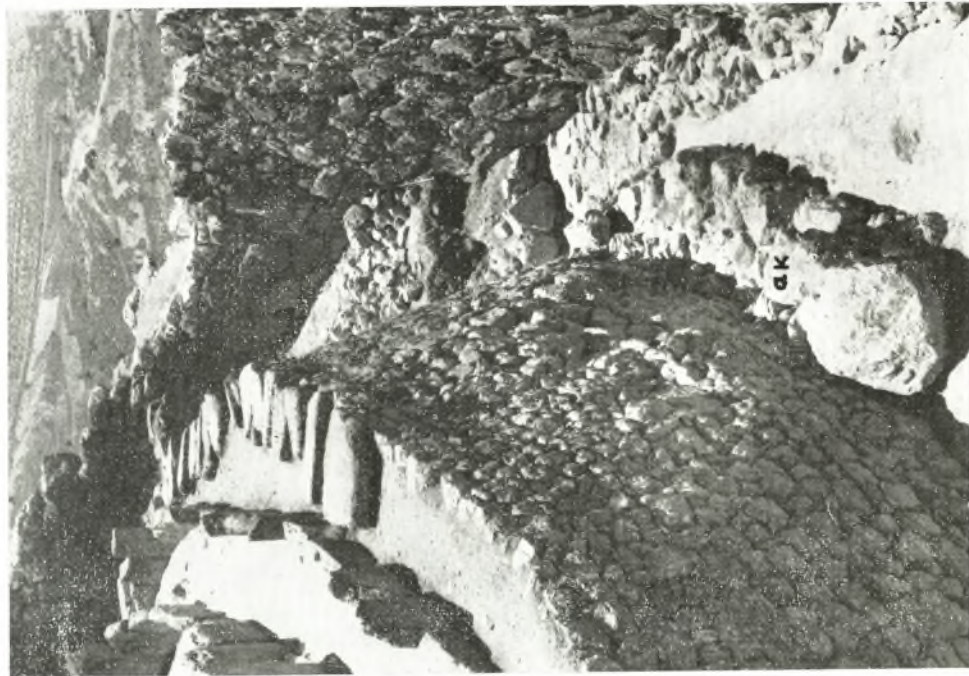
β. Τὸ ἐκ λίθων γέμισμα τοῦ ἀνατολικοῦ ἀνδρῶν.
Ὁ βράχος πρὸς τὰ δεξιὰ, ὁ τοῖχος 9 πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας.

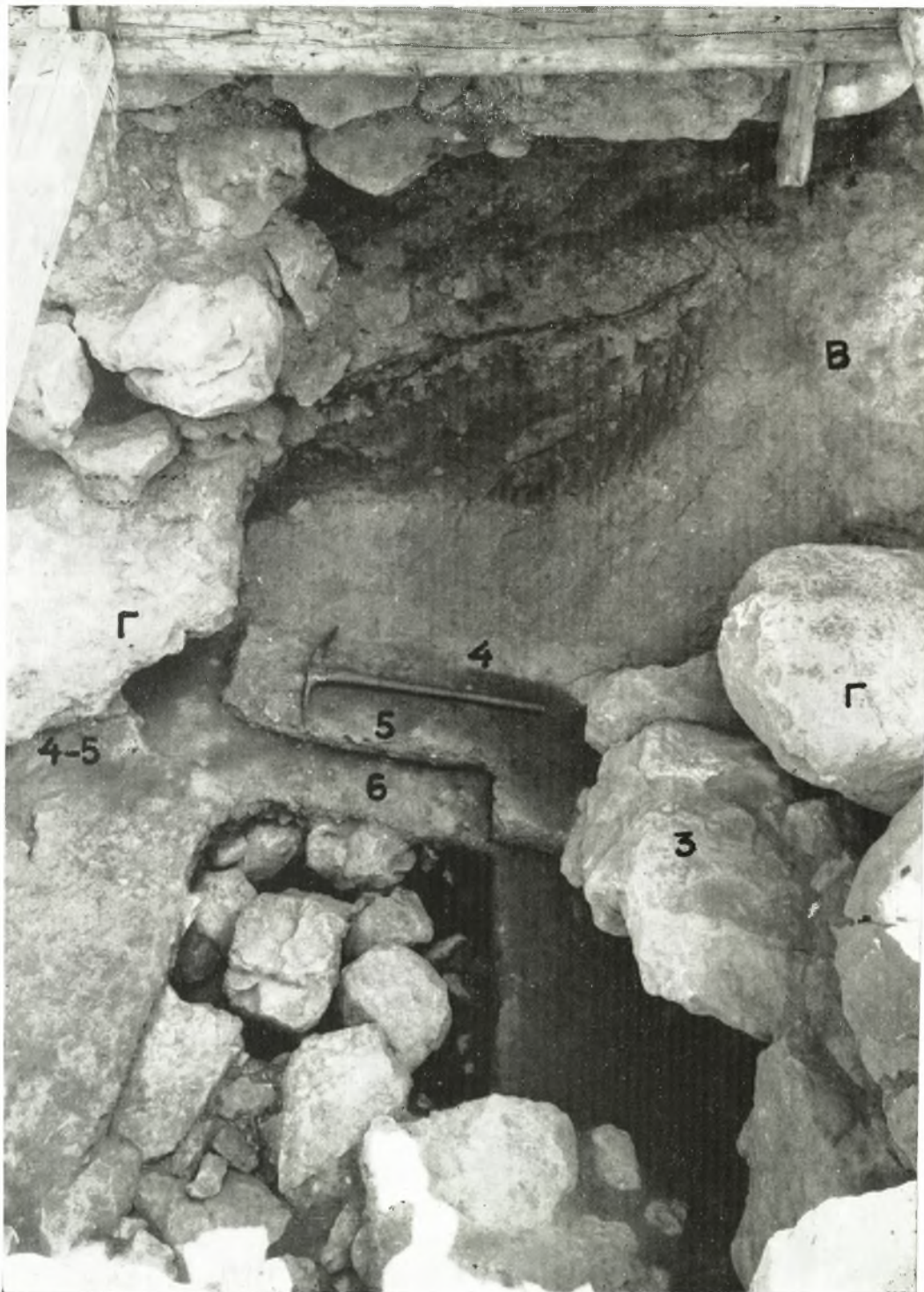
Μεσοελλαδικός τάφος εις τὴν ὑποθεμελίωσιν τοῦ δυτικοῦ κυκλωπέου τείχους.

β Τὸ φειμέλιον «ακ» τοῦ ἀρχαιότερου περιβόλου, ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ τὸ δυτικὸν τείχος πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας.

α. «ακ» φειμέλιον τοῦ ἀρχαιότερου περιβόλου τοῦ κύκλου Α παρὰ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον τοῦ ἐκ πλακῶν περιβόλου. Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς εἰκόνας τὸ βόρειον κυκλώπειον τείχος.

Ἡ εἰς τὴν ἐπικλινῆ ἀνάβασιν σκαφεῖσα τάφος. *B*, πλευρικός βράχος.
Γ, *3*, γέμισμα ἐξ ὀγκολίθων. *4*, ἀνάβασις ὑπ' ἀριθ. 2.
5, ἀνάβασις ὑπ' ἀριθ. 3. *6*, ἀνάβασις ὑπ' ἀριθμὸν 4.

Ἡ βορειοανατολική γωνία τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἡ βορεία πύλη τῆς ἀφροτόλεως ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά.

α. Τὸ νότιον σκέλος τῆς βορειοανατολικῆς ἐπεκτάσεως.

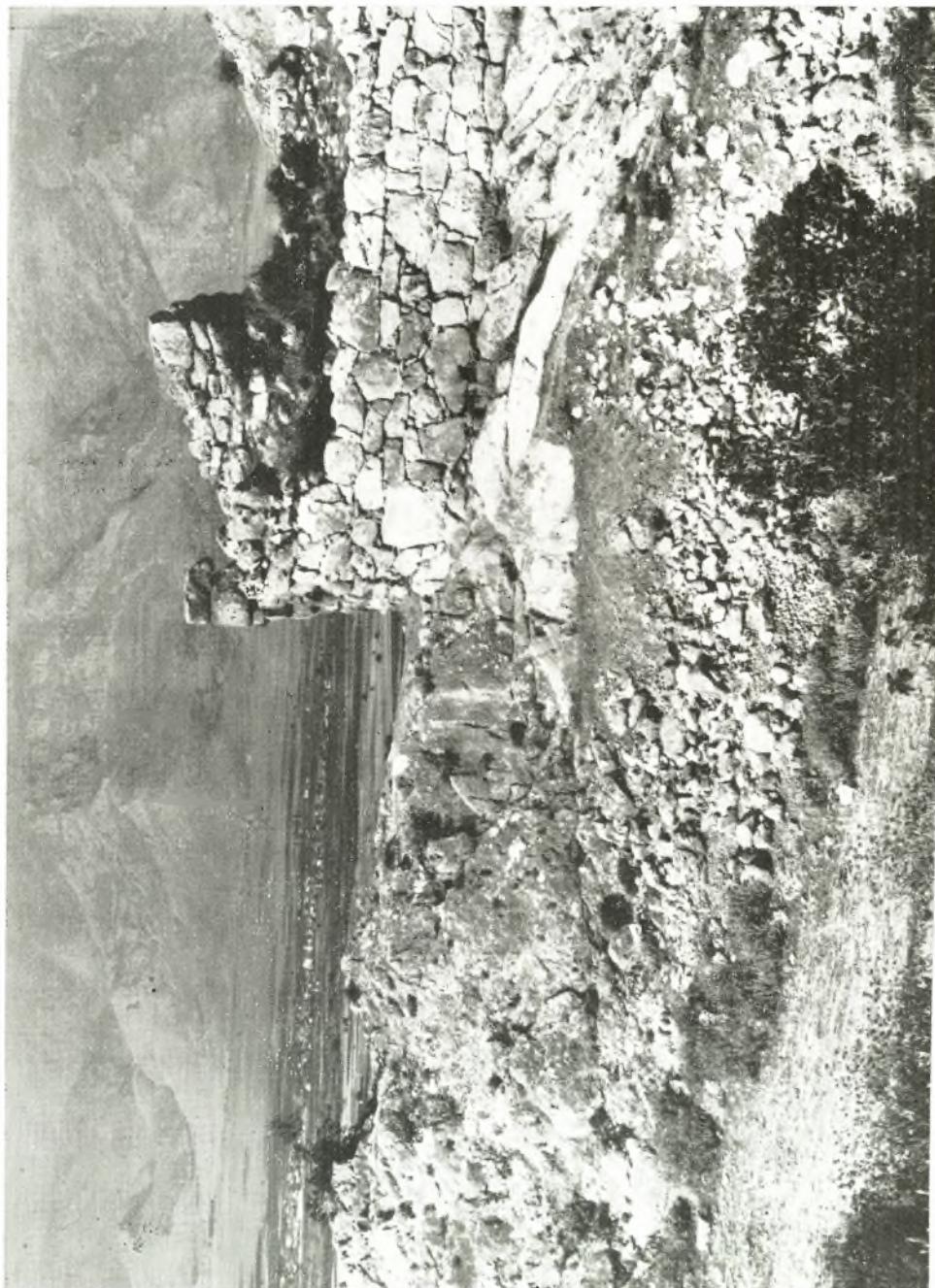
β. Λεπτομέρεια τειχοδομίας τοῦ βορείου τείχους τῆς ἐπεκτάσεως τῆς Τίρυνθος.

α. Ό περί την νοτιοανατολικήν γωνίαν του τείχους της επέκτασεως χώρος.

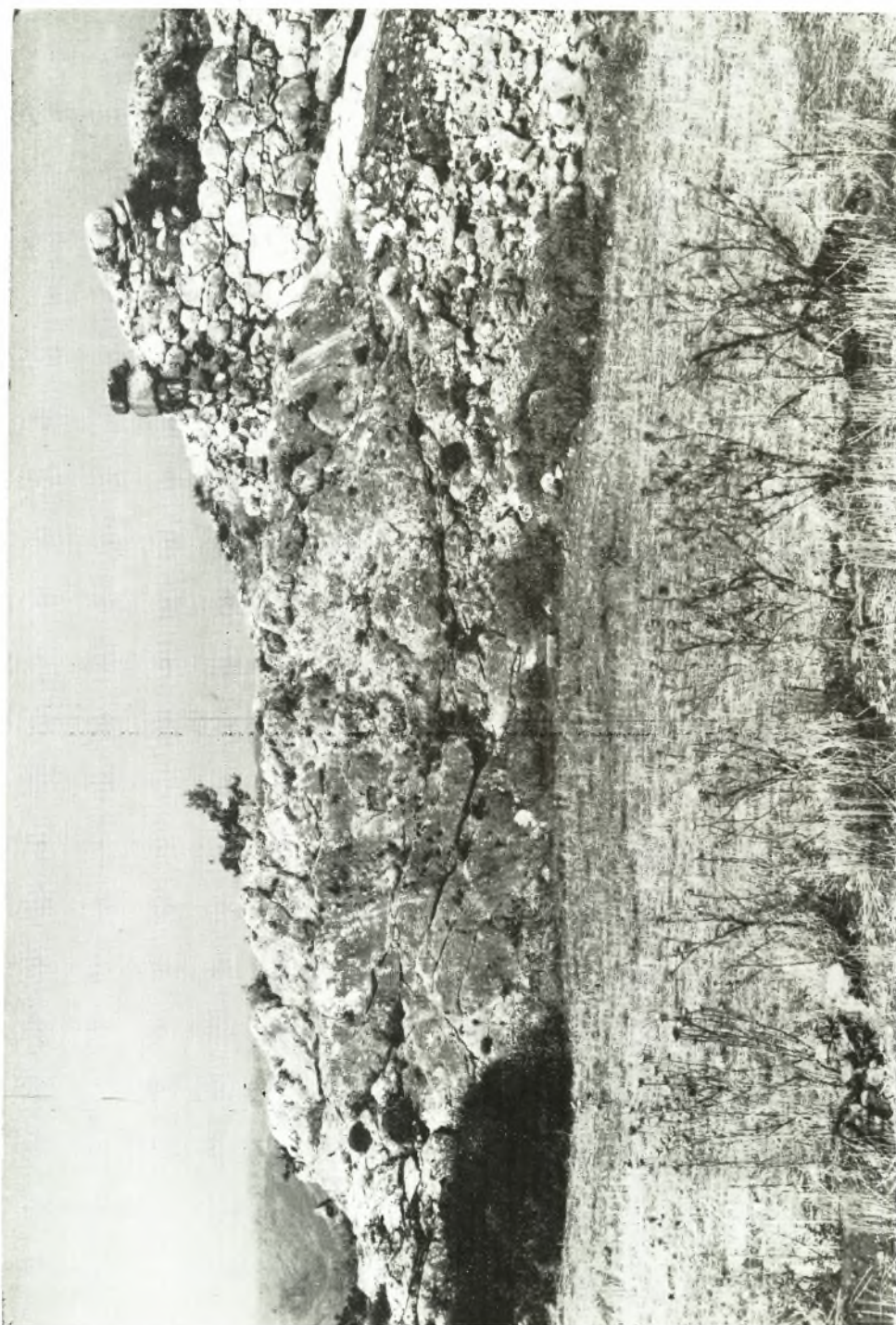
β. Όγκόλιθοι «α», «β» και «γ».

Ἡ ἀνατολική γωνία τοῦ περιβόλου τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά.

Ἡ βορειοανατολική πλευρά τῆς ἐπεκτάσεως ἀπὸ Βορρά.

Τὸ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς καμπῆς τοῦ περιβόλου βραχίονες ἀνδρῶν ἀπὸ Ἀνατολῶν.

Γενική άποψη του κτηρίου Β. Άγγεια ως εurfέθησαν εις τὰ δάπεδα τῶν δοματίων 2 καὶ 4 καὶ εις τὸν διάδρομον 1.

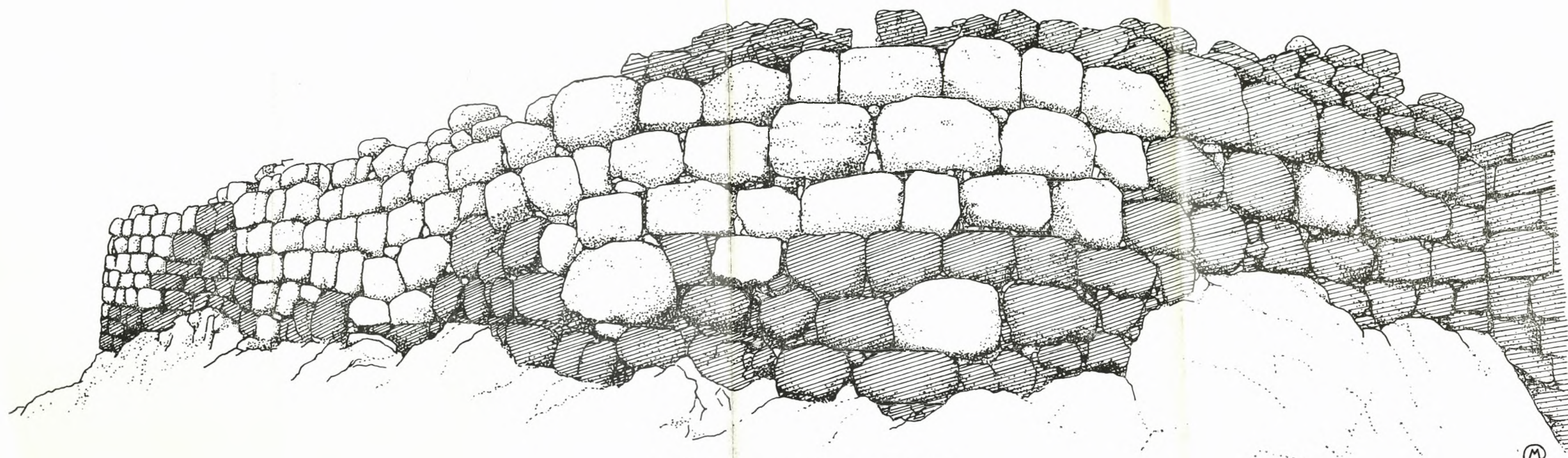
Τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηθῶν.

α. Το ανατολικόν τείχος της εξωτερικής αὐλῆς τῆς πόλεως τῶν λεόντων πρὸ τῆς ἀναστήλωσως.

β. Το ανατολικόν τείχος τῆς ἐξωτερικῆς αὐλῆς τῆς πόλεως τῶν λεόντων μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν

γ. Το ανατολικόν τείχος τῆς αὐλῆς τῆς πόλεως τῶν λεόντων.

(Σχέδιον Μ. Κουτρούπας)

α. Ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς αὐλῆς τῆς πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.

β. Ἡ πύλη τῶν λεόντων καὶ τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς αὐλῆς τῆς μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

Ἡ ἀκρόπολις τῶν Μυκηνῶν ἀπὸ Βορρᾶ.

Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας

Ἡ ἀκρόπολις τῶν Μυκηναίων α. Ἡ βορεία πλευρά τῆς ἀκροπόλεως. β. ἡ ἀκρόπολις ἀπὸ τὰ Βορειοανατολικά.

Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας

Ἡ ἀξρόπολις τῶν Μυκηθῶν ἀπὸ τὰ Νοτιοδυτικὰ.

Φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Ἀεροπορίας

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(1 8 3 7 - 1 9 6 6)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

	Δραχμαί
1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837 - 1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910-1965 (1-104: πβ. πινάκιον παρά < Β. Δεονάρδω >, 'Αρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχήμα 4ον.	—
Περίοδος Α΄ : τόμος 1-16 (1837-1860) : 1837 τεύχη 4 (Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α΄ καὶ β΄), 1838-1841 (δὲν πωλοῦνται), 1842 (τεύχος 25, Ἰανουάριος-Μάρτιος τεύχος 26, Ἀπρίλιος-Αὔγουστος), 1843-57 (δὲν πωλοῦνται), 1858, τεύχος 50, 1859, τεύχος 51, 1860, τεύχος 53· ἕκαστον τεύχος	50.—
Περίοδος Β΄ : τόμος 17- 21 (1862-1874) : 17(1862) : τεύχη α΄-ιβ΄ (τὰ τεύχη θ΄-ιθ΄ ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεύχος	50.—
18- 21 (1869-1874) : 18 (1869) : τεύχος ιγ΄· 19 (1870) : τεύχος ιδ΄· 20 (1872) : τεύχη ιε΄ καὶ ις΄ (τὸ ις΄ ἐξεδόθη τῷ 1873)· 21 (1874) : τεύχος ιζ΄· ἕκαστον τεύχος	50.—
Περίοδος Γ΄ : τόμος 22-62 (1883-1923) : 22- 62 (1883-1923) : 1883 - 1897, 1898 - 1904 (δὲν πωλοῦνται), 1905-1923· εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἕκαστος τόμος	300.—
Περίοδος Δ΄ : τόμος 63 κέ. (1924 κέ.) : 63-75 (1924-1936) : 1924, 1925/6, 1927/8, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934/35, 1936 : εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἕκαστος τόμος	300.—
76 (1937) : πανηγυρικός τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α΄ καὶ β΄ μέρος· ἕκαστος τόμος	600.—
γ΄ μέρος	150.—
77-91 (1938-1952) : 1938, 1939/41, 1942/4, 1945/7, 1948/9, 1950/1, 1952· ἕκαστος τόμος	300.—
92/3 (1953 - 4) : Εἰς μνήμην Γεωργίου Π. Οἰκονομοῦ Α΄ μέρος	350.—
Β΄ καὶ Γ΄ μέρος· ἕκαστος τόμος	300.—
94-100 (1955-1961) : 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961· ἕκαστος τόμος	300.—
101 (1962)	—
102 (1963) 1963	300.—
103 - 104 (1964-1965) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)	—
<i>Ἐδρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου</i> · τόμος 1ος : 1883-1887. Σχήμα 4ον, σελίδες η΄ + στήλαι 550, 1902	240.—
2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837-1964 (ΠΑΕ 1-118 : πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).	

	Δραχμαὶ
Περίοδος Α΄ : τόμος 1-13 (1837-1848/9) : 1-3 (1837, 1837/8, 1838/9) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α΄-Γ΄ συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. <Ἐκδόσις 1η>. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	—
4 (1839/40) : Πρακτικὰ τῆς Δ΄ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδόσις 1η>. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται)	—
5 (1840/1) : Πρακτικὰ τῆς Ε΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδόσις 1η>. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841 (Δὲν πωλεῖται)	—
6 (1841/2) : Πρακτικὰ τῆς Ζ΄ (γράφει: F΄) Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. <Ἐκδόσις 1η>. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Δὲν πωλεῖται)	—
7-11 (1842/3-1846/7) : Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως	—
1-11 (1837-1846/7) : Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α΄-ΙΑ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἐκδόσις 2α). Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Δὲν πωλεῖται)	—
12 (1847/8) : Πρακτικὰ τῆς ΙΒ΄ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Δὲν πωλεῖται)	—
13 (1848/9) : Πρακτικὰ τῆς ΙΓ΄ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Δὲν πωλεῖται)	—
Περίοδος Β΄ : τόμος 14-25 (1858/9-1869/70) : 14 (1858/9) : Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α΄ + 43. 1859	15.—
15-25 (1859/60-1869/70) : Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864), 1863/4 (δὲν πωλεῖται), 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7 (δὲν πωλεῖται), 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεῦχος	15.—
Περίοδος Γ΄ : τόμος 26 - 74 (1870/1-1916/9) : 26-74 (1870/1-1916/9) : Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1870/1 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877-1883, 1884 (δὲν πωλεῖται), 1885-1886, 1887 (δὲν πωλεῖται), 1888-1893, 1894-1909 (δὲν πωλοῦνται), 1910-1915, 1916-9. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	100.—
Περίοδος Δ΄ : τόμος 75 κέ. (1920 κέ.) : 75-107 (1920-1951) : Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος	100.—
108 (1952) : 1952	250.—
109 - 110 (1953 - 1954) : 1953, 1954 ἕκαστος τόμος	100.—
111 - 115 (1955-1959) : 1955, 1956, 1957, 1958, 1959 ἕκαστος τόμος	150.—
116 (1960) : 1960	—
117 (1961) : 1961	150.—

	Δραχμαὶ
118 (1962): 1962	200.—
119-120 (1963-1964): 1963, 1964 (ὑπὸ ἐκτόπωσιν)	—
3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ [ἐπιμείλεια Ἀναστασίου Κ. Ὁρλάνδου]	
κατὰ τὸ ἔτος 1954	25.—
" " " 1955 (ὑπὸ ἀνατόπωσιν)	—
" " " 1956 (ὑπὸ ἀνατόπωσιν)	—
" " " 1957	50.—
" " " 1958	75.—
" " " 1959	80.—
" " " 1960, 1961	120.—
" " " 1962, 1963, 1964, 1965· ἕκαστον τεύχος	100.—

Β'. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + δ, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον	15.—
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται)	—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860.	15.—
7. Εὐθύμιος Καστόρχης : Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες ς' + 130. 1879. (Δὲν πωλεῖται).	15.—
7 ^Α . Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Δὲν πωλοῦνται).	—
8. A. G. Lolling : Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικὰ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	54.—
9. Π. Καββαδίας : Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικός. 1900 (Δὲν πωλεῖται)	—
10. Π. Καββαδίας : Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900	15.—
10 ^Α . < Βαλέριος Στάης >: Τὰ εἰρημιατὰ τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθῆρων (= ΑΕ 1902, στήλη 145-173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11. (Δὲν πωλεῖται)	—
11. <i>Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905</i> . Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	50.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906	120.—
13. P. Kavvadias + G. Kawerau : <i>Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890</i> . Π. Καββαδίας + Γ. Καβερᾶου : Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκρο-	

	Δραχμαὶ
πόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στή- λαι 150+σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906-1907	300.—
14. Χρῆστος Τσουντας . Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηγίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στήλαι ιϛ' + 432, εἰκόνες 132, πίνακες 47. 1908	300.—
15. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου . Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ πα- ραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	90.—
16. Κωνσταντῖνος Κουρουγιώτης . Κατάλογος τοῦ Μουσείου Λυκοσοῦρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	30.—
16 ^Α . <Βασίλειος Λεονάρδος>. Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφή. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
16 ^Β . <Βασίλειος Λεονάρδος>. Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912 (Δὲν πωλεῖται)	—
17. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος . Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	45.—
18. Γεώργιος Κ. Γαρδίκας . Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915.	4.50
19. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος . Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912-1917	15.—
20. Βαλέριος Στάης . Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920 (Δὲν πωλεῖται)	—
21. Georgius P. Oeconomus . De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	18.—
22. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος . Ὁ ἀποτυμπανισμὸς, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὦν 7 παρένθετοι. 1923	30.—
23. Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιόπουλος . Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος-Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928	450.—
24. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς . Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928	75.—
25. Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος . Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1400 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κϛ' + 257, πίνακες 5. 1930	75.—
26. Ἰωσήφ Χατζιδάκης . Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες, 74. 1931	18.—
26 ^Α . Γεώργιος Σωτηρίου . Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931	300.—
27. <Γεώργιος Π. Οἰκονόμος>. Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑται- ρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837-1937, ἐν ἀλφαριθμητικῇ διατάξει. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938	40.—
28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος . Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑται- ρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ῥηθεις τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου	

	Δραχμαί
1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 [1942]	10.—
28 ^A . Δεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837-1937. Σχῆμα 4ον, 62+(51). Ἐν Ἀθήναις [1937-1952]. (Δὲν πωλεῖται)	—
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Τὸ Ἐρεχθίδιον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες δ'+102, εἰκῶν 1. 1949	50.—
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλος· Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηναῖς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950	50.—
31. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος· Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλίνων ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+47, πίνακες 27. 1950	140.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Ϝ'+131, εἰκόνες 8. 1951	60.—
33. Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος· Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες Ϝ'+144, εἰκόνες 76. 1951	200.—
34. Μάρκελλος Μισός· Ἀρχαϊκὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952	120.—
35. Γεώργιος καὶ Μαρία Σωτηρίου· Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ'+278, εἰκόνες 98, πίνακες VII+102. 1952.	250.—
36. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον. Τόμ. Α' (1952)+Β' (1954), σελίδες 605+κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α+Β καὶ «Ἐδρετήριον» τοῦ Α' καὶ Β' τόμου (1957), σελίδες 136	500.—
37. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Τὰ ὄνικα δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα.	
Τχ. 1ον. Τὸ ξύλον καὶ ὁ πηλός. Σχῆμα 4ον, σελίδες 154. 1955	150.—
Τχ. 2ον. Τὰ μέταλλα, τὸ ἔλεφαντοστοῦν, τὰ κοινάματα καὶ οἱ λίθοι, σελίδες 426, 1959-60	350.—
38. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος· Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιε'+238, εἰκόνες 142. 1956.	100.—
39. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσῖνος. Σχῆμα 4ον. Σελίδες ιε'+135, πίνακες 16 καὶ ἔγχρωμοι Α+Β. 1957	270.—
40. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος· Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Σχῆμα 4ον, Σελίδες μζ'+380, πίνακες 72. 1957	500.—
41. Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου· Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἑλληνικὴν πλαστικὴν. Σχῆμα 8ον, σελίδες ια'+58, πίνακες 16. 1957	50.—
42. Νικόλαος Μ. Βερδελῆς· Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+102, πίνακες 15. 1958	60.—
43. Ἰωάννης Δ. Κοντῆς· Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Α' π. Χ. αἰῶνα. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+120, πίνακες 17. 1958	60.—

	Δραχμαὶ
44. Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης : Χρονολογικὴ κατάταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἄττικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 79+πίνακες 6. 1958	50.—
45. Χαρίκλεια Μπάρλα : Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασιῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 52+πίνακες 14. 1959	40.—
46. Γεώργιος Σ. Δοντάς : Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Σχῆμα 8ον, σελίδες 108+πίνακες 40. 1960.	80.—
47. Δημήτριος Λαζαρίδης : Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 83+πίνακες 34. 1960	75.—
48. Σέμνη Καρούζου : Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ις'+140, πίνακες 93 καὶ 9 ἔγχρωμοι. 1963.	550.—
49. Χρυσούλα Καρδαρά : Ροδιακὴ ἀγχειογραφία. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια'+310. παρ. ἐνθ. πίν. Α+Β, πίνακες 14. 1963.	325.—
50. Νικόλαος Δρανδάκης : Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκότων τοῦ σωζομένου κυρίου ἐν Βενετίᾳ. Σχῆμα 8ον, σελίδες η'+182, πίνακες 70. 1962.	100.—
51. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος : Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII+633. 1964	350.—
52. Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος : Ἡ Παρηγορήτισσα τῆς Ἀρτις. Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, πίνακες 30 (1-20 ἔγχρωμοι), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII. 1963· ἄδետον δεμένον	600.— 660.—
53. Σωτ. Γ. Δάκαρης : Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν Σχῆμα 8ον, σελίδες β'+169, πίνακες 5. 1964	—
54. Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὀρλάνδον : Τόμ. Α'. 1965	400.—
	Τόμ. Β' καὶ Γ' (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)
55. Ἀριστείδης Πασαδαῖος : Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας	—
56. Στυλιανὸς Ἀλεξίου : Ὑστερωμινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Κατσαμπᾶ) (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)	—

Δ'. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος : Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935. (Δὲν πωλεῖται)	—
2. Κ. Κουρουνιώτης : Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936	56.—
3. Νικόλαος Μ. Κοντολέων : Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950	45.—

Ε'. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 19ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται)	—
2. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασίλειον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται)	—
3. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1959. (Δὲν πωλεῖται)	—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

Δραγμαὶ

3. Βασίλειος Λεονάρδος· Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 56.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (101) τόμος τῆ 30 Ἀπριλίου 1966